

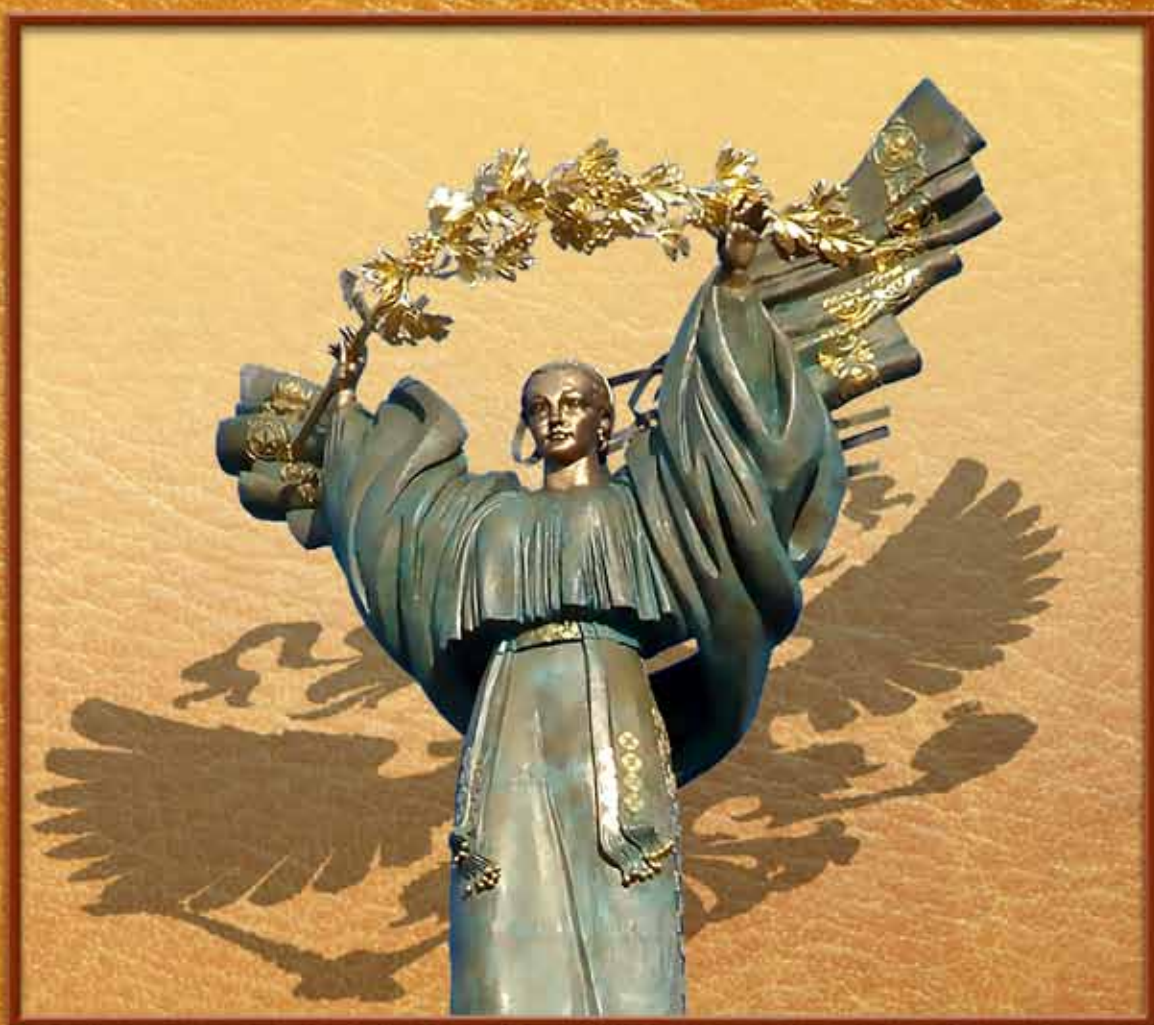
Сергій КРАМАР

Україна-Русь

VS

Московія:

НАСТІЛЬНА КНИГА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНИЙ
ЦЕНТР УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

С. І. Крамар

Україна-Русь Московія: настільна книга

Навчальний посібник.

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

ПОЛІГРАФІСТ

(0382) 70-20-71 • www.poligrafist.com • poligrafist2@gmail.com

м. Хмельницький
2019

УДК 94(477)(075)
К 78

**РЕЦЕНЗЕНТИ ТЕКСТУ КНИГИ «УКРАЇНА-РУСЬ VS МОСКОВІЯ:
НАСТІЛЬНА КНИГА»:**

БАЖЕНОВ Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка;

БЕХ Іван Дмитрович, доктор психологічних наук, академік Національної академії педагогічних наук України, директор Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України;

БОЙКО Ігор Йосипович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка;

ГУРАЛЬ Павло Федорович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка;

ЖУРБА Катерина Олександрівна, доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України;

КОБИЛЕЦЬКИЙ Микола Мар'янович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Львівського національного університету імені Івана Франка;

КОЛЬБЕНКО Андрій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка;

ТИЩИК Борис Йосипович, кандидат юридичних наук, професор кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка, заслужений юрист України.

«ГОЛОСИ З МИНУЛОГО: ТІЛЬКИ ФАКТИ» – ОЛЕКСІЯ ТИМОЩУКА.

Рекомендовано до друку Інститутом проблем виховання НАПН України (протокол засідання вченої ради від 26.09.2019 р. №9), Хмельницьким ОІППО (протокол засідання вченої ради від 25.09.2019 року №4) та рецензентами для використання в закладах освіти.

Відповідальний за випуск: В.В. Климчук, директор Хмельницького ОЕНЦУМ.

Україна-Русь vs Московія: настільна книга. Навчальний посібник. Крамар С.І. – Хмельницький: ТзОВ «Поліграфіст», 2019. – 240 с. іл.

У навчальному посібнику «Україна-Русь vs Московія: настільна книга» зібрано ряд історичних документів та авторських матеріалів, які присвячені всебічному аналізу уроків історії у стосунках між Україною і Московією (Росією), як двох різних світів (європейського та азійського). Посібник стане у нагоді педагогам, науковцям, студентам і учням закладів освіти України, держслужбовцям та українським політикам. Електронний варіант книги розміщений в Інтернеті за адресою: http://hoencum.km.ua/?page_id=5.

ISBN 978-617-7732-09-8

© Крамар С. І., 2019
© Тимошук О. О.

*Над всіх старшин найстарша правда.**Леся Українка.***Зміст**

Від автора.....	4
Петиція до сенату імперії з вимогою реформувати викладання історії.....	6
1. Українська політична еліта: гіркі уроки історії.....	8
2. Колиска народів. Давньоруська народність. Нація.....	47
3. Руська земля.....	62
4. Україна.....	72
5. Мерянська земля. Залісся. Москва.....	75
6. Мала Русь – серце великої країни.....	91
7. Русин – не «русский».....	94
8. Мова – «язык».....	97
9. Україна-Русь vs Московія: протилежні світи.....	120
10. Україна-Русь та Московія у творі В. Січинського «Чужинці про Україну».....	140
11. Україна-Русь та Московія на давніх мапах.....	155
12. Оберіг нації.....	164
13. К. Маркс «Викриття дипломатичної історії XVIII століття».....	166
14. Александр Гваньїни «Описание Московии» 1578 г. (витяги).....	176
15. Адам Олеарий «Описание путешествия в Московию и через Московию в Персию и обратно» 1647 г. (витяги).....	184
16. Ю. Юль «Записки Юста Юля, датского посланника при русском дворе. 1709-1711 гг.» (витяги).....	197
17. Договори і постанови прав і свобод військових між ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін.....	204
18. Список використаних джерел.....	214
19. Ілюстрації.....	224

НАСТІЛЬНА КНИГА УКРАЇНЦЯ

Книга українського правника, судді, кандидата юридичних наук Сергія Крамара «Україна-Русь vs Московія: настільна книга» побачила світ у 2017 році у видавництві ПП «Медобори-2006», у м. Кам'янці-Подільському. У науково-популярному виданні автором проведено дослідження-порівняння двох діаметрально протилежних цивілізацій, двох світів – України-Русі та Московії/Росії. Автор виступив як історик, політолог, політичний експерт, правознавець, аналітик-історіограф, який на сучасному рівні наукових знань систематизував і узагальнив етнічні, соціальні, державотворчі, культурні, духовні процеси становлення і розвитку української та російської націй, постійного намагання останньої у різних формах і проявах (насильницьких та ідеологічних) ліквідувати, русифікувати український народ, проводити колонізацію його земель під ідеєю «старшого брата», «єдиного народу», «русского мира» та ін. Толерантно викладені у книзі історичні події та факти стали переконливими доказами штучно створеного московською, імперською і радянською історіографіями міфу про спільне походження й братні стосунки між українцями (руссю, русинами) та московитами (росіянами).

ВІД АВТОРА

Загальновідомо, що сформовані істориками для народних мас догми й міфи стають символами віри. Вбивання міфів та історико-ідеологічних догм в людські голови трансформує їх у переконання, за які люди, не розуміючи істини, боротимуться, вважаючи незгідних ворогами.

Знання історії (минулого) дозволяє не припускатися помилок у майбутньому. Фальсифікація ж історії призводить до помилок висновків та невірних дій. Вивчаючи фальсифіковану історію, українці заблукали у реальності, їм важко дійти правильних висновків і вчинити необхідні вірні дії у розвитку власної державності. Ось чому Україні сьогодні необхідна справжня історія. Обстоюючи чужу та ворожу міфологію, українці й досі ворогують між собою.

Запропонована у цій книзі тематика завжди цікавила істориків, краєзнавців і багатьох громадян України. Однак ґрунтовних комплексних досліджень, а особливо узагальнень, науковцями не проводилось, оскільки табу, накладене імперською та радянською владою на дослідження цієї актуальної теми, можливі переслідування і покарання, стримували дослідників, які обережно обходили її стороною. Українські історики, яким сором'язливо, відчуваючи себе у чомусь винними, постійно шукали виправдання великодержавним міфам та відвертій брехні, боячись викласти правду та історію своєї країни таким чином, як вони її бачили. Чи привите століттями відчуття меншовартості заважало їм це зробити? Чи не дивно виглядає те, як обікрадений виправдо-

ується перед усім світом за те, що його обікрали? Має ж бути навпаки.

Теорії московських істориків щодо походження «давньоруської народності», «єдиної колиски трьох народів» та «старшебратства» були головними опорами, на яких ґрунтувались ідеологія і владні інституції імперії. Ці теорії ніким не могли бути поставленими під сумнів.

Дотримуючись їх, імперська історіографія завжди намагалась позбавити поневолені народи національної ідентичності, намагалась обґрунтувати зазіхання Москви на захоплені брехнею і війною землі інших народів.

Особливо від цих зазіхань постраждав український народ та українська державність. Укравши чужу (русько-українську) історію та привласнивши чуже ім'я (Русь), Москва завжди заперечувала самотність українського народу, української нації, системно руйнувала зародки національної свідомості українців. Нав'язана переорієнтація на Москву призвела до втрати українцями своєї героїчної історії, яка мала формувати національну свідомість. Брехливі історики примушували українців забути своїх предків, історію, нівелюючи їх право мати власну ідентичність.

Московія (Росія) вимушена постійно й поступово все глибше занурюватися у трясовину фальсифікації історії, забувши, при цьому, що несправедливо занедбаними є дослідження великої історичної та культурної спадщини власних народів – мері, весі, чуді, мордві і ін. Саме ці фіно-угрські народи становлять корінне населення Московії (Росії) та у свій час, як і українці, вимагатимуть відновлення історичної справедливості. Правильне національне самопізнання, як незмінна умова розумного існування особистості, неминуче приведе їх до необхідності з'ясування правди.

Чи дійсно народи Росії вважають себе старшими братами українців-русинів? Невже їх давня і самотня історія є поєдна-

СВАСТЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ВИШИВЦІ.

СВАСТЯ – «СВЯТИЙ З ТОБОЮ»

Свастика чи свастя – це найпоширеніший символ, який і нині можна побачити на трипільській кераміці. «Найбільшою цивілізацією Східної Європи, в рамках якої відбувається виділення свастики в окремий символ, є неолітична культура Трипілья (VI–III тис. до н. е.)», – пише Роман Багдасаров у дослідженні «Свастика: священний символ». Тому в українській народній традиції цей символ найчастіше називають словом «свастя». Воно походить від «сва-з-тя», тобто «святість з тобою» або «святий з тобою». Це захисна формула, адже людина, яка перебуває в єдності зі святим Творцем, є невразливою.

ною з русинською та походить від давньої Русі? Чому їхні рідні землі називають «Північною Руссю»?

Чому народи фіно-угрського походження, маючи не менш давню історію, культуру, писемність, повинні вивчати у школі історію власної країни з часів утворення Київської Русі? Чи не є абсурдною ситуація, коли фіно-угрські народи Росії силоміць «заганяють» українців-русинів до «руського світу», до якого вони себе аж ніяк не можуть віднести?

Допитливим людям завжди було цікаво, яким чином велика східна держава, яка ще на початку XVIII століття, маючи назву «Московское царство» і карбуючи власну монету «Московский рубль», в одну мить стала Росією та претендентом на назву «Русь»? Кожному відомо, що у тоталітарній державі зміна назви країни залежить від однієї особи, яка одним лише власним бажанням могла б, до прикладу, назвати свою велику країну «Американою» чи «Австралією», а придворні історики обґрунтувати перейменування «історичними фактами та відповідними теоріями».

Викладені у книзі висновки ґрунтуються на ретельному аналізі історичних фактів і документів, а головне, працях відомих та авторитетних російських істориків. Саме викладені російськими науковцями висновки позбавляють опонентів можливості заперечувати окремі історичні факти та події, які не вписуються у рамки офіційної історії Росії.

Книга є спробою звернути увагу істориків-фальсифікаторів та їх замовників на те, що історія будь-якої країни – це, насамперед, історія її етносу, характерні особливості якого формують ареал проживання, мова й культура, а не історія процесів творення держав і правлячих династій, які не уособлюють етнос та не завжди є його представниками.

Те, що нащадки київських князів у свій час перебували у Новгороді чи Суздалі, не пере-

творило українську землеробську культуру в культуру кочових народів, українську мову в фіно-угрську. У зв'язку з тим, що на російський трон було посаджено чистокровних німкенів Катерину I, Катерину II, напівнімців Петра II, Анну Леопольдівну, німці не стали росіянами. Німеччина не зазіхає на території сучасної Російської Федерації, як на «ісконно немецкие земли». Московія не стала також Німеччиною. То чому ж вона стала Росією?

Якими б переконливими не здавались викладені у книзі доводи чи аргументи, автор не вважає їх такими, що не підлягають перегляду чи спростуванню та, працюючи над книгою протягом 2011-2017 років, зробив усе, що зміг. Якщо хтось виявить бажання зробити краще, чи спростувати викладене – нехай це зробить. Нові ґрунтовні історичні, археологічні та інші розвідки із запропонованої тематики неодмінно поліпшать стан її дослідження. Впевнений, що громадяни України будуть вдячні всім дослідникам.

Сподіватимемось, що підібраний до книги ілюстративний матеріал і підготовлені відомим українським журналістом Олексієм Тимошуком коментарі зроблять книгу цікавою не тільки для науковців та вузького кола осіб, зацікавлених тематикою, а й для школярів, студентів, учителів шкіл, викладачів вузів, українських держслужбовців і політиків. А запропонований ним та великим ентузіастом, патріотом своєї країни, директором Хмельницького обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Василем Климчуком формат другого видання сподобається усім, хто цікавиться справжньою історією України та українського народу.

Правда дає людині силу.

Ніхто, крім нас, не зробить наше життя достойним.

Сергій КРАМАР.

ПОЄДНАННЯ ЗІРКИ ТА СВАСТИКИ

В інформаційних війнах застосовуються будь-які засоби. Одним із найагресивніших серед них, звичайно ж, звинувачення у фашизмі. До речі, свастику свого часу і російські більшовики широко використовували у Червоній Армії. Так, 3 листопада 1919 року командуючий Південно-Східним фронтом Василь Шорін підписав наказ №213, згідно з яким вводилися нарукавні нашивки зі свастикою і червоною зіркою та аббревіатурою «РСФСР». Для командного та адміністративного складу знак вишивався золотом та сріблом, а для рядових – трафаретний. Цей нарукавний знак використовувався у формі командирів і червоноармійців деяких частин до 1924 року. Тоді ж був розроблений ще й нагрудний знак з використанням цієї ж символіки.

НАРУКАВНА НАШИВКА ЗІ СВАСТИКОЮ, ЧЕРВОНОЮ ЗІРКОЮ ТА АБРЕВІАТУРОЮ «РСФСР».

ПЕТИЦІЯ ДО СЕНАТУ ІМПЕРІЇ З ВИМОГОЮ РЕФОРМУВАТИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ

Теодор Казимир Делямар – французький політик, редактор впливового журналу «La Patrie», сенатор і близький друг французького імператора Наполеона III, першим з іноземців звернув увагу на фальшивий зміст історії Російської імперії, що викладалася в школах і ліцеях Франції. Наводимо нижче текст петиції до Сенату Франції, із якою звернувся К. Делямар.

«Пане голово, панове сенатори!

Існує величезна імперія, що простягається на пів-Європи і третину Азії, яка загрожує водночас Австрії, Туреччині, Персії, Індії й Китаю. Цією імперією, що невпинно збільшується, є Російська імперія. Вона складається з мозаїки народів, більшість із яких потерпає від гніту, й була сформована шляхом завоювання одним із цих народів усіх інших. Московити – народ-завойовник; а що стосується інших народів, то перелік їх був би безкінечним, тому обмежимося тим, що назвемо рутенців, литовців і поляків, про яких піде мова у цій петиції.

У Франції ми робимо серйозну (за своїми наслідками) помилку, вважаючи, що ця імперія є єдиним цілим; зовсім навпаки, різноликість є її правилом. І ця різноликість впливає навіть із актів діяльності її уряду. Коли Росія зноситься з Європою, то твердить, що вона є славінською і європейською, а її суверен величає себе «Імператором Росії», а коли вона звертається до Азії, то каже, що є туранською, тобто татарською і азійською країною, і її автократ стає «Білим царем».

Звідки ж така дволикість? Причина її у тому, що в цій імперії зустрічаються водночас слов'янські народи з боку Європи і туранські народи з боку Азії, а також у тому, що в обох цих (цілком протилежних) напрямках залишаються ще не завойованими як слов'янські, так і туранські народи. Отже, кожному з них треба представитися братом, що простягає руку. Але де саме у цій імперії пролягає лінія поділу між цими двома протилежними елементами, тобто лінія, яка відділяє європейську цивілізацію від азійської цивілізації?... З якого боку ця лінія ставить московитів, народ, який заснував імперію і управляє нею?

Словом, ким є московити – слов'янами чи туранцями? Петербурзький уряд зацікавлений у тому, щоби московитів вважали слов'янами, проводить в цьому напрямі цілу наукову кампанію, бо наука є могутньою політичною зброєю у його руках. Європейські вчені розділилися: деякі з них, одурені вмилем накопиченням історичної брехні, схиляються до ідеї слов'янізму московитів; інші ж, навпаки, вважають, що московити є татарами як за своїм походженням, так і за своїми інстинктами, хоча й розмовляють однією із слов'янських мов, якою є російська.

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА.

Й УЧЕНИМ ТОДІШНІМ МУЖАМ НЕ БУЛИ ВІДОМІ

1718 року московити спалили матеріали архіву та бібліотеки Києво-Печерського монастиря, які збиралися понад 700 років. Вона витримала навали татар і поляків. «Численна і найдавніша книгозбірня, зібрана й збагачена великим князем Київським Ярославом Володимировичем і збережена в печерах від усіх ворожих нападів і руїн, але нині... серед добробуту і тиші полум'ям жертва. В ній зберігалося багато тисяч рукописних і всіляких дорогоцінних манускриптів, писаних різними мовами, і багато з-поміж них такими, що й ученим тодішнім мужам не були відомі, а особливо всі записки й документи щодо історії правління слов'янських племен та царів стосувалися», – йдеться про ті події в «Історії русів».

Політичні наслідки цієї наукової полеміки є важливими – якщо московити не є навіть слов'янами, і якщо їх цивілізація та звичаї суттєво відрізняються від звичаїв слов'ян, ними завойованих, то вони втрачають усяке право на своє володіння, позаяк ті протестують проти поневолення. Ставка цієї дискусії, як бачимо, дуже велика, тому зрозуміло, що наука гарячково шукає розв'язку. І тільки уважне вивчення історії народів, які розмовляють слов'янськими мовами, зможе його дати, тому що тільки воно дасть змогу чітко розмежувати їх. Проте, ось уже десять років, як це вивчення повністю занехаяно і навіть ще сьогодні викладання історії у державних закладах не використовує прекрасних досліджень видатних учених, які привідкрили в історичній науці цілий новий горизонт.

Таким чином, мета цього клопотання – просити Сенат, щоб він своїм високим почином домогся включення в офіційну програму викладання історії у закладах середньої класичної освіти основних моментів із історії народів, які розмовляють слов'янськими мовами, й найбільш характерних для кожного з них. Таке доповнення мало б величезне значення, тому що це змусило б університет відмовитися, через ліцеї, від свого панславистського викладання історії, яке є наслідком штучного об'єднання під родовим іменем Руси (Russes) багатьох народів, які складають Російську імперію, абсолютно так само, як нещодавно він відмовився, завдяки нашій ініціативі, від панславистської назви кафедри слов'янських мов та літератур у Коледж де Франс.

Так само, як і шість місяців тому, ми публічно визнали законодавчим корпусом численність народів, які розмовляють слов'янськими мовами; так само сьогодні ми спробуємо пере-

конати Сенат у необхідності перераховувати ці народи і відділяти їх один від одного у процесі викладання історії. Вчора була визнана численність цих народів, настав час приступити до їх переліку. Тому що безпідставне об'єднання у так званій спільності багатьох народів, які розмовляють слов'янськими мовами, прямо на руку панславізму, який є нічим іншим, як цим же штучним об'єднанням. Воно, зрештою, відбувається на наших очах. Ми спостерігаємо, як університетська освіта змішує два по суті різні народи з явно протилежними культурами й історичними традиціями.

Цими двома народами є московити й рутенці, змішані у загальній назві «руси» (Russes). Живучи між Московією та, власне кажучи, Польщею, рутенці, до яких одних раніше відносилися назви «руси» (Russes) і «русини» (Russiens), були поневолені у минулому столітті московитами, і народ-завойовник сам на себе поширив ім'я переможеного народу, щоби надати собі позірних прав на володіння ним. Через це слова «руси» (Russes) і «московіти» видаються нам сьогодні синонімами, тоді як насправді вони є цілком різними для історика. Ця навмисна плутанина дала змогу московитам поглинути навіть саму історію рутенців, немовби пізніший політичний акт здатен впливати на історію попередніх епох».

Казимир ДЕЛЯМАР, 1896 рік.

ГОЛОСИ З МИНУЛОГО: ТІЛЬКИ ФАКТИ

«МАССОВАЯ ПОДДЕЛКА ЗАТРОНУЛА ВСЕ СФЕРЫ...»

«Основатель советского источниковедения и археографии доктор исторических наук, профессор С. Н. Валк прямо пишет, что русских (московитских – авт.) актов XIV века и ранее не существует. Самые ранние – это подделки второй половины XV века. Акты с датой XV века на самом деле – подделки XVI века. Я упоминал, наверное, чудом сохранившийся подлинный документ самого конца XV века, подписанный дьяком уйгурскими буквами. И это не дипломатический документ одной страны к другой. Это внутренний, гражданский документ (Московії – авт.). В стране использовалась уйгурица, так же как в Золотой Орде и у тимуридов. Было бы наивно полагать, что если все правовые документы – подделка, то все «Летописи» подлинны. Естественно, массовая подделка затронула все сферы. И летописную тоже».

А. В. ПУШКАРЬОВ,
сучасний російський науковець.
«XV век. Хань и катаклизмы»

ПРОФЕСОР С. Н. ВАЛК.

*Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки
Батьківщину.
В. СИМОНЕНКО.
«Лебеді материнства».*

1. УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА: ГІРКІ УРОКИ ІСТОРІЇ

Підніматися з колін завжди боляче, особливо, коли мова йде про націю. Скільки можна апелювати до старших, сильніших. У боротьбі за місце під Сонцем помічників мало. Себе потрібно підіймати самим.

Основний тягар з формування нації завжди несла національна еліта. Історія знає багато відданих Україні представників національної еліти, проте зосередимо свою увагу лише на представниках політичного істеблшменту країни, особах, яким належали стратегічні позиції в суспільних структурах та питаннях розвитку держави.

Зараз ми не вдаватимемося до з'ясування феномену такого соціального явища, як «політична еліта». Кожен сам має виділити головні підходи до визначення сутності цього поняття. Хоча варто погодитись з припущенням В. В. Степанкова, що під політичною елітою слід розглядати групу лю-

дей, котрі, займаючи владні посади в країні, виконуючи свої функціональні завдання, розв'язуючи життєво важливі проблеми, мають приносити суспільству і політичній системі країни в цілому певну цінність, позитив [1, с. 50-51]. І там, де якісні показники державного управління дорівнюють нулю або знаходяться близько біля нього, називати цих людей «елітою», мабуть, немає підстав [2, с. 89].

* * *

Долю нації завжди визначав рівень національної свідомості. Вплив на рівень національної свідомості здійснювався політичною елітою.

У зв'язку з цим пригадуються слова відомої української співачки Ніни Матвієнко на одному з мітингів у 2014 році: «Народ, який не має свого самоусвідомлення — це сміття, на якому проростають інші народи». І це правильно, оскільки завойоване плем'я не має права на своїй рідній землі творити свою дійсність, в нього відібране право бути творцем — воно поставлене в становище споживача чужих творінь. Покорителі на покореній землі творять дійсність їм корисну. Вони у покорених селищах встановлюють статуї своїх воєначальників, патріархів, вождів, мислителів, героїв. Їх вони шанують і покореним прививають цю пошану [3, с. 73].

«Підлеглому племені вділяється ніби вища ласка: можливість асиміляції, а тим самим і певного урівноправлення його панівної верхівки з панівною верхівкою пануючих, але тільки за умови повного його відречення від самостійного мислення та національного самоусвідомлення.

Перед українськими верхами суспільства така зваба поставала не раз: у менш вираз-

У ВАТИКАНІ УКРАЇНСЬКИЙ ГЕРБ

1988 року, з нагоди 1000-ліття хрещення Русі, у базиліці святого Петра в Римі встановили дві мозаїки — хрестителям Русі-України — святій княгині Ользі та святому Володимирі Великому. І хоч давня ватиканська традиція не дозволяє зображувати державні герби у чотирьох великих базиліках Риму: св. Івана Лятеранського (папська кафедра), св. Марії Великої, св. Павла (поза мурами) та св. Петра у Ватикані, зображення князя Володимира оздобили золотим тризубом із невеликим хрестиком згори на синьому тлі. Але на той час, як відомо, Україна не була самостійною державою. Тому тризуб був лише національним символом, а не державним гербом, і його зображення не суперечило ватиканським канонам. Однак після проголошення незалежності, тризуб став Державним Гербом України. Але ж не нищити з цього приводу мозаїку? Так Україна стала єдиною державою у світі, окрім Ватикану, герб якої зображено у соборі святого Петра.

МОЗАЙКА СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО У ВАТИКАНІ.

ній формі, коли українська аристократія ставала аристократією Великого князівства Литовського; вдруге — коли вона стала складовою частиною польського шляхетства; і втретє, коли їй запропоновано було стати частиною російської імперської машини. Народ при цьому опинявся під жорстоким гнітом, який чинився, перш за все, зусиллями власного, зденаціоналізованого панства» [4, с. 7-8].

Національна свідомість тільки тоді приносить користь для нації, коли вона творилася і розвивалася самостійно. В ній закодовані свідомі і несвідомі навички минулих поколінь. Національна свідомість, оформлена в неволі, буде просякнута духом чужого племені, цим духом пригнічена і спотворена. Вона має в собі руйнівні для нації особливості [3, с. 71-72].

Нездатність українських еліт свого часу zorganizувати націю, провести необхідні заходи в усі часи була величезною бідою для України. Український публіцист, філософ, політичний діяч Д. Донцов вказує, що Москва, наприклад, дуже мало дбала про матеріальні інтереси свого народу, але її державне будівництво не улягало таким спустошенням, як наше. З трьох складників поняття держави, причини кожночасового її занепаду в Україні треба шукати не в землі (її багатство, географічне положення), не в народі (його свідомість, задоволення інтересів, добробут), лише в третім, у найважливішому складнику — провідній верстві. За моральним упадком еліти слідує, як його тінь, заслужена кара нації [5, с. 16, 23].

* * *

У кожному періоді в історії України українська еліта відіграла певну роль.

«Не високими ідеалами створення могутньої держави чи квітучої цивілізації керувалися київські князі, — пише професор Йоркського університету в Торонто, українець за походженням, Орест Субтельний, — надто вже сумнівним є те, чи знали вони взагалі щось про саме поняття державності. Скоріше мова може йти про їхнє невідступне бажання дістатися джерел багатства. Зокрема, завойовуючи Київ, Олег прагнув об'єднати його з Новгородом та підпорядкувати собі ці два головних склади на торговельному шляху «у греки». Діяльність перших київських князів значною мірою була поєднанням торгівлі зі збиранням данини».

Проводячи паралель між торговельними справами київських князів і великими комерційними підприємствами початку новітньої доби, американський історик Річард Пайпс пише: «Великий князь насамперед був купцем, діяльність якого фактично зосереджувалася у царині торгівлі між слабко зв'язаними містами, чії залоги збирали данину й забезпечували певний громадський порядок» [6, с. 48].

Перебуваючи у постійних війнах за престол, нащадки київських князів не переймалися національністю народів чи їх національною свідомістю. Вони на усе дивилися як на спадкове майно. А правлячими елітами руських князівств не було знайдено правильних відповідей на виклики того часу. Замість укріплення внутрішньої єдності місцевими елітами було обрано шлях подрібнення князівств на уділи, що, у свою чергу, спричинило міжусобні конфлікти, неспроможність протистояти зовнішнім ворогам.

Після занепаду Галицько-Волинського князівства доля населення України, за

З УКРАЇНИ ВИВЕЗЛИ СКАРБИ

1922-го з України вивезли скарби, цінність яких дорівнювала золотому запасу Російської імперії. Про це заявив Ростислав Шмагало, доктор мистецтвознавства, декан факультету історії та теорії мистецтва Львівської академії мистецтв. «У 1990-ті при Кабінеті Міністрів України активно працювала Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей, — розповів науковець. — Тоді стали відомими вражаючі числа. Так, до музеїв Москви і Петрограда потрапили 63 колекції лише скіфського золота та скарбів Північного Причорномор'я. А ще ж 158 колекцій ранньослов'янських скарбів. Із них лише скарб із села Мала Перещепина — це 25 кг золота і 50 кг срібла. Тільки 1922 року з церков Центрально-Східної України більшовики забрали 2850 пудів срібла (45 650 кг), три пуди золота і 1397 каратів коштовного каміння. До Москви та Петербурга вивезли 150 приватних колекцій із 200 тис. предметів, вартість яких становила на той час 1 млрд. російських рублів».

ГРЕБІНЬ З КУРГАНУ СОЛОХА. ЕРМИТАЖ, САНКТ-ПЕТЕРБУРГ.

винятком кількох коротких періодів національного самоствердження, вирішувалась у далеких столицях інших країн, оскільки українські землі не становили серцевину важливих політичних об'єднань. Населення саме боролось за політичне самовизначення й за власне існування як окремої етнічної та національної спільності.

Розглядаючи один із складних етапів в історії українського народу – XIV – середина XVII ст., необхідно високо оцінити роль родової еліти: князів Острозьких, Корецьких, Збараських, Вишневецьких, Заславських, Чорторійських і ін., яким історія відвела роль фундаменту, на якому народ, знищеної ордою Русі, поступово ставав українським народом. Безперервність княжої влади забезпечила поступове втілювання старої Русі в Україну-Русь.

Проте будь-яка колоніальна політика спрямована на придушення розвитку корінного населення, його мови, культури, національної самосвідомості. У той час, коли колоніальна політика Польщі загрожувала винищенням української народності, більшість української феодальної верхівки – на той час представників української політичної еліти, вже колонізувалася і не могла очолити національно-визвольний рух, боротьбу народних мас [7, с. 88].

Приваблюючий приклад привілейованого польського шляхтича справляв величезний асиміляторський вплив на українську знать, а його очевидна культурна вищість посилювала потяг до всього польського. «Де тепер безцінні діаманти православної корони, уславлені роди таких руських князів, як Слуцькі, Заславські, Збараські, Вишневецькі, Сангушки, Чорторійські, Пронські, Ружинські, Соломирецькі, Головчинські,

Коропинські, Васальські, Горські, Соколинські, Лукомські, Пузини та інші, яким немає ліку? – зазначав у трактаті «Тренос, або Плач за Святою Східною Церквою» Мелетій Смотрицький. – Де тепер ті, які оточували їх... благородні, славетні, відважні, сильні й давні доми руського народу, котрі на весь світ славилися престижем, могутністю й відвагою?» [8, с. 31-32].

Люди завжди відчували велику прив'язаність до своєї мови, звичаїв, традицій. Але етнічна належність у ті часи не розглядалася як основний критерій визначення групової тотожності. Український чи польський феодал відчував, що має більше спільного з феодалами інших країн, ніж із селянами чи міщанами власної країни.

Українська знать, як і кожна знать, за самим своїм єством була чутливою до власного соціального статусу, й пов'язаність із релігією та культурою, що вважалися неповноцінними, глибоко вражала її самолюбство. Внаслідок цього українські аристократи стали масово зрікатися віри батьків і приймати католицизм, а з ним польську мову та культуру [6, с. 125].

Внаслідок полонізації українці втратили клас, який здійснював політичне керівництво, ставив певні політичні цілі, сприяв культурі та освіті, підтримував церкву й живив відчуття етнополітичної самобутності суспільства. З поширенням полонізації серед української знаті православ'я, а також українська мова та звичай пов'язувалися, насамперед, із нижчими верствами. Відтак честолюбні й обдаровані молоді українці були постійно змушені вибирати між відданістю власному народові й традиціям та асимілюванням у панівне суспільство і його культуру.

ЛУЦЬК – ВСЕЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЦЕНТР

У січні 1429-го в Луцьку відбувся знаменитий Луцький з'їзд монархів. Тоді столиця Волині стала всеєвропейським центром політики та дипломатії. У роботі з'їзду взяли участь великий князь литовський Вітовт, король Німеччини (римський король), імператор Священної Римської імперії Сигизмунд; король Речі Посполитої Ягайло; посол Папи Римського; ще незалежні від Московії князі язанський, новгородський, одоєвський, московський, а також посланці московського князя Василя II, тверського князя, послы Тевтонського ордена, Золотої Орди, князівства Молдавського, датського короля, візантійського імператора й інших монархів. Загалом до Луцька прибуло 15 тисяч осіб, що перевищувало населення міста в кілька разів! Ця зустріч продемонструвала головну роль Велико-го князівства Литовського в європейській політиці.

Частіше перевага надавалась останньому. Внаслідок цього важливою проблемою української історії стала проблема верхівки українського суспільства або, краще сказати, – її відсутності [8, с. 7, 32].

Поступово ототожнюючи власні прагнення з потребами держави, що виявила готовність йти їм назустріч, українська еліта втрачала здатність боронити місцеві інтереси [6, с. 108]. На їх порядку денному не стояли питання відродження національної свідомості народу.

Ось чому керівна роль у військовому і політичному житті, національно-визвольній боротьбі належала новій генерації української еліти – козацькій старшині, а не українській феодальній верхівці. Полонізація української верхівки змусила козацтво відігравати роль, яка в інших країнах належала дворянству.

Однак заможне реєстрове козацтво в містах загалом схилилося до співпраці з Річчю Посполитою, сподіваючись забезпечити свій соціальний статус і спокій, необхідні для подальшого накопичення багатств, нерідко значних за розмірами [6, с. 148].

Попри важливу та безцінну роль козацтва у державотворчому процесі, «особливе» ставлення української еліти до свого народу чудово ілюструє одна з найвидатніших історіографічних пам'яток, одне з найдостовірніших історичних джерел з історії Східної Європи XVII століття, зокрема періоду Хмельниччини і Руїни в Україні, та самобутня пам'ятка української мови – Літопис Самовидця.

Самовидець вказує, що після Зборівської угоди 1649 року, за надану допомогу в боротьбі з польським військом, було

здійснено українським гетьманом плату орді «..полоном городов дванадцяти, котріє могут виняти» [9, с. 58].

Як бачимо, розрахунки було проведено українським народом у кількості, які змогла «виняти» орда.

Під час осади Кам'янця на Поділлі «... гетман Хмельницький, ставши под Кам'янцем Подолским, много шкоди начинили: поза Львовом и под Волинню попустошивши и наповнивши ясиром орду, повернул до Чигирина и отпустил орду» [9, с. 64].

Нагадаємо читачеві, що ясир – це бранці, яких захоплювали турки й татари під час нападів на чужі землі. Частина бранців продавали в рабство на невільничих ринках в різні країни Сходу, частину залишали на працю в своїх маєтках, на галерах тощо.

«Умови Зборівської угоди виявили, як Хмельницький мало розумів потреби народні. Вийшовши з польської школи, – вказує український письменник, композитор, історик Микола Аркас, – він привчився дивитися на простий народ очима польської шляхти... Народ, котрий допоміг йому у боротьбі, проливав свою кров і не жалів ані достатків, ні життя свого, аби тільки добути тієї волі, опинився знову у тому пеклі, що й раніше.

Чудна і незрозуміла була велика помилка Богдана і усіх наступників його, що вони у своїх умовах із Польщею і Москвою ніколи не згадували про поспільство, немов би його і на світі не було; вони оставляли його жити так, як і раніше, так само в панських руках, як і до того, наче умісне забуваючи про його» [10, с. 210, 244].

Хоча Хмельницький та більшість його полководців і хотіли покращити долю селянства, проте не мали намірів цілковитого

«ЦЕ ІСТОРІЯ ОРДИ...»

«Росія, не маючи ніякого відношення до Русі і вкравши свою нинішню назву, нахабно претендує на історичний спадок Русі, створеної на 800 років раніше. Однак московська історія – це історія Орди, пришита до історії Русі білими нитками і повністю сфабрикована. Саму назву «Русь» узурповано московитами. Росіяни не лише не є слов'янами, але навіть не належать до індоєвропейської раси. Московія була вихована і вироста в жахливій і мерзотній школі монгольського рабства».

Карл МАРКС.

БЕНКЕТ МОНГОЛЬСЬКОЇ ЗНАТІ НА ТІЛАХ РУСЬКИХ КНЯЗІВ ПІСЛЯ БИТВИ НА КАЛЦІ У 1223 Р.

знищення кріпацтва. Для козацької верхівки це б означало підрив тієї соціально-економічної системи, в якій вони посідали помітне місце. Відтак, уже в Зборові виник конфлікт між козацькою старшинською верхівкою та черню, який з часом розвинувся у фатальну ваду козацького устрою, що формувався в Україні [6, с. 169].

Причиною цих конфліктів та великих селянських повстань першої половини XVII століття було те, що основною масою їх учасників були селяни. Вибухаючи стихійно, ці повстання не були спланованими та не мали далекосяжних цілей. Не маючи чого втрачати, рядове козацтво одразу йшло на повстання, в той час як заможна старшина частіше схилялася до переговорів, компромісів чи капітуляції [6, с. 153].

Значна більшість української знаті, що приєдналася до Хмельницького, була типовим уламком того ладу, що існував до 1648 року. В її розумінні повстання не передбачало створення суспільства рівноправних людей. Вони не могли собі уявити життєздатного суспільства без знаті. Завдяки своєму високому становищу вони зміцнювали та примножували свій вплив й достаток, присвоювали собі громадські землі і т. п. Гетьмани, які були вихідцями із старшини, всіляко сприяли цьому, щедро роздаючи землі та посади [6, с. 181].

Український письменник Андрій Чайковський у історичній розвідці «Запорожжя», досліджуючи життя козаків, влучно висловився: «Такому народові, як запорожці, треба було доброї голови і сильної руки і то на довгий час. Конашевич Сагайдачний організував козацтво як першорядну міліарну силу... Богдан Хмельницький аж до перших славних побід у першому пе-

ріоді тої війни не думав про самостійність України. Він хотів лиш приборкати панів... Думка про самостійність прийшла пізніше. Та він зробив багато помилок, яких опісля не можна було вже виправити... Петро Дорошенко у вирішальній хвилі покидає військо і спішить додому «в справах фамільних», бо довідався, що жінка його зраджує. І така наша щербата доля.

Усе недооцінювання власних сил, усе орієнтація на когось, на чужу силу. Козак не на те, що є, а на те, що буде, а все: якось воно буде.

А чи ми, їхні нащадки, кращі за наших дідів?

О історіє! Тобі вже давно, ще в старину, дали люде патент на вчительку життя. Чому ж ти нічого не навчила нас, український народ? Або твоя метода навчання недобра, або твої учні такі недотепи, що їхньої голови нічого не чіпається» [11, с. 560- 561].

Якщо козацьким ватажкам із покоління Хмельницького було притаманне політичне бачення ситуації, то народжені за доби Руїни провідники Гетьманщини дбали про обмежені й прагматичні цілі. Вони скоріше пристосовувалися до існуючих політичних обставин, а не змінювали їх. В основному вони ставили перед собою подвійну мету: утримувати задовільні стосунки із царем і зміцнювати свої особисті соціально-економічні привілеї — як членів новонародженої козацької еліти — за рахунок простого козацтва й селянства [6, с. 204].

На підконтрольній Москві Лівобережній Україні козацька старшина зверталася до царя з пропозицією обмежити гетьманські прерогативи (1672 р.). Гетьману Самойловичу були поставлені умови не

ДЕРЕВ'ЯНА СКУЛЬПТУРА БОГІНИ РОДЮЧОСТІ.

ТРИПІЛЬСЬКА СІМ'Я – 16 ДІТЕЙ

За тисячу років трипільці опанували майже всю територію сучасної України. Якби не різкі кліматичні зміни з середини III тисячоліття до н. е., то трипільська експансія могла б тривати значно довше. Головним чинником у них став культ сім'ї та продовження роду. Трипільці віддано плекали матерів і дітей. Згідно з їхньою традицією, нормою вважалося 16 дітей у сім'ї. У трипільців існував культ дітонародження, підтвердженням чого є величезна кількість ритуальних жіночих статуєток. Їх і тепер дослідники знаходять на місцях поселень, незважаючи навіть на те, що трипільці приблизно раз на півстоліття спалювали свої селища й міста та переселялися на нові місця.

судити представників старшини, не вступати у зовнішні зносини, не проконсультувавшись зі старшинською радою. Гетьмана примусили розпустити загони, які безпосередньо підкорялися йому. Поширюючи свій вплив, старшина підривала владу гетьманів, а відтак і українську автономію [6, с. 193].

Цілком спольщена знать на землях Галичини та Волині (правобережжя), у свою чергу, не виявляла інтересу до того, щоб установити власне українську політичну цілість [6, с. 197].

У другій половині XVII століття «ми бачимо безнастанну боротьбу трьох сумежних держав за те, щоб орудувати Україною. Польща, Турція і Москва, – вказує М. Аркас, – без найменшого жалю шматують, руйнують і нищать її універсальність... Полякам потрібна тільки земля та робітники, а про те, яке життя, яка доля буде тих робітників, їм байдуже... Турки, зі своїми підручними татарами, були споконвічними ворогами козацтва. Їх криваві наскоки на Україну, їх неволя, їх ясир – усе це не дозволяло покладатися на них. Москва ж, ще од часів Богдана, назначила собі ясну ціль: потрохи все більш і більш прибрати до своїх рук Україну, то попускаючи, то знов притискаючи її; не проминала вона ніякого случаю, ніякої приключки, щоб міцніше придавити той народ, що у тяжку годину кинувся до неї шукати захисту під її рукою. Привчивши українську старшину до тієї отрути – доносів, Московський уряд пильно сіяв сварки та чвари поміж вищою верствою українців. Старшині було тепер не до долі рідного краю, – кожен шукав вигоди для себе, а якщо й траплялись подекуди люде, що для них дорога була рідна

країна, то вони боролися без надії і гинули марно..., або терпіли, зціпивши зуби, бо бачили свою несилу. Московський уряд кожен раз, коли обирали нового Гетьмана, стверджував Переяславські умови, і кожен раз намагався при тому обмежити їх або втиснути нові статті, корисні задля того, щоб ще тісніше зв'язати Україну з Москвою» [10, с. 265].

Великою бідною українського народу та України була політична роз'єднаність української еліти. Про цю роз'єднаність згадує Гетьман України Іван Мазепа у своєму поетичному творі «Дума».

«Всі покою щиро прагнуть,
Та не в єден гуж всі тягнуть!
Той направо, той наліво,
А всі браття, то-то диво!
Не маш любви, не маш згоди.
Од Жовтої взявши Води,
През незгоду всі пропали,
Себе сами звоювали.
Ей, братища, пора знати,
Що не всім нам панувати,
Не всім дано всеє знати
І річами керувати.
На корабель поглядімо:
Однак стирник сам керує,
Весь корабель управує:
Пчулка бідна матку має
І оноє послухає.
Жаль ся, Боже, України,
Що не вкупі має сини!
Єден живе із погани,
Кличе: Сюди, отамани!
Ідім матку рятувати,
Не даймо їй погибати!
Другий ляхам за гріш служить,
По Вкраїні і той тужить.
Мати моя старенькая!

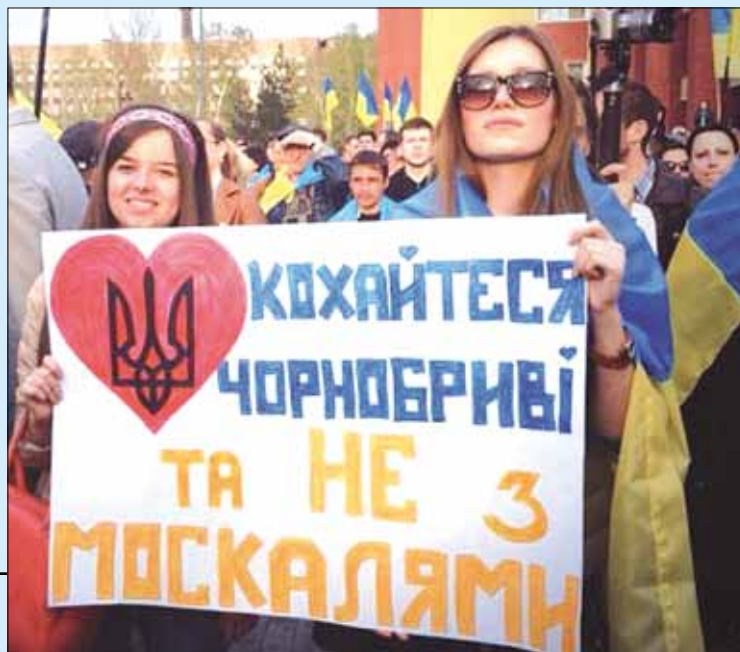
ГОЛОСИ З МНУЛОГО: ТІЛЬКИ ФАКТИ

13

ВИКОРИСТОВУВАЛИ НАВІТЬ ШЛЮБИ

Про далекосяжність планів московитів щодо поглинення і асиміляції жителів України свідчить те, що після укладення у 1687 році Коломацьких статей, Москва вимагала від гетьмана Івана Мазепи дбати про збільшення шлюбів між московитами та українцями. Ця робота проводилася постійно та планомірно. Але, видно, її темпи й наслідки не задовольняли московитських правителів, бо у 1734 році цариця Анна наказувала губернаторові України князю А. Шаховському вживати всіх заходів, щоб в Україні ще більше московитів одружувати з українками.

СУЧАСНІ ВІДГОЛОСКИ ДАВНІХ МОСКОВСЬКИХ ПЛАНІВ.

Чом Ти вельми слабенькая?
 Розно тебе розшарпали,
 Гди аж по Дніпр туркам дали,
 Все то фортель, щоб слабіла
 І аж в кінець сил не міла!
 Третій Москві юж голдує
 І ей вірно услугує.
 Той на матку нарікає
 І неволю проклинає:
 Ліпше було не родити,
 Нежли в таких бідах жити!
 Од всіх сторін ворогують,
 Огнем, мечем руйнують,
 Од всіх не маш зичливости,
 Ані слухної вчивости;
 Мужиками називають,
 А підданством нарікають:
 Чом ти братів не учила,
 Чом від себе їх пустила?
 Ліпше було пробувати
 Вкупі лихо одбувати!
 Я сам, бідний, не здолаю,
 Хіба тільки зневолаю:
 Гей, панове-енерали,
 Чому ж есте так оспалі?
 І ви, паньство полковники,
 Без жадної політики,
 Возьмітєся всі за руки,
 Не допустіть гіркої муки
 Матці своїй більш терпіти!
 Нуте врагів, нуте бити!
 Самопали набувайте,
 Острих шабель добувайте.
 А за віру хоч умріте
 І вольностей бороніте:
 Нехай вічна буде слава,
 Же през шаблю маєм права!», – пише
 І. Мазепа [12, с. 221].
 «Чому горда козацька нація, яка перш
 за все цінувала і відстоювала власну сво-

боду, допустила прийняття зверхності сусідів та дозволила знову загнати себе в кайдани, змарнувавши таким чином всі здобутки Визвольної війни 1648-1656 років?» – запитує доктор наук з державного управління В. Олуйко. І відповідає, що однією з найголовніших причин були внутрішні протиріччя між елітарними та егалітарними тенденціями в розвитку козацького суспільства. Протягом всього періоду інтереси правлячої верхівки – козацької старшини та знаті завжди ставали поперек дороги інтересів та бажань простого народу: рядового козацтва, міщан, селян... Іншою, не менш важливою, причиною невдачі українського народу можна назвати повну відсутність у правлячої верхівки чітко окреслених політичних цілей, а також відповідних методів та інструментів управління всіма верствами українського суспільства. Не потрібно забувати про зовнішнє втручання сусідніх держав у внутрішні справи багатостраждальної України, які використовували будь-які методи для її підкорення [8, с. 96-97].

Потрібно лише додати, що у часи козацької держави також не було виховано національно свідомого громадянського суспільства, яким могло бути народжено державу.

Дії Петра I та наступних московських урядів, спрямовані на скасування автономії України, не могли сприяти становленню і розвитку української політичної еліти та національної свідомості українців.

Політика Катерини II та генерал-губернатора Лівобережжя Петра Румянцева також вплинула на українську політичну еліту. Щоб підготувати ґрунт для скасування української автономії, Румянцев за-

ПУРУША – СИМВОЛ БЕЗКІНЕЧНОСТІ

Важливе місце в релігійних уявленнях аріїв посідав Пуруша – першолюдина. У ряді гімнів знаходимо ім'я цього загадкового велета. Він – символ безкінечності, символ всезростаючого життя, першолюдина, першооснова і концепт Всесвіту, а також сам Всесвіт: «Із духу його був народжений Місяць, із ока – Сур'я-Сонце, боги Агні і Індра – із рота, Вайю – з подиху. Пупок його став повітрям і небом, голова його, ступні – землею, простором – слух». В інших, більш пізніх Ведах, Пуруша ототожнюється з Мітрою-Сонцем. Це пояснює наявність Сонця у малюнку з титаном. «Величезна його святість, але ще більший сам Пуруша. Четверта частина його – все суще (на землі). Три частини – безсмертя в небі, на три частини вознісся Пуруша у вись. Четверта частина його залишилася (у землі)». (Рігведа, X, 90).

стосовував до старшини політику кийка та пряника. З одного боку, жорстоко каралися прояви автономістських тенденцій, а з іншого – тим, «хто не був заражений хворобою сваволі й незалежності», пропонували привабливі посади в імперському уряді, обіцяли зрівняти їх у статусі з російським дворянством і надати більшої влади над селянами [6, с. 220]. Після руйнування у 1775 р. Запорізької Січі відбувається денационалізація еліти – втрата національної самосвідомості пануючих верств в результаті їх масового ополячення і русифікації.

У 1785 р. за «Жалуваною грамотою дворянству», виданою Катериною II, знать звільнялася від усякої військової служби для уряду, зрівнявшись у правах із російським дворянством. Через ці причини верхівка колишньої Гетьманщини без будь-якого ремствування погодилася з ліквідацією автономії. До кінця XVIII ст. Україна прибрала виразно провінційних рис у всіх регіонах і на всіх рівнях – культурному, соціальному та економічному [6, с. 221-227].

Численні особисті можливості та переваги, що їх давала служба імперії, значною мірою пояснюють те, чому ліквідація Гетьманщини зустріла слабкий опір серед української знаті. А оскільки просування по службі вимагало обізнаності з імперською культурою, багато українських дворян відмовлялися від свого барвистого козацького вбрання й переходили на імперський стиль, починали розмовляти російською мовою [6, с. 233].

Багатьох представників колишньої української старшини вражали могутність і велич імперії, приваблювали можливості блискучої кар'єри, а їхнє самолюбство

тішила свідомість власної належності до дворян Російської імперії. Тому їх не треба було надмірно заохочувати бути вірно-підданими государя-імператора. Для таких Україна стала чимсь, ледве більшим від частини, хоч і дорогої, імперського цілого, а український народ – лише «плем'ям» російського народу. Вони були байдуже чи навіть вороже настроєні щодо будь-яких політичних дій, котрі спиралися на ідею особності України [6, с. 262].

Після реформи 1861 року на землях, підконтрольних Російській імперії, почався період занепаду традиційної української еліти того часу. Причиною занепаду стало невміння поміщиків перетворити свої маєтки на прибуткові комерційні підприємства. Призвичаївшись до дармової кріпацької праці та розгульного життя, вони не здатні були організувати виробництво, а необхідних для успішного господарювання підприємницької ініціативи та працьовитості більшість дворян просто не мали та не знали. Ці представники української «еліти», продавши свої землі підприємливим заможним селянам, переїздили до міст, де ставали чиновниками, військово-службовцями чи представниками інтелігенції. Вплив переважного числа дворянства на національну свідомість українців за таких обставин був незначним.

Імперська доба в історії України спричинила роздвоєння українського суспільства – одне було частиною Російської імперії, друге – Австрійської. Імперське панування принесло українцям набагато жорстокіші тотальні види політичної, суспільної та економічної організації, ніж ті, що були їм раніше відомі. Чиновництво зробило присутність імперської держави

МЕТАМОРФОЗИ ПЕРЕСВЕТА

Московська звичка прикрашування історії стосується і поєдинку монаха Пересвета з Челубеєм на Куликовому полі (про саму битву читайте на 17 стор.). Перша картина написана В. Васнецовим у 1914 р. (на фото), друга – М. Авіловим у 1943 р. (фото на 17 стор.). Якщо Васнецов (1848-1926) зобразив свого Пересвета згідно з історичними відомостями – у вбранні монаха, то Авілов (1882-1954) змалював свого Пересвета воїном у шоломі та сталевих латах, що мало свідчити ще й про переваги досягнень Московії в збройовій справі.

В. ВАСНЕЦОВ. «ПОСДИНОК ПЕРЕСВЕТА З ЧЕЛУБЕЄМ НА КУЛИКОВОМУ ПОЛІ».

в українській громаді досить виразною. З цією присутністю з'явилося відчуття того, що десь у розкішній, хоч і далекій столиці всемогутній і всезнаючий імператор творить життя українців. У міру того, як образ божественно величної імперії – чи Російської, чи то Австрійської – заволодав уявою української еліти, згасала її відданість рідному краю [6, с. 277].

Незважаючи на те, що Україна ставала житницею Європи, на кінець століття буржуазія в Україні була нечисленною, нерозвиненою та не мала помітного значення. У неї просто бракувало капіталу. Урядова політика призводила до викачування капіталу на Північ імперії, внутрішня торгівля переважно зосереджувалась в руках купців, а промисловість майже цілком належала чужоземцям. Більшість надзвичайно багатих людей в Україні отримувала свої прибутки не з фабрик та підприємств, а з власних маєтків. Великий і малий бізнес зосереджувався в руках росіян та євреїв [6, с. 339].

Хоч величезну більшість населення України складали українці, вони брали непомітну участь у перетвореннях в державі. У 1897 році лише 16% юристів, 25% учителів і майже 10% письменників і художників в Україні були українцями. Лише близько 10% студентів Київського університету були українцями. Українці склали менше третини населення міст, решта припадала на росіян та євреїв. У Києві у 1874 році українську мову вважали рідною 60% населення [6, с. 339].

З моменту включення українських земель до Російської імперії почала наростати російська присутність в українських містах. Міста виконували роль адміністративних і військових центрів, вони притя-

гували до себе російських чиновників та військових. Вони мали більше коштів для капіталовкладень.

Оскільки неукраїнські жителі міст мали найкращий доступ до освіти й фахової підготовки, вони переважали серед інтелігенції в Україні. Представники власне української інтелігенції переважно жили на селі чи в невеликих містах, де працювали в земствах лікарями, агрономами, сільськими вчителями. Серед інтелектуальної еліти, що зосереджувалась в університетах та видавництвах великих міст, українці траплялися нечасто [6, с. 340].

«Внаслідок цього розвинулася соціально-економічна двополюсність, – зазначає Орест Субтельний, – українців у ще більшій мірі, ніж доти, ототожнювали із застійним і відсталим селом, тоді як неукраїнці панували в царинах суспільства, що розвивалися й модернізувалися. Якоюсь мірою цей поділ існує й сьогодні» [6, с. 346].

Чи можна при таких обставинах говорити про розвиток української політичної еліти та відродження національної самосвідомості українців?

Аналізуючи причини поразки національних сил в боротьбі за створення незалежної держави у 1917-1922 роках, учені підкреслюють, перш за все, слабкість національної еліти, її нездатність розв'язувати складні державні завдання, що, у свою чергу, пояснюється відсутністю впродовж століть національної держави, в умовах якої лише і може сформуватися сильна національна еліта.

У той час, коли потрібно було захистити молоду державу, керівництвом УНР було розпущено по домівках цілком боєздатні військові формування. Централь-

КУЛЬТ ПРЕДКІВ У ТРИПІЛЬЦІВ

Поховання покійних під порогом житла чи підлогою (переважно жінок і дітей) та на території поселень (дорослих родичів) свідчать про важливість «загробного» життя в уявленнях трипільців. У них не існувало нездоланих перешкод між світом живих і світом мертвих. Можна припустити, що «модельки жител», ці досить відомі й різноманітні за типом глиняні вироби, мали культовий характер як житло предків, охоронців родини. Наявність у них жертвенника та мініатюрного культового посуду може свідчити про поминальні звичаї годування покійних. Так формувалася ідея єдності роду. До речі, мати Тараса Шевченка – Катерина Якимівна – похована в садку біля хати – як і заповідала. Можна припустити, що то відголосок поховальної традиції трипільців.

на рада віднайшла майже півмільйона карбованців на облаштування урядового автомобільного гаража, зате робітники «Арсеналу», де виконувались військові замовлення, місяцями працювали без заробітних плат [13, с. 9].

У той час, як для більшовицької партії Україна не існувала як національна одиниця, Центральна Рада гаяла час на безкінечні суперечки про межі своєї влади, нехтуючи такими нагальними проблемами, як збереження правопорядку, забезпечення міст продуктами та організація роботи залізниць. Члени Ради поринули у безплідні дебати та ворожнечу. Захоплені революційною риторикою, вони намагалися відмежуватися від старого ладу, особливо у ставленні до військових. Ідеологи Ради доводили, що революція усунула необхідність потреби в регулярній армії [6, с. 427-428]. За це і заплатили. Українською кров'ю.

У кінцевому рахунку поразку Центральної Ради зумовила нерозвиненість українського національного руху. Через репресивний характер царського режиму та соціально-економічні особливості українського суспільства більшість освічених людей в Україні були або росіянами, або русифікованими, нерідко войовничо налаштованими проти українців [6, с. 436].

Гетьманат на чолі з Павлом Скоропадським проіснував менше восьми місяців, проте реальна влада перебувала в руках німців. Він не спромігся належним чином підійти до розв'язання основних питань — питань соціально-економічної реформи та національної незалежності [6, с. 442].

«Чому ж у період розпаду імперій, — запитує О. Субтельний, — фіни, естонці, латиші та литовці завоювали незалеж-

ність, а українці не змогли? Головною дилемою українців (насамперед східних) було те, що вони були змушені починати створення держави, ще не завершивши формування нації. Відставання і нерозвинутість процесу національного будівництва були наслідком гніту царату й слабкої соціальної бази, що на неї спиралося формування нації. Інтелігенція складала лише 2-3 відсотка усього населення, і тільки невелика її частина підтримувала українську справу. Неосвічений, забитий і політично незрілий селянин знав чого він не хоче, але не міг сказати за що він бореться. Зовнішні чинники також не склались на користь українців. Поразка західних українців пояснювалася переважачою силою поляків. На східній Україні шлях до незалежності перетягла більшовицька Росія» [6, с. 464-466].

* * *

Радянський період (1922-1991 рр.) виявився одним з найтрагічніших для України.

В основу кадрової політики новоствореної держави було покладено настанови В. Леніна. Внаслідок такого підходу до формування державного апарату відбувалося відчуження від нього найосвіченішої та найкультурнішої верстви населення з одночасним залученням до керівництва непідготовлених до цього верств — робітників і селян, які не володіли спеціальними знаннями та не мали управлінських навичок. Партійна еліта формувалася під активним впливом Москви [8, с. 164].

Після смерті В. Леніна уся робота з добору та розстановки керівних кадрів зосереджувалася у вищих партійних інстанціях. Державний апарат став повніс-

НЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ІГА, А ВПОКОРЕННЯ БУНТІВНИКА

Битву на Куликовому полі московити традиційно вважають символом своєї перемоги над монголо-татарами. Але директор казанського Інституту історії Рафаель Хакімов висловив думку, що ця битва була лише епізодом боротьби за владу в Золотій Орді. Він стверджує, що Дмитро Донський та інші князі виступили проти незаконного претендента на ханський престол Мамаю. У битві проти нього мало взяти участь об'єднане військо Тохтамиша і Дмитра, але Мамай прийшов на один день раніше та вирішив розбити своїх супротивників поодиноці. Тобто Дмитро був вірним союзником законного хана і в складі його війська вся кіннота була татарською. Як, до речі, і в складі війська Мамаю були деякі руські й литовські князі. Після битви Тохтамиш наздогнав Мамаю, і війсьکو здалося без бою, бо перед ним був законний хан. Тому й після Куликовської битви північно-східні князівства залишилися надалі під владою хана Золотої Орди.

ФРАГМЕНТ КАРТИНИ М. АВИЛОВА «ПОЄДИНОК ПЕРЕСВЄТА З ЧЕЛУБЄСМ НА КУЛИКОВОМУ ПОЛІ».

тю підпорядкованим відповідним партійним комітетам та їхнім секретарям, які на своєму рівні вирішували долю як окремих підприємств, так і цілих галузей промисловості, адміністративно-територіальних одиниць, прикриваючись при цьому рішеннями колегіальних органів [8, с. 165-166].

Відсутність демократичного механізму, призначенство, надмірний централізм сприяли формуванню нового типу керівника, який прийшов на зміну попередній більшовицькій еліті. Становище керівника, його доля залежали не від рядових партійців, а від ставлення до нього вищого керівництва. Така система формувала психологію «людини-гвинтика», створювала сприятливі умови для безкарності та зловживання владою. Прихід у партію кар'єристів прискорив процес її переродження [8, с. 167].

Ось як народжувалась в умовах радянської республіки нова українська політична еліта.

Країну, разом з іншими республіками, було перетворено на трудові табори. Армія робітників-рабів майже безкоштовно працювала на ці табори. Селяни також працювали як раби за трудовні у колективних господарствах. Українці стали не людьми, а живою силою.

Джерелом ресурсів радянської індустріалізації була неоплачена праця українських робітників і селян. Завдання на постачання дешевої робочої сили давалися органам НКВС. 17 лютого 1938 року Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило: «Дополнительно разрешить НКВД Украины провести аресты кулацкого и прочего активного элемента и рассмотреть дела их на тройках, увеличить

лимит для НКВД Украины на тридцать тысяч» [7, с. 218].

Як бачимо, український народ був навіть не «живою силою», а «лимитом».

Під час ліквідації «куркульства як класу» перестала існувати велика частина найбільш працездатних і продуктивних господарів в Україні. Близько мільйона справжніх господарів, підприємців, які могли впливати на розвиток національної свідомості, на початку 30-х років було депортовано на Північ Росії. Багато з них загинуло.

«Український націоналізм, – писав радянський партійний діяч С. Косіор у газеті «Известия» від 02.12.1933 року, – є для нас головною небезпекою, і щоб викоринити цей націоналізм і запровадити однострійність радянської держави, було принесено в жертву українське селянство» [14, с. 124].

Відправляючи більшовицьких агітаторів в Україну, народний комісар Лев Троцький казав: «Только безграничная доверчивость и уступчивость, а также отсутствие сознания необходимости постоянной крепкой спайки всех членов государства не только во время войны – каждый раз губила все завоевания украинцев. Потому они рано утратили свою «самостийность» и живут то под Литвой, то под Польшей, то под Австрией, то под Россией, составляя собой очень ценную часть этих держав. Эти бытовые особенности характера украинцев необходимо помнить каждому агитатору, и его успех будет обеспечен. Помните также, что так или иначе, а нам необходимо возвратит Украину России. Без Украины нет России» [14, с. 491].

Хочеться запитати у представників української політичної еліти. Яких уроків та навчальних посібників вам потрібно, щоб нарешті дійти відповідних висновків?

ВИШИВАНКА – НЕ ЛИШЕ ОДЯГ

Вишиванки – один з найдавніших українських атрибутів. Ще Геродот стверджував, що вишивкою прикрашали одяг скіфи, які тривалий час проживали на території України. Археологи знайшли на Черкащині зображення чоловіків, одягнених у щось дуже схоже на український національний костюм. Знахідка датувалася VI століттям нашої ери. Такі ж сорочки приписувалися трипільцям. Особливе значення мала чоловіча вишиванка як символ кохання. Існує легенда, що чумаки довіряли прання своєї сорочки тільки одній-єдиній жінці. Так чумак підтверджував вірність своїй коханій. Першим, хто поєднав вишиванку з буденним одягом, став Іван Франко, котрий носив її під піджак і з сучасним вбранням. У такому вигляді він зображений на 20-гривневій купюрі. Свого часу академік Петро Капиця прийшов на дипломатичний прийом у вишиванці, і міністр закордонних справ СРСР Андрій Громико сказав, що національний одяг не є порушенням етикету.

Товарняки з розкуркуленими українцями йшли на північ та схід, а їхні місця (помешкання) заповнювали переселенці з Росії та інших регіонів СРСР. У Москві був створений спеціальний Переселенський комітет. У 1933-1937 роках Всесоюзним переселенським комітетом при РНК СРСР та Переселенським відділом НКВС СРСР в Україну було переселено 44457 родин (221465 осіб). Найбільше переселенців (117149 осіб) прибуло в республіку у голодному 1933 році [14, с. 460].

* * *

Роки Голодомору. Москва тонула в українській пшениці і прокльонах. Мільйони тонн пшениці країною було експортовано, заводи з українського зерна виготовляли спирт, а українці вмирили мільйонами. Я не знаю як московит/росіянин міг дивитися українцеві в очі. Так, він не винен, можливо і не знав, винна система, проте він зі своїми дітьми залишився живим. А стомлена українська земля стогнала під молитвами замучених живих і душами наших мертвих земляків: старих, молодих та дітей.

Як у таких умовах мали проявляти національну свідомість українці? Чи могла вплинути на таку ситуацію українська політична еліта? Певно, що ні. Ця еліта не була українською, вона уособлювала всемогутній денационалізований радянський партійний та державний апарат, який не визнавав національностей, особливо націю непокірних українців.

Хтось у кремлівському кабінеті вважав, що наділений правом вирішувати долю цілих народів. Той, який вважав себе Всемогутнім. Він пізніше помирав, як звичайні-

сінька людина, благаючи у природи життя. Хто йому надав право судити чи милувати? Хто? Впевнений, що душі померлих від голоду українців вічно не даватимуть спокою таким вождям у іншому світі.

Відомий російський поет Євгеній Євтушенко писав: «...Таков закон безжалостной игры. Не люди умирают, а миры». Для кожної людини родина складає його великий Світ. Скільки таких Світів втратив кожен українець? Хто їх нам поверне? Всемогутні кремлівські вожді? Хто міг заступитися за опухлий від голоду український народ? Хто заступився, той загинув. Від тих самих вождів.

«У Національному музеї «Меморіал жертв голодомору» зберігаються свідчення про смерть загиблих від голодомору, – говорить Голова Верховної Ради України Андрій Парубій, – і у багатьох з них у графі «причина смерті» зроблено запис «українець». Ось яку страшну ціну ми заплатили за втрату держави та відсутність національно свідомої політичної еліти» [15, с. 1].

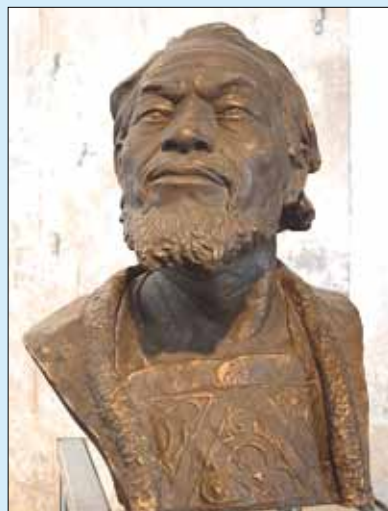
На мітингу з нагоди річниці Голодомору у 2016 році Президент України П. Порошенко назвав геноцид тридцятих років минулого століття прямим наслідком втрати державності у двадцятих роках. На його думку, окупація України радянською Росією стала можливою саме через роз'єднання та внутрішні чвари політичних сил молодій українській державі, які входили і виходили з коаліцій, плели одне проти одного інтриги і навіть піднімали повстання [16, с. 2].

* * *

Радянська влада здійснювала широкий наступ на українську інтелектуальну елі-

ПЕРШИЙ ВЕЛИКОРОС

8 березня 1169 року війська князя Ростово-Суздальської землі Андрія Боголюбського, до якого приєдналися дружини ще одинадцяти князів, взяли в облогу Київ. На четвертий день після жорстоких боїв вони взяли місто «на щит». «В особі князя Андрія великорос уперше виступив на історичну сцену», – написав про нього В. Ключевський. Переможці, за розповідями літописця, не пощадили – ні храмів, ні жінок, ні дітей. Так він творив нову державу на сході, а не претендував на Київський престол, як це було раніше, коли князі змагалися за стольний град. Тому після поруйнування столиці не залишився правити в Києві. Саме він поклав початок розкраданню наших культурних цінностей: вивіз із Києва ікону Вишгородської Божої матері, відомої тепер як «Володимирська», привезену з Візантії для Мстислава Великого. Слов'янські святині нічого не значили для князя, виплеканого фінським племенем на чужій землі. З того часу почався занепад Києва.

ту. Уряд увів цензуру на видання Всеукраїнської Академії наук, став закривати її секції, виганяти «буржуазних націоналістів». Сотні священників української автокефальної православної церкви було заслано до трудових таборів. Страчувалися чи висилалися до таборів тисячі представників нової української інтелігенції, що з'явилася у 20-ті роки. Заарештовували філософів, письменників, художників, навіть кобзарів. Чистки були спрямовані і проти політичної верхівки України. КПБ(у) втратила близько двохсот тисяч членів [16, с. 516].

Велику частину старої інтелігенції було використано більшовиками у своїх інтересах, а потім знищено. Їм потрібно було винищити українську інтелектуальну еліту – носія національної свідомості. Вони виховали, натомість, з робітників та селян покірну масу, здатну до виконання будь-яких поставлених новим керівництвом завдань.

Постійні реорганізації наукових установ та вищих навчальних закладів супроводжувалися принизливими для людської гідності перевітками політичної благонадійності та кадровими чистками. Буденним явищем стали провокації та нагнітання серед населення атмосфери суцільної істерії, спрямованої на боротьбу з так званим шкідництвом.

«На Україні, – говорив М. Бухарін на XII з'їзді комуністів, – склад партії не український... Й саме тому дуже часто в Україні частина наших товаришів з такою енергією, з таким оскаженінням бореться проти українського націоналізму» [14, с. 106]. Як бачимо, нову українську політичну еліту, яка поступово почала ставати

на ноги, було майже повністю знищено. Інтелігенція та селянство, що становили соціальну базу українського націоналізму, понесли найтяжчі втрати від сталінського терору. Покоління, які мали відігравати визначальну роль у формуванні української нації, були винищені.

Тоталітарний режим не лише фізично знищив різні національні прошарки, але і соціальний ґрунт для формування національної еліти. Її роль у радянському суспільстві виконувала денационалізована номенклатура. Знищивши українську еліту та поновивши політику русифікації, українську культуру знову почали ототожнювати з консервативним та відсталим селом.

Партійні керівники радянської України бачили її майбутнє в світлі комуністичної ідеології та в контексті радянської системи. Жоден з них не міг навіть подумати про незалежність України. І кожен був яскравим прикладом жорсткого контролю, який здійснювала Москва над керівництвом КПУ. Однак їхні кар'єри вказують на те, що навіть у суворо контрольованій радянській системі могли існувати різні підходи щодо розвитку України.

«Поневолена Україна не мала своєї провідної верстви (еліти). Народ, позбавлений свого провідництва, справді діяв стихійно, нелогічно, ірраціонально. До оборони, до опору окупантам його штовхав інстинкт національного самозбереження, але без керівництва з боку національної інтелігенції цей опір відбувався стихійно і тому не давав перемоги», – зазначає Л. Лук'яненко [17, с. 289-290].

* * *

Після отримання Україною незалежності до української еліти увійшли не лише

СРІБНИК ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО.

СУЗДАЛЬ – НЕ РУСЬ!

В Іпатіївському, Лаврентіївському, Галицько-Волинському літописах за 1146 рік сказано: «І Святослав, заплакавши, послав до Юрія в Суздаль, сказав: «Брата мені Всеволода Бог узяв, а Ігоря Ізяслав схопив. Піді-но в Руську землю, до Києва». Або ж у 1147 році, коли чернігівський князь Святослав Ольгович обступив місто Неринськ (у Рязанському князівстві), літопис повідомляє: «У той же час прибігли до Святослава із Русі отроки». Чи у 1173 році, коли Ростиславичам запропонували покинути Київ і навколишні міста Білгород і Вишгород та піти до Смоленська, записано: «...і заремствували вельми Ростиславичі, що він позбавляє їх Руської землі». Загалом таких цитат – сотні. І свідчать вони про те, що окремо існувала Русь, або ж Руська земля, і окремо – Суздаль, Смоленськ чи Рязань. Бо ж якщо князі їдуть із цих територій, то їдуть у Русь. Отже Суздаль – не Русь!

представники колишньої партноменклатури, але й господарники, державні чиновники, підприємці, гуманітарна інтелігенція, лідери багаточисленних партій та ін. [18]. Проте в отриманні Україною незалежності зовнішні чинники відіграли більшу роль, ніж внутрішні. Саме тому значна частина представників українського істеблшменту сприймала українську державність лише як тимчасове, кон'юнктурне явище, що не має під собою реальної основи, а вибір демократичного шляху розвитку – виключно як популістське гасло, використання якого допомагає долучитися до владних важелів.

На відміну від російської, українська еліта не отримала досвіду боротьби у тривалому протистоянні з союзними органами. Значна частина української партноменклатури отримала владні посади, оминувши такий етап протистояння і становлення [19].

Після розпаду СРСР, несподівано отримавши державу, українська політична еліта зробила все для того, аби використати незалежність у власних корисливих цілях. Їм уже не потрібно було погоджувати свої дії з Москвою. Вони стали справжніми володарями своєї долі. Кілька поколінь багатомільйонного українського народу, які виживали у Радянському Союзі, сподівалися на кращу долю у незалежній державі. Сподівання, завдяки доморошеній українській еліті, не справдились. Ось чому багато українців у свій час шкодували за розваленою імперією. Не даючи політичних свобод, у Союзі їм забезпечували мінімальні матеріальні потреби. Протягом років незалежності українська політична еліта за власними діями та сподіваннями не бачила українського народу.

У одній з телепрограм, на запитання, чому українцям погано живеться протягом 25 років незалежності, Леонід Кравчук відповів словами В. Гюго про відсутність національної ідеї. Перший президент незалежної України зазначив, що на заході країни є одна ідея, на сході – інша.

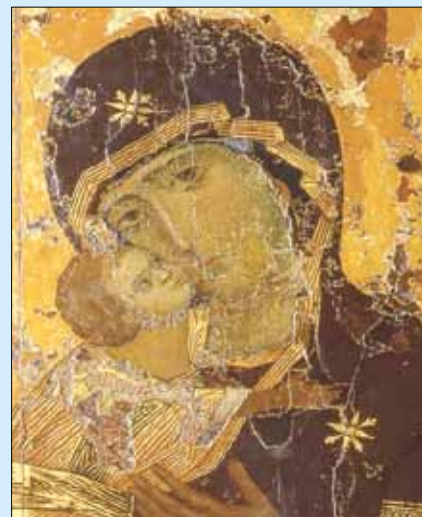
В умовах низького рівня національної свідомості українська еліта не спромоглась висунути хоча б якогось успішного проекту національної ідеї. Це спричиняло поглиблення різноманітних розколів в суспільстві, не сприяло консолідації його сили [19].

І дійсно, в Україні ще ґрунтовно не розроблена і чітко не визначена національна ідея, яка є обов'язковою складовою будь-якого процесу державотворення. Саме вона, як засвідчує історичний досвід, є особливо важливою в кризові періоди. Національній ідеї, як консолідуючому чиннику суспільства, альтернативи немає. Тому цілеспрямоване визначення національної ідеї є для нашого суспільства винятково важливим завданням [6, с. 325].

Національна ідея потрібна народам, які прагнуть створити свою державність та зберегти її від зовнішніх впливів. Чи не потрібно розвивати в якості національної ідеї усвідомлення та набуття українцями власної ідентичності? Відсутність такої ідентичності завжди сприятиме тяжінню багатьох громадян до заходу чи до сходу, чого і прагнуть вороги української державності. І це лише тому, що народ, за виключенням невеликої частки інтелігенції (яка у своїй більшості вихована на сторінках сфальсифікованої історії завойовниками), не знає власної історії. Чому інститути відповідних «стратегічних» досліджень ґрунтовно не займалися цими питаннями?

ЯК НЕ КИЇВ, ТАК ХОЧ РУСЬ

Відомий український історик Микола Костомаров свого часу висловив припущення, що Московщина ще в давні часи виношувала ідею заснувати у центральній частині нинішньої Росії другий... Київ. Підстави для такої гіпотези дослідник вбачав у тому, що в XII-XIII століттях у Володимирі з'явилася церква святої Богородиці і Золоті Ворота. А в самому місті не знати й звідки взяли назви київських урочищ – Печерське місто й річка Либідь. У сам же собор Богородиці помістили чудотворну ікону Вишгородської Божої матері, викрадену князем Андрієм Боголюбським з Києва. Аби приховати сліди злочину, її почали називати Володимирською. А незабаром цій іконі почали приписувати всілякі чудодійності. Літопис Суздальської землі містить чимало записів про перемоги й успіхи, чи просто про більш-менш значні події, які називаються чудами Богородиці Володимирської. Та якщо перенести Київ на північ московитам так і не вдалося, то назву давньої держави русів вони таки вкрали.

ІКОНА БОГОРОДИЦІ ВОЛОДИМИРСЬКОЇ.

Виховані на комплексі меншовартості, представники української еліти почали гру у державність. Я буду президентом, ти — прем'єром, він — міністром, він — керівником Інституту стратегічних досліджень. Де результати цих стратегічних досліджень ми бачимо. Висновки цих «стратегічних» досліджень змінювались разом зі зміною президентів. Зайняті питаннями власного забезпечення вони не мали часу займатись ще й національною ідеєю.

Одягнулись в українські сорочки. Сіли за стіл. Найхитріший та найстарший мовив: «Значить так, мені — частину флоту, тобі — припортовий завод, йому — птахо-фабрика та кар'єр. Що ви там казали про національну ідею?».

Вже перші кроки ринкових реформ у незалежній Україні призвели до загострення соціально-економічної та політичної ситуації. Відомий український історик, професор, доктор історичних наук В. Ф. Остафійчук пише, що у 1992-1993 роках було здійснено обвальну лібералізацію цін. Пушені на самоплив процеси ціноутворення вмиль обернулися на шалену гонку цін, що спричинили рекордну за світовими масштабами гіперінфляцію. Причому ціни зростали випереджувальними темпами в галузях паливно-енергетичного та сировинного комплексу як найпрестижніших для великого капіталу. Так, у 1992 році ціни в паливній промисловості зросли в 237 разів, а в легкій та харчовій — лише в 10-20 разів. Такий штучно створений диспаритет цін спричинив розкол у суспільстві на вузький прошарок тих, хто вмиль розбагатів — на «новоукраїнців» і на переважну більшість тих співгромадян, котрі не менш миттєво зубожіли. Упродовж 1992-

1993 років народ у 5 разів став біднішим, ніж був, у зв'язку із скасуванням індексації пенсій, зарплат та заощаджень. А от «новоукраїнцям» було надано цілковиту свободу дій у нагромадженні капіталів шляхом обкрадання громадян, виробничої сфери та державної казни [7, с. 329].

Ринкові реформи здійснювались повільно та нерішуче. Швидкими темпами відбувалася «дика» приватизація, яка відкрила шлях первісному нагромадженню капіталу. Новоявлені підприємці допомогли тінювикам «відмити» неправедно нажиті мільярди і «прихватувати» державні підприємства за рахунок скуплених дешево приватизаційних сертифікатів у зубожілих громадян [7, с. 330].

Український професор, доктор історичних наук В. Газін зазначає: «...тодішня партійна номенклатура, «червоні директори», криміналітет використали сертифікати, аби повністю «прихватувати» всю державну власність: заводи, фабрики тощо. Звідти й олігархи, звідти — «нова» еліта, яка просто перефарбувалася в інші кольори і заговорила про демократію, насправді дбаючи лише про власні інтереси» [20, с. 4].

У результаті «реформ» зросло розшарування суспільства. Виник клас багатих олігархів та «нових українців», часто з подвійним громадянством. Решта населення опинилася на грані зuboжіння [7, с. 331].

Унаслідок псевдореформ 80 відсотків реального економічного потенціалу України захопили 20 «сімей» — кланів, а для 50 млн. населення залишили решту [7, с. 333].

Таким чином, власний досвід господарювання у своїй державі був своєрідною платою за сотні років існування в

ОДНА З НАЙДАВНІШИХ У СВІТІ

Учений В. Кобиліух доводить, що українська мова сформувалася в X-IV тисячоліттях до нашої ери. Тому походження найважливіших українських слів слід шукати саме в санскриті, а не в російській, німецькій, турецькій, грецькій мовах. «Санскритська мова є європейського походження. В Азії вона поширилася тому, що до Індії далеко перед народженням Христа прибули арії з України», — вважає дослідник санскриту Р. Латгем. Українська дуже тісно пов'язана зі старослов'янською — спільною мовою предків сучасних слов'ян, так само як санскрит, є мовою, найближчою до спільної мови перших індоєвропейців (арійців). Тому в українській мові є багато слів, які майже ідентичні словам у санскриті: «повітря», «кохати», «кінь», «дерево»...

складі інших держав, за власну безпорадність і нерішучість.

Можна лише подивуватися наївності українців. В результаті непрозорої приватизації, за сприяння української політичної еліти, нинішні олігархи у 90-х пограбували їх на мільярди. А українці б'ють поклони вдячності останнім за «допомогу» на кілька сотень гривень на лікування чи інші життєві потреби. Це можна спостерігати щоденно на багатьох вітчизняних телевізійних каналах. Великі підприємства, залишившись у державній власності, при величезних відрахуваннях до державного бюджету прибутків, мали б таку «допомогу» надати більшому числу громадян. При цьому не потребуючи розрекламованої нині подяки.

У 1996-2004 рр. «в оточенні «українського» президента, – зазначає А. Куліш, – немає жодного українського патріота, але є незчисленна кількість патріотів Московії, які свідомо й планомірно проводять протиукраїнську політику, руйнують наше господарство, збройні сили, освіту, науку, культуру, охорону здоров'я. Частина державних керівників – це ті, які були виховані окупантом у дусі любові до наших ворогів та зневаги до власного народу – сучасні яничари. Голова Верховної Ради у промові з нагоди 7-ї річниці Незалежності України та під час перебування в Москві з офіційним візитом у грудні 1998 р. втратив почуття не лише національної, але й особистої гідності, показав себе типовим колоніальним чиновником, одним із тих, яких Великий Шевченко називав «раби, підніжки, грязь Москви». Від керівництва практично усунуті національно свідомі представники корінної нації, у яких роз-

винене почуття відповідальності за долю України та нашого народу... Контрольовані московинами засоби інформації у всіх наших негараздах звинувачують «незалежність». Але нам ще до незалежності, тобто до звільнення Русі-України від колонізаторів-окупантів – ой як далеко!» [21, с. 57].

Місце сучасної української еліти зайняв тип ділової людини з напівпрозорим минулим, але впевненим майбутнім. Цей тип людини уособлює гібрид бізнесмена, чиновника, політика. Ця «надлюдина», використовуючи залежні від неї інформаційні ресурси, послідовно дискредитувала всі існуючі політичні ідеології, що ставили б під сумнів легітимність її влади. Сукупність цих людей оформилася в окрему касту, яка контролювала основні ресурси країни, виступала від імені країни, представляла в країні інтереси глобальних політичних та економічних інститутів і була відділеною від інших співвітчизників [22, с. 130-131].

Чи багато серед представників олігархічних кланів, які здійснювали основний вплив на розвиток держави, національно свідомих українців? Відповідь ви знаєте. Не думаю, що наявність у особи громадянства кількох країн є прикладом високої національної свідомості. Україну будували громадяни з подвійним чи потрійним громадянством? Чи пов'язували вони своє майбутнє та своїх нащадків з Україною? І це вони будували молоду державу та впливали на формування основних засад української незалежної держави? За українців державу не побудує ніхто. Або побудують інші, тільки Україну у складі іншої держави.

Протягом років незалежності у країні якось непомітно, за ширмою демократич-

«НЕ ЗМОЖУТЬ ПОСИЛАТИСЯ НА СВОЇ ВОЛЬНОСТІ...»

Захопивши українські землі, московити взяли за знищення будь-яких історичних документів, які нагадували про славне минуле. Так, 1735 року імператорським указом київському митрополиту «доручили» вилучити старопечатні книги і пильнувати, щоб церковні служби велися тільки за виправленими у Петербурзі текстами. Ще далі пішов князь Барятинський, який був призначений правителем України. Перше, що він зробив, зайнявши новий пост, 1736 року наказав арештувати членів міської управи Києва та вивезти архів до Петербурга, бо «з часом кияни забудуть зміст і, не маючи грамот під рукою, не зможуть посилатися на свої вольності».

БОЯРИН БУТУРЛІН ПРИЙМАЄ ПРИСЯГУ ГЕТЬМАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

ної республіки, сформувалась олігархічна система управління державою. Виявляється, ніхто і не намагався створити демократичну країну. Слова преамбули Конституції автоматично не роблять країну демократичною. Сталінську Конституцію УРСР 1937 року також було «виписано» гарними словами та лозунгами.

В результаті, українськими олігархами (за сприяння новітньої політичної еліти) було побудовано чергову, політично нестійку, залежну від сільського господарства та іноземного капіталу «бананову республіку». Країну, яка управлялась невеликою кількістю багатих родин.

Одні і ті ж особи, представляючи відповідні олігархічні сили та переміщуючись з одного політичного проекту до іншого, завжди знаходились у владних кабінетах. Їх політичні лозунги залишались на передвиборних мітингах, вони не знаходили своєї реалізації в державних установах країни. Проте «постановки» за участю одних і тих самих осіб ми більше 25 років спостерігаємо з екранів телевізорів.

Ці особи вже є героями мультиплікаційних серіалів, їх знають навіть маленькі діти. Залишилось лише їх прописати у народних казках.

Відсутність радикальних реформ після розпаду СРСР, системи влади, перевіреної іншими демократіями, призвела до того, що вищий законодавчий орган держави формувався наймогутнішими представниками державної еліти – представниками олігархічних кланів. Владні інститути та політичні партії, які формувалися олігархами, працювали лише на них. Ідеологічні гасла політичних партій стали лише шир-

мою для тих, хто, незважаючи ні на що, хоче бути при владі.

У одній з телевізійних програм 2016 року Л. Кравчук визначив основні помилки українців: відсутність реформ, олігархи, недооцінка впливу Росії на схід України. «25 років Україна бореться з вітряками», – зазначив Президент.

* * *

Упродовж 90-х років Україна, долаючи ряд перешкод, відійшла від тоталітарної однопартійності і опинилася в гіпертрофованій багатопартійності. Існування реальної багатопартійності загалом є позитивним явищем, ознакою демократичності суспільства. Проте існуюча багатопартійність, за відсутності сильних партій та існуванні ситуативних партій-одноденок, обернулася слабкістю держави.

Величезна кількість партій і кандидатів на будь-яких виборах не є підтвердженням становлення та розвитку демократії в країні, їх кількість не дає змоги пересічному громадянину-виборцю зробити усвідомлений і зважений вибір та лише дезорганізує його.

Така дезорганізація у кінцевому рахунку призвела до того, що практичний та розсудливий за своєю природою пересічний українець почав отримувати хоч якусь користь з виборчих перегонів. Ось чому отримані від кандидатів у депутати макарони, гречка, олія, відремонтовані за кошти останнього лава біля багатоквартирного будинку та автобусна зупинка стали хоч і мінімальним, зате реальним матеріальним здобутком українського виборця та відшкодуванням моральної шкоди від таких виборів і державного управління загалом.

ІЗ ВОЛИНИ В... ГРЕКИ

Ще зі шкільної програми добре відомо про торговельний шлях «із варяг у греки». Проте він в українських землях був зовсім не єдиним, хоча, можливо, найдовшим і найважливішим. У Самчиках Старокостянтинівського району на Хмельниччині знайдені численні срібні римські монети I-II століття нашої ери, зокрема і срібний динарій Марка Аврелія (161-180 рр. н. е). Тому можна припустити, що й південна Волинь уже в ті часи мала торговельні зв'язки із Середземномор'ям. Та якщо монети міг загубити якийсь заїжджий європейський купець чи безталанний мандрівник, чи, можливо, й хтось із знатних місцевих жителів, котрий побував у далеких землях, то велика двовуха грецька амфора, знайдена неподалік городища XII-XIII століть в Губині на Старокостянтинівщині, безсумнівно свідчить про торговельні зв'язки давньої України-Русі з далекими південними сусідами. Бо таку амфору в кишені не привезеш... Та й не відомі факти, щоб місцеві гончарі такі амфори виробляли.

СРІБНИЙ ДИНАРІЙ МАРКА АВРЕЛІЯ (161-180 РР. Н. Е).

Формування лише кількох, а не сотень впливових політичних партій, здатних запобігти політичним потрясінням і забезпечити розподіл влади між різними суспільними силами, набуло нині особливо важливого значення.

Ідеалом сучасного партійного будівництва було не зібрання мудреців, а зібрання ідейно залежних осіб. На таких шляхах формувалась партійна політика. У таких випадках відповідальність несла парламентська фракція, а не конкретний політик, чи олігарх, який за нею стояв. Із легкістю вирішувались проблемні питання, над якими замислились би найдосвідченіші та найрозумніші політики, історики, юристи, економісти держави. Окремі найважливіші питання існування держави вирішувались з такою легкістю, ніби мова йшла про партію в підкидного дурня.

В українській політиці завжди так складалося, що партії, які досягали успіху, заповнювались сумнівними людьми – тимчасовими політичними супутниками настільки, що найстарші чесні партійні працівники не могли її упізнати, залишаючись на обочині партійної роботи та руху. Місія таких партій ставала вже вичерпаною.

Особливо важливим сьогодні є також вирішення питання фінансування політичних партій державою. Крім того, проблемою держави стала надмірна персоналізація політичних сил.

«Політичні партії, особливо ті, які бачать своє майбутнє, незалежним від олігархів, повинні об'єднати свої зусилля, пояснити людям, що відбувається. Якщо люди хочуть у майбутньому бачити уряд, який не крастиме бюджетні кошти, то його існування залежить від двох речей – державного фінансу-

вання політичних партій та якісного закону про вибори. Сьогодні ми не маємо ні того, ні іншого», – зауважує заступник Голови Верховної Ради України О. Сироїд [23, с. 2].

Голова Верховної Ради України в 1994–1998 рр. та у 2006–2007 рр. О. Мороз зазначає: «Природа політичних партій в Україні, меркантильні інтереси владців і їхніх прислужників, особистий зиск, збагачення за допомогою владних інструментів і з їхньою допомогою участь у розграбуванні ресурсів держави, навіть бюджету та ще сподівання на безкарність – така оцінка причин довготривалої боротьби за владу між посадовцями, кланами тощо. Боротьба виражає лише інтереси 4% населення, ці інтереси представлені у більшості партій, створених бізнесом, у парламентських фракціях, центральній і місцевій виконавчій владі. Для народу це видовище – лише імітація державотворення» [24, с. 4].

* * *

Очевидним є те, що форма державного правління, яка існує нині в Україні, є найбільш сприятливою для олігархічного капіталу. Сформований олігархами на базі утримуваних ними політичних партій парламент не спроможний виконувати стабілізуючі функції в українському суспільстві. Парламентські фракції розривають Україну зсередини найвищого законодавчого органу держави. Чи не настав час позбавити олігархів впливу на державні інститути?

Невже історія нас нічому не навчила? Князівства Русі, Велике князівство Литовське, Річ Посполита, Козацька республіка, Гетьманщина, Центральна Рада – де вони? Це результат тієї нерозвинутої «демократії», яку сповідують окремі нинішні політичні сили.

НЕ МОСКОВСЬКА, А УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА

1709 року Петро I примусив скоротити кількість студентів Києво-Могилянської Академії з 2000 до 161, а кращі науково-просвітницькі сили забрав з Києва до Москви. Серед них були Інокентій Гізель, Іоанникій Галятовський, Лазар Баранович, Дмитро Ростовський (Туптало), Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Симеон Полоцький та багато інших. Вони відіграли головну роль у розвитку культурного життя тодішньої Московії. «Українці принесли з собою всю свою велику культуру, її вплив відбився на Москві, на всьому житті: будівлі, малюванні, одезі, співах, музиці, звичаях, на праві, літературі та навіть на самій московській мові. Все життя складалося тоді так, що стало неможливим прожити без українця. Всяких ремісників доставали з України», – писав Іван Огієнко у своїй праці «Українська культура». «Стара московська культура в часи царювання Петра вмерла; та культура, яка відтоді живе й розвивається в Московії, є органічним продовженням не московської, а київської, української культури», – визнав пізніше князь М. Трубецькой.

Постійні закиди різних політиків про необхідність ліквідації сильної «вертикалі» спростовуються реальним станом нашої держави у всі часи незалежності і загрозами, які існують сьогодні. З іншого боку, чи не час покінчити з тим, що президенти весь час «ховалися» від політичної відповідальності за спинами численних прем'єрів, на яких завжди можна було списати усі негаразди, що траплялися у державі?

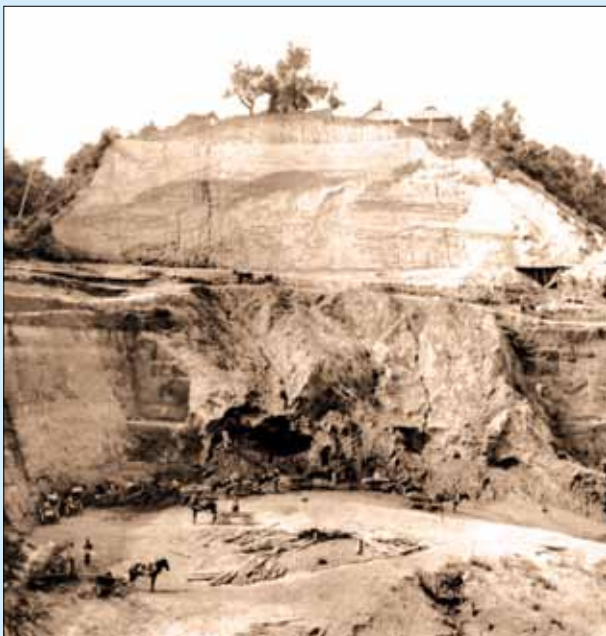
Так історично склалося, що українці завжди були розділеними між різними країнами. Різними були долі українців Правобережжя, Лівобережжя, Криму. У них є розбіжності у світогляді, культурних надбаннях. Ці розбіжності, до формування справжньої цілісності української нації, її свідомості, завжди будуть джерелом розбрату, який використовуватиметься іншими країнами-ворогами у своїх загарбницьких цілях. Цей розбрат може бути спровокованим та спалахнути у будь-який час. Ось чому потрібна сьогодні сильна виконавча вертикаль на чолі з президентом. Парламентсько-президентська республіка — це майбутнє України. Вона буде наслідком формування національно-свідомого громадянського суспільства, яке формуватиметься не один рік і яке ще сьогодні відсутнє. Англійський драматург Джордж Бернард Шоу писав, що «демократія не может стать выше уровня того человеческого материала, из которого составлены ее избиратели».

При цьому не варто відкидати головну закономірність у сенсі феномена ментальності українців, яка, як свідчить історія, «полягає у ставленні до влади: українці довели, що ніякої влади вони не визнають і жодної довго не витримують. Перебуваючи 300 років під Польською Коронаю й 350

років під протекторатом Москви, вони залишалися народом, який жив своїм життям. І королям Речі Посполитої, і самодержцям московським на Україну було глибоко начхати. Відповідно, українцям на них теж — їхнє уявлення про владу полягало в тому, що управляти власним життям можуть лише вони самі. Поняття «влада» ніколи не ототожнювалося на українських землях ні з якоюсь зовнішньою силою, ні з «богом обраною» персоною. Навіть такий авторитет як Богдан Хмельницький, зобов'язаний був виконувати постанови старшинської ради, яка залишалася головним органом влади» [25, с. 220–221].

Численні українські інститути «відповідних» досліджень не дали простому громадянину відповідь на запитання: чому протягом останнього десятиліття в Україні відбулися два Майдани? Чи це були революції? Яка їх природа, основні причини? Пересічні громадяни не можуть пояснити ці явища науковою мовою. Вони рівнем свого життя та серцем відчувають, що щось не так, щось не дає їм та країні розвиватись.

Чи не є причиною невдоволення населення те, що у країні не було вчинено реальних дій щодо зменшення впливу олігархічних кіл на формування системи державної влади та управління? При таких обставинах неминучим буде виникнення у майбутньому сукупності об'єктивних умов, що виражатимуть економічну і політичну кризу суспільного устрою, що визначатимуть можливість соціальної революції. Головне, щоб такою ситуацією не скористалися зовнішні вороги України, які, на відміну від нашої політичної еліти, ніколи не спали та не сплять.

КИЇВ – МІСТО З ПРАДАВНИМ КОРИННЯМ

Першим поселенням на території Києва була Кирилівська стоянка, що датується епохою пізнього палеоліту (40 тисяч років до н. е.). У IV– III тисячоліттях до н. е. на сусідньому пагорбі існувало поселення трипільців. Як фортеця на пагорбах правого берега Дніпра, пристань, торговище, місто та релігійний осередок Київ відомий від середини I тисячоліття нашої ери. Скіфи називали його Сар, сармати — Куар, готи — Данпарстад (Дніпровське місто), гуни — Хунігард, анти — Куяв (гори), хозари — Самватас (Висока Фортеця), булгари — Башту (Фортеця), слов'яни — Київ. Від VIII ст. Київ відомий як політичний центр слов'янських племен на чолі із полянами, а від IX ст. — як столиця держави русів. У 1686 р. польський королівський уряд за 146 тисяч рублів продав місто Московському царству.

КИРИЛІВСЬКА СТОЯНКА. ФОТО ЧАСІВ РОЗКОПОК.

Не потрібно відкидати також те, що події на майданах 2004 та 2013 років були, крім іншого, реалізацією генетичних прагнень українців до цивілізаційного вибору, який зроблений нашими предками тисячі років тому. Питання цивілізаційного вибору для українців є найголовнішим, воно рано чи пізно неминуче мало бути вирішеним. Допоки питання про такий вибір не стояло, українці змушені були терпіти усі спричинені державою життєві негаразди.

У той час, коли в Росії проходять процеси концентрації влади в руках президента, через своїх представників українцям накидається ідея федеративного устрою. «Нам потрібна парламентська Україна, бо нам не потрібна сильна Україна», «Без України Російська імперія неможлива, оскільки Україна – це єдине джерело генетичного й інтелектуального потенціалу Російської імперії», – заявляють її впливові представники [14, с. 194].

У тому суспільстві, де немає культу провідника, немає порядку. Військо, у якому відсутня повага до керівника, не знатиме перемог. Падіння поваги до керівника тягне за собою падіння загальної дисципліни, падіння основ організації суспільства, падіння держави. Дисципліну при цьому потрібно розглядати як покликання культурної людини до певної організації, а не як засіб приниження чиеїсь гідності. Хочеться запитати, де культ українського провідника? Чому кожен вважає, що може бути гетьманом чи президентом? Вороги українського народу витрачають величезні кошти, щоб кожний український провідник був неавторитетним, спровокованим, обмовленим. Своїми руками ми нищимо своїх провідників, відчуття національної

дисципліни, основ родової моралі та відповідальності перед наступними поколіннями.

* * *

Неприродне утворення сучасної національної еліти потягнуло за собою поступове перетворення справжньої еліти в псевдоеліту. Претендуючи на виконання функцій, для здійснення яких у них немає здібностей, підготовки, майстерності та досвіду, члени таких еліт зробили все від них залежне, щоб зберегти своє панівне становище. Поступово вони витіснили тих колег, які мають конститутивні для даної еліти здібності. У державі вибудовано систему експлуатації талановитих особистостей представниками псевдоеліти [26].

Згадуваний нами Бернард Шоу вважав, що влада не псує людей, зате дурні, коли вони при владі, псують владу. Справжні мудреці вчили: «найкращий спосіб обирати державних людей – висувати тих, хто сам усувається; і усувати тих, хто сам висувається». Західні країни пішли шляхом виключного професіоналізму в державному управлінні. У процвітаючій Великобританії, щоб стати депутатом парламенту, потрібно бути професійним юристом і мати стаж роботи не менше 15 років. У нас же, в сучасній Україні – все навпаки. Не важливо, які в тебе освіта, культура, світогляд, як ти вмєш організувати роботу колективу, яка у тебе мотивація. Тому і живемо так. Сучасні управлінці переважно або бездіяльні у вирішенні нагальних проблем, або імітують бурхливу діяльність, скидаючи попередників, коректуючи історію і т. д., звинувачуючи у невдачах всіх, крім себе [8, с. 22-23].

«ОКРАЇНА» БЛОК-ПОСТА «МОСКВА»?

Назву «Україна» ідеологи «спільної колиски» виводять з чого завгодно, тільки не посилаючись на історичні документи. Найпопулярніші вигадки – це те, що Україна – то не що інше, як «окраїна» чи пізніший проект якогось генерального штабу недругів Московщини. Але якщо назва «Україна» існувала вже 1187 року, тобто ще в часи давньої Русі (бо тоді іншої просто не було, а Київську Русь московити придумали у ХІХ ст.), то легенда про спільну колиску втрачає будь-який сенс. Бо «окраїною» чого вона у той час могла бути? Нікому не відомого блок-поста «Москва»? У давніх літописах назва «Україна» зустрічається і в 1189-му, і в 1213-му, загалом шість разів. І назва «Україна» вжита як нова назва Русі (не Київської, Галицької, Чернігівської, а тим більше – Московської). То до чого тут наша колиска?

НАЗВА «УКРАЇНА» В ІПАТІЇВСЬКОМУ ЛІТОПИСІ.

І дивуватися тут немає чому, адже деградація еліт є процесом об'єктивним.

За роки незалежності України цією елітою було зроблено найбільшу помилку – відсторонено український народ від засобів виробництва. В результаті непрозорої приватизації найважливіші для економіки держави підприємства захоплені окремими її представниками та перестали працювати на український народ.

Відсутність засобів виробництва у жителів сіл, які отримали земельні паї, у майбутньому неминуче призведе до продажу певним грошовитим ділкам найціннішого українського скарбу – землі. Самих жителів сіл – носіїв справжньої української культури, звичаїв, традицій, залишено сам-на-сам з їхніми проблемами: розбитими дорогами, не облаштованими найменшими побутовими зручностями школами та іншими установами.

До тих підприємств, які залишились у власності держави, українська бюрократія почала відноситись як до приватних. В процесі експлуатації державних підприємств прибутки отримували лише вони. Державні чиновники перестали вважати себе слугами народу, вони почали почувати себе його володарями, згадуючи про інтереси народу тільки напередодні чергових виборів.

Українська еліта не дала можливості розвинути середньому та малому бізнесу, а за допомогою недолугої банківської системи регулярно здійснювала просте виведення капіталів з державної кишені.

В Україні більше двох десятків років проводились «економічні реформи», які виявились просто поділом, пізніше перерозподілом державного майна між невели-

ким числом фінансових груп. Ми перестали створювати підприємства з будівництва сучасного складного устаткування, виробів. У країні активно розвивається не підприємництво, а цвинтарі.

Протягом останніх років побудовано багато супермаркетів та ринків. Країна не виробляє, а продає. Українці, перепродаючи імпортне, більше двадцяти років годують працівників та пенсіонерів інших країн. Найпопулярнішим українським брендом став «секонд хенд».

«Криза, яка супроводжувала нашу державу останніми роками, була закономірною. Проте вона явно затягнулась. В Україні до влади були допущені сили, які зацікавлені у кризовому стані економіки та суспільного життя. До того ж не було вирішене найважливіше питання – це об'єднання навколо реформ політичної, управлінської та бізнесової еліт держави [8, с. 17]. Наша незалежність, державність стануть аксіомою тоді, коли генератором державницької ідеї буде могутній середній клас та національно-патріотичні власники, які з'являться внаслідок комплексних соціально-економічних реформ» [8, с. 7].

У результаті розвалено економіку країни, збройні сили, інформаційний простір. Дискредитовано діяльність правоохоронних органів, судів.

Протистояти такій системі спроможні лише існуючі у будь-якій демократичній державі інститути громадянського суспільства. Саме шляхом громадського обговорення, осуду відповідних дій чи бездіяльності мав би здійснюватися громадський контроль за органами державної влади та місцевого самоврядування. Відсутність цих інститутів сприяла утвер-

УКРАЇНЦІ – БРАТИ ІНДУСІВ

Коли індуси бачать кам'яного ідола епохи мідної доби, III тисячоліття до нашої ери, знайденого в 1973 році у селі Керносівці Новомосковського району Дніпропетровської області, що зберігається в історичному музеї імені Дмитра Яворницького у м. Дніпрі, то падають на коліна, плачуть, радіють і моляться до нього. Вони вважають цей ідол давньоарійським божеством. Це ще раз підтверджує гіпотезу про те, що арії прийшли в Індію з території сучасної України. Наш ідол нагадує жерця-брахмана, який молиться під час жертвоприношення. Нагадує Керносівський ідол і про Пурушу, першого сотвореного Богом чоловіка, з якого (за міфом) Творець створив Всесвіт та людей, поділивши їх на варни. Тому ідол не просто зображує людину, а є образом моделі Всесвіту, мікро- та макрокосмосу: голова Пуруші йде в небо, а ноги – в земні надра. Саме тому індуси щиро радіють, обнімають українців, називаючи їх своїми братами...

дженню олігархічної системи на політичному олімпі України. А відсутність правових основ та механізмів формування й функціонування інститутів громадянського суспільства стала фактором сприяння та укріплення такої системи.

Ніхто і ніколи не намагався створити в країні сприятливе законодавче середовище для розвитку громадянського суспільства. Відсутність рівноваги між громадянським суспільством і державою призвела до гіпертрофії владних структур, відчуженості і політичного безсилля народу. Громадянське суспільство в Україні залишається неконсолідованим та значно відстає у своєму розвитку від громадянського суспільства розвинутих країн.

Існуючі одиниці українського громадянського суспільства, як засоби формування суспільної думки, тиску на політичну сферу, протидія владним структурам, не були спроможні контролювати утримувану політичною елітою і олігархами влади. Вони не були спроможні впливати на формування політичної культури громадян та державну політику, не змогли належним чином вимагати відповідальності державних установ перед народом.

Державні інститути України мали б розвиватися по мірі розвитку громадянського суспільства. Однак громадянське суспільство протягом 25 років залишалось у замороженому стані, стані, який відповідав періоду розвитку держави. Ось чому український чиновник забув, що він є слугою народу, а не його господарем. Хто мав вимагати від чиновника звіту за результати його роботи?

Насправді дієздатні та ефективні органи-одиниці громадянського суспіль-

ства, здавалося, мали б сформувати представники українського середнього класу. Проте позбавлений засобів виробництва, український народ виявився неспроможним протягом усіх років незалежності сформувати сильний середній клас та, відповідно, дієздатні одиниці громадянського суспільства.

Війни, переселення, репресії, голодомор забирали найкращих, здатних до супротиву українців. Гинула найбільш активна, національно свідомо, здатна до аналізу та державного мислення частина українського населення. Кривава «селекція» українського народу, яку було проведено протягом багатьох століть, призвела до того, що вижити міг лише той, хто переховувався, боявся відкрити рот та покірно виконував накази чергового «господаря». Така частина населення є дисциплінованою, вона звикла точно та швидко виконувати накази, не задаючи непотрібних запитань. У них виробилась апатія до питань самоуправління, політики, своєї національної самоідентифікації, потягу до формування громадянського суспільства. На відміну від населення європейських країн, яке є схильним до спілкування, українці стали асоціальними та нелюдими, їм вдається протягом десятків років не познайомитися з сусідами по будинку та під'їзду. Люди, закриваючись у собі від навколишнього світу та реального життя, перестали бути внутрішньо вільними.

* * *

Протягом років незалежності були планомірно скорочені українські збройні сили з 800000 до 150000, військову техніку розпродано. Ядерну зброю знищено під гарантії інших країн. Знищено кадро-

НЕ ГЕРОЙ, АЛЕ СВЯТИЙ

1240 року в поході військ хана Батия до Європи взяла участь і дружина Ростово-Суздальської землі, яку очолив князь Юрій Всеволодович. На час його відсутності на Володимирське князівство хан Батий посадив брата Юрія Ярослава Всеволодовича, котрий віддав у заручники хану свого восьмирічного сина Олександра. Пробувши в орді з 1238 до 1252 року, Олександр став кровним братом Сартака – сина Батия, одружився з донькою хана. Очоливши Володимирське князівство (1252-1263), він вірно служив ординцям, виконуючи всі їхні розпорядження і забаганки. Князь не брав участі в жодній серйозній битві. Але це не завадило московській міфології прозвати його Невським, приписавши перемогу над Тевтонським орденом, а Російська церква проголосила ще й своїм святим.

ОЛЕКСАНДР НЕВСЬКИЙ УМОВЛЯЄ ХАНА БАТИЯ ПОЩАДИТИ ЗЕМЛЮ РУСЬКУ. ГРАВЮРА ХІХ СТ.

вий та мобілізаційний резерви. Громадянами «братніх народів» здійснювалось керівництво українською армією та спецслужбами. Українські офіцери-патріоти не один раз запитували: «Що робиться?». Їм відповідали: «Не ваша справа. Керівництву нагорі видніше».

Зрозуміло, що усі дії з «реформування» української армії вчинялись найвищими представниками української політичної еліти, а не простими офіцерами та іншими військовослужбовцями. До чого призвело таке управління українською армією – ми знаємо та вже бачимо. У часи випробувань гарантими української незалежності стали не країни-гаранти, не українська армія, а, як завжди, український народ з патріотами-волонтерами.

Неухильне дотримання основоположних міжнародних норм права є одним із стержневих стовпів цивілізованої світової спільноти. Однак ми чомусь не вбачаємо виконання відповідними сторонами гарантій за Будапештським меморандумом? У реальному житті будь-який юрист порадив би особі звернутися до суду з вимогою про спонукання до виконання гарантійних зобов'язань за договором.

Приємно, що сьогодні, в умовах низької національної свідомості українського народу, відсутності дієвих інститутів громадянського суспільства й упадку української політичної еліти, представники української влади усвідомлюють, що збройні сили мають стати гарантом стабільного розвитку та незалежності України.

При «постійній стурбованості» ситої та занадто ліберальної Європи через імперські зазіхання Москви гарантими незалежності України можуть бути лише

сильна українська армія, потужна економіка й патріотизм населення України.

* * *

Відсутність концептуальних підходів щодо формування системи судоустрою та судочинства, постійні намагання української політичної еліти підпорядкувати своїм інтересам судову систему спричинили перманентну судову реформу в незалежній Україні.

Кожна нова влада проголошувала себе єдиним правильним реформатором судової царини та намагалася реалізувати власні ідеї, а не завершити роботу попередників. Зміни відбувалися непослідовно, без єдиного стратегічного бачення та в умовах конфлікту між інтересами авторів нововведень і принципом поділу влади [27, с. 12]. Як наслідок, «теперішня судова система не має внутрішньої єдності, притаманній цілісній судовій владі. Її постійно розпирають внутрішні суперечності. Усе це ослаблює судову владу загалом і робить її вразливою перед іншими – законодавчою та виконавчою. Фактично нині ми маємо сукупність судів і судових органів, але не вільну монолітну судову владу, яка реально спроможна протистояти зовнішньому впливу з боку двох інших влад. Судова влада має нарешті стати рівноправною з іншими», – вказує Голова Верховного Суду України Я. Романюк [28, с. 4].

І не можна сказати, що така ситуація склалася сама по собі, без втручання ситуативних «реформаторів» із української політичної еліти. Дивним є те, що проведення чергової «судової реформи» завжди супроводжувалось загальним її схваленням найавторитетнішими правниками та посадовими особами країни.

«АНДРОФАГИ – НАРОД СВОЄРІДНИЙ, НЕ СКІФСЬКИЙ»...

Давньогрецький історик Геродот, автор «Історії греко-перських воєн», єдиний автор, який подав комплексну картину природи, населення, господарства, побуту та культури Північного Причорномор'я від Істри (Дунаю) на заході і Танаїса (Дону) на сході. Описуючи народ, який жив на теренах сучасної України, звертає увагу на його культуру землеробства, любов до землі, домашнього вогнища й до свого роду. «А як перейти Борисфен, то одразу ж перша від моря лежить Лісиса (країна), а від неї вгору живуть скіфи-землероби... Ті скіфи-землероби займають землі на схід на три дні дороги; досягають ріки, що зветься Пантікап; а на півночі треба пливти Борисфеном (уздовж їхнього боку) одинадцять днів. Ще далі на північ тягнеться велика пустеля, а за нею живуть андрофаги (людожери), народ своєрідний, не скіфський».

Протягом 25 років хтось, десь, у високих кабінетах вирішував, що це має бути так, а не інакше. Довіру людини до суду можна відновити тільки у такий спосіб. Вирішували особи, які не були суддями. Визначали вони, а не мільйони громадян, тисячі правників, тисячі суддів. Як вони це визначали? Для багатьох суддів до сьогодні це загадка.

При реалізації місії українського етносу як буфера між двома типами цивілізацій — західної та східної, суттєво деформувались позитивні риси правової ментальності українців. На ментальному рівні це зумовило постійну гіперболізацію зовнішніх чинників, постійне прагнення покласти на них провину за свої численні біди, негаразди, конфлікти.

Для зміни такої негативної ситуації необхідно повернути довіру до права і його цінностей. Заохочення позитивних рис права, пропагування позитивних стандартів правової поведінки стане запорукою успішної європейської інтеграції нації як самодостатньої, з величезним історичним досвідом та унікальною культурною спадщиною. І це повинно слугувати цивілізаційним гуманістичним досягненням, які вже мають певні коріння в українській правовій ментальності [29, с. 6].

* * *

У важкі умови виживання поставлено справжніх представників української еліти — науковців, вчителів, інших представників інтелігенції. Таким чином, найвідданішу Україні та найчеснішу частину національної еліти позбавлено фінансових можливостей для впливу на розвиток держави, формування національної ідеї та національної свідомості українців, захисту національних інтересів.

Навпаки, для того, щоб вижити, левова частка української інтелігенції вимушена шукати заробіток за кордонами країни. У той час, коли уряд випрошує кошти на розвиток економіки у світової спільноти, обсяг коштів, які трудові мігранти переказують додому, перевищує всі інвестиції іноземних компаній і допомогу Україні міжнародних донорів. Проте у державі відсутні органи з питань міграції (діаспори), які б займались забезпеченням залучення мігрантів та їхніх коштів у планування розвитку України [30, с. 5].

Українська еліта відгородилася від народу високими парканами. Відібрала у народу медицину — народ повернувся до старих традицій знахарства, відібрала у народу освіту, він зайнявся самоосвітою. Зростає кількість батьків, які взяли на себе цілковиту відповідальність за виховання й освіту своїх дітей.

Ми стали країною, де автомобіль із замовленою їжею приїжджає швидше, ніж викликані у екстремальних ситуаціях спеціалізовані автомобілі пожежної охорони чи швидкої допомоги, а логістика у супермаркетах та продовольчих складах є кращою, ніж логістика у військових формуваннях.

* * *

Гідним є внесок українців у світовий Нобелівський рух: в Україні народилися сім лауреатів найавторитетнішої у світі премії.

19 науковців та діячів освіти і культури кандидувалися на здобуття цієї відзнаки. Понад 20 лауреатів — нині громадяни різних країн, в автобіографіях вказують, що їхні предки походять з України. Вихідці з України чи їхні нащадки, піднявшись на

ДОВМОНТ ПСКОВСЬКИЙ

Він належить до лику святих, але московитські історики його ніби й не помічають. А насправді з тевтонськими лицарями відважно боровся саме він, а не видуманий Олександр Невський.

І перемоги Довмонта над німцями були і численними, і масштабними. Втративши свій наділ у внутрішньолитовській усобиці, він перебрався до Пскова й 1266 року був обраний князем.

Він успішно очолював військо республіки протягом 33 років.

При ньому маленька республіка фактично стала незалежною, а місто обзавелося такою рідкістю для 13 століття, як кам'яна стіна, яка ще довго потім називалася Довмонтовою. Найбільша битва, яку виграв Довмонт, сталася 1266 року біля Раковора (сучасна Естонія).

Лівонці, після того, як загинув їхній командувач єпископ Олександр, кинулися тікати. Через чотири роки Довмонт розбив уже самого лівонського магістра Отто фон Роденштейна, який намагався захопити Псков.

МЕЧ ДОВМОНТА.

вершини міжнародного визнання, не забувають свою батьківщину, проте офіційний Київ байдужий до їхніх почуттів. Жодного з них не удостоєно звання «іноземний член Національної академії наук України», і це при тому, що окремих відвертих російських українофобів – удостоєно [31, с. 4].

* * *

Світоглядний вибір людини залежить від способу життя, виховання у сім'ї. Політичні висновки народних мас є результатом відповідного впливу на них сучасної пропаганди через засоби масової інформації.

Великою бідою було те, що «просвітницька робота» через засоби масової інформації здійснювалась здебільшого не державними органами, а іншими деструктивними силами.

Протягом кількох днів контрольовані окремими особами засоби масової інформації могли зробити з якоїсь дрібниці справу державної ваги, або викрасти з пам'яті мас проблеми, які потребували найшвидшого вирішення. Цим засобам вдавалось протягом кількох тижнів затягнути у масову свідомість зовсім невідомих осіб та примусити народні маси пов'язати з ними свої надії на майбутнє. Така, на швидку руку «намальована», популярність і не снилася найвідомішим та найдостойнішим українцям, якими внесено неоціненний вклад у становлення й розвиток країни. З іншого боку, будь-кого, обливши брудом, одним помахом руки могли забути і миттєво викинути з інформаційного простору та, як наслідок, з масової свідомості.

Дві третини найпотужнішого телевізійного інформаційного простору України весь час перебувало в руках кількох

олігархічних родин – представників сучасної політичної та бізнесової еліти. Держава ніколи не намагалась виправити цю ситуацію. Всіх усе влаштовувало. Ця еліта заповнила більшу частину інформаційного простору держави розважальними програмами, які не впливають на формування в українців почуття любові до України, її природи та поваги до сімейних цінностей.

У країні, яка має безліч видатних науковців, інженерів-конструкторів, господарників, вчителів, лікарів, журналістів і письменників, героїв-військовослужбовців та правоохоронців, героями телеекранів стали блазні олігархів з їхнім низькопробним телевізійним продуктом і жартами.

Власники засобів масової інформації, не зрозуміло за які заслуги, обраних назвали «зірками», систематично розповідаючи багатомільйонній країні про статки, особисте життя, відпочинок та речі останніх. Навіщо тобі, народе, щось аналізувати, думати про важливе. Втішайся життям «зірок» та смійся сам з себе!

За тим, лідери яких політичних сил систематично з'являються на певних телеканалах видно, кого «підтримують» чи фінансують окремі олігархи, власники цих каналів.

Населення України систематично «зомбується» багатьма основними загальнодержавними телеканалами. Всі новини цих телеканалів заповнені кримінальною хронікою. Невже населення цілої країни з інформаційних каналів має чути, що у якомусь глухому селі сталося побутове вбивство, хтось наклав на себе руки, інший розбився! Хіба таким має бути рівень подання новин

КОРОНУВАННЯ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО

Шлюб Володимира з візантійською принцесою Анною, водночас із хрещенням Русі, свідчили, що Старокиївська держава діставала вищий ранг у візантійській ієрархічній шкалі держав. Руки «доньки священної імперії» безуспішно домагався французький король Гуго Капет. Частина дослідників, у тому числі і Михайло Грушевський, висловлювали припущення, що за підтримки Візантії Володимир Великий був коронований. Зокрема, він зазначав, що «з історичного становища коронація Володимира залишається поки що гіпотетичною, хоч і дуже правдоподібною». У 1000 р. посольство від папи Сильвестра II, яке за два-три місяці перед тим коронувало правителя Угорщини – Стефана, прибуло до Києва. Відтоді й аж до руйнування Києва Андрієм Боголюбським у 1169 р. західноєвропейські хроністи титулюють монархів Русі-України саме королями, а не князями.

на загальнодержавних телеканалах? Невже українцям потрібен увесь цей негатив? Невже наші неповнолітні діти мають усе це чути й бачити? Немає сумнівів, що це робиться умисно, щоб дискредитувати державні органи і державу загалом. Заляканим, знервованим та дезорієнтованим народом легше управляти. І це придумано не нами. Придумано для компрометації існуючого уряду та держави загалом.

Розгортаючи газету або вмикаючи телевізор, де транслюються новини, громадянин повинен (мав би) отримувати здебільшого позитивну інформацію (відкриття заводу, театру; досягнення у науці й медицині; збір зернових і т. д.). На загал має повідомлятися позитив, бо саме з позитивними відчуттями громадянину хочеться жити і творити у своїй державі. Чи не настав час формувати правильний образ представника влади та держави, у якій живемо?

Складається враження, що кимось проводяться експерименти щодо можливості настання негативних наслідків для суб'єктів, які піддаються інформаційно-психологічному впливу. Ці впливи можуть виражатися у формах завдання шкоди здоров'ю людини, блокування свободи її волевиявлення, штучного привиття їй синдрому залежності, втрати здатності до політичної, культурної самоідентифікації, маніпуляції громадською думкою, знищення єдиного інформаційного та духовного простору в країні, традиційних устоїв суспільства та суспільної моралі, порушення інших життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави. Чи не настав час врегулювати на законодавчому рівні питання захисту громадян від негативних інформаційно-психологічних впливів?

Досі в країні відсутнє законодавство, яким би визначалась концепція інформаційно-психологічної безпеки особи. Відповідно, не існує єдиного плану, єдиної державної позиції чи стратегії розвитку інформаційної галузі, а отже, і забезпечення інформаційної безпеки.

«Популізм окремих українських політиків, їхні фальшиві ідеї руйнують країну. А люди наші звикли або до палиці, якою їм погрожують, або до пряника, яким їх ошукують. «Тотальне жлобство свідомо прищеплювалося людям, перетворюючи їх на масу, – ставить нам «діагноз» Ліна Костенко. – А масі не треба мистецтва, масі не треба культури – масі треба закласти у підсвідомість, і вона піде у спроектований бік». Для цього сьогодні повним ходом іде комерціалізація духовних відносин. Наші діти, наслідуючи окремих недолугих батьків, обмінюють моральні цінності на зручності і пишаються цим. Наша історія переписується раз у п'ятирічку, залежно від кольору прапора і від вітру, який дує у конкретний час», – пише В. Олуйко [8, с. 4-5].

Українське суспільство спокійно дивиться на те, як у кіно, брудній літературі та газетах щодня отруюється український народ, і після цього дивується, чому народні маси є недостатньо духовними, чому проявляють національну байдужість.

Здорова національна свідомість формується здоровими соціальними відносинами. Чи можна звинувачувати український народ, який є жертвою обману, у неправильному розумінні поточної ситуації, якщо всі засоби масової інформації у руках олігархічної української еліти?

Ми повинні усвідомити, що олігархічний капітал має бути позбавлений впли-

ШАПКА МОНОМАХА ЧИ ТЮБЕТЕЙКА ХАНА УЗБЕКА?

Шапка Мономаха (на фото), яку ніби-то подарував київському князю Володимиру Мономаху його дід – базилевс Костянтин IX, в Московщині вважається символом передачі влади Візантією Київській Русі.

А враховуючи те, що першим Суздальським князем був шостий син Володимира Мономаха Юрій Довгорукий, то шапка є «доказом» спадкових прав московських правителів на Київський великокняжий престол. Далі був складений фальшивий заповіт Володимира Мономаха про передачу «спадкових прав» сину Юрію Довгорукому. Насправді ж шапка Мономаха була золотою бухарською тюбетейкою, яку хан Узбек подарував Івану Калиті (1319-1340), котрий уже пристосував її для свого звеличення.

ЗОЛОТА БУХАРСЬКА ТЮБЕТЕЙКА ХАНА УЗБЕКА.

ву на засоби масової інформації. Цими засобами високопрофесійно, зі знанням справи, завдань та цілей пропаганди, у найкращих формах формується світогляд українців у необхідному руслі. Такий вплив на свідомість українців є загрозою державності. Найвпливовіші та основні засоби масової інформації мають контролюватися державою та органами громадянського суспільства, а не олігархічними родинами.

* * *

Німецький філософ Йоган Гердер вважав, що мова є найважливішим компонентом національності: «Чи має нація щось дорожче, ніж мова її батьків? У мові втілене все надбання її думки, її традиції, її історія, релігія, основа її життя, все її серце й душа. Позбавити народ мови — значить позбавити його єдиного вічного добра». Але функція мови у розвитку національної свідомості виявляється навіть ширшою, ніж її окреслив філософ. Мова найефективніше встановлює «природні» межі нації. Вона є критерієм розмежування між національним і чужим. Вона пов'язує різні верстви й регіони. Мова не тільки є засобом спілкування: завдяки тому, що вона виступає унікальною системою світобачення та самовираження окремої нації, мова також дає змогу представникам цієї нації розуміти одне одного на глибинному, підсвідомому рівні» [6, с. 289].

Найголовніше у становленні та розвитку кожної нації питання — мовне, стало постійним предметом обговорення у виборчих кампаніях різних рівнів. Доброзичливі та гостинні українці, варто лише звернутися до них російською, при першій же нагоді, не задумуючись, переходять на розмову російською мовою.

Завдяки багаторічному медійному зомбуванню, — слушно зауважує директор Інституту української мови Павло Гриценко, — в масову свідомість українського соціуму вживлювалася ідея незворотності російськомовної присутності в Україні, поширювалася інформація про її історичну зумовленість та месійність для українців. Зрада влади, яка продала чи передала в неукраїнські руки майже весь медіапростір, посприяла формуванню антиукраїнської, добре фінансованої системи зомбування українського населення [32, с. 8].

Певні відмінності у традиціях і поглядах народу України, який протягом багатьох століть був буквально розшматований між різними державами, вміло використовувались московськими політтехнологами, які, починаючи з 2004 року, через деяких представників української політичної еліти шосили нав'язували суспільству думку про поділ країни за мовними, зовнішньополітичними орієнтирами [33, с. 11].

Людина, яку не можна вважати найкращим другом українського народу — Петро І, прекрасно усвідомлював значення мови у становленні та розвитку нації. Визнаючи великий вклад українців у розвиток науки та освіти великої імперії, особливо волю та мову він вважав найважливішими для українців надбаннями, якими останні ніколи не поступляться.

«Малороссийский народ и зело умен и лукав: он, яко пчела любодельна, дает российскому государству и лучший мед умственный, и лучший воск для свечи российского просвещения, но у него есть и жало. Доколе россияне будут любить и уважать его, не посягая на свободу и язык, дотоле он будет волом подъяремным и

ТРИЗУБ – МАЛИЙ ГЕРБ УКРАЇНИ

На території сучасної України тризуб відомий від IV тисячоліття до нашої ери. Магічним символом він був у трипільців та арійських племен. Як власний геральдичний знак тризуб використовував київський князь Святослав Ігорович у другій половині X століття, а потім тризуб став родовим знаком династії Рюриковичів. Володимир Великий почав карбувати монету із власним зображенням і тризубом. Пізніше його карбували на галицьких монетах XIV–XV століть, різьбили на печатках, медальйонах, зброї та кам'яних блоках, з яких будували палаци й храми, зображували на настінних розписах, цеглі, кахлях і керамічному посуді. У січні 1918 р. уряд Української Народної Республіки запровадив в обіг паперові гроші зі стилізованим тризубом Володимира Великого роботи художника Георгія Нарбута. 12 лютого Мала Рада (повноважний орган Центральної Ради) ухвалила зображення золотого тризуба на синьому тлі як Малий герб УНР. 22 березня Центральна Рада його затвердила. 19 лютого 1992 року Верховна Рада України затвердила тризуб у статусі малого герба.

ЗНАЙДЕНА В 1908 РОЦІ В РУЇНАХ ДЕСЯТИННОЇ ЦЕРКВИ ЦЕГЛА З ТРИЗУБОМ КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА.

светочью російського царства, но коль скоро досягнуто на його свободу и язык, то у него вырастут драконовы зубы», — по-вчав він своїх нащадків.

Як бачимо із цих слів, українець хоча і був «светочью російського царства», проте мав залишатися «волом подъяремным» у цьому ж царстві. Це Петра I влаштувало. Як кажуть, з пісні слова не викинеш. Невже із цих слів не вбачається, що Петро I не вважав «россиян» і «малороссийский народ» однією складовою «русского мира»? А складовою великої деспотичної держави вважав.

«Щоб зберегти імперію, — говорила Катерина II, — нам не досить знищити лише самоуправління України. Треба знищити все, що відрізняє українців від москвичів: українську культуру, українські національні традиції та звичаї, а насамперед і найголовніше — українську мову» [14, с. 269].

Ось як у імперському виконанні стають братніми народами.

Московит Петро I та німкеня Катерина II прекрасно розуміли значення мови для народу, то чому ж цього не розуміли деякі впливові представники української політичної еліти? Невже не зрозумілим є те, що тільки ворогами української державності могло використовуватися мовне питання у боротьбі за електорат у виборчих кампаніях. Цих осіб не хвилювала можливість розколу України, вони особливо не переймалися її майбутнім. Застосовуючи такі злочинні технології, вони переймалися лише кількістю здобутих голосів виборців. А наймали політехнологів у боротьбі за український Олімп представники нашої доморощеної еліти. Встановлені нею правила гри до-

пускали такі технології. Ніхто не враховував, що за такі дії має бути встановлено юридичну відповідальність.

Чому значна кількість українців сьогодні розмовляє у побуті російською мовою? Особи, основна частина життя котрих проминула у СРСР, вимушені були на виробництві, у навчальних закладах, службі розмовляти російською мовою, використовувати її у службовому листуванні. Тривалий час використання мови дає певні наслідки. Але чому покоління громадян незалежної України вживають у побуті російську мову? Чи не є це результатом впливу ЗМІ? Чому майже на усіх українських телеканалах транслюються російськомовні фільми та програми? Мало того, що український політик злочинно використовував мовне питання у виборчих програмах, він не сприяв розвитку і популяризації рідної мови. Яким чином, за відсутності належної уваги з боку держави, мало розвиватися українське кіномистецтво, книгодрукування? Можливо, українська мова для новітньої української політичної еліти не була рідною? Чи вироблений історією комплекс меншовартості стримував дії по відродженню рідної мови?

Чому не діють положення Конституції України про державний статус української мови, а державці й надалі підкреслено ігнорують українську і демонстративно насаджують російську? Чому спеціальною турботою нині огорнуто англійську мову в Україні й замовчувано проблеми цілеспрямованого пониження статусу мови української, створено умови її витіснення на периферію? В українських містах очі засліплює неукраїнськомовна реклама. А на слуху — переважно російськомовна «попса» [34, с. 5].

НЕ ПРЕДОК СУЧАСНОЇ РОСІЇ

Починаючи з XIII століття, московські князі жили під диктовку монголо-татарських ханів. А історія Московії-Росії розпочинається лише 1480 року, після розпаду золотоординської імперії. Такий висновок зробив відомий російський етнограф і філософ князь М. Трубецкой у статті «Наследие Чингисхана: Взгляд на русскую историю не с Запада, а с Востока. Киевская Русь XII века не предок современной России». На його думку 1480 року відбулася звичайна «...замена ордынского хана московским царем с перенесением ханской ставки в Москву». А ще він додає: «...русская национальная мысль обратилась к византийским государственным идеям и традициям и в них нашла материал, пригодный для оправославления и обрусения государственности монгольской». Не має сумніву в цьому й інший російський дослідник Лев Гумільов: «Вывод довольно странный с точки зрения традиционной историографии и тем не менее абсолютно верный. Формулировка Н. С. Трубецкого о смене столицы, будучи бесспорной, требует лишь добавления о сопутствующей смене династий».

РОСІЙСЬКИЙ ЕТНОГРАФ І ФІЛОСОФ КНЯЗЬ М. ТРУБЕЦКОЇ

Домінування російської мови в інформаційно-культурному просторі України та в побуті спричинило складну й небезпечну ситуацію щодо виховання національно свідомих, патріотично орієнтованих громадян, бо ці риси можуть успішно формуватися тільки в національному мовно-культурному середовищі. Особливо негативно вплинула й знецінила ефективність виховної роботи в середовищі молодого покоління українців новітня московська експансія в культурно-інформаційний простір України за допомогою комерційних телеканалів [35].

Український письменник, громадський та політичний діяч Б. Грінченко в одному із часописів у 1896 році писав: «Величезна більшість учителів соромиться дітей їх українською мовою говорити. Українські національні загадки, українську історію викинено з читанок шкільних... А замість історії української скрізь історія московська викладається так, мов би вона нашому чоловікові рідна. Та ще й яка історія!

Що стукнеш, то крізь хвали та гімни земних божкам: Павлові, Миколі, Катерині, Петрові; хвали Суворовим, Корніловим, Скобелевим і всій російській солдатчині!» [14, с. 85].

Падишах Імперії Великих Моголів Акбар I Великий (1556-1605 рр.) провів дослід. «Йому брагмани казали, що людина родиться розумною. Він відповідав: коли хочеш бути розумним, пануй, поневолений народ глупий, немає можливості свій розум розвивати.

Акбар узяв від матерів новонароджених дітей (китайських, індуських, бірманських, тибетських та інших) і тримав їх під опікою глухонімих няньок. І ключ

від цього «дитячого садка» був у нього: діти не мали права чути людської мови. Коли пройшло десять літ, Акбар відчинив двері, щоб оглянути дітей і почути їхню мову.

І він, і мудреці, які прийшли з ним, здивувалися: у поведженні дітей нічого не було людського. Вони лазили, нагадуючи звірів. Вони не мали мови. Вони нявкали, ричали, шкірилися, шурилися, дряпалися, клацали зубами. Акбар дав наказ випустити дітей з «дитячого садка» і почати робити їх людьми. Усі старання були даремними, дітей, які вирости в нелюдських умовах, не вдалося зробити людьми» [3, с. 920-921].

Ось яке значення для розвитку людини мають воля та мова.

Ще сьогодні трапляються випадки, коли російськомовні українські школярі та студентство – жителі міст – досить зневажливо відносяться до своїх сільських однолітків за використання у побуті української мови, а мало б бути не так.

Також потрібно згадати основну масу обмеженого у національній свідомості міщанства, яке за бажанням бути «елітою суспільства» користується лише російською мовою на корпоративних та інших зібраннях [36, с. 15].

Знаний давньоримський вислів «Чия мова – того й влада» в нинішній Україні логічніше звучав би «Чия влада – того й мова». У країні з її трагічними історичними катаклізмами мова – чи не єдиний дієвий чинник, який зберіг і продовжує оберігати націєтворчий складник України. Годі й перелічувати сотні актів, указів, законів і підзаконних розпоряджень, якими різноманітні заїди винищували наше слово. Саме мова була надійним

ПРИБЛИЗНІ КОРДОНИ ДЕРЖАВИ АНТІВ.

КРЕМЕЗНІ ЧОЛОВІКИ І РОЗУМНІ ЖІНКИ

Завдяки свідченням готського історика Йордана можна уявити, якими були предки українців – анти. Вони «виступаючи в бій, ідуть на ворога здебільшого пішими, маючи в руках невеликі щити і списи, а панцирів не одягають; деякі не мають ані сорочки, ані опанчі, а тільки в коротких штанах стають до бою з ворогами... Всі вони високі та незвично міцні». Схоже, що в хоробрих, кремезних антах уже вловлюються риси безстрашних козаків. Але на світовій арені козаки з'являться лише через багато століть. Описані й жінки-антітки. «Жіноцтво антів, – писав Маврикій, – було розумніше, аніж це властиво людській жіночій природі».

прихистком, і найвиразнішим та найміцнішим осердям духу народу [37, с. 550].

«6 листопада 2006 року, — пише М. Воротиленко, — гуманітарний віце-прем'єр України Д. Табачник договорився до того, що сказав: «Українська мова, економічно неvigідна і культурно невиправдана, гальмує розвиток високого мистецтва і зазіхає на українську демократію». Як така людина загалом може бути на цій посаді?» [14, с. 421]. Гадаю, відповідь на це запитання повинні знати представники найвищої української політичної еліти.

Український мовознавець, автор багатьох словників, перекладач, журналіст Святослав Караванський писав: «що за часи бездержавності, з боку окупантів зроблено низці заходів для упослідження української мови, для створення таких умов, щоб розвиток української мови спрямувати у глухий кут, з якого вона не зможе ніколи видістатися. Спотворено український правопис, спотворено українську лексику виданням російських словників, які ставили українську лексику в залежність від мови російської, що на ділі значило неможливість нашої мови стати на ноги. План окупантів спинити культурний і мовний розвиток української нації мав успіх.

За 20 років незалежності не зроблено жодного державного кроку з тих, які зроблено у 20-х роках в УСССР. Жоден президент України не звернув належної уваги на потребу всебічно розвивати українську мову в Українській державі.

Згадавши часи українізації в УСССР, ми бачимо на її початках такі заходи на державному рівні для утвердження української мови: створено ряд інституцій для

розвитку української мови, зокрема Інститут Української наукової мови. Створено Державне видавництво України для забезпечення населення держави потрібною літературою з усіх галузей знань українською мовою, зокрема багато потрібних словників. Робилися заходи до українізації військових частин, розташованих в УСССР: Школа червоних старшин у Харкові. Держава не перешкождала українському автокефальному рухові в церковному житті. Це були ті «кити», на яких передбачався стрибок української мови з «кухенно-пісенної» до державної. Жоден із цих пунктів не тільки не відродився, а навіть і не обговорювався на державному рівні або бодай в українській пресі за 20 років української незалежності.

Іншими словами, ворогам України вдалося за 70 років большевицького Голodomору зробити все, щоб Україна й українська мова не відродилися. Щоб та мова, яка лягла в основу успішної Московської мови, не змогла заявити про себе на світовому рівні. Щоб киево-галицьке плем'я, яке створило наймогутнішу в Європі державу у X-XV ст. зникло з лиця землі назавжди. У цих обставинах завдання того, хто бачить усі негаради українські у невідрадному становищі, в якому опинилася українська мова в українській державі, дбати про поширення знань про історичну роль української мови на Сході Європи та про її неперевершені можливості для майбутнього розвитку держави Україна» [38, с. 13-14].

Сьогодні Україна мусить розплачуватися за недалекоглядну антиукраїнську інформаційну та культурну політику владних політичних і державних структур, за не-

НЕ БАТИЙ, А БОГОЛЮБСЬКИЙ

Переломним моментом в історії давньої Русі став погром Києва 1169 року, який влаштував князь Андрій Боголюбський, а не взяття міста військами Батия 1240 року. Відтоді Київ практично втратив значення політичного центру Русі. Після цього погрому київський престол, як правило, займали князі, які не відігравали помітної ролі на теренах держави. Іноді це були маріонетки в руках більш сильних і впливових правителів. Окрім того, Київ втратив своє значення як економічний і культурний центр Руських земель. Тому Батий захопив не столицю Русі, а тільки її «тінь». Бо Київ тоді вже нічим не відрізнявся від інших центрів удільних князівств.

ВЗЯТТЯ КИЄВА ВІЙСЬКАМИ АНДРІЯ БОГОЛЮБСЬКОГО. ЛІТОПИСНА МІНІАТЮРА.

бажання чи невміння влади давати відсіч внутрішнім і зовнішнім антидержавним силам у цій надзвичайно важливій сфері життєдіяльності нашого суспільства [35].

* * *

Залишилися безрезультатними спроби еліти створити Помісну українську церкву, відсутність якої буде постійною загрозою української державності, адже багатівір'я розділяє народ. Як би ми до цього не відносились, принцип «єдиний бог на небі, єдиний цар на землі» є об'єднуючим, державотворчим.

«Майбутнє українського народу – єдина православна церква. Якби у нас була єдина православна церква, можливо, не було б війни. Не було б підстав для підтримки проросійського духовенства», – відмітив Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет, перебуваючи у липні 2016 року на Прикарпатті [39].

Не дивно, чому поруч з ворогом на Донбасі стоять священики Російської православної церкви. Кандидат історичних наук, науковець Інституту всесвітньої історії НАНУ А. Бульвінський зазначає, що РПЦ боїться втратити контроль над церквою в Україні. Розмежування України та Московії/Росії потягне за собою порушення конфесійної єдності РПЦ, поставить під сумнів конфесійну спадковість РПЦ та основи існування духовного середовища москвитів. Без української церкви Московського патріархату Російська православна церква не матиме статусу найбільшої православної церкви у світі, не матиме багатомільярдних надходжень, що висотуються з українських віруючих людей [40, с. 14].

Важко пояснити багатьом українцям-патріотам, чому нині, особливо в умовах

військового протистояння з Росією, одна з головних святинь України – Києво-Печерська Лавра знаходиться у користуванні УПЦ Московського патріархату.

Невже українською політичною елітою не засвоєно уроки історії? Адже є очевидним, що увесь період існування московського варіанту православ'я свідчить про те, що воно стояло лише на захисті інтересів самодержавства Росії і ніколи не сприяло зміцненню суверенітету інших країн.

* * *

«На жаль, влада в незалежній Україні опинилася в руках тих людей, які самі були під найбільшим впливом старої московської ідеології, не розуміли необхідності для незалежної держави своєї державницької ідеології, дивилися більше назад, аніж уперед, дбали про свої егоїстичні інтереси, а не про Батьківщину, і того весь інформаційний простір України розподілили між своєю прислугою та закордонними заробітчанами», – говорить Л. Лук'яненко [17, с. 289-290].

Виступаючи з нагоди 25-ї річниці незалежності України, Президент України Петро Порошенко влучно відмітив, що, обравши майбутнє, ми не наважилися безкомпромісно порвати з минулим. Заплуталися в стрілках багатовекторності, намагалися всидіти на двох стільцях. Постійне озирання на Москву і віра в міфічне братерство; патерналізм та соціалістичні стереотипи міцно сиділи в свідомості суспільства, гириями висли на ногах і заважали рухатися вперед. Політична еліта, в цілому, замість того, щоб вести за собою, пленталася у хвості. Вона довгий час перебувала в полоні популістських електоральних

НАЙХОРОБРІШІ МІЖ НИМИ

Гіпотеза щодо походження антів може ґрунтуватися на свідченні готського історика Йордана, який повідомляє, що венети поділяються на дві частини: словенів (котрі посідали західну частину сучасної України) та антів, котрі трималися східних теренів. «Анти, найхоробріші між ними, живуть над луком Чорного моря, від Дністра аж до Дніпра...». У середині IV ст. праукраїнці створили союз племен, який набув усіх ознак державності: існували свої спадкові правителі – рекси (царі), серед яких відомі імена Божа, а також Ардагаста і Пірагаста. Історик Павло Діакон вважав, що в V ст. владі антських царів підкорялися землі від Дону до Вісли й Одери. «Ці народи, – засвідчує древній історик Прокопій, – слов'яни й анти не підкоряються одній людині, бо здавна живуть так, що про все для них корисне і шкідливе, радяться спільно». Візантійський історик Прокопій Кесарійський описує побут антів та склавинів: «У тих і інших єдина мова, абсолютно варварська. Та й зовнішністю вони один від одного нічим не відрізняються, бо всі високі і дуже сильні, тілом же та волоссям не дуже світлі і не руді, аж ніяк не схиляються і до чорноти».

пристрастей та меркантильно-егоїстичних інтересів. А горизонт її планування простягався не далі найближчої виборчої кампанії. І цей колективний гріх, гріх еліти, накопичений за два десятиліття, випало спокутувати перед народом нам [41].

Шлях, який обирали представники української еліти, був хибним. «Усі вони, – зазначає экс-міністр закордонних справ Польщі Адам Ротфельд, – мали спільну слабкість. Досі всі українські лідери більше дбали про себе і своїх близьких, ніж про державу і власний народ. Саме це стало причиною тих подій, з якими українці зіштовхнулися нині» [42, с. 6].

Залишається лише додати, що цією елітою сформовано на сьогодні політичну думку українців, їхній світогляд та інтерпретацію вітчизняної історії.

Проте «гаряча любов» еліти до українського народу та всього українського, як правило, закінчувалась вишитою сорочкою, яку одягали лише у дні визначних державних свят, та «сльозами любові» до України у часи виборчих кампаній. Державницький порив та процес відновлення історичної справедливості у сучасних еліт закінчувався за проблемами власних меркантильних інтересів та амбіціями, вирощеними на базі їхньої спотвореної ментальності, презирства до збіднілого та знедоленого через них українського народу. В українського правлячого класу не було з моменту отримання незалежності в 1991-му році стратегічного бачення майбутнього, вони були зайняті лише собою.

Ознакою успішності української еліти стали не розумові здібності та дії на розбудову незалежної держави, а наявність великого замиського будинку, престижно-

го автомобіля та відпочинок за кордоном. У своїх колах вони хизуються не знанням географії, давньої історії, природних цінностей України, а, навпаки, подорожами до держав, що знаходяться подалі від своєї рідної землі. Не маючи будь-яких творчих здібностей, своє «ЕГО» вони тішать колекціями дорогих годинників та куплених за кордоном картин іноземних художників.

Багато відомих українців, представників справжньої політичної еліти, знаходячись у меншості, не мали впливу на основні рішення, які приймалися у державі. Вони й досі не нехтують звичайним способом життя, позбавленим надмірної розкоші та пафосу. Ці люди не роблять ідола зі свого майнового стану. Вони переконані, що для нормального та повноцінного життя потрібно набагато менше, ніж декому здається.

Варто погодитись з повчанням давньоримського філософа, державного діяча Сенеки: «Хто загостить до нас, той подивлятиме радше нас самих, аніж обставу нашої оселі. Великим є той, хто глиняним кухлем послуговується так, мовби він був срібний. Та не менш великим є і той, хто срібним кухлем послуговується так, начеб він був із глини», – вказує філософ [43].

«Доборолась Україна

До самого краю:

Гірше ляха свої діти

Її розпинають...», – пророче висловився Т. Шевченко у відомому творі «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні мое дружнє Посланіє» [44, с. 198].

* * *

«Чималу вину в такому стані справ можна покласти саме на відчуття українцями

ЗВИЧАЇ РИТУАЛЬНОГО САМОЇДСТВА

Андрофаги (буквально «людожери»), за відомостями Геродота, – плем'я, яке проживало на північ від Скіфії. Назву свою андрофаги одержали, мабуть, через звичаї ритуального канібалізму. Вели рухливий спосіб життя й одягалися, як і скіфи, але мова в них була інша. На захід від них жили неври, а на схід – меланхлени. Андрофаги мали найдикіші звичаї серед скіфів та їхніх сусідів, у них не було ні прав, ні законів. Пліній Старший у «Природничій історії» написав: «Андрофаги, яких ми вже раніше згадували, проживають в десяти днях їзди від Борисфену, відповідно з обчисленням Ісігонуса Нікейського, мали звичку пити з людських черепів, прикладаючи скальпи з волоссям до грудей». Чеський науковець Любор Нідерле вважав андрофагів фіно-угрським етносом.

власної меншовартості в середовищі еліт. Так, українці малюють величезну Скитську державу в Україні як дикі орди азіятів, що нічого іншого не знали, як кочувати, грабувати, вбивати. Босфорську багатющу державу – це ж лише грецька колонія. Київську наймогутнішу і найкультурнішу тоді імперію – це ж лише князівство, що не могло дати собі ради з ворохобниками – князями; та й воно є «общее дастаяніє», а не українське лише. Запорозький Лицарський Орден, з яким переговорювали європейські королі, імператор і папа Римський – це ж розбишацька ватага голоти, що повтікала від панів. І т. д., і т. п.», – вказує український історик, громадський діяч П. Штепа [45, с. 570-571].

В. Липинський зазначав, що малоросійська ментальність – типовий комплекс народів, які не мають своєї держави. Він доводив, що, виступаючи за асиміляцію в Російській імперії, малороси часто зрікалися деяких найкращих рис українця, водночас засвоюючи багато з найгірших рис росіянина. Така самосвідомість цілком переважала серед української знаті, а самі українці часто були найбільшими ворогами ідеї української самобутності [6, с. 263].

«Что можно знать о средневековой истории, – запитує відомий російський письменник, уродженець міста Кам'янця-Подільського Михайло Веллер, – если сегодня мы так и не знаем, кто убил Кеннеди? Если советские архивы Второй мировой войны частично засекречены, частично уничтожены, а частично перевираются с особенным цинизмом? Если сто лет подряд каждый лидер страны приказывает лить деготь на предыдущего? Историю пишут победители – это вне-

шнеполитическую историю, когда война кончилась. А вообще историю пишут власти. Ставят задачу историкам – и историки оформляют желаемую власти точку зрения в монографии и диссертации. Чем авторитарнее строй – тем управляемее история» [46, с. 26]. «История – это политика, обращенная в прошлое. А вы думаете, идеологическая работа с массами появилась только в XX веке? Вы не учитываете влияние элиты государства – князя, дружины, бояр, церкви – на «простой народ»? Вы полагаете, агитаторов изобрели большевики? Вы забыли, что мировоззрение верхушки матрицируется на нижние этажи социальной пирамиды? А стадный инстинкт вы полагаете присущим только быдлу, но высокодуховный народ ему не подвержен? Все ему подвержены... И эксплуатируют этот инстинкт рекламщики всех мастей: торговые и политические, от искусства и от истории. Ибо человеку – на уровне инстинкта – нужно иметь мнение, солидарное с мнением большинства общества, и в действиях своих поступать подобно большинству общества. И ум инстинкту не помеха», – продовжує автор [46, с. 27-28].

Потрібно погодитись з Михайлом Веллером. Історія є не одна. Кожна особа чи народність, природно, бажає викласти свою історію у найкращому світлі. Славні сторінки перебільшуються, звеличуються, додумуються, дописуються. Незначні події, ганебні поразки, вчинки применшуються, замовчуються. На славних сторінках владою формується історія для масового споживання – героїчна міфологія. Така історія несе функцію позитивної ідеологічної єдності народу. Її викладають у школах.

НАСЕЛЬНИК РУСИ ОДОАКР – ПЕРЕМОЖЕЦЬ РИМУ

У літописі Самійла Величка є такий запис: «Наші предки русичі в V столітті під проводом короля Одоацера не тільки перемогли численніші римські легіони, але й Рим здобули й 14 років панували в тій столиці світу». Про аргументованість його твердження свідчить і латинський напис на плиті, знайдений у катакомбах перших християн при костелі св. Петра під Зальцбургом (Австрія): «Року Божого 477 Одоакер, король рутенів, а також гепідів, готів, унгарів і герулів...». Згадує Одоакра і польський історик-літописець, автор «Історії Польщі» Ян Длугош (1415–1480 рр.): «Від того Руса, першого (прабатька) і насельника Русі, веде коріння й рід русин Одоакр. В рік від Різдва Христового п'ятсот дев'ятий, за папи Лева Першого та імператора Лева Першого, він з'явився до Італії з руським військом, узяв Тициній, зруйнував його вогнем і мечем, узяв у полон та відрубав голову Оресту, а Августула вигнав. Увійшовши зі своїми (воїнами) переможцем до Риму, він володів королівством Італії, і ніхто не наважувався йому опиратися».

Інша історія для невеликого числа дослідників справжньої істини.

У школах викладення історії закінчувалось запам'ятовуванням дат подій, фактів, героїчної міфології. Історична наука не ускладнювала собі життя питаннями: чому так вийшло? Хто від цього мав зиск? Що передувало цим подіям? Держава і влада не можуть дозволити собі викладати історію для мас інакше, оскільки в іншому разі спливуть інші сторінки історії – ганебні, які не потрібно всім знати, які не виховують почуття любові до себе улюбленого. Народ не повинен забивати собі голову роздумами про причини історичних подій. Він має знати лише героїчну міфологію. Цього досить, щоби бути достойним громадянином. Ці об'єктивні процеси у вивченні історії власного народу та держави мають місце у всіх країнах.

У процесі зростання національної свідомості вивчення історії свого народу завжди відіграло вирішальну роль. Народові, котрий плекає нове почуття спільності, необхідно усвідомлення того, що його єднає й спільна доля. Цей спільний історичний досвід, крім того, має сприйматися як славетне минуле, що вселяє почуття гордості та спонукає до ототожнення зі своїм народом. Не менш важливим, ніж славетність минулого, є його давність. Тривала історія дає людям почуття безперервності, віру, що сучасна сумна доля їхнього народу – це лише тимчасове явище [6, с. 284].

Нами має бути відроджено справжню історію України, яка повинна стати фундаментом відродження національної свідомості українців. Історію, викладену з позицій пріоритетності національних інтересів, а не історію, яка складається із збирання

фактів та міфології. Народ, який не знає саме таку історію своєї батьківщини, не може володіти сформованою національною свідомістю.

Відомий англійський письменник Джордж Орвелл писав: «Хто контролює минуле, той контролює майбутнє, хто контролює сьогодні, той контролює минуле».

Щоб поневолити народ і навчити його покійно жити в неволі, треба відібрати в нього його правдиву самобутню історію і написати йому фальшиву, приголомшуючу, впокорюючу. Поневолена нація, виховуючи себе під наглядом окупанта в школі фальшивої історії, не знатиме, хто вона є, ким вона закута і чому? Провідник поневоленої нації, вихований у школі фальшивої історії, буде фальшивим провідником народу, сам цього не знаючи. Народ, поневолений і примушений читати свою історію не по-своєму, буде сотні років боротися за волю і не зможе її здобути [3, с. 114].

Історіографія «братніх» країн є надзвичайно шкідливою. Її основні тези, що заперечують самобутність українського народу, української нації, руйнують формування національної свідомості українців.

Під впливом московської історіографії українці мали сприймати московитів «старшими братами», а інші народи, з якими зводила доля український народ, мали бути ворогами. Вимушена та нав'язана українцям переорієнтація на Москву призвела до втрати українцями своєї героїчної історії, яка мала формувати національну свідомість. Брехливі історики примушували українців забути своїх предків, історію, право мати власну ідентичність.

«ЗБИРАННЯ ЗЕМЕЛЬ РУСИ» РОЗПОЧАВ ВІТОВТ

Він (як, до речі, й великі князі Литовські Гедимін і Ольгерд) розглядали свої завоювання не інакше як місію «збирання земель Русі» й користувалися цим приводом ще задовго до того, як його запозичила Московія — майбутній суперник литовців у боротьбі за київську спадщину. Та це й не дивно, бо вони так пристосувалися до місцевих звичаїв України й Білорусі, що за два-три покоління за виглядом, мовою та поведінкою вже нагадували князів доби Київської Русі, тобто Рюриківчів. Саме тому, мабуть, Михайло Грушевський стверджував, що Велике князівство Литовське зберегло традиції Київської Русі значно більшою мірою, аніж Московія. Тому Велике князівство стало відновленою Руською державою, а не чужоземним формуванням, що поглинуло Україну.

В'їзд ГЕДИМИНА В КИЇВ У 1321 РОЦІ. ГРАВ'ЮРА 1824 РОКУ.

Тільки народ, який ознайомлений з правдивою історією, здатний на будівництво справді незалежної, орієнтованої на європейські цінності держави, матиме майбутнє.

Дійсно, якщо людина знає своє майбутнє, у неї зникає надія. Знання майбутнього спонукає до випереджувальних дій для уникнення небажаних результатів у майбутньому. Зникає еволюція, зникає життя.

Знання історії (минулого) дозволяє не припускатися помилок у майбутньому. Проте лише знання справжньої історії, а не фальсифікованої. Фальсифікації призводять до помилкових висновків та невірних дій у теперішньому та майбутньому часах.

Вивчаючи фальсифіковану історію, українці заблукали у реальності, їм важко дійти правильних висновків та вчинити необхідних правильних дій у розвитку української державності. Метою фальсифікаторів було саме це. І їм вдавалось.

Наші історики не дали нам справжньої історії, і заплатили ми за незнання вітчизняної історії жахливу ціну. Дослідивши нашу історію, ми побачимо, що вона є зовсім інакшою, побачимо цілком свідоме перекручування фактів, навмисну брехню чужих істориків [45, с. 239-240].

Незважаючи на це, 24 травня 2002 року в Москві було підписано протокол про «узгодження підручників історії у навчальних закладах України та Росії». Підписали: віце-прем'єр-міністри України і Росії Володимир Семиноженко та Валентина Матвієнко [14, с. 168].

Національно свідомий народ з розумінням сприйме будь-які сторінки власної історії, як величні так і ганебні. Сторінки такої історії будуть повчальними у майбутньому.

Навіщо самодостатньому народу, з власним великим минулим, погоджувати з кимось сторінки своєї історії? Щоби підкреслити свою меншовартість? Упевнений, що народу цього не потрібно. До цього можуть вдаватися окремі чиновники, виконуючи чиєсь замовлення. Замовлення того, хто не має своєї істинної історії, хто, раз збравши, мусить її постійно коригувати. Бо спливе правда, жахлива правда.

З іншого боку, пошуки спільної історії є доброю справою. Але чому б українцям не погодити свою історію з Польщею чи Литвою, з якими їх пов'язує ще більш тривалий термін співіснування в одній державі. Можливо у першу чергу потрібно було б погодити спільні сторінки історії з цими країнами?

Українською політичною елітою протягом тривалого часу подавалась народу історія України-Русі у нерозривному зв'язку з історією Росії (Московії) та в інтерпретації кремлівських істориків, хоча дослідники вбачають у цьому скоріше історію реального протистояння і боротьби за існування.

Історії Великого князівства Литовського, яким було збережено більшу частину спадщини Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, не було належного місця в підручниках історії радянського часу. Про ВКЛ немає згадок у першому виданні (1926-1947 рр.) 66-томної «Большой Советской Энциклопедии», ні в другому (1950-1958 рр.) 51-томному виданні. У третьому виданні «Большой Советской Энциклопедии» з'явилися 140 рядків у 4-му томі (1971 р.). А «Советская историческая энциклопедия» присвятила йому півтори сторінки [47, с. 103]. Українські школярі та студенти, завдяки іноземним та доморо-

ПАМ'ЯТНИК БОЖУ Й АНТАМ В С. СИНЯВА РОКИТНЯНСЬКОГО РАЙОНУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.

АБИ ПОДВОЇТИ СТРАХ ПОКІРНИХ

Коли король готів Вінитарій сформував могутнє військо, підсиливши його загонами своїх союзників, і пішов на антів, то у вирішальній битві військо щастя зрадило антського вождя Божа, якого Йордан назвав королем: разом зі своїми синами та сімдесятьма вельможами-старійшинами рекс Бож потрапив у полон. Навіть важко уявити собі, наскільки нищівною виявилась ця поразка для Антського союзу. Проте й цього остготам здалося замало. Маючи намір остаточно здолати та підкорити собі слов'янські племена, король готів наказав усіх високопоставлених бранців разом з королем Божем розп'яти, щоб страта їх «подвоїла страх покірних».

шеним історикам, не мали змоги вивчати справжню історію своєї рідної країни, свого етносу. Їх примушували вивчати історію чужої країни, поклонятися чужим ідолам.

Висвітлюючи проблеми дослідження степових держав на Поділлі та в Західному Причорномор'ї, Я.Дашкевич пояснює занедбаність цих питань в сучасній українській історіографії не лише бідним на історичні джерела XIV ст., але й тим, «... що ще у 40-х роках минулого століття російська історіографія наклала своєрідне табу на золотоординський – татарський період історії півдня України. А українські історики були дуже послухними і, по-суті, частина з них залишається послухними цьому табу досі» [48, с. 112].

Чому більшій частині українців нічого не відомо про короля Одоакра? Під Зальц-бургом в катакомбах при костелі Святого Петра збереглась мармурова плита з написом: «Року Божого 477 Одоакр Король Рутенів (лат. Odoacer Rex Rhutenorum), а також гепідів, готів, унгарів і герулів, виступаючи проти церкви Божої, благочестивого Максима з його 50 учнями, що молилися з ним в цій печері, за сповідання віри жорстоко мучено та скинуто вниз, а провінцію Норікум мечем і вогнем спустошивши». Згадка про нього міститься в універсалі гетьмана Богдана Хмельницького від 1648 року, де говориться про «предків наших русів з Ругії од Помор'я Балтицького, якими за предводительством короля їх Одоакра року по Рождестві Господнім 470 Рим був узятий і 14 літ овладаємий» [49].

Учням самого віддаленого українського села імперськими та радянськими істориками викладались події 1380 року (Кули-

ковська битва) в якості поворотного пункту, славної сторінки російської історії в боротьбі з монголо-татарами. Однак ті, хто вивчав російську історію, знають, що битва зовсім не була вирішальною, це була боротьба за владу в межах золотоординських територій.

Татари повернулися, сплюндрували Московку й тривалий час утримували Московське князівство під своєю владою. Після битви на Куликовому полі Москва через два роки була вщент розгромлена і спалена ординським ханом Тохтамишем [50].

Ця битва не мала ніякого відношення до Русі. Поширення міфу про вирішальну роль Куликовської битви потрібне було для того, щоб затьмарити обставини звільнення литовцями руських земель від ординської залежності у 1320 році, в результаті чого український етнос отримав можливість сформуватися як окремий народ. У часи Куликовської битви майже всі землі Русі знаходились у складі Литовської держави. Московська правляча еліта не могла змиритися з тим, що після звільнення у 1320 році Русі Московія ще багато століть залишалась васалом Орди, сплачуючи останнім данину та звеличуючи у своїх храмах ординських ханів. Укравши історію України-Русі, всі історичні події Московія викладала зусиллями власних істориків як такі, що стосувалися Русі.

Чому в шкільних підручниках не приділено достатньої уваги переможній битві армії Великого князівства Литовського з військом Російської держави поблизу Орші (нині – територія Білорусі)? Перемога в Оршанській битві 1514 року зупинила наступ військ великого князя московського Василя III і мала велике міжнародне зна-

ТАК РОЗПОЧИНАЛИСЯ ДЕПОРТАЦІЇ

«Учебник русской истории. Элементарный курс для средних учебных заведений и городских училищ. Петроград. 1915 г.» містить цікавий факт, який проливає світло на багато подій ХХ століття: «Но не вдруг могли забыть Новгородцы свои прежняя вольности, и несколько разъ они поднимали волнение. Тогда московское правительство насильно переселило несколько тысячъ лучшихъ гражданъ новгородскихъ въ города восточной Россіи, а въ Новгородъ на ихъ место переведены были жители изъ Москвы и другихъ восточныхъ городовъ, и отъ вольнаго духа прежняго Новгорода скоро ничего не осталось». Це була перша депортація. А пізніше їх будуть сотні, а їхніх жертв – мільйони.

КЛАВДІЙ ЛСБЕДЕВ, «ЗНИЩЕННЯ НОВГОРОДСЬКОГО ВІЧА».

чення. До речі, армія Великого князівства Литовського на чолі з князем Костянтином Острозьким складалася з польських, литовських, українських і білоруських військ. У складі війська московського князя було 80000 вояків, литовського – 30000.

Чому не приділено належної уваги походу гетьмана Сагайдачного на Москву 1618 року, коли козацьке військо стояло під Москвою, а останні просили про мир?

Не знайти в підручниках з історії належних згадок про Конотопську битву 1659 року. Російський історик Сергій Соловйов так описував її наслідки: «Цвіт московської кавалерії загинув за один день, і московський цар більше ніколи не зможе зібрати таку чудову армію, цар Олексій Михайлович з'явився перед своїм народом у жалобному вбранні, і Москву охопила паніка... Ходили проголоски, що цар збирався перебраться до Ярославля за Волгою і що Виговський наступає прямо на Москву» [6, с. 185].

Ця битва належить до найганебніших і наймасштабніших поразок російської зброї. Конотопська битва розвінчує чимало великодержавних міфів, особливо про «споконвічне прагнення українців до союзу з Росією».

Нас завжди привчали сприймати українців та росіян двома народами зі спільною історією. Проте, як влучно зазначив український журналіст Віктор Шпак, навіть горілку ми п'ємо по-різному: одні «на посошок» (палиця для пішої ходьби), другі – «на коня». Духовним гімном Росії стало «Боже, царя храни», а у нас – «Боже, Україну бережи» Миколи Лисенка [51, с. 7].

Українець пишається сином, а росіянин царем. Українці орієнтовані на сімей-

ні цінності, запрограмовані жити, росіяни – померти за ідею та царя. Українці ідентифікують себе з населеним пунктом, де народились та живуть, росіяни з величчю держави.

Історично так склалося, що наші предки завжди йшли пліч-о-пліч. Наші діди та батьки разом пережили фашизм, сталінізм та інші негаразди. Ще настане день, коли нам усім доведеться поглянути один одному в очі та попросити прощення.

Наша помилка жахлива – за сприяння доморощеної еліти український народ вивчав власну історію з підручників інших країн. Українська еліта не змогла виправити цю помилку. Чи не хотіла?

Лев Силенко слушно відмітив, що достойні народи не можуть любити тих, яких вони вважають духовними, політичними і економічними рабами. Сорок п'ять мільйонів людей, які живуть на найбагатшій у світі землі і зуть себе українцями, не мають ні своєї національної армії, ні своїх грошей, які були б визнані банками держав Євразії, ні своєї національної філософії життя. В їхній столиці Києві на вулиці не чути української мови. З такою національною грамотою українці хочуть у світі здобути симпатію, визнання. Світ не любить тих, які самі себе не знають, живуть законами рабського розуміння життя, моралі, релігії. Світ – це природа. Світ живе законом: кожний народ, коли він хоче бути достойним народом, повинен сам на своїй землі боронити волю свого «Я». Народ, який не здібний сам себе боронити, приречений на загибель [3, с. 1030].

Природа не визнає політичних кордонів, вона лише спостерігає за боротьбою видів у процесі виживання. Вона дає пра-

ЩО ЖЕРТВУВАЛИ ДАВНІ УКРАЇНЦІ БОГАМ?

«Маємо Красне вінце віри нашої і не хочемо чужої», – стверджує Велесова Книга. Вона свідчить про те, якими були пожертви наших дідів та прадідів: «Ми ж польову жертву даємо від трудів наших – просо, молоко, а також тук, підкріпивши те ягням на Коляду і на Русалію, в день Яра і на Красну гору». Геродот стверджує, що гіпербореї (скити-украї) жертвували богам соломі (звісно, з колосками і зерном). «Боги Русі не беруть жертви людської і тваринної, – продовжує Велескнига, – лиш плоди, овочі, квіти та зерно, молоко, суру питну, на травах озбраджену, і меди; ніколи живу птицю і рибу. Се варяги й елани богам дають жертву іншу – страшну, людську. А ми так не повинні робити, яко ми Дажбогові внуки, і не мусимо слідувати за чужим прикладом».

во панування на землі тим, у кого знайдеться більше хисту та мужності існувати на ній у постійній боротьбі з ворогами. Землі будуть належати тим народам, які знайдуть у собі достатньо сил, щоби їх взяти, обробляти та утримувати.

Народи, які не бажають відстоювати свою гідність, рано чи пізно втрачають свою свободу та незалежність, що у кінцевому рахунку є справедливим. Хто бажає залишатися рабом, не може мати честі та гідності, оскільки за них неминуче потрібно буде зіткнутися у протистоянні з ворогом. Перемоги здобуваються у битвах, а громадянське суспільство формується в результаті поразок та перемог держави. Самим неприємним, що може бути у житті народу, це ярмо рабства.

Пропаганда національних цінностей має бути однією з головних функцій держави, а не заняттям безробітних колишніх політиків та високопосадовців.

Відомий українець, доктор історичних наук Ярослав Дашкевич казав, що українці, створюючи свою українську державу, повинні переглянути й уточнити свою історію, базуючись на правді, достовірних фактах і історичних подіях. Перебуваючи упродовж століть під владою завойовників, українці фактично були позбавлені можливості впливу на формування національної свідомості і розвиток своєї історії, в результаті чого історія України написана переважно на догоду цим завойовникам. Особливо не з'ясованим є питання про претензії і домагання Московії, а в подальшому Росії, на історичну спадщину Київської Русі. Звичайне шахрайство московитів, котрі привласнили собі минуле Великого Київського князівства і його

народу, нанесло страшний удар по українському етносу. Тепер завдання полягає в тому, щоби на основі правдивих фактів розкрити брехливість і аморальність московської міфології [52].

Чимало визначних істориків, археологів, філологів та інших дослідників, особливо з часів повернення Україною своєї державності, висвітлювали ту істинну історичну стежку, по якій пройшла Україна з часів свого зародження. І саме тут, під час таких досліджень, виходить назовні не тільки багатомісне фальшування історії нашої Батьківщини, а й її відверта крадіжка державою, яка має мінімум дотичності до нашого з вами історичного минулого, до наших витоків народності та державності. А почалась така крадіжка (хоча тут, напевне, більш влучним є слово «грабіж») із стародавньої назви нашої держави – Русь... [53].

У передмові до книги українського бібліографа, історика, мовознавця Євгена Наконечного «Украдене ім'я: чому русини стали українцями» Ярослав Дашкевич підсумував: «Поза сумнівом, що «Московщина вкрала», а по суті – загарбала назву Русь, яка своїм питомим змістом – етнічним, географічним, устроєвим – цілком відповідає сучасному термінові «Україна». Назва великої цілості була свідомо перенесена у XV-XVI ст. на невелику частину цієї ж цілості й це дало Московщині, хоча й підроблений, але, все ж таки, блиск культурної, цивілізованої держави з давньою історичною традицією, з візантійсько-київською церковною метрикою. Великим князям і царям така приштукована неправдива генеалогія дала не лише можливість перейти до зміни назви на стилізовану Росію, але й кидати серпанок легітимності на агресив-

«ГОСУДАРЬ ВСЕЯ РУСИ»

Вперше це найменування московити почали вживати ще в першій половині XIV століття – за аналогією з митрополитами «всея Русі», які перенесли свою резиденцію в Москву. Першим спробував приміряти до себе цей титул Дмитрій Шемяка. Потім Василій II Темний, Іван III Васильович. Але саме Іван III, котрий народився ще князем московським, поставив «всеруськість» на перше місце. Тому, офіційно титулюючись «Божією милостью (а не волею хана чи якогось там імператора) государь всея Русі», претендував на руські землі, які знаходилися під владою Литви. Сусідній монарх найменував себе «великим князем Литовським і Руським», і в Литві московська новація дуже не сподобалась. Тому всі дипломатичні переговори Московії з польсько-литовською державою починалися з ритуальної суперечки про «величання».

«ГОСУДАРЬ ВСЕЯ РУСИ ІВАН ІІІ».

ну політику збирання руських (російських) земель, що є дуже актуальною для північного сусіда досі» [54, с. 8].

Український вчений, видатний юрист, історик, дипломат, громадський і політичний діяч, педагог С. П. Шелухін писав: «Національне ім'я є голосом предків, яким вони промовляють до нащадків; виховують в них історичну пам'ять і самоповагу. Національне ім'я в'яже людей в національний моноліт, що стає внутрішньою і зовнішньою силою, яка творить історію і культуру. Зв'язок нації зі своїм національним іменем не є лише формальний; він є духовний насамперед. Національне ім'я є основою національної моралі, є її школою» [55, с. 88].

Тільки позбавлена почуття гідності особа може присвоїти собі чуже ім'я. Ця особа має зневажати своє ім'я, своїх предків, свою родину, свою землю. Проте це не означає, що за свою історичну спадщину українцям не потрібно боротись. Сьогодні, у час формування нового українського громадянського суспільства, настав час вжити усіх заходів для відновлення історичної справедливості. В інформаційний простір України має повернутись історичне її ім'я. Це ім'я має вживатись у побуті, у державних установах, міждержавних відносинах. Настав час повернути украдене ім'я нашої Батьківщини — Русь-Україна. Для виправлення власної історичної свідомості українцям варто відновити свою звичку називати велику братню націю в колишній спосіб, як її називали раніше, використовуючи етноніми «Московія», «московський», «москалі» і т. ін. Україна мусить культивувати своє первісне ім'я

Русь, оточуючи його пошаною, пієтетом — та відверто говорити про те, що його вкрали і загарбали. Так як вкрали і загарбали все те, чим визначався зміст поняття Русі. Прикриваючись гаслом «общерусскости», українська академічна наука в 60-80-х рр. XX ст. практично згорнула до мінімуму вивчення минулого, культури, релігії Русі, віддавши цю тематику північному сусідові, а в Україні — в монопольне володіння довірених осіб. З точки зору відновлення та зміцнення понад тисячорічних традицій української державності, співставлення назв Русь — Україна є на сьогодні цілком обґрунтованим, а з громадсько-політичної позиції дуже потрібним і необхідним [54, с. 9-10].

Враховуючи активне використання проблем давньої історії в сучасній політиці, необхідно докладніше розглянути витоки української та російської державності. Адже в цьому питанні часто користуються старими стереотипами, створеними наукою на замовлення влади й пропаганди. Це дуже небезпечно, якщо врахувати, що політичні висновки при цьому робляться на майбутнє [53].

Правда дає силу та робить людину вільною. Потрібно з'ясувати правду. Потрібно вивчати історію нашої держави не з підручників інших країн, сформованих політичними ідеями їх володарів. Ми самі маємо дослідити наше коріння, виходячи з нашого українського менталітету та життєвої філософії. Прийшов час усвідомити себе великою українською нацією, яка має сама писати свою історію і творити своє майбутнє.

Українська політична еліта має засвоїти уроки історії та проявляти високу на-

ОРНАМЕНТАЛЬНИЙ КАЛЕНДАР ІЗ ЛЕПЕСІВКИ

Знахідка ця в долині річки Горинь, неподалік села Лепесівка на Білогірщині Хмельницької обл., свого часу породила багато запитань, відповідей на які не маємо. Так, співставлення орнаментального календаря на одній із чаш з назвами місяців у «Велесовій Книзі» чітко вказує на дванадцять місяців. А ось щодо призначення храму, в якому знайдений календар, — єдиної думки у дослідників немає. Одні вважають, що це був гадальний храм, де люди займалися чародійством і ворожили на долю, погоду та врожай. Інші припускають, що це не зовсім храм, а своєрідна обсерваторія. Проте немає ніяких сумнівів у доцільності вибору місця спорудження давнього храму, адже енергетика від нього і досі впливає на підсвідомість всіх, хто його відвідує.

ЗНАХІДКА В ДОЛИНІ РІЧКИ ГОРИНЬ, НЕПОДАЛІК СЕЛА ЛЕПЕСІВКА НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ.

ціональну свідомість своїми діями на благо держави і всього українського народу, пам'ятаючи при цьому, що лише вона є запорукою становлення міцної та незалежної України-Русі.

Ще декілька століть тому ні у кого з жителів нашого краю не могло виникнути питання про належність України до європейської сім'ї. Ми, існуючи у власному енергетичному полі, яке оброблялося тисячоліттями, завжди були членами цієї сім'ї, впливали на її політику, формували її культуру та інші цінності.

Нарешті ми повинні стати рівноправними мешканцями рідного європейського дому, своєї родини — європейської спільноти, упорядкувати життя народу за нормами, прийнятними для держави, розміщеної у самому центрі Європи. Наш шлях до свого дому має бути послідовним і твердим. А світ має допомогти численному російському народу усвідомити свою ідентичність, наявність самотньої історії та глибокої культури. У іншому разі українці ніколи не матимуть спокою від північно-східного сусіда. Ніхто, крім нас, не зробить наше життя достойним.

2. КОЛИСКА НАРОДІВ. ДАВНЬОРУСЬКА НАРОДНІСТЬ. НАЦІЯ

«Никогда мы не будем братьями ни по родине, ни по матери...» — слова, якими розпочинається вірш молодої української поетеси А. Дмитрук, написаний на фоні трагічних подій 2014 року в Україні й загострення відносин між Україною та Росією, викликав чимало дискусій. Причому, як у середовищі українців, так і росіян.

Кожен народ заслуговує на велику повагу до своєї самотньої історії та культурних надбань, проте, чи є підстави у істориків поєднувати будь-які народи братніми вузами?

Чи дійсно народи Центрального федерального округу Російської Федерації, народи республік Мордовія, Марій Ел, Комі, Карелія, Чувашської Республіки, Татарстану та інші вважають себе росіянами і братами українців-русинів? Невже їх давня й самотня історія, із залишеними предками іменами і назвами рік, озер, інших об'єктів, є поєднаною з русинською та походить від давньої Русі? Чи дійсно ці народи є «старшими братами» для українців?

ГОЛОСИ З МИНУЛОГО: ТІЛЬКИ ФАКТИ

47

ЦЕРКВА ЗАРАХУВАЛА ЧИНГІЗИДІВ ДО ЛИКУ СВЯТИХ

Завданням російської церкви і всієї московитської влади, починаючи з 1472 року, стало приховати правду про походження династії московських правителів. Бо ще з тих часів її почали пов'язувати із Самим Господом Богом. А оскільки Чингізидів неможливо було «прилаштувати» до істинного Бога, то й видали їх за Рюриковичів. Усіх володарів улусів Золотої Орди, які першими прийняли християнську віру, Московська церква зарахувала до лику святих. Так стали святими: онук Чингісхана, брат Батия — Мухаммед (у хрещенні Іван) — володар Тотемського улусу; правнук Чингісхана — Беклемиш (у хрещенні Михайло Тверський) — володар Мещерського улусу; правнук Чингісхана, так званий Петро Ординський (син хана Берке) — перший володар Московського улусу. Внук хана Мамає, також Мамай, перебрався в Литву і отримав у володіння урочище Глина, ставши родоначальником дворян Глинських. Іван Грозний був з роду Глинських, тобто, прямий нащадок хана Мамає, розгромленого у Куликовській битві.

СИМЕОН БЕКБУЛАТОВИЧ, ВЕЛИКИЙ КНЯЗЬ ТВЕРІ.

Чи не ображає національні почуття цих народів теза про те, що їх «навеки сплотила Великая Русь»? Що, ці народи, з повагою до історії яких ми ставимось, не могли самі «сплотитися»? Хто надав право історикам називати рідні землі чужі, мері, весі, мордвинів та інших народів Росії, «Північною Руссю»? Чому російські народи фіно-угрського походження, маючи не менш давню історію, культуру, писемність, ніж «русские», повинні вивчати у школі історію власної країни з часів утворення Київської Русі?

«Навіщо Мерянам-залешанам-великоросам відмовлятися від своєї давньої і цікавої історії? Для боротьби за чужу історію, історію Подніпров'я? Який у цьому сенс? І свою втратили, і чужу не взяли», – запитує мерянський футурист Андрій Малишев [56].

І дійсно, чи не є абсурдною ситуація, коли фіно-угрські народи Росії силоміць «заганяють» українців-русинів до «руського світу», до якого вони самі себе аж ніяк не можуть віднести? Невже їм абсолютно природно не хочеться оспівувати свій світ – фіно-угрський, не менш достойний. Чому їм нав'язують «чужий світ»?

Чому в історії царської Росії, історії СРСР не було місця реальній історії українського, білоруського народів, народів Середньої Азії? Чому в історії сучасної Росії немає місця реальній історії народів, які утворюють нинішню Росію? Чи не тому, що, укравши чужу історію та ім'я, Московія/Росія не може собі дозволити мати неруську історію?

Оскільки метою нашої роботи є розгляд розбіжностей між московським/російським та руським/українським ет-

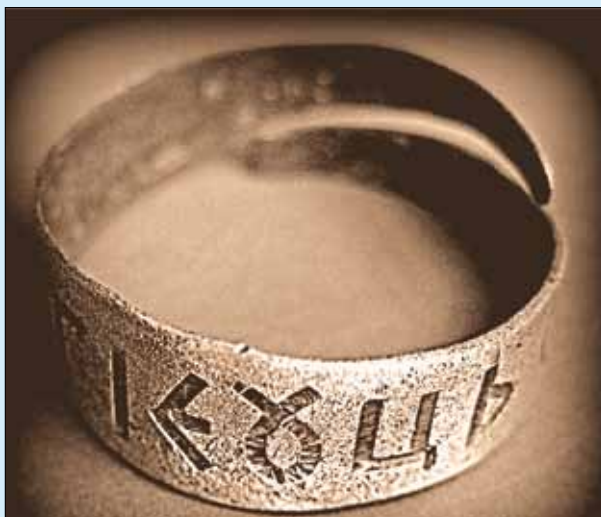
носами поглянемо лише на те, як трактує нашу історію російська історіографія. Нею регулярно обґрунтовувались теоретично імперські зазіхання на території України-Русі. Основні тези цієї теорії наступні:

– Східні слов'яни належать до єдиної етнокультурної спільноти – «русского народа». Українці та білоруси не є окремими народами, а лише гілками розділеної у свій час «древнерусской народности». Київська Русь була «колискою трьох братніх народів». Великороси завжди були «старшими братами» для інших народів. Вони принесли цим народам всі досягнення цивілізації;

– Велике князівство Литовське – це, в основному, захоплені Литвою землі «русских княжеств». Пізніше ці території підпорядкувала собі Польща. Населення України та Білорусі мало орієнтуватись на Московщину як єдине джерело звільнення від влади литовців та поляків. Московія ніколи не захоплювала українські землі, вона лише звільняла їх від зазіхань литовців та поляків;

– Українська мова – це сукупність діалектів російської мови, зіпсованих польським впливом. Національні політичні лідери України, Білорусі оцінювалися в залежності від симпатій до Росії. Усі спроби звільнитися від влади Москви були «происками націоналістів».

«Невже для національно свідомих українців не є принизливим те, що колись бозна-ким було освячено несосвітнене, а нас нагинають бити перед ним поклони, молитися на нього, як на істину в останній інстанції? І невже не буде цьому ні кінця, ні краю? Невже чортзна-ким чортзна-що не з великого розуму придумане дотепер

КАБЛУЧКА З НАПИСОМ ВЕЛЕСОВИЦЕЮ

Напис на кільці, знайденому на Волині, гласить – «СВРГІЄОЦЬ». Враховуючи, що велесовиця є сакральною, духовною шифрограмою, де навмисно пропущені деякі букви і немає поділу на слова, повністю фраза може звучати як «СВАРОГ І Є ОТЕЦЬ». Раніше вважалося, що велесовичний алфавіт присутній тільки у Велесовій Книзі, й інших його зразків, у принципі, не існує. Цей артефакт підтверджує, що велесовичний алфавіт існував. Твердження про відсутність інших велесовичних текстів цілком логічні, оскільки епоха тисячолітньої боротьби з рахмансько-волхвівською системою та її артефактами (книгами, письменами, атрибутикою) була жорстокою і безкомпромисною. Велесовичні книги, волхвівські письмена конфісковувалися, нібито для створення бібліотек, а насправді – знищувалися.

повинно тримати світовий розум за горло мертвою хваткою?», – запитує письменник Вадим Пепа [57].

Впевнений, що з огляду на спільні кроки з боротьби за виживання у важкому минулому столітті, миролюбивий український народ готовий до дійсно братніх відносин з численними народами Росії без визначення якогось «старшинства». Однак для внесення хоча б, можливо, малесенької частки у відновленні історичної справедливості, давайте звернемося до істинної історії України-Русі та її сусіда – Московії/Росії. Зазначимо для початку, що використання нами термінів «Україна», «українці» є умовним, оскільки стосовно періоду середньовіччя коректним для означення територій Київської держави є термін «Русь», а тогочасне населення усвідомлювало себе як «руське».

* * *

Питання етнічної належності Київської Русі давно викликає запеклі суперечки й стало не тільки науковою, але й політичною проблемою. Історики царської Росії твердили, що державу Русь заснували росіяни. Вони нібито були найдавнішим слов'янським етносом, а українці й білоруси, за цією логікою, відгалузилися від росіян пізніше [58, с. 49-50]. Ще в «Синописі» священнослужителя Київської митрополії І. Гізеля, який аж до початку XIX ст. був у Російській імперії основним підручником з історії, Київську Русь проголосили першим етапом російської державності. Першою російською державою вважав Київську Русь і російський історик М. Карамзін, який у 12-томній «Истории государства Российского» назвав княжий Київ «матерью городов русских», розуміючи це як «російських».

Концепцію М. Карамзіна продовжив у середині XIX ст. російський історик і журналіст за фахом академік М. Погодін. Він стверджував, що в давньому Києві й на Київщині в часи заснування руської державності і до монголо-татарської навали 1240 р. жили росіяни та їхні предки. Після завоювання Київщини монголо-татарами росіяни нібито емігрували на Середню Оку й Верхню Волгу, а на спустошену Київщину прийшли з Прикарпаття українці не раніше кінця XV ст. «Погодінці» намагалися пояснити, яким чином Київ, з котрого офіційно проголошувався початок 1000-річної російської державності, чомусь опинився поза етнічними російськими землями.

Цю антинаукову концепцію аргументовано спростував відразу ж після її появи український філолог, історик і фольклорист М. Максимович, а згодом – всесвітньо відомий філолог А. Кримський. Нині її намагаються реанімувати деякі політичні кола в Росії та окремі шовіністичні представники російської національної меншини в Україні. Але на тлі новітніх досягнень мовознавства, археології, антропології, історії такі спроби сприймаються як наукове невігластво або політичне шарлатанство [58, с. 49-50].

Традиційна російська та радянська історіографія завжди обстоювала думку про виключну приналежність спадщини України-Русі до 1000-річної російської державності.

Російський філософ М. Бердяєв у праці «Истоки и смысл русского коммунизма» так визначав цю позицію: «В истории мы видим пять разных России: Россию Киевскую, Россию татарского периода, Россию Московскую, Россию Петров-

КРАДІЖКА ОРЛА-МУТАНТА

Двоголовий орел на державному гербі лісової країни Московії – то така ж екзотика, як для України, наприклад, слон. Бо ні гірські, ні степові орли тут ніколи не водилися. Але бажання звеличитися будь-якою ціною та ще й за чужий рахунок призвело до того, що цей символ Візантії був безсоромно присвоєний тамтешніми правителями. Раніше на московських великокняжих печатках зображувався «вершник» – св. Георгій, який уражає змія. А візантійський орел-мутант вперше з'являється на державних печатках лише у 1497 році, коли постало питання найменувати спадкоємця великого князя Московського цісарем.

скую, императорскую, и, наконец, новую советскую Россию».

Радянська наука повністю поділяла цю тезу: «Від Київської Русі йде безперервна тисячолітня лінія історичного розвитку до Московської Русі XV-XVII ст., до Російської імперії XVIII – початку ХХ ст. і через Велику Жовтневу соціалістичну революцію до нашого Союзу Радянських Соціалістичних Республік, у якому найбільша його частина – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка, а також Білорусія зберегли найдавніше ймення Русі» [53].

Тобто, до історії північно-східного сусіда записується цілий шар історії України, тоді як самі українці опиняються в становищі народу бездержавного і без власного минулого. Окремі ж російські вчені на цій підставі навіть робитимуть висновки про цілковиту відсутність українців як окремого етносу. Виходячи з цього, також і створення українським та білоруським народами своєї державності, на сучасному етапі проголошуватиметься протиприродним роз'єднанням «єдиної східнослов'янської цивілізації».

Оскільки в Москві Україну вважають «частию восточнославянської (руської) цивілізації», то самостійність її політики оцінюється як ознака ворожості до Росії. Московський історико-політологічний центр, критикуючи в своїх експертних висновках «Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією та Україною» 1997 року, вимагав «юридически закрепить единство русских и украинцев как различных ветвей одной нации». Як зазначається в інформаційному бюлетені агентства «Славянский мир»

(№14, квітень 1998 р.), для цього слід прийняти декларацію «О праве русского народа на воссоединение», де, зокрема, зауважувалося б: «В связи с тем, что Украина (как и Белоруссия) является исторической частью единой восточно-славянской цивилизации, в декларации должно быть отмечено стремление России к воссоединению с Украиной и Белоруссией».

Найбільш активно експлуатують тему Київської Русі в політичних цілях представники Російської Православної Церкви (РПЦ). У 1999 р. під час Хресної ходи «по місцях, де колись проживало єдине населення Давньої Русі», «з метою духовного пробудження та єднання слов'янського світу», патріарх московський був досить обережним у своїх висловлюваннях. Однак 3 травня 2000 р. на «переможному саміті» президентів СНД (на честь 55-річчя перемоги над Гітлером) при освяченні дзвона «Єдинение» він заявив: «Да, сегодня мы живем в независимых государствах. Но это не должно мешать нам быть одной духовной общностью, святой Русью, вышедшей из киевской купели...» [53].

«Духовний батько» найновішої ідеології «русского мира» московський патріарх влітку 2010 року, перебуваючи в Києві, також переконував українців в тому, що «руський світ» «не означає російський» чи, тим паче «світ Російської Федерації», бо «це той самий світ, який вийшов з нашої загальної купелі – Київської купелі хрещення» [59].

Перебуваючи в Києві на святкуванні 1025-річчя хрещення Русі, президент Росії заявив: «Тут був зроблений вибір для всього нашого народу. Наші спільні духовні цінності роблять нас єдиним на-

УКРИ — ТО ПРАУКРАЇНСЬКЕ ПЛЕМ'Я

*Російсько-українська війна породила в окупантів образливу, на їхню думку, назву – укри. Проте їм і на думку не спадало, що східнослов'янське плем'я укрів (у давніх літописних документах – *Ukranen, Ukrer, Vukraner, Wkrzanie, Vucrani, Ucranii*) у минулому справді існувало, займаючи у VI-XII століттях землі біля річки Укер у Німеччині. Воно входило до племінного союзу ободритів. Річка ця нині називається Укермарк, а на польсько-німецькому кордоні є місто Іккермюнде. Про тісні зв'язки тодішніх укрів з іншими праукраїнським племенами, і не тільки з ними, свідчить хоч би й той факт, що бабуся по матері добре відомої не лише в Україні, але й у Європі доньки Ярослава Мудрого Анни Ярославни – королеви Франції, походила саме з цього племені. Звали її Астрід Ободритська (*Estrid av Obotriterna, 979-1035*).*

родом». А у 2015 році він сказав: «Я взагалі не роблю різниці між українцями і росіянами. Я взагалі вважаю, що це один народ». Так мислить більша частина російського народу. Скориставшись тим, що династія Рюриковичів правила в Москві аж до Івана Грозного і його сина, він заглибив історію Московської держави до IX століття, тобто за наш рахунок створив образ «тисячолітньої Росії» [60, с. 6].

Не будемо заперечувати, що найдавніші коріння російського народу є, у будь-якому разі, не менш давніми, ніж українського. Проте, як бачимо, образ «тисячолітньої Росії» створено, виходячи з правління князівської династії на окремих територіях великої Київської держави. Та чи обгрунтованим є вивчення історії народу як, насамперед, процесу творення держави? «Якщо вважати державу засобом збереження київської спадщини, — доводить М. Грушевський, — то значно більшу частину цієї спадщини зберегли Галицько-Волинське князівство, а пізніше Велике князівство Литовське з його сильними українськими та білоруськими елементами, ніж це могли зробити розташовані далеко на північному сході Ростовське, Суздальське, Володимирське, Тверське та Московське князівства» [6, с. 80].

Не варто забувати, що, незалежно від походження князівської влади та системи наслідування престолу, корінне населення ніхто з Руських земель не переселяв, воно залишалось тим самим, знаходилося на своїх споконвічних територіях, розвиваючи свою мову й культуру.

Те, що нащадки київських князів Володимир Великий чи Ярослав Мудрий у свій час князували у Новгороді та згодом по-

вернулись до Києва, не перетворило українську землеробську культуру на культуру фіно-угрських племен — кочівників, українську мову на фіно-угрську. У зв'язку з тим, що на російський трон було посаджено чистокровних німкенів Катерину I та Катерину II, напівнімців Петра II, Анну Леопольдівну та інших, німці не стали росіянами, Німеччина сьогодні не зазіхає на території сучасної Російської Федерації, як на «исконно немецкие земли».

Правителі, незалежно від походження, завжди приходять та ідуть, а народ залишається. Якими б широкими шлюбними чи іншими зв'язками не були пов'язані київські князі з іншими народами, самі лише вони не уособлюють український народ. Тим більше, що й до народу їм ніколи не було діла. Правителі ніколи не розглядали народ як спільність людей із певною національною свідомістю. Вони дивились на нього як на здобуток, яким можна було правити, мати з нього зиск, примушувати до роботи, набирати до війська. Це була чернь, яку можна було вбити або продати, розділивши сім'ї. Єдиний зв'язок між володарями та підданими існував у формі збору данини. У політиці князі керувалися особистими чи династичними інтересами, нерідко ігноруючи інтересами держави чи суспільства.

Отже, нова Київська Русь після «возз'єднання східнослов'янської цивілізації» вбачається у вигляді Російської імперії до 1917 р., в чому, взагалі-то, немає нічого дивного. Адже в Росії, як уже зазначалося вище, і наука, і політика, і пропаганда, і навіть церква завжди обстоювали думку про виключну приналежність спадщини Київської Русі до історії Росії [53].

141 РІК У СХИЗМІ

У 1448 році московська церква самовільно відокремилася від Київської Митрополії, а відтак не визнавалася Константинопольським Патріархатом і 141 рік перебувала в схизмі. Згідно з історичними джерелами Вселенський Патріарх Ієремія II надав самопроголошеним московським митрополитам патріаршу гідність лише після того, як його півроку утримували у московському полоні. Під тиском обставин Вселенський Патріарх задовільнив клопотання московського царя Бориса Годунова щодо встановлення московської патріархії. Однак, навіть після цього, Константинопольський собор ще три роки не визнавав московської автокефалії. Лише у 1593 році собор визнав самопроголошеного Московського патріарха. Відтак, першим патріархом Московської церкви став Іов. Деякі науковці не виключають можливості фальшування грамоти, яка визнавала самопроголошений патріархат Московії.

«Та що тут дивуватись, – зазначає російський історик Е. Ільїна, – ...коли навіть радянський академік А. Орлов у книзі «Володимир Мономах» (видання Академії наук СРСР, 1946) пише «Русь» – розуміє «Росія», тобто «забув» академік, що наша Вітчизна (Росія) Руссю стала називатися щойно з 17-го століття... Такі помилки можна пробачити німецьким історикам, але коли такі письмові «помилки» зустрічаються в сучасних російських істориків – знайте: цей історик або невіглас, або так званий великодержавник... Написано «російська» і все зрозуміло – це «історія Росії». Якщо ж поставити інший знак, тобто написати «руська», як і писали в листах та документах тих часів, будемо мати інший результат, а саме – історію України. Бо все, що творилося на території України, за винятком проїзду Катерини Другої до Одеси, все, що написано на території України, «Слово о полку Ігоревім», Літописи – все це належить українському народові» [61].

Потрібно погодитись з доктором філософських наук, релігієзнавцем П. Павленком, що під вивіскою «русско-го мира» Росія завжди хотіла повернути собі втрачені з розвалом СРСР території, зокрема й Україну. А всі ті пишномовні розмови про якийсь єдиний духовний простір, про співдружність слов'янських народів, про якісь міждержавні союзи на пострадянському просторі, зрештою, про «русский мир» є всього лише антуражем, ширмою для неоімперських, неоколоніальних амбіцій до України, заходів з її втягування в орбіту нової Російської імперії. Необхідні для цього настрої в Україні готувала підпорядкована Росій-

ській церкві Українська православна церква Московського патріархату [62].

Твердження про Київську Русь як «коліску трьох братніх народів» настільки вкоренилося в свідомості «братніх народів», що фактично не піддавалося сумніву. В значній мірі тому, що будь-які «інші» наукові дослідження на цю тематику заборонялися, науковці-історики, які все ж таки подавали інше бачення цього питання, піддавалися переслідуванню та покаранню, а їхні напрацювання знищувались.

«Колоніалізм, – писав у своїй праці «Інтернаціоналізм чи русифікація» Іван Дзюба, – може виступати не лише у формі відкритої дискримінації, але й також у формі «братства», що дуже характерно для російського колоніалізму» [6, с. 639].

Міфологія про тисячолітню Росію, де абсолютно немає місця Україні, міцно засіла в імперську історіографію від кінця XVIII ст. і по сьогоднішній день. У 1862 р. царський двір помпезно відзначив цю дату і на честь неї царю Олександром II подається документ під назвою «Историческая карта-таблица тысячелетия России». Для зручності у користуванні «карта» поділена на періоди, за яких правили «государі» їхні (тобто наші Київські князі): 1. Від Рюрика – до Володимира I Святославовича, 862-1015 рр. 2. Від Святополка I – до Костянтина I, 1015-1238 рр. 3. Від Ярослава II – до Івана III Васильовича, 1239-1505 рр. (у цьому періоді вперемішку «царювали» київські і московські князі). А далі вже суто московське правління. І жодного слова про те, де ж правили ці «государі» – у Києві чи в Москві.

Натомість знаходимо повну розгадку нашої залежності від Росії: «В первом периоде (з 862 р.) Россия быстрыми шагами прихо-

ЦІОЛКОВСЬКИЙ З РОДИНИ СЕВЕРИНА НАЛИВАЙКА

Засновник сучасної космонавтики Костянтин Едуардович Ціолковський походив з Волині, хоч московити вважають його «русским и советским ученым и изобретателем». Його предки – далекі родичі гетьмана Северина Наливайка, котрий у 1594–1596 роках очолив селянсько-козацьке повстання проти засилля польської шляхти. Старший брат Костянтина Едуардовича так і підписував офіційні папери – «Ціолковський-Наливайко». Батько, Едуард Ігнатійович, був спольщеним дворянином середнього статку, служив лісничим. Мати, Марія Іванівна Юмашева, за походженням татарка. У 1903 році Костянтин Ціолковський опублікував книгу «Дослідження світових просторів реактивними приладами», де вперше довів, що єдиним апаратом, здатним здійснити космічний політ, є ракета. Він заклав основи теорії ракет і рідинного ракетного двигуна, вперше розв'язав проблему посадки космічного апарата на поверхню планет, позбавлених атмосфери.

дит в силу, увеличась присоединением Киевского Княжества и побеждая окрестные народы, ведёт неоднократно успешные войны против Восточной империи до самого Константинополя и, постепенно усиливаясь, к концу периода становится уже весьма значительною в Европе державою».

Найбільш дивною у цій міфотворчості є теза про те, як могла приєднати Росія під свою царську руку Київське князівство, якщо Росії ще не було сотні років? Якщо малось на увазі Новгородське князівство, звідки прийшли у Київ Рюрики, то це землі Київської Русі, і Новгородську республіку територіально завойовано Москвою у 1478 році. Адже навіть засновником Москви був київський князь Юрій Довгорукий, якому теж приписано московське царювання, тоді як він княжив у Києві. Історично склалось так, що московська держава широко переконана у тому, що, завойовуючи і асимілюючи інші народи, вона їх ошчасливорює навіки. А те, що наша земля – їхня, а з нею наша історія – їхня історія – то вже право сильнішого.

«Дивно, звідки у нас могли взятися тоді росіяни, – запитує український вчений Е. Г. Дегодюк, – коли Росії у той час ще і у згадці не було. Адже «руськими» чи «русичами» називали жителів Київської Русі, а поняття «Велика Русь» як окремішність, виникло у XIV столітті, і росіянами нинішні росіяни могли називати себе лише з 1713 р., коли цар Петро Перший привласнив собі саму назву Русі, а до цього це було Московське князівство» [63].

Я. Дашкевич, в свою чергу, зазначає: «Протягом століть, особливо з початком XVI ст. в голови людей втовкмачували і втовкмачують, що Російська держава і ро-

сійський народ беруть початок від великого князівства Київського; що Київська Русь – колиска трьох братніх народів – російського, українського та білоруського; що росіяни за законом «старшебратства» мають право на спадщину Київської Русі. Цією жалюгідною брехнею дотепер користується російська історіографія і державні діячі Росії. Відомо що:

– у час існування держави Київської Русі про Московську державу не було ні згадки. Московське князівство, як улус Золотої Орди, засноване ханом Менгу-Тимуром тільки в 1277 році. До цього часу Київська Русь уже існувала більше 300 років;

– немає ніяких фактів про зв'язок Київської Русі з фінським етносом землі «Моксель» і пізніше Московським князівством з князівствами земель Київської Русі до XVI ст. В той час, як у 988 році відбулося хрещення держави Київської Русі, фінські племена землі «Моксель» перебували в напівдикому стані.

Як можна говорити про якогось «старшого брата», коли цей «старший брат» з'явився на світ декілька століть пізніше, ніж русичі-українці? Він не має жодного морального права називати себе «старшим братом», диктувати людству правила існування, насаджувати свою культуру, мову, світосприймання. Відомо, що до кінця XV ст. не існувало російської держави, не було старшого брата «великороса» і російського народу, а була Суздальська земля – земля Моксель, а пізніше Московське князівство, що входило в склад Золотої Орди – держави Чингізидів. З кінця XIII до початку XVIII ст. народ цієї землі називали москвитами. Московські історики замов-

ЗБУДУВАЛИ, А ВІН РОЗВАЛИВСЯ

У 1472 році московських зодчих Кривцова і Мишкіна найняли для будівництва храму. Майстрам звеліли збудувати щось схоже на Володимирський Успенський собор. Вони два роки споруджували новий храм, а на третій – він... розвалився (вапно, виявляється, «не клеєвте»). Була думка доручити цю справу псковичам, бо в цьому місті добре будували з каменю, але, пам'ятаючи про невідале будівництво москвитів, вирішили не ризикувати і запросили з Італії Арістотеля Фіорованті, котрий у той час працював у Венеції. Йому пообіцяли платити по десять рублів на місяць, і він разом із сином Андреа та учнем П'єтро вирушив у північну країну. Саме італійці збудували Успенський собор у Московському Кремлі, який освячений в 1479 році.

УСПЕНСЬКИЙ СОБОР, ЗБУДОВАНИЙ АРІСТОТЕЛЕМ ФІОРОВАНТІ.

чують питання про своє національне походження» [52].

Одним із методів «братання» українців та росіян стало цілеспрямоване штучне «перемішування» українського населення з росіянами.

У грудні 1734 року цариця Анна Іоанівна видала таємний указ про необхідність створення в імперії таких умов, щоб «малороси» одружувалися з росіянами, а не з білорусами, поляками чи іншими чужинцями. У настанові правителів Малоросії князеві Шаховському цариця зазначала, що поріднення українців з білорусами «противно нашему интересу». Анна Іоанівна у своєму указі вказала: «Повелеваем вам, дабы вы по вашему искусству секретно под рукою особливо трудились малороссиян от свойства с смоляны и с поляки и с другими жителями отводить, а побуждать их и искусным образом проводить в свойство с великороссийскими, и пристойными рассуждениями дабы они своились и в свойство вступали более с нашими великороссийскими поданными и сие содержать секретно».

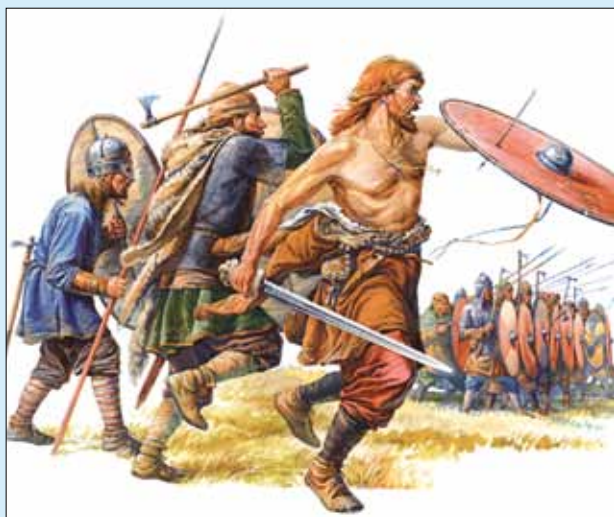
Із часом, коли Росія повністю поглинула Україну, барон О. Корф, флігель-ад'ютант Олександра II, відзначаючи значення залізниці між Петербургом та Україною, в журналі «Гражданин» (№38 за 1893 р.) писав: «Не одни товары движутся по этой дороге... Капиталы, мысли, взгляды, обычаи великороссийские и малороссийские перемещаются, и эти два народа сперва сродняются, а потом и сольются... Пускай тогда украинофилы проповедают народу, хотя бы и в кипучих стихах Шевченко, об Украине и борьбе ее за независимость, и о славной Гетманщине» [35, с.15].

Необхідно звернути увагу на те, що такого «братання» прагнули не самодостатні українці.

Радянські історики весь час намагались переконати український та інші народи Союзу в тому, що бажання народів усіх республік жити в одній державі з братнім російським народом було чи не найголовнішою справою. Особливо бажання жити у статусі «молодших братів». Чим слов'янізований фіно-угр так притягував до себе всі народи центральної Європи, Кавказу, Сходу? Це можливо пояснити тільки одним. Вигадки мали лише обґрунтувати імперські амбіції правителів Московії та, з часом, СРСР.

Після затвердження «Березневих статей» 1654 року, які зафіксували умови українсько-московського договору, Московія почала забороняти простим українцям носити яскравий одяг та шкіряні сап'янові чоботи, щоб не здійснювати негативний вплив на закріпачених московських людей [14; с.42]. Схоже, що усі новоявлені «брати» росіянина повинні були перейняти його культурні надбання та перейти з сап'янових (фарбована тонка, м'яка шкіра найрізноманітніших кольорів) чобіт на московські личаки (плетене з лика або іншого матеріалу старовинне селянське взуття, яке носили з онучами, прив'язаними до ноги мотузками). Ось які «досягнення цивілізації» несла Москва поневоленим народам.

Шлях до братерства Москва долала протягом всієї своєї історії через знищення Пскова, Новгород та переселення людей з цих достатньо цивілізованих областей до дикої Московії, захопленням Рязані, Казанського царства, Сибіру, Кавказу, Прибалтики, України.

ВИСОКОГО ЗРОСТУ, РУСЯВІ І З СІРИМИ ОЧИМА

У візантійських джерелах є опис наших предків-праукраїнських воїнів князя Аскольда, які прийшли під стіни Царгорода на двохстах бойових човнах. «На човнах були варвари, — описує грецький хроніст, — які тримали в руках мечі, погрожували ними місту й кричали. Ці варвари-руси були високого зросту, русяві і з сірими очима. Значніші між ними голили бороди й носили довгі вуса; на головах — з довгими чубами (оселедцями — авт.) і підголеною чуприною — носили гостроверхі шапки; поверх кольчуги були одягнені білі киреї, що защіпалися прищипкою на правому плечі. Озброєні вони були сокирами, сагайдаками, списами та мечами, гострими з обох боків, а щити в них були довгі та внизу вузькі».

А українців примушували до братерства з «великоросами» забороною використання української мови, носіння українського одягу, літератури, спаленням або вивезенням до Росії українських архівів та бібліотек, переведенням до Москви українських вчених, штучними голодоморами, переселенням українців до Сибіру, а росіян до України. Оце так братерство! Невже так стають братами?

* * *

Сотні років нам, українцям, насаджувалося, що «русский, украинский и белорусский народы ведут свое происхождение от единого корня – древнерусской народности, создавшей древнерусское государство – Киевскую Русь».

Про «давньоруську народність» першим заговорив ідеолог російського сталінського імперіалізму історик В. Мавродін. Однією з причин висунення ідеї «давньоруської народності» стало небажання далі дотримуватися тези про те, що Київська Русь – спільна колицка трьох братніх народів. Однак, щоб на практиці не урівноправити три народи, було придумано твердження про єдину давньоруську народність, мову, культуру. Східні слов'яни в IX–XIII ст., на погляд В. Мавродіна, становили єдиний народ, одну «давньоруську народність», яка є спільним предком росіян, українців, білорусів – нових народів, що виникли внаслідок розпаду цієї «давньоруської народності» в XIV–XV ст. [64, с. 62]. Ось як характеризує «давньоруську народність» російський варіант Вікіпедії: «Давньоруська народність або давньоруський етнос – єдина етнокультурна і соціальна спільність, яка згідно з

поширеною історіографічною концепцією сформувалася зі східнослов'янських племен в процесі етногенезу в Давньоруській державі протягом X–XIII століть. У рамках цієї концепції вважається, що всі три сучасні східнослов'янські народи – білоруси, росіяни і українці – виникли в результаті поступового розпаду давньоруської народності після монгольської навали на Русь».

Серед характерних ознак цієї «народності» той же варіант Вікіпедії, з посиланням на праці Юсової Н. М., подає: спільність літературної і розмовної мови (при збереженні місцевих діалектів), спільність території, певну економічну спільність, єдність духовної і матеріальної культури, спільну релігію, однакові традиції, звичаї і право, військовий устрій, спільну боротьбу проти зовнішніх ворогів, а також наявність свідомості єдності Русі [65].

Російський вчений Л. Гумільов зазначає: «В XV в. древнерусская этническая традиция сошла на нет, а на ее месте возникли три этноса: великороссы, белорусы и украинцы, которые сами себя до XVII в. называли русскими. Украинцы – этноним условный, как и византийцы» [66, с. 672].

Академік, професор Г. П. Півторак вказує, що у концепції В. Мавродіна тодішні ідеологи знайшли чудове ідеологічне обґрунтування національної політики радянського керівництва, яка, хоч і була прикрита демагогічною фразеологією, по суті продовжувала великодержавницьку національну політику царської Росії. Адже визнання справжнього процесу формування російської народності з XII ст. у межах Володимиро-Суздальського князівства робили проблематичними претензії Росії не

НЕ ТОЙ «ГРОЗНИЙ», ЩО ГРІЗНИЙ

В історію під прізвиськом «Грозний» увійшов Іван IV, якого за життя ніхто так не величав, а цей епітет приставили до Івана Васильовича посмертно. А ось Івана III нарекли «Грозним» ще сучасники, бо в останні роки правління він був дуже швидким на розправи і безпощадним. Саме при ньому масові страти й катування стали у Московії звичайною справою. І ніхто, навіть представники вищої аристократії, не почувалися захищеними від Іванового гніву. Так, його давній соратник (Рюрикovich за походженням) позбувся голови всього лише за «высокоумничанье». А князя Івана Лукомського, запідозреного у задумі замаху на монарха, спалили у клітці на льоду Москви-ріки. Коли хан Орди Ахмат направив до Москви послів для отримання накопиченого боргу, Іван III стратив усіх, крім одного, якому дав наказ: «Поспішай оголосити царю бачене тобою, те буде і з ним».

тільки на територіальну, але й на культурну спадщину Київської Русі, а включення України до складу Російської імперії мало вигляд не справедливого повернення Москві давніх російських земель, а загарбання земель сусіднього народу.

Інша річ, коли наполягати на існуванні окремої давньоруської народності, яка нібито створила Київську Русь і стала етнічною основою пізніших росіян, українців та білорусів. У такому разі появу цих трьох народів можна розглядати як прикрий історичний зигзаг, як негативне явище, зумовлене злою волею монголотатар, литовців та поляків, які зруйнували спільну східнослов'янську державу Русь і єдиний давньоруський народ. Тож будь-яке об'єднання росіян, українців та білорусів в єдиній державі має сприйматися ними як відновлення історичної справедливості.

Отак нібито суто наукова концепція давньоруської спільноти стала служити політичній справі реставрації Російської імперії хоч би в межах території східнослов'янських народів. Через це й не дивно, що концепція В. Мавродіна була схвалена ЦК КПРС й офіційно проголошена в «Тезах ЦК КПРС до 300-річчя возз'єднання України з Росією», надрукованих у газеті «Правда» за 10 січня 1954 р.: «Русский, украинский и белорусский народы ведут свое происхождение от единого корня — древнерусской народности, создавшей древнерусское государство — Киевскую Русь». Цими тезами було покладено край науковій дискусії з приводу давньоруської народності, і невизнання запропонованої партією доктрини розцінювалося як політична незрілість, а її критика прирівнюва-

лася до державного злочину [58, с. 57-58].

У цьому документі було сформульовано офіційну концепцію історичного розвитку України. Так, Київська Русь розглядалась як загальноруська, а не українська держава; Переяславська рада оцінювалась як об'єднання українського та російського народів у єдиній Російській централізованій державі, існування козацько-гетьманської української держави взагалі не визнавалось; нарешті, національно-визвольні змагання українського народу 1917-1920 рр. названо «контрреволюцією», а видатних українських державних діячів названо «платними агентами іноземного імперіалізму» [7, с. 291].

Критику концепції давньоруської народності продовжили лише історики української діаспори в Канаді та США. Однак цей підступний історичний міф національної єдності Російської імперії, куди нібито входять як локальні відгалуження російської нації й українці та білоруси, сприйняли також і провідні політики, й навіть учені Заходу і, на жаль, досі його дотримуються, незважаючи на розпад Радянського Союзу та крах імперської ідеології. Ще й нині західні історики, мовознавці, літературознавці, мистецтвознавці, археологи безпідставно приписують росіянам історичне минуле, до якого вони непричетні [58, с. 57-58].

Проте численні історики стверджують, що «теза про існування в епоху раннього середньовіччя єдиної давньоруської народності викликає чимало заперечень... Звертають увагу на труднощі розвитку інтеграційних процесів на такій великій і порівняно мало заселеній території, як Східноєвропейська рівнина, на існування

І НАЗВАЛИ «РУСЬКОЮ ЗЕМЛЕЮ»

Давня Русь досягла чи не найвищої своєї могутності за часів володарювання князя Аскольда. І величезне враження на стародавніх істориків справив його похід на Константинополь навесні-влітку 860 р. Частина воїнів-русів спустилася човнами Дніпром і десь у середині червня підійшла до столиці Візантії. Із візантійських джерел відомо, що на світанку 18 червня флотилія увійшла в бухту Золотий Ріг. «Вирушив Аскольд і Дір на греків, — повідомляє «Повість минулих літ», — і прийшов туди в 14-й рік царювання Михайла. Цар був у той час у поході на агарян (арабів) і дійшов же до Чорної річки, аж коли єпарх (комендант, міський голова) надіслав йому звістку, що Русь іде походом на Царгород...». Висадившись на берег, руське військо розпочало облогу фортеці й мало реальну можливість захоплення частини міста. І хоч злати опір захисників не вдалося і втрати русів та візантійців були незначними, грецькі літописи з того часу почали іменувати державу з центром у Києві «Руською землею».

помітних відмінностей у матеріальній культурі населення окремих районів, на те, що мовні відмінності між окремими групами східних слов'ян були, мабуть, значно глибшими, ніж це припускали раніше. Серед інших доказів не останнє значення має і той факт, що в літописанні домонгольських часів терміном «Русь» означається і в цій якості протиставляється іншим східнослов'янським землям, територія середнього Подніпров'я», – зазначає Є. Наконечний [64, с. 63].

У 1951 р. у Москві відбулася теоретична конференція на тему «давньоруська народність». Провідні фахівці з руської історії В. Зимін, В. Пашуто, Б. Рибаків, О. Сидоров та ін., які виступили з доповідями, відкидали термін «давньоруська народність». Один із дискусантів О. Санжаєв висловив їх спільну думку: «У Київській Русі існували три окремі східнослов'янські єдності, які в наступні віки дали початок трьом братнім слов'янським народностям: російській, українській та білоруській. Якби в Київській Русі племінні відмінності та діалекти стерлися до нівелюючого рівня, то жодна монгольська навала, жодне феодальне роздріблення не змогло б привести до виокремлення із єдиної давньоруської народності трьох хоча й споріднених, але відмінних народів».

Російський історик М. М. Тихомиров на основі дослідження культури староукраїнських міст також вказує на помилковість точки зору існування «древнерусского наследия, из которого вышли украинский, русский и белорусский народы» [67].

А вже у 80-90-х роках ХХ століття концепція давньоруської народності була відкрито засуджена. Лінгвіст Г. О. Хабургаєв

вказав: «Древнерусского языка» чи «древнерусской народности» ніколи не було і не могло бути. З племен південного регіону сформувався український народ, а з кривичів та інших сусідніх племен – білоруський, з фіно-угрів під впливом слов'ян – російський. Археологічні пам'ятки Х-ХІ століття на території України засвідчують як мовний, так і культурний український етносис, єдину українську народність [68].

У 1996 році на VI Міжнародному конгресі слов'янської археології, опираючись на історико-археологічний матеріал, дослідник Г. В. Штихов зазначив, що «ніякої древнерусской народности» в епоху Київської Русі не було, вона, на його думку, просто не сформувалась. Мовний матеріал свідчить, що в цей час формувались окремі народи: білоруський та український, і аж в ХІІ-ХV століттях – російський. Цю теорію Г. В. Штихова підтримали інші науковці [69, с. 376, 386-388].

Аналогічно висловився і український історик, археолог В. Д. Баран, який на підставі наявного археологічного матеріалу не прослідковує «ніякої давньоруської народности» і «давньоруської мови». На його думку, це сьогоденні фальсифікації російської історичної науки.

В. Д. Баран вказує, що українська, білоруська та російська народності сформувалися ще в часи «великого переселення народів». Київська держава вже була чисто українська, тому вона не сформувала ніяких народностей [70, с. 211-218].

Сучасними українськими істориками доведено, що «в епоху феодальної роздрібленості, що настала на початку ХІІ ст. після розпаду Київської Русі, на її території виникли одне за одним самостійні кня-

СТРУКТУРА Й ДОСІ ОРДИНСЬКА

Московщина в післяординський період розвивалася за принципами управління Золотою Ордою, які базувалися на простих і зручних для керування засадах. Головний стержень чингизидської держави – абсолютна, обожествлена влада государя, який здійснює управління не за єдиним для всіх законом, а за волею монарха. І всі піддані – від найпершого вельможі до останнього раба – були слугами государя. Московські правителі вважали, що Золота Орда розсипалася не через ослаблення ханської влади, а через свавілля ординської знаті. Тому зробили висновки: Московщина й у минулому і тепер будується за принципом – чим суворіший контроль зверху, тим міцніша держава.

ПОБИТТЯ ОМОНОМ МОЛОДІ НА МІТИНГУ В МОСКВІ.

зівства-держави – Київське, Чернігівське, Переяславське, Галицьке, Володимиро-Волинське, Турівське, Смоленське, Володимиро-Суздальське та ін.

Ареали цих державних утворень в основному збігались з давнім племінним поділом східнослов'янської етномовної території. Особливості мовного, культурного, релігійного, побутового середовища не вдалося стерти за часів існування Київської Русі, вони продовжували існувати, тому про існування якоїсь єдиної «давньоруської народності», не доводиться говорити. Не могли за короткий час – два – два з половиною століття – утворити єдину народність такі різні у багатьох відношеннях племена – поляни, деревляни, дуліби та ін., хоч вони близькі і подібні мовою й звичаями. Тобто хочемо сказати, населення Київської держави, величезної за територією, було дуже різним, не становило єдиного етносу, єдиної народності, яка б усвідомлювала необхідність державної єдності. Це – міф з тоталітарних часів. Інакше в Русі не існувало б таких сильних сепаратистських тенденцій – однієї з причин розпаду Київської держави [71, с. 271].

Білоруський історик В. Орлов зауважив: «Для меня и моих коллег, профессиональных историков нового поколения, которые рассматривают прошлое с позиций существования белорусской нации и государственности с многовековой традицией, совершенно очевидно, что версия происхождения восточных славян из «единого корня» – это плод творчества российских ученых XVIII-XIX вв., призванных обосновать притязания кремлевских правителей на белорусские и украинские земли. Логика тут чрезвычайно про-

стая: поскольку мы, мол, из одного корня, значит, и жить должны в одном государстве – разумеется, в русском.

Реальное существование единой древнерусской народности, откуда якобы вышли белорусы, украинцы и русские, ничем не доказуется. С самого начала этногенез трех народов происходил на разных территориях и с участием разных этнических компонентов.

...В летописях вы не найдете названия «Киевская Русь». Территория, которую обозначают таким образом, не была единой ни этнографически, ни, тем более, политически. Полоцкое княжество, откуда берет начало белорусская государственность, попадало в зависимость от Киева на считанные годы, и каждый раз киевлянам приходилось для этого применять оружие... Государство Рюриковичей было лишено главного признака, характеризующего этническую общность, – единого самосознания. До середины XIII в. летописцы называют население Беларуси прежними именами – кривичи, дреговичи, радимичи. Не только Полоцк, но и Новгород, Ростов, Суздаль, Рязань не считались в то время Русью, а, напротив, ей противопоставлялись. За Владимиро-Суздальской землей это название закрепилось только со второй половины XIII в., когда население белорусских земель уже представляло собой отдельное этническое целое» [72].

Ось який погляд мають на питання, що нами розглядаються, білоруські історики національної орієнтації:

– «Никогда не было единого древнерусского государства и единой «древнерусской народности». Жители Московии (России) – славянизированные потомки

І ПОЧАВ КАРБУВАТИ ВЛАСНІ МОНЕТИ

Коли візантійські імператори Василій та Костянтин, пообіцявши віддати за Великого князя Київського Володимира свою сестру Анну, слова не дотримали, князь захопив Корсунь (Херсонес), що належав Візантії, і загрозив узяти й сплюндрувати Константинополь. Урешті-решт Анна прибула до Корсуня, Володимир охрестився там під іменем Василія і взяв з Анною шлюб. Повернувшись із нею до Києва, він охрестив 12 своїх малолітніх синів, а 14 серпня 988 р. ініціював хрещення киян у водах Почайни. Володимир – першим із руських князів почав карбувати власні монети – златники та срібники (нині відомо лише 11 монет), які відповідали візантійським традиціям монетної справи. Взірцем для перших руських монет були соліди візантійських імператорів Василія II і Костянтина VIII. Володимир створив найбільшу в Європі централізовану державу, вперше в українській історії об'єднавши Наддніпрянщину, Крим, Волинь, Поділля, Галичину, Підляшшя й Закарпаття. Володимир замінив місцевих князів своїми синами, а для захисту від печенігів та чорних клобуків збудував оборонну лінію із фортецями і заставами по Десні, Трубежу, Сулі, Росі, Стугні та Ірпеню.

ЗЛАТНИКИ ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ КИЇВСЬКОГО ВОЛОДИМИРА.

угро-фінських і тюркських племен; жителі Литви (Беларусі) і Жамойтії (Летуви) – потомки балтських племен (здесь славянізувались тільки литвини-беларуси); жителі Русі (України) – славянізовані потомки скифо-сарматських (іранських) племен;

– Київська Русь, досягнувши свого розквіту в XI–XII століттях, це конгломерат автономних князівств, населених різними етносами. В більшості з них правили місцеві династії, які лише номінально визнавали «верховну владу» київського князя. Династія «Рюриковичей» – міф, створений на основі «Повісті временних літ», представляючої собою літературну обробку легенд і переказів;

– Государственность на белорусських землях виникла набагато раніше, ніж на території фінського Залесья (Владимиро-Суздальського великого князівства, пізніше перетвореного в Московське). Полоцьк уже в 882 році уклав договір з Києвом, тоді як Москву заснував київський виходець князь Юрій Владимирович «Долгорукий» в 1147 році (за офіційною версією) – на 265 років пізніше цього події. Туровське князівство з'явилося в початку X століття. Миндовг став «королем Литви» в 1253 році, а удільне Московське князівство з'явилося лише в 1270 році – через 17 років після цього;

– Московське государство изначально было деспотией азиатского типа. Это закономерно, т. к. оно на протяжении свыше 240 лет (до 1480 г.) являлось улусом (автономной частью) Золотой Орды. Развитие общества в ВКМ шло по принципиально иному пути, чем в ВКЛ (пример – унич-

тожение московскими деспотами Иваном III, Василием II и Иваном IV Великого Волжского пути, а также феодальных республик – Новгорода и Пскова);

– ВКЛ присоединяло к себе соседние мелкие княжества путем военного захвата, династических браков, политических союзов. Позже так же действовало и Московское княжество. Соперничество между ними было обычной борьбой за территории и сферы влияния, но московские государи – в отличие от великих князей Литвы – обосновывали свои захваты династическими правами (якобы возвратом своих вотчин), а также идеологическими аргументами (якобы борьбой за права православных);

– Не было никакого воссоединения «исконно русских земель». Начиная с 1492 года, московское государство упорно стремилось захватить Великое Княжество Литовское и Польское королевство. В результате 300 лет непрерывной агрессии ему удалось сделать это;

– Аннексия ВКЛ стала огромным шагом назад для его населения во всех сферах политической, общественной, экономической и культурной жизни. Достаточно сказать о таких отвратительных «новшествах» как рабство крестьян (крепостное право) и рекрутчина (пожизненная служба в армии), ликвидация самоуправления городов (Магдебургского права) и самоуправления шляхты, установление режима религиозной нетерпимости;

– Христианская церковь ВКМ по своей сути сильно отличалась от греческой православной. В частности, обожествляла московских великих князей, а затем и ханов

ВИСЛАВ ВІЗ НАГРАБОВАНОГО...

Ідеологам «общей колыбели» чи «единой народности с общими обычаями и менталитетом» було б дуже корисно почитати Михайла Грушевського, який писав про те, як хан Менглі-Гірей руйнував і грабував Київ на замовлення московського князя Івана III: «Менглі-Гірей, захочений дарунками та надокучаннями московського князя Івана, аби йшов на Поділля та Київ, вчинив похід на Київщину, здобув Київ, спалив київський замок, понищив київську околицю і з тріумфом послав Іванові золоту чашу і дискос зі святої Софії Київської». Йдеться про літо 1482 року. Тоді в подарунок Москві хан вислав віз награвованого добра з київських соборів і церков. У 1492–1497 роках, уклавши союз із московським князем, він здійснив кілька спільних походів на Київщину, Поділля, Волинь і Чернігівщину, грабуючи, убиваючи і спустошуючи все на своєму шляху. І все це відбувалося завдяки «братньому» підбурюванню московитів.

Золотой орды. Более того, когда в Золотой Орде утвердился ислам, церковь Москвы переняла ряд элементов этой религии;

– Христианская церковь ВКЛ в первые три века существования (IX-XII) была арианской, затем греческой православной, и существенно расходилась с московской церковью по многим вопросам. В XVI – первой половине XVII веков здесь распространялся протестантизм, вообще отсутствовавший в Великом Княжестве Московском» [73, с. 15-16].

* * *

Етнос – стійка сукупність людей, які мають спільні, відносно стабільні особливості культури та психіки, усвідомлюють свою єдність та відмінність від інших подібних утворень. Основними історичними типами етносу є: рід, плем'я, народність, нація.

Спробуємо при нашому дослідженні звернутися до «класичного» визначення нації, яке з певними модифікаціями увійшло до всіх навчальних курсів, наукових монографій, статей радянського періоду вітчизняного суспільствознавства.

У СРСР панувала історико-економічна теорія націй К. Каутського, пізніше інтерпретована Й. Сталіним, згідно з якою націю визначають такі ознаки, як спільність мови, території, економічного життя і психічного складу, що виявляються в спільності культури [74, с. 73].

За звичним каноном її називали «марксистсько-ленінською теорією нації», хоча вона, по-перше, не була загалом марксистською, а по-друге, вона не була й ленінською.

У статті «Марксизм і національне питання» (1913 р.) Й. Сталін писав: «Нація

– це, насамперед, спільність, певна спільність людей. ...Нація є стійка спільність людей, що історично склалася, виникла на базі спільності мови, території, економічного життя і психічного складу, який проявляється у спільності культури».

Якщо абстрагуватися від певних ідеологічних упереджень, пов'язаних з «десталінізацією» нашого суспільствознавства, можна зауважити, що це визначення нічим не гірше за багато інших, а в деяких відношеннях воно може служити досить зручним засобом, оскільки в ньому досить вдало поєднуються суб'єктивні і об'єктивні характеристики нації [75].

Звернемося до одного із найавторитетніших англомовних тлумачних словників – Вебстерівського. Він дає нам такі визначення слова «нація»:

1. а) Рід, плем'я, кровна спільнота; б) Національність; в) Спільнота або зібрання людей чи тварин;

2. Народ, об'єднаний кровними зв'язками (спільністю походження), які загалом проявляються у спільності мови, релігії та звичаїв, почутті спільності інтересів та взаємозв'язків. Завдяки цьому євреїв та циган, наприклад, часто називають націями.

3. Найпоширеніше уявлення: будь-яка група людей, які мають спільні інститути та звичаї, почуття соціальної гомогенності (однорідності) та спільного інтересу. Більшість націй сформовані з агломератів племен чи народів спільного етнічного походження, або ж із різних етнічних груп, змішаних в одне ціле тривалою взаємодією. Найхарактернішими ознаками зазвичай вважаються єдина спільна мова або близькі діалекти, спільна релігія, тра-

А ПРО МОСКОВІЮ ТОДІ ЩЕ НІХТО Й НЕ ЧУВ...

У 1187 році в Іпатіївському літописі вперше з'явилася назва «Україна». Рядки «...и плакашася по нем всі переяславци... бо князь добр и крепок на рати... и о нем же Украина много постона...» пов'язані зі смертю Володимира Глібовича, переяславського князя. Загинув він під час походу на половців, а цей уривок означає «за ним же Україна багато потужила». Літопис містить і розповідь про князя Ростислава Берладника, який завітав до «України Галицької». А у Галицько-Волинському літописі містяться рядки про князя Данила Галицького, котрий «забрав Берестій, і Угровськ, і Верещин, і Столп'є, і Комов, і всю Україну».

диції та історія, спільне розуміння правди й кривди та більш-менш компактне територіальне розташування. Проте одного чи декількох із цих елементів може бракувати, що не заважає групі залишатися спільнотю інтересів та не заперечує прагнення жити разом і претендувати на звання нації.

4. У ширшому значенні – населення країни, об'єднане спільним незалежним урядом; держава.

5. Студентська громада в середньовічних університетах, об'єднана за територіальним принципом.

6. Натовп, маса [людей].

7. Плем'я з групи індіанських племен [76].

Наведемо ще визначення відомого німецького філософа і правознавця Еммануїла Канта. Так, під словом «народ» Е. Кант розуміє об'єднану в тій чи іншій місцевості масу людей, оскільки вони становлять єдине ціле. Ця маса або частина її, яка, з огляду на спільне походження, визнає себе об'єднаною в одне громадянське ціле, називається нацією. Е. Кант вважав, що кожному народу притаманний власний національний характер, основними проявами якого є ставлення до інших народів, гордість за свою державну та суспільну свободу.

Заслужують на увагу й ідеї німецького філософа Й. Г. Гердера щодо належності людини до певних груп (етнічної, релігійної, соціальної, професійної тощо), серед яких найбільш природною для будь-якої особи є етнічна група, народ або нація. Головними визначальними ознаками нації вчений вважав мову, оскільки саме в ній «сконцентровано розум певного народу та його характер»; спільність етнічного походження та території.

Досить цікавою вбачається концепція Й. Г. Гердера так званих «природних кордонів», висловлена ним в праці «Ідеї до філософії історії людства». Її суть зводиться до того, що кордони держави мають збігатися з так званими етнічними кордонами, тобто, охоплювати територію, заселену представниками «своєї нації». Там же автор аналізує характеристики різних народів і висловлює припущення, що вони формуються під впливом єдності зовнішнього та внутрішнього. До зовнішніх чинників Й. Г. Гердер зараховує кліматичні умови, а внутрішніх – органічні, зокрема, генетичні особливості, яким вчений надає вирішальну роль в етнічній історії [77, с. 71-73].

Досить лаконічне визначення нації дав український вчений, громадський діяч та політик Юрій Гнаткевич, вказавши, що нація – форма історичної спільності людей, які об'єднані між собою мовою, територією, культурою, ментальністю [78].

Зазначимо, що поняття «нація» і дотепер залишається одним із самих дискусійних.

Наостанок, наведемо відомий вислів: «нація – це група людей, об'єднаних спільною помилкою щодо свого минулого і спільною відразою до своїх сусідів». Можливо, ця іронічна дефініція XIX ст., яку згадує відомий соціолог та політолог К. Дойч, буде найкращим завершенням нашого невеликого дослідження етимології поняття «нація» [79].

Незважаючи на розмаїття і суперечливість підходів до вибору формальних ознак, які характеризують суть феномена «нації», можна досить упевнено стверджувати, що загалом існує усталений набір критеріїв, за якими представники різних дисциплін

СЕЛЯНИ БУЛИ ВІЛЬНІШІ ЗА ДВОРЯН

Самодержавна Московія централізувалася згори до низу. Так, однією з головних статей Судебника 1497 року (перша московитська загальнодержавна збірка законів), введеного за повелінням великого князя Івана III, стало скорочення селянської свободи пересування: вона обмежувалася тижнем до і після Юрієвого дня (26 листопада). Перед переселенням селянин зобов'язувався розрахуватися з поміщиком за всіма заборгованостями і заплатити йому «пожиле» – така собі подяка за те, що жив у його володіннях. Його розмір залежав від місця проживання: далеко від лісу – до одного рубля, а в лісистій місцевості – половина рубля. Сума досить значна, бо в той час рубль складався з 200 срібних монет «денег». Але селяни виявилися вільнішими за аристократів чи дворян, котрі не мали права нікуди від свого пана піти без його дозволу.

і світоглядів визначають найхарактерніші риси спільноти, котра дістала назву «нація».

З аналізу наведеного вище матеріалу можна вивести найбільш загальні, як на мене, ознаки людської спільноти для того, щоб можна було назвати її нацією, а саме: спільна територія; спільна мова; спільність економічного життя і психічного складу, що виявляються в спільності культури.

Таку ж позицію висловлював і український мовознавець, академік, професор Г. П. Півторак у праці «Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських із спільної колиски». Крім того, вчений звернув увагу на те, що нині явно потребують уточнення самі поняття етнос, народ, народність, нація, оскільки сучасна наука оперує такими поняттями як ментальність, етнічна свідомість, національна самосвідомість тощо, й, очевидно, було б доцільно, щоб вони якось фігурували і в сучасному визначенні етносу, народності та нації [58, с. 58].

А тепер дослідимо, чи була так звана «давньоруська народність» наділена такими рисами, що дозволяли б говорити про національну спільність людей. Виходячи з досі існуючого визначення народності й нації, особливостей ментальності та національної свідомості українців-руси́нів і московитів, спробуємо з'ясувати, чи справді були властиві так званій «давньоруській народності» всі необхідні для неї ознаки.

3.

РУСЬКА ЗЕМЛЯ

Російський професор А. К. Гуц у праці «Многовариантная история России» запитує: «Де знаходилась Земля Руська (Русь)? Які території має літописець на увазі, коли пише про руську землю, до якої підступилися монголи? Землю від Дону до Баренцева моря? Але, руська земля в той час — це всього лише землі навколо Києва, Чернігова та Волині... ім'я Русі залишалося тільки при Київській області» [80, с. 175-176].

«Русь», «Руська земля» — таку назву, як відомо, мала держава, що виникла у другій половині IX ст. в середній течії Дніпра, серед племені полян з центром у Києві. Назва «Руська земля» виникла подібно до інших літописних назв (Лядська земля, Болгарська земля, Угорська земля) від спільної назви народів, що заселяли цю територію [54, с. 39]. Походження цієї знаменитої назви здавна цікавило істориків. Воно стало об'єктом численних домислів і гіпотез, викладених у дослідженнях як історичного, так і лінгво-культурологічного напрямів [81, с. 307]. Однак досі достатньо не з'ясовано ні історичне походження, ні етимологічне значення цього загадкового слова [82, с. 167]. Зараз налічується близько двох десятків основних наукових гіпотез походження етноніма «Русь». Проте дослідження цих гіпотез не є нашою метою.

«Існує багато підстав для того, щоб вважати назву «Русь» місцевого походження, — пише український історик Наталія Полонська-Василенко. — Арабські письменники знали «Русь». Ібн-Даста, географ і по-

ЗЕМЛЯ ГОДУЄ...

У 997 році, під час затяжної війни з печенігами, князю Володимирі довелося піти на Новгородчину за підкріпленням. А в цей час вороги взяли в облогу Білгород. Після того, як продукти закінчилися, міщани зібралися на віче і вирішили здатися. Але один шанований старець сказав, щоб вони потерпіли три дні, а тоді вже здалися. Тільки попросив спочатку зібрати залишки вівса, ячменю та пшениці, а також висівки і зварити рідку кашу. Цю кашу налили у велику бочку і спустили в криницю. А в князівській кухні відшукали барильце меду. З нього дідок сказав зварити солодкий напій. Його також налили в бочку й опустили в іншу криницю. А тоді відправили послів до печенігів і запросили подивитися, що діється у місті. Посли думали, що мова піде про здачу міста, а насправді їм показали, що їжу й питво дає міщанам земля з криниць. Печеніги самі витягли звідти і кашу, і напій та ще й своїм зверхникам узяти. А після цього нападники зняли облогу.

дорожувальник X ст., цитував старшого від себе письменника Джайхані, який оповідав про «Русію». У «Словнику тюркських мов» Махмуда аль-Кашгарі, складеному в 70-х роках XI ст., подано мапу, на якій руси показані на північ від печенігів, а ще далі, на північ від них – слов'яни» [83, с. 80].

Написаний ще на дощечках, найдавніший літопис України-Русі – Велесова Книга, відокремлює племена руського походження від північно-східних племен фіно-угрських. «За десяток віків забули своє ество, і так роди жили окремими племенами. Се називаються ті поляни, свередзі і деревляни: тому-то всі руські од руськолуні походять. Окремими є сумь, весь і чудь, і звідти прийшла на Русь усобиця», – зазначається в історичній пам'ятці [84, с. 115].

Не ставитимо зараз під сумнів достовірність відомого твору – «Повісті минулих літ», який побував у руках Катерини II під час формування історії Росії та неодноразово переписувався. Процитуюмо лише витяг: «Після потопу, отже, три сини Ноеві розділили Землю – Сим, Хам і Яфет... В Яфетовій же частині сидить русь, чудь і всякі народи: меря, мурома, весь, мордва, заволоцька чудь, перм, печера, ям, угра, литва, зимигола, корсь, летьгола, ліб».

Із цього твору добре видно, що автор повісті повністю усвідомлював те, що русь це не чудь і не інші «всякі народи», до яких відносились меря, мурома, весь, мордва, заволоцька чудь, перм і т. д. [85].

Михайло Грушевський, у свою чергу, зазначає: «Імя Руси зьявляеть ся на Україні далеко скорше ніж в другій половині IX віка, і вже від IX в. у арабських географів воно спеціально прив'язується до Київщини: аль Джайгані, дуже авторитетний гео-

граф, що писав на уряді великого визира Саманидів, володарів Хорасана (край на півд. схід від Каспійського моря), а черпав свої відомости ще з старшого джерела, середини IX в. як здаєть ся, розрізняє в Руси три групи чи племена, і властива Русь для нього-се Київщина: «Їх володар живе в Києві (Куябі)» [86, с. 192].

Відомий російський історик М. Тихомиров також вказує: «в XII-XIII ст. назва «Русь» означала певну область: Київську землю у вузькому значенні слова... Назва «Русь» – давня назва Київської землі, країни полян, відомої вже в першій половині IX ст.» [87, с. 61, 81].

* * *

«Русь, що в IX ст. упевненими кроками вийшла на арену світової історії, виникла як об'єднання великих «племенних союзів» (поляни, сіверяни, деревляни, дреговичі, радимичі, в'ятичі, кривичі, ільменські словени), кожний з яких, у свою чергу, складався з кількох менших племінних груп», – вказує український історик та археолог М. Ю. Брайчевський [88, с. 148].

Пізніше до складу Русі шляхом завоювань було включено землі багатьох неслов'янських – фіно-угрських і литовських племен. Літопис подає їх перелік: «А се суть инии язичи, иже дань дають Руси: чюдь, меря, весь, мурома, черемись, морьдва, пермь, печера, ямь, литва, зимигола, корсь, норома, либь: си суть свой язык имуще, от колена Афетова, иже живут в странах полуношных» [89, с. 10].

Литовські племена заселяли прибалтійські терени, а фіно-угрські – всю північно-східну територію, в тому числі межиріччя Оки та Волги, тобто серцевину сучасної Росії, де не проживало жодне

РУСЬ ЗА СТАРИХ ЧАСІВ БУЛА, А ВЕЛИКОРОСИ – НІ

Історики С. Соловйов і В. Ключевський визнавали, що Русь за старих часів була, а великороси, як народ, з'явилися аж у XVI–XVII ст. К. Валишевський у книзі «Іван Грозний», виданій в Росії в 1912 р., писав: «...погляньте на москвича XVI століття: він бо з ніг до голови вдягнутий по-самаркандськи. Башмакъ, азямь, армякъ, зипунь, чебыш, кафтань, очкуръ, шлыкь, бышлыкь, колпакъ, клобукъ, тафья, темлякъ – такі татарські назви предметів його одягу. Якщо, посварившись із товаришем, він почне лаятися, в його репертуарі неодмінно фігуруватиме дуракъ, а якщо доведеться битися, в діло піде кулакъ. Будучи суддею, він надягне на підсудного кандали та покличе ката дати засудженому кнута. Будучи правителем, він збирає податки в казну, яку охороняє карауль, і влаштовуватиме при дорогах станції, які назве ямами, і обслуговуватимуть їх ямщики. Нарешті, вставши з поштових саней, він заходить у кабаки, який замінив давню руську корчму. І всі ці слова азійського походження».

МОСКОВИТСЬКІ СЕЛЯНИ. ГРАВ'ЮРА XVII СТОЛІТТЯ.

літописне слов'янське плем'я. З поданої літописцем картини ясно випливає, що Київська держава була політичним, а не етнічним утворенням, побудованим на васальній залежності підвладних Києву племен та територій [90, с. 417].

Доктор історичних наук Н. Яковенко, визначаючи історичні межі Русі, вказує, що перша згадка про територію, яка сприймалася як щось цілісне, міститься в трактаті візантійського імператора Костянтина Багрянородного «Про управління імперією» (948-952 рр.): Зовнішня Русі (теренам між Новгородом і Смоленськом) тут протиставлена Внутрішня Русь – Київська, Чернігівська і Переяславська землі [91, с. 8-9].

Перше історичне повідомлення про назву Київської держави «Руська земля» з'явилося 852 р., за правління візантійського імператора Михаїла. «В лето 6360, индикта 15, наченшь Михайлу царствовати, нача ся прозывати Руска Земля» [92, с. 13]. Слово «земля» виступає тут у значенні держави.

Тобто поняття Руська земля вживалося людьми X-XIII ст. у двох значеннях: конкретному – на окреслення ядра політичної спільноти – Середнього Подніпров'я, і розширеному, з охопленням усіх територій, які спершу підпорядковувались Києву, а згодом тяжіли до нього» [91, с. 8-9].

Приблизно з того часу візантійські й арабські джерела починають вживати для етнічного позначення племінного об'єднання полян назву «Русь». Не торкаючись питання про те, чи назву «Русь» передали полянам варяги, чи назва ця місцевого походження, достатньо підкреслити, що першопочатково ім'я «Русь», в

етнічному розумінні, стало носити придніпровське плем'я полян. Нестор-літописець, який з усіх слов'янських племен віддає перевагу київським полянам – «мужам мудрым й смысленым», відзначив вікопомну зміну їх етноніма: «поляни, еже ныне зовомая Русь» [89, с. 21].

* * *

Таким чином бачимо, що термін «Русь» вживався і як етнонім, і як назва держави [93, с. 40].

Повернемося до М. Грушевського: «Наша держава зветь ся в свійських і в чужих джерелах Руською – так зве її Повість, Араби IX і X в., Візантийці (Константин Порфирородний). Вони знають, що Русь – се загальна назва і zarazом центр сієї держави, головний нарід, нарід-володар; се ім'я переносить ся й на той елемент, що передовсім зв'язував тоді собою сю державну організацію, – на дружинну верству, так що ім'я Руси пристає й до Варягів, котрі перебували на службі в сій державі, і вони з сим іменем ідуть потім далі, хоч перед тим сі назви не мають. Але zarazом імя Руси спеціально зв'язується з землею Полян, з київською околицею: се Русь, Руська земля, і під сим іменем вона протиставляється всім иньшим, як «муж руський» (Киянин) протиставляється під сим іменем людям з иньших країв. Сю спеціалізацію руського імени на Київі й Киянах з одного боку і на її державі з другого найприродніше можна об'яснити тим, що імя Руси, яке-б не було його походження, було спеціальним іменем Київщини, Полянської землі тоді, коли вона ставала центром тої ширшої «Руської» держави і йдучи з Києва, як з її племінного центра, ся назва обіймала де далі ширші

ХТО У ЧОБОТЯХ, ДАНИНУ НЕ ПЛАТИТИМЕ

Під час походу князя Володимира на волзьких булгар, княжими військами командував воєвода Добриня. Завдавши війську булгар поразки, руси чимало їх захопили в полон. Здавалося б, треба святкувати перемогу та накладати на булгар данину. Проте, оглянувши полонених, Добриня зауважив, що вони взуті в... чоботи, що свідчило про відносний добробут і самих воїнів, і держави загалом. Воєвода усвідомлював, що утвердитися на цій землі вони з князем Володимиром поки що не можуть, бо бракує сил. Та й до Києва не близько. А враховуючи відсутність у той час хоч якихось доріг, контролювати булгар не було можливості. Отже, залишається зберегти їм автономію, але примусити платили данину. Та чи платитимуть? «Я оглянув узятих у полон булгарів, – мовив Добриня князеві, – вони – в чоботях. Такі данини нам не даватимуть, краще шукаймо «лапотників».

ВОЇН ВОЛЗЬКОЇ БУЛГАРІЇ.

круги. Уже з того одного виходило б, що й ся державна організація мусіла вийти з Київ-ва, коли ім'я руське, що перейшло потім на цілу сю державу, ішло з Київ-ва» [86, с. 388].

Відомий радянський археолог, дослідник слов'янської культури і історії Давньої Русі Б. А. Рибаків писав: «Давно и многократно отмечалась исследователями двойственность смыслового значения при употреблении летописцами слов «Русь», «Русская земля». С одной стороны, они обозначали всю совокупность восточнославянских земель в их этнографическом, языковом и политическом единстве, свидетельствуя о сложении древнерусской народности на огромном пространстве от Карпат до Дона и от Ладоги до «Русского моря». В этом смысле Русская земля противопоставлялась полякам, чехам, венграм, половцам, византийцам как в этническом, так и в государственном отношении. Наряду с ним в одних и тех же источниках встречается несравненно более узкое определение Руси: Киевская земля, Среднее Приднепровье.

Русские области и города, не входившие в понятие «Русь» в узком смысле:

Новгород Великий. Поездки из Новгорода в Киев, Чернигов, Переяславль всегда рассматривались новгородским летописцем как поездки в Русь.

Владимир-на-Клязьме, Ростов, Суздаль, Рязань. Города Владимиро-Суздальского и Рязанского княжеств исключались из понятия Руси в узком смысле.

Область вятичей (Неринск, Козельск, Брянск, Дедославль). Во время похода Святослава Ольговича в 1147 г. на Давыдовичей к нему в Неринск приезжают разведчики из Руси, сообщая о делах в Чернигове в Стародубе. Область вятичей

по контексту летописи не включена в Русь, а противопоставлена ей.

Смоленск. Изяслав Мстиславич Киевский и его брат Ростислав Мстиславич Смоленский обмениваются в Смоленске подарками: «Изяслав да дары Ростиславу, что от Руских земле и от всих царских земель, а Ростислав да дары Изяславу что от верхних земель и от варяг...», «...Приде ему Ростислав и с всими рускими полкы и с смоленскими...».

Полоцк. Мстислав Владимирович Киевский усла в Царьград двух полоцких княжичей за то, что «не бяхуть его воли и не слушахуть его, коли е зовяшеть в Рускую землю в помощь».

Галич-на-Днестре. Юрий Долгорукий в 1152 г. идет в Русь, «тогда же слышав Володимерко (князь Галицкий) идуча в Русь, поиде к Киеву».

Владимир-Волынский. В описании похода Ольговичей на Владимир в 1144 г. противопоставляются волынские войска русским.

Вручий. Овруч был княжеским доменом Рюрика Ростиславича, и когда он уезжал из Киева в Овруч, летописец говорил об отъезде его из Руси.

Берлад. Андрей Боголюбский посылает сказать Давиду Ростиславичу Смоленскому: «А поиди в Берлад, а в Руськой земли не велю ти бытии». Уделом Давида в Руси был Вышгород.

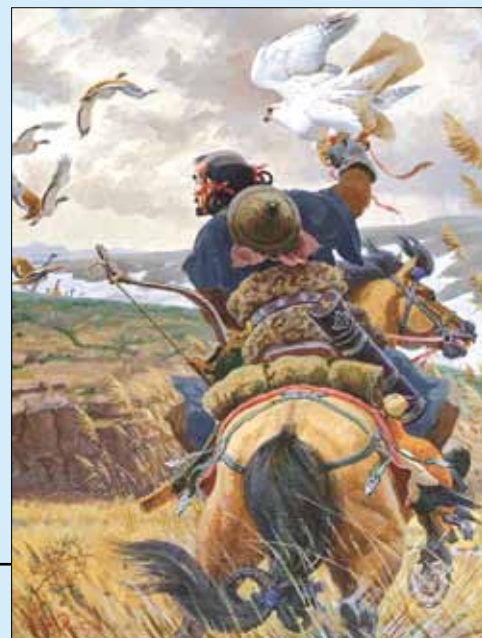
Таким образом, для Руси остается Среднее Приднепровье с Киевом, Черниговом, Переяславлем и Северская земля, ни разу не противопоставленная Руси» [94, с. 55-67].

Український мовознавець А. І. Генсьорський також зазначає, що у другій полови-

БАРАНА З'ЇЛИ? ШКУРУ ПОВЕРНУТИ

Нащадок Івана Калита — великий князь Московський Іван III був значно багатшим за всіх своїх попередників, адже мав і надбані ними скарби, і прибутки від нових загарбаних земель. Але виявився він таким скупим, що, видаючи іноземним послам належні їм за протоколом продукти, вимагав повертати шкури з'їдених баранів. У 1504 році до Москви прибув посол імператора Священної Римської імперії Максиміліана, який звернувся до князя з проханням прислати для забезпечення імператорського полювання білих кречетів, якими славилася Московія. Іван Васильович, хоч і був дуже зацікавлений у добрих стосунках з могутньою Римською імперією, дав тільки одного білого кречета і підсунув чотири червоних, менш цінних, а послові, через свою скупість, подарував таку погану шубу, що той навіть образився, бо вважав, що то не його зневажили, а імперію, яку він представляв у Москві.

ПОЛЮВАННЯ З БІЛИМ КРЕЧЕТОМ.

ні XII і на початку XIII ст. термін «Русь» (і похідні) вживався ще, як і раніше, у двох значеннях: а) у значенні етнічно-територіальному і б) у значенні політичному (династично-територіальному).

В етнічно-територіальному значенні він виступає як назва населення і території київсько-переяславських земель у протиставленні до території і назв (племінних чи місцевих) інших руських земель.

У значенні політичному (династично-територіальному) його застосовували на означення корінних руських (тобто, за винятком підвасальних, іноплемянних) володінь династії Рюриковичів і населення цих володінь. У цьому значенні його вживали в міждержавних актах і там, де йшлося про протиставлення чужим народам (полякам, болгарам, половцям, грекам тощо), у патріотичних висловах про всю державу, а також у висловах церковних, де автор мав на увазі руське східнослов'янське населення як християн у протиставленні до «невірних», нарешті там, де йшлося про підкреслення номінального «старейшинства» якогось князя з династії Рюриковичів.

Під кінець XII ст. термін «Русь» став поширюватися як етнічна назва і на Чернігівщині. У XIII ст. подібний процес починає охоплювати й інші руські землі. Причина цього — занепад Києва, центру етнічної Русі: натомість посилюються два нові центри: Галицько-Волинське князівство на півдні і Володимирсько-Суздальське на півночі.

Таким чином, протягом XIII ст. термін «Русь» в його етнічному значенні охопив усі південні і південно-західні землі, тобто землі, на яких повільно починала формуватися українська народність. Разом з тим,

оскільки тут термін «Русь» закріпився як назва народної (етнічної) спільності, то такого ж етнічного значення набув і термін «русинь», який в цьому значенні зберігся подекуди в Галичині майже до встановлення радянської влади.

Подібний процес починає проходити і на північних територіях держави (землях). Першим поштовхом до цього була навала татар, які після оволодіння Києвом передали його і разом з ним північні землі під верховну владу суздальського князя Ярослава Всеволодовича. Проте до кінця XIII ст. північні літописи, як і раніше, користуються ще здебільшого назвами за місцевостями: новгородці, суздальці, рязанці і т. д., не застосовуючи до них термін «Русь» як етнічної назви [95, с. 16-30].

* * *

Поглянемо на літописи.

У літописах назви «Русь» і «Руська земля» виступають також у двох значеннях: в ширшому, яке охоплює усі території держави, і вузькому, яке відноситься до південної частини цих земель [96; с. 320-321].

Коли інші території називали «Руською землею», то цей термін розуміли лише у загальному політичному значенні — держава. Терміни «Руська земля», «Русь» в етнічному значенні не охоплювали якись інші території. Суздаль, Великий Новгород літопис не називає «Руссю», але ставить їх до неї у протилежність [97, с. 56].

Якщо з Ростова чи Суздаля хтось вирушав до Києва, Чернігова або Переяслава, то говорили: «Їде в Русь». Жодного разу поїздкою в «Русь» не названо подорож у якесь інше місце. Київське військо постійно називається «руським» військом. У літописі за 1159 рік «руські

ОСТАННІЙ КОЗАК У РОДУ

Чому козаки носили сережки? На багатьох картинах з історичними сюжетами можна побачити зображення козаків із сережками у вусі. Та носили вони їх не для краси, і не кожен міг собі це дозволити. Вперше основні козацькі ознаки — оселедець, довгі вуса і сережка — зустрічаються в історичному описі візантійськими сучасниками зовнішнього вигляду князя Святослава: «Широкоплечий мужній чоловік, трішки вищий за середнього візантійця. Шия така широка, що не помітно було переходу з головою. Мав довгі вуса і виголену голову з пасмом волосся. А в одному вусі була сережка з кристалами». Цей привілей за часів козаччини мали лише одиниці, оскільки сережка наділялася символічним змістом. Так, сережка в лівому вусі козака означала, що він один син у матері, сережка в правому — останній чоловік у роду. Якщо ж козак носив по сережці і в правому, і в лівому вусі, це означало, що він — одна дитина у батьків. У походах і боях таких козаків, за можливості, намагалися оберігати від зайвого ризику.

НАТАЛЯ ПАВЛУСЕНКО. ПОРТРЕТ УКРАЇНСЬКОГО ГЕТЬМАНА ІВАНА ПІДКОВИ.

князі» розуміються, як південні (українські) князі. Проти них виступають «сила ростовська» і «помочь муромська». Отож усі літописці XII ст., включаючи новгородських, під «Русью» мали на увазі саме Подніпров'я [98, с. 105].

На підтвердження вищенаведеному можна навести інші витяги із історичних першоджерел – літописів.

Коли у 1148 році Великий Київський князь Ізяслав Мстиславич прийшов у Новгород, щоб разом із новгородцями, очолюваними його сином Ярославом, йти на Юрія Довгорукого, київський князь каже новгородцям: «Ось, брати, син мій, і ви прислали до мене, що вас ображає стрий мій Юрій. На нього я прийшов сюди, залишивши Руську землю». Коли в тому ж році київське і новгородське військо пішло війною на Суздаль, літопис чітко розділяє новгородців і Русь: «І звітлія послали вони новгородців і Русь спустошити до Ярославля», «І в той час прийшли новгородці і Русь, спустошивши, від Ярославля, і здобичі багато вони принесли» [99].

Київське військо назване «Рускіє полки», «дружина Руская», а інші зветься «полки Смоленські», «полки Новгородські» [100, с. 40].

В 1149 році Київський князь Ізяслав, прийшовши з Новгороду в Київ і почувши, що заставлений ним «стерегти Руську землю» князь Ростислав, син Юрія князя Суздальського, погано виконував князівські доручення, прогнав його до батька в Суздаль. Син поскаржився батькові в Суздаль і ображений князь Юрій каже: «Чи ото нема частки в Руській землі і моїм дітям». Далі каже так: «Ізяслав... сина мойо-

го вигнав із Рускої землі і волості йому не дав» [101, с. 222].

Прочитуємо інші літописні відомості.

«У тім же році рушив Юрій з ростовцями, і з суздальцями, і з усіма дітьми в Русь», під 1154 роком зазначає Іпатіївський літопис.

У 1187 р. князь Рюрик київський послав у Суздаль до князя Всеволода сватати його дочку Верхуславу, 8 років, за свого сина Ростислава. Всеволод згодився, дав велике придане і відпустив її «в Русь». Князь Рюрик справив пишне весілля, «якого ото не було в Русі», а потім тих, що привезли Верхуславу з Суздаля, «Якова свата з боярами одпустив до Всеволода в Суздаль». Яків «приїхав із Русі (в Суздаль), провівши Верхуславу, і була радість великому князю, і його княгині, і боярам, і всім людям».

В Лаврентіївському літописі під 1152 р. читаємо: «Поїде Юрій (Суждальський) с сином своїм, і с Ростовці, і с Суждальці, і с Рязанці, со князі Рязанскими в Русь». Під 1249 р. читаємо: «Хан приказаша Олександрові Києв і всю Рускую землю, а Андрей сіде в Володимирі».

«Сартак Батієвич царь Татарський даде Києв і Рускую землю Александру Ярославичу Киевскому,... а брату его Андрею Володимер і Московскую землю».

Під 1252 р.: «Александр Ярославич... Московський поїде в Орду к Сартаку, царю Татарському, і уприси собі княженіе над всею Рускою і Московскою землею... і приїде ко Владимирю граду столному Московскому» [102].

У 1147 році, коли чернігівський князь Святослав Ольгович узяв в облогу місто Неринськ (у Рязанському князівстві), літопис пише: «У той же час прибігли до

МОСКОВИТАМ ШРИФТИ НЕ ДІСТАЛИСЯ

Наприкінці лютого 1573 р. Успенське православне братство, за підтримки Львівського єпископа Гедеона Балабана, заснувало у монастирі Святого Онуфрія, на середмісті Львова, друкарню. Невдовзі Братство уклало угоду на видання перших книг з утікачем із Москви, дияконом і друкарем Іваном Федоровичем. Після смерті Івана Федоровича 12 грудня 1583 р., його кредитори (московські купці) в рахунок погашення боргів вимагали у Братства кириличні шрифти, що належали першодрукареві, з наміром вивезти їх до Москви. Але братчики заставили лихварям свій друкарський верстат за 1500 злотих і розраховалися з московитами, а Гедеон Балабан двічі — 18 листопада 1585 р. та 20 грудня 1586 р. — звертався до інших єпископів Київської митрополії, православної шляхти та міщан із закликком пожертвувати необхідні для викупу верстата гроші. Зрештою, на зібрані прихожанами пожертви Братство викупило свій верстат і зберегло шрифти Федоровича.

СВЯТИЙ ЛУКА ЗІ ЛЬВІВСЬКОГО «АПОСТОЛА» – ЙМОВІРНО ПОРТРЕТ САМОГО ФЕДОРОВИЧА.

Святослава із Русі отроки». Таким чином, і Рязань не є Руссю.

У 1154 році Київський князь Юрій Довгорукий посилає по свого племінника Ростислава у Смоленськ, кажучи: «Син? Мені з ким Руську землю удержати? З тобою. Поїдь-но сюди». У 1173 році, коли Ростиславичам було запропоновано залишити Київ і навколишні міста Білгород і Вишгород та піти до Смоленська, літопис повідомляє, що «І заремствували вельми Ростиславичі, що він позбавляє їх Руської землі». Тож Смоленськ — це «верхні землі» по Дніпру, які не є Руссю.

Отже, для новгородців їхати до Києва означало їхати на «Русь», а поверталися вони до себе в «Новгород», а не в «Руську Землю». В уяві суздальців київський князь, повертаючись із походу в Ростово-Суздальську землю до себе в Київ, їде «в Русь». Для суздальського літописця «Русь» — Південь, Придніпров'я, Київ, а він сам — житель землі Суздальської [103, с. 17-18].

Таким чином, літописи свідчать, що ні Новгородська земля, ні Смоленська, ні Суздальська (Залісся) до XIII ст. Руссю не називалися [104, с. 179]. Вони не називалися Руссю ані під час перебування під владою Києва, ані після сепарації.

Наведених вище згадок у літописах безліч, і кожен читач при бажанні може легко знайти багато інших. Тим часом, ніколи в літописах не згадано ані «Суздальської Русі», ані «Заліської Русі», ані «Московської Русі» — все це пізні вигадки імперських ідеологів.

Принадно зазначимо, що у літописах не тільки новгородські, суздальські, смоленські, рязанські, але й окремі українські землі протиставляються Русі.

М. Грушевський відзначає наступне: «Сей малий трикутник між Дніпром, Ірпенем і Росю — се центр історичного життя нашого народу і вихідна країна його імені — се Русь властива. Київщина під іменем Русі, Руської землі, протиставляється ще в XI- XII в. не тільки північним та східнім землям (Новгороду, Полоцьку, Смоленську, Суздалю, Вятичам), а і українським, навіть найближчим, нерозривно зв'язаній з полянською в одну політичну цілість Деревлянській землі [86, с. 190]. Маємо факти, де Київщина під іменем Русі протиставляється Волини, Галиччини: для Галичан київське військо — «руське» військо, київські бояре — «руські» бояре, в протиставленню Галичанам; Ізяслав, вигнаний з Києва на Волинь з своєю дружиною, з великою вдячністю підносить се, що вона за ним «вийшла з Руської землі», а при переходах з Волини в Київщину зазначає і він і інші про нього, що він вступив в «Руську землю». Русь — се земля Полян, Русини — се Поляне передо всім, хоч в ширшій значінню се імя й обіймало в XI- XII в. всю Україну, а і все східне Словянство, зв'язане київськими князями в одну державу, під іменем Русі протиставляло ся теж часом всім іншим політичним організаціям [86, с. 191]. Очевидно «Русь» було спеціальне імя київської околиці, Полянської землі, і як всі проби вивести руське імя від інших, чужих народів, північних і полудневих, не удають ся досі, то приходить ся вважати його просто тубільним споконвічним іменем Київської околиці. З тим звертає на себе увагу созвучність сього імені з тутешньою річкою Росєю, найбільшою рікою (після Дніпра) Полянської землі» [86, с. 192-193].

ПОДАРУВАВ КОНЯ, ШАБЛЮ І КОЛЧАН ЗІ СТІЛАМИ

Коли князь Святослав був у поході на Дунаї, печеніги взяли в облогу Київ. Врятувати місто, а заодно і княгиню Ольгу та трьох синів Святослава, не було кому, бо нечисленна дружина та ополченці під командою воєводи Претвича стояла на протилежному березі Дніпра. Але і стояти без дії воєвода не збирався. Тому й розробив відчайдушний план, згідно з яким його воїни мали на світанку підійти на човнах до Києва. Велика кількість човнів, а ще ревіння сурм, якими Претвич наказав супроводжувати цей похід (у відповідь засурмили й зі стін Києва), справили на печенігів таке враження, що загін кочівників, який мав дати русам-українцям бій, розбігся. Княгиню і синів Святослава врятували. Претвич, побачивши розгубленість печенігів, забезпечив поповнення запасів води і продовольства у місті. Коли ж один із печенізьких князів поцікавився, що це за військо, то Претвич відповів, що він воєвода передового загону князя Святослава, який уже на підході. Печеніг подарував Претвичу коня, шаблю і колчан зі стрілами. А той печенігу — кольчугу, щит і меч...

ПАМ'ЯТНИК КНЯЗЮ СВЯТОСЛАВУ В КИЄВІ.

Щодо Ростово-Суздальських земель, на яких, власне, відбулося «образование... великорусского племени», то російський історик В. О. Ключевський характеризує їх як край, «который лежал вне старой коренной Руси и в XII в. был более инородческим, чем русским краем», позаяк там «в XI-XII вв. жили три финские племени: мурома, меря и весь...» [105, с. 358-359].

Московський історик, партійний й державний діяч, академік АН СРСР, учасник Жовтневої революції, заступник наркома освіти, керівник Комуністичної академії, Інституту червоної професури М. Покровський у праці «Русская история с древнейших времен» писав: «Промежуток времени с XIII по XV век выделяют иногда как специально «удельный» период русской истории: «раздробление русской земли на уделы» является здесь, таким образом, определяющим признаком. Нет надобности говорить, что представление это исходит от мысли о «единстве русской земли» до начала удельного периода. Русь рассыпалась, и ее потом опять «собирали». Но мы уже знаем, что говорить о едином «русском государстве» в киевскую эпоху можно только по явному недоразумению. Выражение «русская земля» знакомо и летописи, и поэтическим произведениям этого времени, но им обозначалась киевская область, а распространительно, поскольку Киеву принадлежала гегемония во всей южной Руси, и вся эта последняя. Из Новгорода или Владимира ездили «в Русь», но сами Новгород и Владимир Русью не были. Притом это был термин чисто бытовой, не связывавшийся ни с какою определенной политической идеей: политически древняя Русь знала о киевском, черниговском или суздальском

княжении, а не о русском государстве. Рассыпаться было нечему, стало быть, нечего было и «собирать» [106, с. 207].

Популярний сучасний російський письменник О. Бушков у своєму історичному дослідженні «Россия, которой не было. Славянская книга проклятий» пише: «Сегодня для нас Русь обозначает всю тогдашнюю землю, населенную русскими. А вот тогдашние люди считали несколько иначе. Всякий раз, едва доведется читать о событиях XII-XIII столетий, необходимо помнить: тогда «Русью» называли часть населенных русскими областей – киевское, переяславское и черниговское княжества. Точнее: Киев, Чернигов, река Рось, Поросье, Переяславль-Русский, Северская земля, Курск. Сплошь и рядом в древних летописях пишется, что из Новгорода или Владимира... «ехали в Русь!» То есть – в Киев. Черниговские города – «русские», а вот смоленские – уже «нерусские» [107, с. 142].

* * *

Таким чином, територія Русі була лише спільною територією держави, а не народності. З етнічного погляду ця держава становила конгломерат різних племен і народів – не лише слов'янських, але й балтських, тюркських, фіно-угрських. Давньоруська територія була заселена не рівномірно, окремі її частини розчленовувалися дуже широкими і майже непрохідними лісами та болотами.

«Чи могли східні слов'яни за таких умов відчутти спільність своєї території від Карпат і Надросся до Пскова й Ростова? – запитує Г. П. Півторак. – Можливо, це відчували хіба що порівняно нечисленні урядовці, які були пов'язані з князівською адміністрацією та іншими державними структурами й

«З БЕЗЛІЧЧЮ ГРОШЕЙ ТА МАЙНА...»

3 червня 1571 р. військо кримського хана Девлета I Гірея спалило Москву. Про страшне розорення міста розповів папський легат Антоніо Поссевіно, який повідомляв, що у 1580 р. там жило не більше 30 тисяч населення, хоча ще в 1520 році в Москві налічувалося 41 500 будинків і було не менше 100 тисяч жителів. Сучасник тих подій, німець Генріх фон Штаден описує цю катастрофу так: «Спочатку татарський хан наказав підпалити потішний двір великого князя – Коломенське... На другий день він підпалив Земляне місто – цілком усі передмістя... За шість годин вигоріли начисто і місто, і Кремль, і Опричний двір, і слободи. Хан наказав підпалити і весь той хліб, що ще необмолочений стояв по селах великого князя. Татари повернулися назад в Крим з безліччю грошей та майна і сотнями тисяч бранців...».

СПАЛЕННЯ МОСКВИ КРИМСЬКИМИ ТАТАРАМИ.

час від часу подорожували по всій державі, збираючи раз на рік податки і виконуючи інші державні функції. Але основна маса населення, яка фактично й становить саму народність, хіба могла усвідомлювати якусь єдність території при тодішніх примітивних транспортних засобах і шляхах сполучення, при величезних природних перешкодах, що фактично були своєрідною «залізною завісою»? Звичайно, ні! У кожному регіоні люди мали «свою» територію. Скажімо, Середня Наддніпрянщина була споконвічною для полян; тут вони мали глибоке історичне коріння, своїх предків і нащадків, тут відбувалася зміна поколінь, формувалися їхні звичаї, матеріальна і духовна культури, і не переймалися вони клопотами новгородців або псковичів, та й навряд чи знали про їхнє існування взагалі. Так само – слов'яни Новгородщини, Муромщини чи Ростовської землі не мали жодного стосунку до Наддніпрянщини, і навряд чи спадало їм на думку вважати ті далекі землі своїми» [58].

Отож, робить висновок Г. П. Півторак, єдність давньоруської території усвідомлювалася лише на рівні державних структур, та й то в умовах напівконфедерації, коли Новгород постійно протистояв Києву, йому ж не хотів коритися Полоцьк, коли київським князям весь час доводилося втихомирювати непокірних периферійних князів, ця єдність території мала досить своєрідний і відносний характер, і її роль була явно не тією, що пізніше – в епоху окремих східнослов'янських народностей і націй [58, с. 60-62].

Російський історик В. Ключевський небезпідставно вважав суздальського князя Андрія Боголюбського першим власне російським князем: «З Андрієм Боголюбським великорос вперше вийшов на історичну аре-

ну». Менш добросовісні російські ідеологи довго намагалися створити міф про те, що нібито столиця Русі «переїхала» з Києва. Теорія про масове переселення була сформована російським вченим Погодіним, однак навіть за радянських часів була визнана ненауковою. Справа в тому, що, хоча літописи фіксують переселення сотень людей, ні в одній з них немає згадки про масове переселення з Русі до Залісся [99].

Усі висновки досліджень археології, етнології, праісторії, лінгвістики, історії аж надто ясно підтверджують, що українські пра-предки і предки (праруські і руські племена) емігрували з України на всі сторони, крім півночі. Знаємо, що ніколи за всю нашу праісторію пра-українці чи українці не емігрували масово до Московщини. Причина була дуже проста: тоді це було фізично неможливо та й було проти всякого здорового глузду.

В. Ключевський пише: «Простоного сполучення між Київською Руссю і Ростовсько-Суздальським князівством не було. Коли ростовський чи муромський князь їхав до Києва, то мусив їхати не навпростець, а об'їздити далеко навколо. На всьому просторі між горішньою Окою та Десною, від міста Карачаєва до Козельська, тягнувся великий, непролазний праліс. Звідси і назва міста Брянськ (властиво Дебрянськ, від дебри – хащі). Тому київці і називали тоді Суздальщину Заліссям» [45, с. 73].

Разом з тим, у предків-росіян внаслідок сепарації від Києва утворилася своя держава – Суздаль, яка потім отримала назву Залісся, а ще пізніше – Московія. Ця держава стала для предків-росіян більш актуальною, ніж колишня метрополія. З бездержавного статусу колишні фіно-угрські

НЕ ЗАЗНАВ ЖОДНОЇ ПОРАЗКИ

Український козак Іван Сірко (1605-1680) мав феноменальний військовий талант. Він обирався запорожцями на посаду кошового отамана рекордну кількість разів. Сірко провів 55 походів проти Османської імперії. У 65 великих битвах та 179 сутичках з ворогами він здобув перемогу, не зазнавши жодної поразки. Під його керівництвом козаки захоплювали: Очаків, Білгород-Дністровський, Ізмаїл, Кілію, Тягиню (Бендери), Арабат, Перекоп, Ясси, Кафу, Бахчисарай, Трапезунд. У 1646 році, на запрошення французів, 2500 козаків під командуванням Сірка взяли участь у Тридцятирічній війні на території Франції. За одну ніч вони взяли іспанську фортецю Дюнкерк, яку французька армія на чолі з принцем Конде не могла захопити п'ять років. Вдячні французи на честь перемоги Івана Сірка встановили пам'ятник козакам на березі Ла-Маншу. За переказами, навіть після смерті легендарного кошового, козаки ходили у бій з його правицею.

колонії Києва перейшли в державний, ще кілька сотень років після того, і не думаючи про те, щоб називатися Руссю.

Лише з кінця XII століття, з часу діяльності князя Романа Мстиславича західну Україну починають називати Руссю. Галицько-Волинського князя Романа Мстиславича називають «самодержцем усієї Русі», у той час як, скажімо, щодо Андрія Боголюбського літопис повідомляє, що він «хотів бути самовладцем усієї Суздальської землі» [99].

Отже, не може бути сумніву, що терміни «Руська земля», «Русь» виникли від назви народу – русинів, які жили на Київщині. Назва «Руська земля», «Русь» іноді використовується літописцями як назва всієї країни, проте безпідставно говорити, що, як етнічна, вона стосується всіх племен і народів Київської держави, значна частина яких була навіть неслов'янського походження» [108, с. 102].

Московщина, в етнічному плані, ніколи не називалася Руссю. У XIX ст. було навмисне вигадано і широко розповсюджено, зокрема з легкої руки історика Погодіна, ряд штучних, історично абсолютно безпідставних термінів. Такі терміни, як «Русь Восточная, Русь Западная, Русь Северная, Русь Юговосточная, Русь Югозападная, Русь Южная, Русь Черленая», – це пізніші мудрації редакторів історичних джерел [109, с. 409-410].

У старих текстах їх нема. Іншими словами, терміни Київська Русь, Південна Русь і похідні від них на зразок: південно-руські князі, південно-руські міста і т. д., а також Північна Русь, Північно-східна Русь, Ростово-Суздальська Русь, або, наприклад, Московська Русь та похідні від них, що за-

раз постійно і повсюдно вживаються у літературі, – це не що інше, як спеціальна вигадка, що має на меті підкріпити претензії на київську спадщину [54, с. 68].

«Треба підкреслити, що поширене зараз словосполучення «Київська Русь» не виступає ні разу в середньовічних літописах» [110, с. 242].

«Киевская Русь» – термин происхождения книжного и ученого и ведет свое начало не из источников, а со страниц исторических трудов первой половины XIX века», – зазначає доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України О. П. Толочко [111, с. 29].

Наші літописці, як і тогочасні іноземні автори, ніколи до назви «Русь» не додавали прикметника «Київська» чи прикметника «Ростово-Суздальська» тощо. Русь була лише одна-єдина та неподільна, і всі добре знали, що під цим терміном треба розуміти. Російська історіографія закріпила в історичній літературі штучну назву «Київська Русь» (у значенні Росія), що викликало в науковому світі, зокрема західному, цілковите баламутство в термінології. Народжений в лоні російської науки термін «Київська Русь», як не дивно, знайшов популярність і в українській історіографії [111, с. 30].

«Виходячи з усього вищенаведеного, історія Росії має таке ж відношення до історії Русі, як, наприклад, історія Анголи і Мозамбіку до історії Португалії. Або історія Індії – до історії Великої Британії. Якби, наприклад, сьогодні Росія захотіла перейменуватися на Китай, це зовсім би не означало, що разом із такою нехитрою маніпуляцією вона б отримала у спадок тисячолітню китайську історію і культуру», – підсумовує А. Палій [99].

ГОЛОСИ З МИНУЛОГО: ТІЛЬКИ ФАКТИ

71

МАЛИ ПРАВО НА ОПІР

У «присяжних умовах», які існували у Речі Посполитій, серед всього іншого, був також пункт, про так зване – «право опору» васала сюзеренові у тих випадках, коли він порушив права васала. Це дозволяло законно вийти з-під залежності – аж до збройного опору, і шляхетські антикоролівські виступи часто мотивувалися саме цим. До речі, Козацьку революцію її лідери теж пояснювали, як законну, на підставі права опору: король не оборонив, хоч як сюзерен, мусив боронити своїх воїнів-козаків від захланності магнатів. На це право посилався й Іван Мазепа, пояснюючи, чому він вирішив перейти на бік Карла XII. Гетьман мотивував свої дії тим, що Петро I порушив давні угоди й козацькі права, а це означало, що козаки отримували право на опір. Знав Мазепа і про намір Петра I замінити його Меншиковим. А це означало б неминуче скасування гетьманства, арешт старшин і перетворення українських козацьких військ на російських драгунів. Через шість десятків років саме це й зробила Катерина II.

ПАМ'ЯТНИК ГЕТЬМАНУ ІВАНУ МАЗЕПІ В ПОЛТАВІ.

4. УКРАЇНА

Необхідно врахувати, що територію, на якій проживав український народ, називали не тільки книжним ім'ям «Русь», а й народним іменем «Україна». Вже понад два сторіччя точиться суперечка навколо походження етнотопоніму «Україна». На сьогодні існує щонайменше шість різноманітних його тлумачень [112, с. 9].

Найдавніший запис ми знаходимо в Іпатіївському спискові літопису під 1187 роком. У цьому записі оповідається, як половці нападали на Переяславську, Київську, Чернігівську, Новгород-Сіверську та інші руські землі. Між князями, які обороняли землі від половців, особливо прославився Переяславський князь Володимир Глібович. У 1187 році він у поході проти половців застудився і помер. Цитуємо далі: «Він бо любив дружину, і золота не збирав, майна не жалів, а давав дружині; був же він князь доблесний і сильний у бою, і мужністю кріпкою відзначався, і всякими добродіями сповнений. За ним же Україна багато потужила» [101, с. 343].

Україною тут названо всю Руську Землю, яку він захищав.

С. Шелухін вказує: «Назву «Україна» вжито у літописі 6 разів, а саме під 1187, 1189, 1213, 1268, 1280 і 1282 роками. «Україною» тут названо ті ж землі, які названо також і книжним ім'ям Русі. Це синоніми. Тому професор Максимович мав повну рацію, коли писав «Руськая Земля, или Украина» (Збірник творів М. Максимовича, III том, стор. 365)».

Під 1189 роком оповідається, що Галичани запрохали до себе на княжіння в Галич Ростислава Берладничича, який після сього поїхав до них зі Смоленська і швидко прибув «к Україні Галичской», де й розпочав свої акції, взявши два міста і поїхавши до Галича. Смоленськ і Смоленська Земля – се не Країна. Зі Смоленська князь їхав на галицьку Україну, а тому літописець і розповідає про те, як він прибув до України Галицької.

Таким чином, літописець записом під 1189 роком установає, що Галицька Земля в ті часи являла собою частину України і тому звалася Україною Галицькою, подібно тому, як Поділля звалось Україною Подільською. Ця назва вживається і в козацьких думках. Зауважу, що інженер і географ Боплан так само в 1648 році вжив назву Україна до Галичини і до Поділля, яке займало і частину нинішньої Галицької Землі. Так він зробив згідно з народною термінологією. Сим установається історичне, споконвічне право Галичини на ім'я України і приналежність до неї, як частини до цілого» [113].

Цитуємо літопис. «У рік 1189. Того ж року послали галицькі мужі [послів] до Ростислава до Берладничича, зовучи його до себе в Галич на княжіння. І він, почувши, рад був, і одпросився в Давида [Ростиславовича], – бо Давид прийняв був його до себе, – і поїхав із Смоленська вборзі. І приїхав же він до України Галицької, і взяв два міста галицькі...» [101, с. 347].

Ще цитата. «У рік 1213. Данило тоді вернувся додому, і поїхав з братом [Васильком] і забрав Берестій, і Угровськ, і Верещин, і Столп'є, і Комов, і всю Україну» [101, с. 375].

НЕМУДРИЙ ВЧИНОК ЯРОСЛАВА МУДРОГО

У 1047 році Ярослав Мудрий втрутився в один із внутрішніх польських конфліктів, виступивши на боці польського короля династії П'ястів Казимира Обновителя, який був одружений із сестрою Ярослава княжною Марією. Об'єднані польсько-руські війська у Мазовії розгромили ополчення місцевого воєводи Мойслава Мазовецького. І «...пішов на Мазовшан, і переміг їх, і князя їх убив Мойслава, і покорив їх Казимирові», – свідчить літописець. Саме ця перемога дозволила Казимирові остаточно приєднати Мазовію до польської держави. Згодом Михайло Грушевський картая за це Ярослава, вважаючи, що ця допомога була «важкою політичною похибкою», адже на його думку «в інтересах Руської держави був повний упадок сього суперника». Об'єднана завдяки Ярославу Мудрому Польща, стала сильним суперником і загрозою для України протягом багатьох наступних століть.

ПАМ'ЯТНИК ЯРОСЛАВУ МУДРОМУ В БІЛІЙ ЦЕРКВІ.

Про співвідношення Русі та України пише і Н. Яковенко, підтримуючи в цьому питанні позицію С. Шелухіна. На думку Шелухіна, поняття «Русь» носило книжно-офіційний характер. На народно-му рівні побутовала самоназва території – «Україна», яка спиралася на слов'янські традиції іменування, окреслюючи поняття (своя) «країна», (власна) «земля».

Поняття «Русь» із втратою політичної наповненості поволі підмінялося словом «Україна» і у «високому» вжитку, конкретизуючись до значення (наш) «край», (наша) «земля» і переживаючи, таким чином, ніби друге народження. Цілком зрозуміло, що у таких випадках шлях від побутової до книжної чи офіційної сфери вживання пролягає довгий. За паралель може служити ситуація з функціональним статусом української мови. В усному мовленні нею послуговувалися всі, але на письмі вживали не її, а книжний слов'яно-український суржик, що мало нагадував живу мову. Люди називали свою землю «Україною», а писали її, як і їхні діди та прадіди, «Руссю» [91, с. 11].

Михайло Пилипчук вказує, що слова «край» і «країна» («наш край» і також «у країні») остаточно дали нам назву «Україна». Є й багато інших тлумачень. Але цікавим є той факт, що слово «rus» у латинській мові також означає «край» і «країна». Виглядає, що хоч Русь і Україна є дві окремі назви, вони мають те саме корінне значення [114].

«Наша Україна зветься Русь. А ваша Україна як? – такі питання ставили кияни купцям, які прибули з чужини. Купець відповідав, що він походить із «ланд», що зветься «Дейч», а його сусід – із «ланд», що

зветься «Інг». У цьому значенні були вислови: «Русь Україна, Дойч ланд, Інг ланд». Сьогодні слово «Україна» означає назву Вітчизни», – зазначає Лев Силенко [3, с. 722].

«Московське слово «україна» виводять звичайно од «у край» (чого). Земля, яка лежить «у края» якоїсь території – се бо є «україна» тої території. Але ж по-українськи така земля зветься «окраїною», а ніяк не «україною». По-українськи не можна сказати «у края» чогось, а треба сказати «скраю», «окрай», «окраї» чогось. Вже через се одно не можна виводити українського слова «україна» од «у края», – зазначає С. Шелухін [115, с. 6–8].

Крім того, Україна, яка згадується у літописах ще з 1187 року, не могла бути окраїною Московії, якої у той час ще зовсім не було.

Діаспорний історик Ю. Книш пише: «Термін «Україна» був відомий і вживаний в середніх віках як народний (демократичний) відповідник «Руської Землі» у вужчому значенні, а також відповідник інших політичних витворів староукраїнських етносуспільств. Нема найменшого сумніву при уважнім вивченні повного контексту вістки, що літописець 1187 року ужив термін «Україна» в значенні «Руської Землі» вужчої, його політичної «батьківщини», а не якогось невиразного пограниччя» [110, с. 228].

Євген Наконечний вважає, що більшість авторитетних українських дослідників, які простежують поширення назви «Україна» в просторі та часі, вважають, що назва «Україна» виникла як назва певного краю (подібно як Волинь, Галичина, Буковина і т. д.), як назва певної частини руської землі [54, с. 231].

ПОКОЗАЧЕННЯ БІЛОРУСІ

Полум'я Української революції 1648–1676 років охопило і Білорусь, територія якої разом з Україною входила до складу Великого князівства Литовського. Під час польсько-московської війни 1654–1667 років, коли полковник Жданович за наказом гетьмана Богдана Хмельницького прагнув запровадити на білоруських землях козацький лад, це викликало шалену лютю московського царя Олексія Михайловича. Він намагався протидіяти цьому процесові всіма доступними способами, насамперед звичними для московитів методами – жорстокими масовими розправами. У той час, за деякими даними, загинула половина білорусів(!). Після цієї війни східні білоруські землі Московія включила до своїх володінь, а західні окупувала внаслідок двох поділів Польщі у 1772 та 1795 роках.

ПАМ'ЯТНИК БОГДАНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ У ГОМЕЛІ (БІЛОРУСЬ).

«Стара ся назва, уживана в староруських часах в загальнім значінню погранича, а в XVI в. спеціалізована в приложеню до середнього Подніпров'я, що з кінцем XV віку стає таким небезпечним, в виїмкові обставини поставленим, на вічні татарські напади виставленим пограничем, — набирає особливого значіння з XVII в., коли то східна Україна стає центром і представницею нового українського житя і в різкій антитезі суспільно-політичному і національному укладові польської держави скупляє в собі бажання, мрії і надії сучасної України. Ім'я «України» зростається з сими змаганнями і надіями, з сим бурливим вибухом українського житя, що для пізнійших поколінь стає провідним огнем, невичерпаним джерелом національного і суспільно-політичного усвідомлення, надій на можливість відродження і розвою. Літературне відродження XVI в. прийняло се ім'я для означення свого національного життя», — зазначає М. Грушевський [86, с. 2].

Спекуляції навколо походження етнопоніму «Україна» носять тепер вже чисто академічний, кабінетний характер. Для сучасного українця, який серцем відчуває, а звідси й усвідомлює семантику назви свого краю, Україна в її державному статусі й культурних завоюваннях не перегукується ні з якою порубіжністю, а тим більше, периферійністю, бо такі поняття стосовно неї, коли й не цілком відійшли в забуття, то ґрунту для живучості не мають. Для нього вона стає батьківщиною, а, отже, й позицією громадянства, предметом нашої національної гордості й любові, вболівань і турботи і, разом з тим, прилученням до всесвітньої федера-

ції міжнародного духовного єднання та до скарбниці цінностей загальнолюдської цивілізації [116, с. 23].

П. Штепа пише: «Московщина примусила нас занехаїти своє старезне ім'я Русь і відновити також старе і також національне ім'я Україна. Тепер ми вживаємо лише ім'я Україна, але це не значить, що цим ми втратили право власности на ім'я Русь. Хоч його ми і не вживали, але воно лишається нашою власністю, і, крім нас, українців, ніхто не має права його вживати, хоч би й у перекрученій формі «Расія», «рускій».

Ми не визнаємо крадежі москвинами Київської доби нашої історії і кажемо москвинам, що вони не мають найменшого права до неї. Москвини цілком слушно нам відповідають: «Неправда ваша. Ми, москвини, маємо право на Київську добу, бо ж ви самі визнаєте нам це право; а доказом на це є факт, що ви самі називаєте нас, москвинів, «росіянами», а нашу державу чи край — «Росією». А як визнаєте нам право на ім'я Росія, то тим самим автоматично визнаєте нам право на все, що з тим іменем пов'язано, отже, і на Київську добу. Так! Москвини мають рацію, бо ж це логічно і аргументовано. Питаємо: а де ж наша національна свідомість? Де ж наша боротьба проти московської узурпації, проти московської брехні, проти московського поневолення? Чому москвини відмовилися від свого — цілком пристойного і гарного ім'я «Московія», ми знаємо. Але чому ми, українці, відмовляємось від імен «Московщина», «московський», «москвини», а натомість називаємо їх «росіяни», «Росія», «російський», с. т. визнаємо їх право на украдене ними наше добро?

А УКРАЇНА ВЖЕ БУЛА...

Як етноніми «окри», «теукри» («то укри») ці слова були відомі ще Геродоту. Та Україна згадується також в «Слові святого Григорія, як погани кланялися ідолам», яке переклали давньоруською мовою в XI столітті. У ньому йдеться: «Но і ноне по українам моляться єму, проклятому богу Перуну, і Хорсу, і Мокоші, і вілам, то творят отакі». Закономірно виникає запитання: а що в ті прадалекі часи відбувалося на сучасних землях Московщини? Інформації про це не містить жоден літопис чи відомий ученим історичний документ.

Величезний злочин зробила Україна тим, що не знайшла в собі сили охоронити від крадіжки москвинами нашого споконвічного – щонайменше понад 3000-літнього національного імени Русь. За цей страшний злочин тяжко, але справедливо покарав нас Бог. Наслідки цього гріха спокутуємо понині. А нині вже запізно повертатися до імени Русь. Запізно, бо ми той страшний гріх вже спокутували. Тяжко спокутували! Дуже тяжко! Не було і нема ані одного народу в світі, який пролив би за своє національне ім'я бодай одну тисячну тої кількості крові, що її пролили українці за своє. Мільйони українців, українок, українських дітей, навіть немовлят загинули виключно з тої причини, що мали це – найсвятіше для них по імені БОГ – ім'я Україна. Жодна нація не принесла ані одної мільйонної частини тих жертв на вівтар свого національного імени, як наша. І тому все, що з цим іменем зв'язане: блакитно-жовтий прапор, Володимирів тризуб, Свята Кров Героїв, що щедро – аж надто щедро – їх скропила, – все це є внутрішніми, невід'ємними первнями імени Україна. Є нашим найбільшим по Бозі Святе Святих» [45, с. 259].

5. МЕРЯНЬСКА ЗЕМЛЯ. ЗАЛІСНЯ. МОСКВА

«Мало по малу словянские переселенцы берут верх над Мерею, которая перетворяется посредством словян в особый тип – Великорусский».
Д. А. Корсаков

Про етнічний склад Московії, теперішньої Росії, згадує визначний російський філолог, історик М. С. Трубецкой у праці «О туранском элементе в русской культуре». Історик вказує: «Східнослов'янські племена займали спершу лише незначну частину тієї величезної території, яку займає сучасна Росія. Слов'яни заселяли спочатку тільки невелику західну частину цієї території, річкові басейни, які сполучали Балтійське море з Чорним. Вся інша, більша частина території сучасної Росії, була заселена переважно тими племенами, які прийнято об'єднувати під ім'ям «туранских» або «урало-алтайских». В історії всієї названої географічної області ці туранські племена грали спочатку набагато більшу роль, ніж східнослов'янські, російські племена. Саме об'єднання майже всієї території сучасної Росії під владою однієї держави було вперше здійснено не росіянами-слов'янами, а туранцями-монголами. Поширення росіян на Схід було пов'язане з обрусінням цілого ряду туран-

СКАСУВАННЯ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ

Після смерті 16 жовтня 1700 року патріарха Адріана Петро I не давав можливості зібрати собор і обрати нового патріарха. Фактично патріарше управління було скасоване, а всі його функції перейшли до відновленого 24 січня 1701 року монастирського приказу, який став церковно-військово-поліцейським підрозділом при царі. Він контролював діяльність церков, монастирів, збирав з них податки. За наказом Петра I з багатьох церков були зняті дзвони та переплавлені на гармати. Указом від 31 січня 1701 р. монахам заборонялося тримати у келіях пера та папір. У березні 1708 року в церкві надійшов циркуляр з вимогою доповідати у монастирський приказ про тих, хто на сповіді висловлював крамольні думки про царя чи сумнівався у владі.

ТРОІЦЕ-СЕРГІЄВА ЛАВРА.

ських племен, співжиття росіян з туранцями проходить червоною ниткою через всю російську історію. ...Близька взаємна подібність всіх туранських мов і психологічних образів всіх туранських народів абсолютно не підлягає сумніву, і ми маємо право говорити про єдиний туранський психологічний тип, абсолютно відволікаючись від питання про те, чи обумовлена ця спільність психологічного типу кровною спорідненістю чи якимись іншими історичними причинами».

М. С. Трубецкой розшифровує, що під ім'ям «туранських» або «урало-алтайських» народів мається на увазі такі п'ять груп народів:

1. Народи фіно-угрські, які за ознаками мовної спорідненості поділяються на: західних фінів (естів, карелів, власне фінів і низку дрібних племен), лопарів (у Швеції, Норвегії, Північній Фінляндії і в Росії на Кольському півострові), мордву, черемсів, приміських фінів (зирян і вотяків) і угрів (мадярів, або угорців, в Угорщині та Трансільванії і «обських угрів», тобто, вогулів і остяків в Північно-Західному Сибіру); до тієї ж групи фіно-угрських народів належали і вимерлі (точніше, цілком зросійщені) стародавні племена — меря, весь, мурома і мещера, що згадуються російськими літописами.

2. Самоїди, що ділилися на декілька племен, нині майже вимерлі і що збереглися лише в незначній кількості в Архангельській губернії і Північно-Західному Сибіру.

3. Тюрки, до яких належать турки-османи, різні татари (кримські, казанські, азербайджанські, тобольські і т.д.), мещеряки, тептярі, балкарці (карачаївці, урус-

біївці й інші), кумики, башкири, киргизикайсаки, кара-киргизи, туркмени, сарті, узбеки, алтайці, якути, чуваші і багато давніх, зниклих народів, з яких найбільш відомими є хазари, болгари (волзько-камські і «Аспарухові»), половці (інакше кумани або кипчаки), уйгури й інші.

4. Монголи, до яких належать в межах Росії калмики і буряти, а за її межами — власне монголи в Монголії.

5. Маньчжури, до яких, крім самих маньчжурів, належать ще гольде і тунгуси (нині майже поголовно вимерлі або зросійщені) [117].

Землі лісостепової зони Східної Європи, від побережжя Балтійського моря по усій Руській рівнині аж до Уральських гір і далі Західносибірської землі, заселяли фіно-угрські племена.

Карамзін М. М. у роботі «История государства Российского» зазначає: «Кроме народов Славянских, по сказанию Нестора, жили тогда в России (?) и многие иноплеменные: Меря вокруг Ростова и на озере Клещине, или Переславском; Муром на Оке, где сия река впадает в Волгу; Черемиса, Мещера, Мордва на юго-восток от Мери; Ливь в Ливонии; Чудь в Эстонии и на восток к Ладожскому озеру; Нарова там, где Нарва; Ямь или Емь в Финляндии; Весь на Белеозере; Пермь в Губернии сего имени; Югра или нынешние Березовские Остяки на Оби и Сосве; Печора на реке Печоре. Некоторые из сих народов уже исчезли в новейшие времена или смешались с россиянами (?); но другие существуют и говорят языками столь между собой родственными, что можем несомнительно признать их, равно как и Лапландцев, Зырян, Остяков Обских, Чуваш, Вотяков,

МАЙДАН — НЕ ВІНАХІД СУЧАСНИКІВ

Традиція вигнання киянами правителів, які належним чином не виконують своїх обов'язків, має давню історію. Перший такий випадок, зафіксований у писемних джерелах, відноситься до 1068 року, коли виник гострий конфлікт між громадою міста і київським князем Ізяславом Ярославовичем. У битві на річці Альті київське військо, очолюване князями Ярославичами — Ізяславом, Всеволодом та Святославом — половці розгромили. Князі з поля бою втекли. Після цього половці на чолі з ханом Шаруканом безкарно грабували руські землі. Така ситуація призвела до того, що кияни, зібравшись на торговій площі на віче, звернулися до князя з вимогою захистити їх від нападників або ж видати зброю і коней, щоб вони змогли самі прогнати половців. Остерігаючись розгніваного народу, князь відмовився виконати їхні вимоги і утік з Києва до Польщі.

МАЙДАН У СУЧАСНОМУ КИЄВІ.

народами єдиноплеменними и назвать вообще Финскими... ..От моря Балтийского до Ледовитого, от глубины Европейского Севера на Восток до Сибири, до Урала и Волги, рассеялись многочисленные племена Финнов. Не знаем, когда они в России поселились; но не знаем также и никого старобитнее их в северных и восточных ее климатах. Сей народ, древний и многочисленный, занимавший и занимающий такое великое пространство в Европе и в Азии, не имел Историка, ибо никогда не славился победами, не отнимал чуждых земель, но всегда уступал свои: в Швеции и Норвегии Готфам, а в России, может быть, Славянам, и в одной нищете искал для себя безопасности: «не имея (по словам Тацита) ни домов, ни коней, ни оружия; питаюсь травами, одеваюсь кожами звериными, укрываюсь от непогод под сплетенными вервями» [118].

Кожна гілка фіно-угрів: прибалтійсько-фінська, камсько-фінська, пермсько-фінська домінувала над обсько-фінською, яка порівняно слабше і пізніше розвинула свою державність.

Від Смоленщини, Твері, Пскова тягнуться через усю Московську область до Волги та Костроми безкраї землі племінного об'єднання меря. В епоху середньовіччя це плем'я було найбільш політично розвиненим і відіграло в фіно-угрському етномасиві домінуючу та консолідуючу роль [119, с. 22].

Вперше народ меря згадується в VI ст. у праці готського історика Йордана під іменем – «тегепз» [120, с. 18-54].

Про народ меря згадує «Повість минулих літ»: «...а на Ростовском озере меря, а на Клещине озере меря же». Народ меря

згадується літописцем у 882 році, коли Олег, організувавши з фінів Центральної Росії військові загоны, військом пішов на Київ, як зазначає літописець: «Олег поймавоя многи, варяги, чудь, словене, мерю, весь, кривичи» [119, с. 416].

Ось як про територіальне розселення меря згадується в енциклопедії російського міста Нижнього Новгорода. Меря – численне східно-фінське плем'я у Волго-Окському межиріччі, що проживало на території сучасних центральних областей європейської частини Росії, зокрема – Московської, Володимирської, Ярославської, Іванівської і Костромської областей.

Народи мері з усіх сторін були оточені фіноугрськими племенами. Так, сусідами мері до поширення на сусідніх землях східних слов'ян були з південного заходу балтійські племена, зокрема голядь, із заходу і північного заходу – вепси (древньоруська – весь), одне з найдавніших прибалтійсько-фінських племен. З півночі землі мері межували з землями заволоцької чуді, мабуть, також прибалтійсько-фінської етнічної групи, хоча і не цілком встановленого складу. З північного сходу мерянська етнічна територія, мабуть, з'єднувалася з областю приміських племен, швидше за все, предків комі. Зі сходу з мерею межували марійці, а з півдня – мордовські племена: мурома і, можливо, мещера.

Пізніше західними сусідами мері стали східнослов'янські племена – кривичі, новгородські словени і в'ятичі, з рубежу X-XI ст., що почали проникати на мерянські землі [121].

Саме в межах території розселення племені меря знаходиться серце Москов-

ГОЛОСИ З МИНУЛОГО: ТІЛЬКИ ФАКТИ

77

«РАДИ ЕГО НЕВЕЖЕСТВА И ПРОСТОТЫ»

У кінці XVII століття великий вплив на державні справи у Московії мав патріарх Іоаким – людина сувора й консервативна. Він не любив іноземців і боровся з їхнім впливом. Патріарх зумів вислати з країни єзуїтів, почав спалювати єретиків і «чаклунів». Коли ж 1690 року він помер, то Петро I мав намір призначити патріархом високоосвіченого псковського митрополита Маркела. Але мати Петра Наталя Кирилівна та її рідня вирішили, що у Маркела «слишком много учености», і поставили патріархом казанського митрополита Адріана «ради его невежества и простоты».

В. ПЕРОВ, М. ПУСТОСВЯТ. «СПОР О ВЕРЕ» 5 ЛИПНЯ 1682 РОКУ В ПРИСУТНОСТІ ПАТРІАРХА ІОАКИМА.

ської держави – Росії, і тут формувалося етнічне ядро російського народу. Північно-східні князівства: Ярославське, Переяславське, Володимиро-Суздальське, Московське, де пізніше осів Великий князь, повністю збігаються з кордонами розселення народу Меря.

За результатами проведених у 1851 та 1852 роках археологічних розкопок у праці «Меряне и их быт по курганным раскопкам» російський граф А. С. Уваров вказує: «Сделанныя разысканія вполне подтвердили достоверность показанія летописца: «А на Ростовском озере меря, а на Клешино озере меря же». Этими краткими словами обозначены те две главные местности (Клешино или Переяславское озеро и Ростовское озеро), вокруг которых, по преимуществу, сосредоточивались первоначальныя жилища Мерян, и откуда впоследствии меряне вышли, распространяя вдаль свои жилища. Для возрастающей численности народа пространство, занятое вокруг озер, не оказалось достаточным, причем и другие причины, как, например, торговля, могли также повлиять на основание новых поселений вдоль течения больших рек» [122, с. 2].

А. С. Уваров, опираючись на проведені археологічні розкопки, здійснивши філологічний аналіз окремих назв поселень, рік та озер, спробував встановити ареал проживання племен меря. «Съ северной стороны озера Клешино вытекает река Большая Нерль, протекающая на западь чрезъ Калязинский уездъ и впадающая въ Волгу на юге отъ Калягина. Тутъ же не вдалеке вытекаетъ Малая Нерль, которая течетъ на востокъ до впадения въ Клязьму. Обе реки сохранили довольно еще ясно

название самага народа Мери. Но без всякаго изменения название это сохранилось въ Богородскомъ уезде, где при речке Вохонке находится деревня Меря. За темъ, въ Бронницкомъ уезде значительный притокъ реки Оки называется рекою Иерскою или Нерскою. Самое Ростовское озеро, прозванное Неро, напоминаетъ имя первоначальныхъ обитателей. Другая река, прозывающаяся Мерею, вытекаетъ въ Галицкомъ уезде изъ болота близь села Воронья и, после извилистаго течения на протяжении 120 верстъ съ севера на югъ, впадаетъ въ Волгу при селе Николье.

Кроме этихъ названий, сохраняющихъ доселе имя Мери почти въ первобытной его целости, мы имеемъ еще другия названия селений, более или менее смежныхъ, въ которыхъ имя Мери слышится въ первомъ или последнемъ слоге. Такие селения несомненно указываютъ – до какихъ пределовъ распространялась Мерянская земля, и часто те же названия повторяются какъ на окраинахъ, такъ и на середине этой земли, не вдалеке отъ Переяславского или Ростовского озера.

Древность поселений, носившихъ такія названия, чужды и духу какъ славянскаго, такъ и русскаго языка, подтвердилась раскопкою кургановъ. Возле нихъ всегда находились могилы древнейшей эпохи съ обоими обрядами погребения, между темъ какъ могилы второй эпохи, въ которыхъ не встречается следовъ сожигания тель, попадаются на местностяхъ, коихъ названия большею частью славянския, чемъ и доказывается быстрое обрусение Мерянь» [122, с. 18].

Так, на основі зроблених розкопок та проведеного аналізу, А. С. Уваров вста-

«НЕ БЕРУЩОГО НА ДУШУ СМЕРТНОГО ГРІХА»

Великий князь Київський Святополк заарештував Теревовльського князя Василька за наклепом Володимирського князя Давида Ігоровича. Не знайшовши явної вини Василька, Святополк уже хотів його відпустити, але Гліб зажадав, щоб князя Василька передали йому. За його розпорядженням Василька завезли до міста Білгорода неподалік Києва і там... розправилися небаченим на Русі раніше способом – його осліпили. Такий спосіб знешкодження політичних конкурентів, які належали до князівського роду, застосовувався тільки у Візантії. На Русі цей, «не берущий смертного гріха на душу» спосіб, був застосований уперше в 1097 році. Це викликало несприйняття і засудження його жорстокості.

зі Європейської Росії зустрічаємо багато рік, назви яких закінчуються на «ва»: «Протва», «Москва», «Силва», «Косва» і т. д. В одній Камі можна нарахувати до 20 приток, назви яких мають таке закінчення. «Ва» по-фінському означає вода. Назва самої Оки фінського походження: це – обрусіла форма фінського «jok», що означає «ріка» взагалі» [82, с. 294].

Уже поверховий огляд сучасної географічної карти центральної Росії (і то, незважаючи на післяреволюційну манію перейменувань) показує, що цей край насичений дивними і незрозумілими, явно неслов'янськими географічними назвами. Навіть назва Москва чудського походження, чудськими є назви Суздаля (Суждаль), Рязані (Ерзя), Костроми, Пензи, Тамбова, Пермі та багатьох інших російських міст. «Скажемо лише, що майже половина географічних назв, які зустрічаються в північній половині Європейської частини СРСР, за своїм походженням фіно-угрські. А таких топонімів – тисячі. Всі вони входять у словниковий фонд російської літературної мови: Вологда, Рязань, Онега, Кама, Холмогори, Вичегда, Вятка і т. д.», – вказує російський лінгвіст В. І. Литкін [123, с. 131].

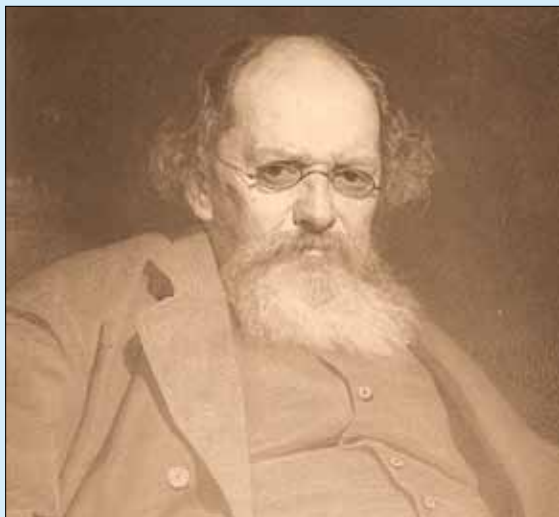
П. Штепа пише: «Для науковця-дослідника географічні назви є безсумнівною вказівкою на те, який народ заселяв у праісторії дану територію. Коли поглянемо на мапу Московщини, то побачимо, що більшість географічних назв (особливо річок, озер, гір) є фінськими. Сучасна лінія фінської топоніміки йде від південного кута Естонії, вздовж кордонів Латвії, на Вітебск, Арьол, Саратоф, Пензу, Арєнбург, Челябінск. Отже, топоніміка встановлює безсумнівно факт, що Московщина заселена фіно-угр-

ськими племенами. Цей факт визнають і самі московські науковці. Наприклад, Д. Анучкін каже: «В X ст. вся територія пізнішого Ростовсько-Суздальського князівства була заселена виключно фінськими племенами». Московський історик М. Покровський пише: «В жилах сучасних москвинів тече щонайменше 80% фіно-татарської крові». Те саме говорять історики В. Мавродін, П. Третьяков, А. Спіцин та інші. Третьяков пише: «Судячи з археологічних знахідок, племена горішнього Дніпра, Оки і Волги були автохтони (тубільці) і з племенами середнього Подніпров'я генетично не були зв'язані» [45, с. 25].

Базуючись на досягненнях сучасної європейської політичної науки та археологічних джерелах із Центральної Азії, за сукупністю проаналізованих матеріалів можна наголосити, що народ меря займав об'ємну територію, починаючи від Московської, Ярославської, Володимирської, Костромської та Іванівської областей. На заході народ меря межував із Смоленською, Новгородською, Псковською та Тверською областями. На північному сході меря межували з марійцями. На сході з Муромою, на півдні – з Мещерою. Північно-західним сусідом мері була Весь. Археологічний матеріал засвідчує чіткі риси мерянських старожитностей в XII ст. на вище означеній території.

У X-XI ст. у мері з'являються нові елементи культури, що можна пояснити впливом на цей народ слов'ян. В XI ст. асиміляція мері зі слов'янами посилюється. В цей час у них формується класове суспільство під впливом залучення мері до складу Київської держави.

За документально датованими свідченнями, прослідковується становлення фі-

ЗОВСІМ НЕ ЗНАЄ ВЕЛИКОРОСІВ

«Розгорніть сторінки першого нашого літопису, який написаний не пізніше XI століття. Укладач його знає малоросів і перелічує різні гілки цієї частини руського племені: називає північно-західні частини того племені – кривичів (білоросів) і слов'ян, ще згадає радимичів і в'ятчів... але, на диво, зовсім не знає великоросів. На схід від західних руських племен, де тепер живуть великороси, мешкають, за літописом, фінські племена, які частково існують і зараз, а частково вже зникли. Де ж у цей час були великороси? Про них у переліку племен, які живуть у сучасній Росії, не згадується жодним словом... Виникає запитання: хто такі великороси? Де вони взяли, якщо до XI чи XII століття їх не існувало?»

*К. Д. КАВЕЛІН,
«Думки і нотатки про російську історію»,
Вісник Європи. — 1866. — Т. II.*

нів-росіян і українців як різних народів до епохи впливу Київської Русі. Вплив закінчується з формуванням у фінів-росіян і українців як різних народів Суз (фінське слово) – дальського (слов'янське слово) князівства зі слов'янською незначною, щодо етномасиву фінів, військово-політичною системою. Окремі дослідники вважають, що Суздальське князівство за устроєм було ще суто фінським, і тільки Володимирське (на Клязьмі) мало значні елементи державної структури Київської Русі. Московське князівство – це вже вища форма фінської державності, яке консолідувало фінів з новою етноназвою московитів (росіян).

За усієї політичної, військової, релігійної домінанти Київської Русі, яка фактично нав'язала фінам свій військово-політичний лад, фіни, за висновками етнологів, зберегли незмінними свої звичаї, культуру, побут, пісенний фольклор, що різнить їх зі слов'янами старокиївської держави [119, с. 63].

* * *

Рано почалася колонізація слов'янами цієї області, яка знищила мерянську самостійність. У результаті мерянські народи частково, мабуть, відійшли з іншими фінськими племенами на північ, а частково розчинилися в масі більш культурних слов'ян і сприяли утворенню великоруської народності [121].

Як ми дослідили, Ростово-Суздальська земля була територією фіно-угрських племен та не вважалась Руською землею.

На Русі, в Києві та Чернігові, територію між Волгою та Окою називали Заліською («Залеська земля»), тобто такою, що міститься за лісом [82, с. 228]. Причиною

цієї назви були непрохідні ліси, що відокремлювали Заліську землю від півдня. Поволі просувалася слов'янська колонізація, переважно новгородських словенів та кривичів, у землі фінів [83, с. 175].

Про цей період ми маємо надто скупи дані тому, що київських літописців не цікавили події в глухій північно-східній провінції. Досить сказати, що лише «з двадцятих років XI століття дають наші старі літописи деякі відомості про російський північний схід», – пише російський історик О. Пресняков [124, с. 5].

Точну дату прилучення Заліської землі до сфери впливу Руської держави встановити важко, в усякому разі це відбулося досить пізно, десь не раніше X-XI ст. [125, с. 173].

Спочатку з Русі їздили на Залісся далеким окружним шляхом – через Новгород. Тільки набагато пізніше проклався шлях через Смоленськ.

Природною особливістю Залісся була сильна заболоченість території. Величезна кількість озер і боліт, густо порозкиданих по всьому краю, становила серйозну перешкоду для розвитку хліборобства і викликала значні труднощі при спорудженні сухопутних шляхів сполучення. В. Ключевський пише, що «до половини XII ст. не помітно прямого сполучення далекого Залісся з Києвом» [82, с. 286].

І до цього часу Залісся не становило особного уділу, а входило до складу Чернігівського та Переяславського князівств [54, с. 82].

Церква і релігія разом із владою йшли попереду у справі підкорення фінських народів.

«ЖИТЕЛЕЙ ТАМОШНИХ ЕДИНЫХ ВЫРУБАЛ...»

Після Конотопської поразки у липні 1659 року, в ході московсько-української війни, реакція московитів була дуже бурхливою. В облогу вони взяли міста Короп та Срібне і досить швидко зайняли ці фортеці. Що сталося зі Срібним описали самі московити. Зокрема, князь Пожарський писав: «...без великого труда город Сребное достал, жителей тамошних единых вырубал, а других в полон забрал со всеми их набытками; а козаков полку Прилукского, там бывших, погромил и распудил». Тож, як бачимо, жителі були вирубані, або взяті в полон. Місто також дуже постраждало, бо в 1666 році Срібне вважалось лише невеличким містечком на 114 міщанських дворів.

Ченці Печерського монастиря, укріпившись в Україні-Русі, пішли з християнською місією до фіно-угрських народів, які руські (українські) князі почали консолідувати політично в Суздальсько-Володимирську державу. Джерела наголошують, що християнізація фіно-угрських народів проходила з XI по XII століття і мала великий успіх. У XIII столітті ці народи вважали себе уже русичами-християнами [126, с. 57-61].

Звівши монастир, ченці втягували у свою віру спершу легко піддатливих людей, а далі обіцянками, подачками й погрозами залучали більш стійких. Згодом довкола монастиря створювалися поселення. Необхідно врахувати, що монастирі одночасно були й захисниками фінського і татарського люду, який прийняв релігію. При цьому, релігійне вчення і постулати могли пояснити віруючим людям практично все. Серед первозданної дикої й непривітної природи північного сходу Європи віруюча людина отримувала захист згори і навіть будь-яке своє нещастя могла пояснити волею Всевишнього. У ті часи, коли людина повністю залежала від природи, первісні постулати релігії озброювали й захищали її, підносили над невідомим, давали їй первісне джерело знань. Цим і пояснюється історично швидкий темп підкорення фінських народів. За якихось 500 років майже все населення північного сходу, від Рязані й Тули до Білого моря й Ками, прийняло християнство і становило основний кістяк, основну масу великоросійської нації [127].

Тривалий час Заліська земля була малопривабливою для київських князів. Відзначаючись суворим кліматом, населена бідними фінськими племенами

(Весь, Меря), вона вважалася найостаннішим уділом [128, с. 29].

У суздальську землю з Київського князівства й інших слов'янських князівств вирушали переважно князі та їхні прибічники – дружинники, священники й розмаїта публіка. А їхніми підданими ставали аж ніяк не слов'яни, які прийшли з ними, а місцеві, тамтешні фінські племена, яких мечем і хрестом, батогами і лестошами втягували у велико-російську націю [127].

«У Залеській землі, – пише Н. Полонська-Василенко, – з довгих часів були міста – Ростов, Суздаль. Володимир призначив до Ростова Ярослава, а, перевівши його до Новгороду, – посадив на місце Ярослава з Мурому Бориса. Можливо, перші князі обмежувалися в Ростовському князівстві збором данини. Лише в 1151 році перестало воно платити данину. Літописець пише, що Борис, князь Ростовський, увесь час перебував у Києві, при Володимирові. Не жили в Ростові й Ярославові сини» [83, с. 175-176].

Ростово-Суздальська земля, за словами російського історика В. Ключевського, була країною «...яка лежала поза старою, корінною Руссю і в XI ст. була скорше чужорідною, ніж руською країною. Тут проживали – мурома, меря і весь». Володимир Мономах поставив там князем Юрія Довгорукого, який походив не від першого шлюбу Володимира, а від другого – з куманкою [83, с. 176].

Виходячи з рішень Любецького з'їзду князів, сьомий син Володимира (Юрій) мав мало шансів заволодіти великокиївським столом.

За невиконання доручень з охорони Руської землі у 1149 році київський

«СТАРШИЙ БРАТ НЕХАЙ СУДИТЬ ВАС ЯК ПРАВИТЕЛЬ...»

Великий князь Ярослав Мудрий, цар України, як його ще називали, незадовго до смерті заповідав своїм синам: «Ось я лишаю світ цей, сини мої: живіть у любові, тому що всі ви – брати, від одного батька, від однієї матері... Якщо ж житимете в ненависті, розбраті та міжусобицях, то й самі загинете, і погубите землю батьків своїх і дідів своїх, котру вони добули трудом своїм великим». А ще він наказував синам: «Нехай кожен буде задоволений своєю часткою, а як ні, то старший брат нехай судить вас як правитель. Він захистить ображеного й покарає винного». Не послушали сини батька і, як він і пророкував, самі загинули й державу занапалили, прирікши своїх нащадків і підданих на страждання й загибель.

князь Ізяслав прогнав до батька в Суздаль князя Ростислава, сина Юрія, князя Суздальського.

У Іпатіївському літописі зазначено наступне: «І послав [Ізяслав] до нього мужів своїх, і сказав йому: «Осе, брате, ти до мене од отця прийшов еси, бо отець тебе сильно обидив і волості тобі не дав. Я ж прийняв тебе широко, як достойного брата свого, і волость тобі дав. Так що навіть отець тобі того не дав, що я тобі дав, а ще я і Руську землю наказав тобі стерегти... Піді-но ти до свого отця»... Ростислав же, прийшовши до отця свого в Суздаль, ударив перед ним чолом... Юрій же, зажурившись соромом сина свого, собі сказав: «Чи ото нема частки в Руській землі і моїм дітям» [100, с. 221-222].

Російський історик В. О. Ключевський зазначає: «До половини XIV ст. маса російського населення, затиснута ворогами в межиріччя Оки і верхньої Волги, тіснилася тут на поодиноких розчищених серед лісу та боліт смугах зручної землі. Татари і Литва замикали вихід із цього трикутника на захід, південь і південний схід. Залишався відкритим шлях на північ і північний схід за Волгу; але там був глухий непрохідний край, подекуди зайнятий дикунами-фінами; російському селянинові з родиною і бідними пожитками страшно було пуститися в ці бездоріжні нетрі. Стародавні пам'ятки історії російської церкви свідчать, скільки сили духу проявлено було російським чернецтвом у цьому мирному завоюванні фінського язичницького Заволжя для християнської церкви і російської народності. Численні лісові монастирі ставали тут опорними пунктами селянської колонізації: монастир слугував

для переселення-хлібороба і господарським керівником, і позичковою касою, і парафіяльною церквою, і, нарешті, притулком на старість. Навколо монастирів осідало бродяче населення, як коріннями дерев зчіплюється хисткий піщаний ґрунт. Заради порятунку душі чернець утікав від світу в заволзький ліс, а мирянин чіплявся за нього й за його допомогою заводив у цьому лісі новий російський світ. Так створювалася верхньоволзька Великоросія дружними зусиллями ченця й селянина, вихованих духом, який вдихнув у російське суспільство преподобний Сергій».

В. Білінський слушно зауважує, що професор В. О. Ключевський дуже вдало аргументував думку, як за допомогою монастирів і ченців з фінських племен утворилася нація великоросів. Бажано лише відсіяти «професорську полову», ніби мимохідь розсипану. Спочатку він пише: «край, подекуди зайнятий дикунами фінськими», але незабаром сам себе уточнює: «багато було тоді нехрещених людей за Волгою». Ми знаємо — вся земля цього великого краю була заселена фінськими племенами, звісно, їх було дуже багато, порівняно зі сторонніми людьми, які «тіснилися тут на поодиноких розчищених серед лісу й боліт смугах зручної землі».

Навіщо авторові потрібна була маніпуляція, відомо. Необхідно «розбавити» фінські племена слов'янськими, як пише професор, «росіянами», хоча сам уже давно визнав, що російського народу ще й близько нема. Але якось треба пояснити появу «великоросів» із фінів і татар. Хочеться наголосити ось на якій думці, висловленій професором. Він пише: «Так створювалася верхньоволзь-

ЗА ЧУБ І ДО... РАЮ

Найдавніше зображення людини з козацьким чубом виявили археологи на кістці мамонта, якій, за висновками учених, не менше 17 тисяч років. І знайдено її на стоянці Мізіна (Чернігівська обл.). Наступна згадка про «оселедець» відноситься до часу міграції арійських племен, які перекочували до території нинішньої України з Індії чотири тисячі років тому. У них ця зачіска символізувала приналежність до касты воїнів — кшатріїв. А ще «козацького чуба» у минулому можна було побачити у германців, готів, скандинавів... Серед правителів давньої Русі чуба носив князь Святослав. Проте козаки внесли до трактування його сутності зменю гумору, адже вважали, що за своє земне життя таки добряче нагрішили на цій землі, а тому їй не претендували на місце в раю. Однак придумали спосіб, аби вибратися і з пекла, бо вірили, що Бог, побачивши козаків у пекельному полум'ї, саме за чуби висмикуватиме їх звідти і відправлятиме до раю.

ка Великоросія дружними зусиллями ченця і селянина...».

Якщо згадати, що слово «селянин» у російській мові є перекинутим варіантом слова «християнин», нам стане зрозуміло, хто створив Великоросію. Чернець і християнин, він же хрещений ченцем – фін.

Таким чином, В. О. Ключевський своїм повним виданням «Курсу російської історії» підсумував усю історичну науку Російської імперії.

В. О. Ключевський пише: «Глибока юридична і моральна прірва лежала між давньоруським паном та його холопом: останній був для першого за законом не особою, а просто річчю. Слідуючи споконвічному тубільному звичаю, а може, і грекоримському праву, яке не вважало злочином смерть раба від побоїв пана, російське законодавство ще в XIV ст. проголошувало: якщо пан «согрішить», невдалим ударом уб'є свого холопа або холопку, за це його не піддавати суду і відповідальності».

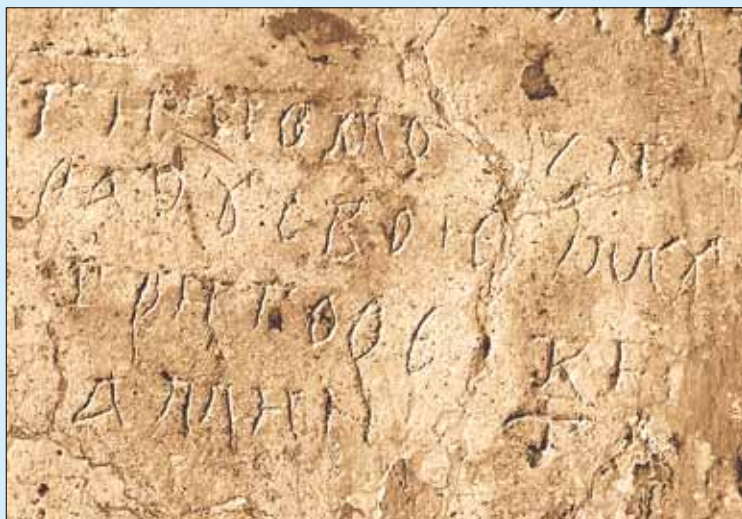
А тепер запитаймо себе: звідки така жорстокість до єдиновірця й до одноплемінників? Адже йдеться про XII–XIV ст., тобто про початок створення лише Суздальського, а пізніше Московського князівства. Чому, перебравшись із Києва в Суздаль, православний пан почав так поводитися?

За такого розкладу все стане на своє місце: руські князі і бояри не могли вважати рівнею собі підкорений люд із племен мокша, мурома, меря, весь, мещера, перм, печора. Ось звідки починалась неодмінна жорстокість і презирство російського (московського) пана й аристократа до хрещеного фіно-угрського народу [127].

Дані археологічних розкопок не підтверджують масового переселення слов'ян на колонізовані землі.

Поглянемо на російські джерела. Російський інтернет-ресурс Меря Мир вказує: «Згідно з даними археологічних розкопок та історичних джерел, колонізація слов'янами з корінної Русі (України) центру майбутньої Московії відбувалася повільно, без великих воєн і конфліктів. Вона здійснювалася переважно силами молодших князів, які не мали княжих «столів» на своїй історичній батьківщині, і слов'янськими християнськими ченцями. Період даної колонізації майже ніде не простежується: за фіно-угрськими культурними шарами відразу слідують середньовічні московитські. Слід звернути увагу: не слов'янські, а саме московитські, коли матеріальна і духовна культура Московії більш-менш уніфікувалася» [129].

Аргумент про слабку заселеність великоруської території не витримує критики. Потрапивши в той час, нашому погляду з'явилися б десятки міст – Суздаль (споконвічна мерянська назва Суждять), Володимир, Москва, Переславль-Залеський, Клецин (мерянське місто поблизу Переславля), Углич (теж, ймовірно, мерянська назва), Галич мерянський і так далі; сотні мерянських сіл і селищ по річках, висока матеріальна культура, включаючи сільськогосподарську. Ми б побачили древні сакральні центри язичників – Синій Камінь у Клецині і монастирі, майбутні релігійні центри Російського Православ'я, такі як Авраама монастир в Ростові Великому. Та й перша столиця на території Північної Русі теж була мерянська. Місто Сар («Царський») у сучасній Ярослав-

«А ВОРОГОВ ТРЯСЦЕЮ ОТОЧИ!»

В Соборі святої Софії у Києві відкриті написи тисячолітньої давнини, на яких присутні майже всі риси сучасної української мови. Написи свідчать, що кияни XI–XIII століть не були «праросіянами». Були вони праукраїнцями, бо казали – «А ворогов трясцею оточи!» Хоча видряпувати на стінах соборів написи було заборонено церковним статутом Володимира Великого, «порушники» знайшлися – від ремісників до князів. Поширений серед Софіївських графіті напис «Господи, помози рабу своєму...» вносять імена у типово українському давальному відмінку: Петрові, Василієві, Мареві, Ставрові, Нестерові, Федорові, Данилові тощо.

ській області грав роль племінного центру – прообразу всіх столиць майбутньої Великоруської держави.

До приходу слов'ян з Півдня, який точно не можна назвати масовим, тут кипіло життя. Меряни були лідерами тодішнього фіно-угрського світу Європейської Росії. І тому вони виявилися сприйнятливими до нової ідеї державного будівництва на основі слов'янської мови і візантійської релігії, але етнічно залишившись фіно-уграми. Це було достовірно доведено в дослідженні генофонду російського народу в 2005 році. Генетична відстань між росіянами та фіно-уграми виявилася 2-3 одиниці, тобто фактично це один величезний народ [121].

Як слушно зазначає харківський професор філософії А. П. Ярошенко, Київська Русь хоч і стала найбільшою державою середньовіччя, але українські князі не зуміли виробити чіткої системи престолонаслідування та державоуправління. І простір, який вони колонізували, поглинув державницькі спроби київських князів. Вони самі і переселенці, які йшли за ними на Північний Схід, колонізуючи дикі землі, знову породили найлютіших противників України-Русі. Змішуючись із місцевими фіно-угрськими племенами (черемиси, мурома, чудь, меря, вепса, весь) і втрачаючи у часі і просторі політичну єдність і власну етнокультуру, вони ставали для неї чужими і фізично, і духовно. Культура і демократичний дух Українства розчинився у безмежно рабській і тупо-жорсткій психології фіно-угрської етностільноти. І після 300-літнього панування Золотої Орди тут сформувалась чисто азійська держава, перейнята впертою

ненавистю до Європи і Київської Русі, як її уособлення на сході європейського континенту. Це була Московщина, пізніше – Російська імперія [130, с. 239].

Ознаки московської політики стосовно колишньої метрополії проявились у руйнівних походах на Київ вже тих, хто став іншим, систематично і послідовно у 1162, 1169, 1202, 1204, 1207, 1210, 1240 рр., знекровлюючи його і перетворюючи у позаштатне удільне володіння Володимиро-Суздальського князівства. Князь цього північного краю Андрій Боголюбський, названий так не за свої діяння, а за маєтком місця народження, син засновника Москви, одним із перших усвідомив свою окремішність і зверхність над Києвом. І занепад нашої сили і єдності почався не з ординських навал в 1240 р., а саме з міченого чорною міткою 1169 року, коли цей князь, об'єднавши 12 східних князів і за підтримки половців жорстоко розправився з Києвом, завдавши такого нищівного удару по населенню і місту, якого воно не зазнавало за всю свою попередню історію [63].

* * *

В. О. Ключевський зазначає, що назва «Москва» за своїм походженням (етимологією) є назвою не слов'янською, а фіно-угрською [82, с. 294].

Мовознавець А. Преображенський висловив припущення, що це радше «мерянське слово, бо Владимирська, Ярославська і вся Московська губернії склали область Мері». Автор наводить три чудськомовні версії тлумачення цієї назви. За однією з них, назва походить від мерянського «моска» «ава» – медведиця («моска» – медвідь і «ава» – мати,

«ВЫСЕЧЬ И ВЫЖЕЧЬ...»

Відомий український письменник Євген Гуцало у газеті «Літературна Україна» від 12 квітня 1990 року наводить вражаючий факт «братської любові» московитів. Так, після смерті Богдана Хмельницького Москва вирішує знищити Україну-Русь. Для цього цар послав в Україну 100-тисячне військо, вважаючи, що його достатньо для здійснення свого задуму. Але гетьману Івану Виговському значно меншими силами вдалося вщент розбити московитів. Та відбитися від наступних нападів Виговському завадила міжусобна боротьба за владу в Україні. І цим негайно скористалися московити: під командуванням воєводи Баратинського вони влаштували справжнє полювання на прихильників гетьмана. «Князь Баратинський, по дорозі на Київ повісив 3000 чоловік, потім, вирізавши в Україні майже п'ятнадцять тисяч українців, запитував Московського царя дозволити йому «высечь и выжечь» усе українське населення на 150 верст коло Києва», – пише Євген Гуцало. Упродовж кількох наступних років москалі винищили майже всіх соратників Богдана Хмельницького.

ПАМ'ЯТНИК ІВАНУ ВИГОВСЬКОМУ У МАНЯВСЬКОМУ МОНАСТІРІ, ДЕ ВІН ПОХОВАНИЙ.

жінка). За другою — із фінського «musta» — чорний, брудний і «va» — вода, тобто «брудна вода». За третьою — «моска» — корова і «ва» — вода, тобто «коров'яча калюжа» [131, с. 559].

М. Фесмер стверджує, що останнє тлумачення набрало широкої популярності завдяки авторитетові історика В. О. Ключевського, який вважав його найбільш достовірним. Відомі інакші етимологічні варіанти цієї назви. Наприклад, назва річки, яка дала ім'я Москві, перекладається з бурят-монгольської мови як «закручене русло» [54, с. 153].

Дещо по-іншому походження назви Москви бачить автор статті «Меря» в енциклопедії Нижнього Новгорода, заперечуючи концепцію походження слова «москва» з двох слів мови комі: «моск» («корова») і «ва» («вода»). Адже комі ніколи й близько не жили поряд з Московським регіоном, і немає на території Республіки Комі жодної річки або струмка з подібною назвою. До того ж, найдавніша форма імені міста — «Москво», що і зафіксували літописи та інші джерела; лише значно пізніше воно стало звучати як «Москва».

Зрештою, автор доходить до висновку, що в мерянській мові був такий корінь — «моска», що означало «конопля». Конопля культивувалася виключно в мирних цілях: з неї отримували пеньку, а з пеньки шили одяг, мішки і деякі інші речі. Цікаво, що і попередники мері на московській території — племена дяківців (за назвою села Дякове в Коломенському, де відкрили їх перше городище), які селилися в заплаві Москви-ріки ще на початку I тисячоліття нашої ери, також обробляли поля з коноплею [121].

«Від фіно-угрської назви столиці Москва, що вперше як невелике село згадується лише в середині XII ст., пішла назва всієї держави. «Як колись від Візантії майже вся Греція називалася Візантією, від Риму — вся Римська імперія — Римом, і навіть весь світ, так від Москви... всю велику Росію йменували Московією», — зазначає російський історик, етнограф Снегірьов І. М. [132, с. 1].

Стосовно дати заснування Москви український вчений Я. Дашкевич вказує, що: «Брехнею є те, що Москва заснована Юрієм Довгоруком у 1147 р. Це міф, який не має доказового підтвердження. Москва, як поселення, була заснована 1272 року. Цього ж року був проведений третій перепис населення Золотої Орди. При першому переписі (1237-1238 рр.) і другому (1254-1259 рр.) — поселення Москва не згадується» [52].

Щодо населення тих земель Є. Наконечний пише: «з політичним об'єднанням населення з Москвою, в ньому запанувало спеціальне ім'я москвичів, московських людей, московської держави (Московії). Правитель цієї держави називає себе князем (згодом великим князем, а пізніше — царем) московським, а своїх підданих — московськими людьми. Так, наприклад, Василь Васильович у «посланні» до Константинопольського патріарха називає себе «великим князем московським». У грамоті Земського собору на вибір 1613 р. першого царя із роду Романових Михайла Федоровича читаємо: «И все православные крестьяне всего Московского государства от мала до велика и до сухих младенцев, яко едиными устами, вопіяху и вызываху глаголяще: что быти на Володимірском, и

ПЕРШИЙ ПОДІЛ ПО ДНІПРУ

1024 року почалося заворушення в Суздальському князівстві, яке було складовою частиною Русі-України. Зараз важко з'ясувати, що саме там сталося, чому повсталі суздальці спробували вигнати воїнів гарнізону з міста. Але можна припустити, що суздальцям уже марилася окрема держава з центром у Суздалі. Оскільки ж Ярослав Мудрий розпочинав свою кар'єру з володіння Ростово-Суздальською землею, то недопущення сепаратизму суздальців для Великого Київського князя було справою честі. Загалом, придушення цього повстання особливих труднощів не становило, якби не один важливий факт. Скориставшись тим, що Ярослав придушував повстання, на його володіння напав Мстислав, князь Тмутараканський, брат Ярослава, якому набридло залишатися провінційним князем і захотілося розширити свої володіння аж до витоків Дніпра. У битві між братами поблизу Чернігова Ярослав зазнав нищівної поразки. Проте Мстислав не пішов на Київ, а запропонував поділити їхні володіння по Дніпру. Це був перший випадок розділення України по цій великій річці.

на Московском, и на Новгородском государствах, и на царствах Казанском, и на Астраханском, и на Сибирском». Коли скинули з трону Василя Шуйського, то до претендента на трон духівництво поставило таку вимогу, щоби: «был из Московских родов, а Литовского и Немецкого Короля и Королевичев на Владимирское и на Московское Государство не избирать». Ця епоха (XV-XVIII ст.) в усіх російських історіях має назву «Московської».

Словосполучення «Московське царство» міцно увійшло у вжиток сучасників, а потім публіцистів і вчених пізнішого часу. Вислів «в епоху Московського царства» зустрічаємо нерідко у Леніна. Не вдаючись з цього питання у зайві деталі, відзначимо, що аж до 1721 р. назви «Москва», «Московське государство», а не «Русь» і «Росія», були офіційними урядовими назвами держави [54, с. 153-154].

Як приклад, наведемо витяг із договору з Туреччиною від 03 липня 1700 року: «А понеже государство московское самовластное и свободное государство есть, дача которая по се время погодно давана была крымским ханам и крымским татарами, или прошлая или ныне впредь да не будет должна от его священного царского величества московского даватись...». Далі в статті 12 цього договору вказується: «Московского народа мирянам и инокам иметь вольное употребление ходить во святой град Иерусалим...».

А також уривок з першої московської газети «Ведомости о военных и иных делах, достойных знания и памяти, случившихся в Московском государстве и в иных окрестных странах», де в першому номері за січень 1703 р. повідомляється:

«Из Казани пишут. На реке Сожу нашли много нефти и медной руды, из той руды медь выплавили изрядну, от чего чают немалую быть прибыль Московскому государству» [133, с. 246-247, 331-332].

Зверніть увагу, що ще на початку XVIII століття в середині держави вживається назва не «Росія», а саме «Московія». А договором від 1700 року підтверджується сплата Московією кримським ханам щорічної данини до цього часу.

«Московське князівство (пізніше імперія) виступає на арену Східної Європи щойно – в XVI сторіччі. Ця молода держава була знана як Московія, а її жителі московіти-москалі, – це дійсно предки сьгоднішньої Росії, й вони створили дійсну базу пізнішої російської держави. Расово з переважливими фіно-угрським і зокрема монгольським кровозмішанням і впливом Москва розвинулась у могутній фактор і піднесла претензії на гегемонію у Східній Європі, виступивши як спадкоємець давньої Українсько-Київської держави.

Держава засвоїла собі у зміненій формі дотеперішню народню назву Українців: Русь, та не лише на підставі тої зміни назви, або радше грабунку, Москві вдалося історично обґрунтувати своє могутнє становище. Багато сприяла цьому ще розпропагована неіснуюча «близькість» всіх «руських»: Великорусів, Малорусів і Білорусів. У дійсності, однак, ідеться тут про різні народи: український, білоруський і московський», – пише Мирослав Іван Любачівський [134, с. 15].

Для всієї Європи, від Литовсько-Руської держави, Польщі аж до Англії, для країн Сходу, турків і арабів, існувала тільки одна

ГОЛОСИ З МИНУЛОГО: ТІЛЬКИ ФАКТИ

87

МИ ТАМ ЗАБУЛИ, ЩО ТАКЕ РАДІСТЬ І СМІХ

«Дякую Тобі, Боже, що ми знову в країні козаків. Два роки, які ми прожили в Московії, наші уста були замкнуті на замок, наш розум у в'язниці. В тій країні ніхто не може почуватися хоч трохи вільним. Ми там забули, що таке радість і сміх. За кожним нашим кроком стежили московити».

**Антиохійський патріарх
Макарій III
після перебування
в 1654-1656 рр.
в Москві.**

ПАМ'ЯТНИК «ЗВІДКИ Є ПІШЛА РУСЬКА ЗЕМЛЯ» НА СТАРОКИЇВСЬКІЙ ГОРІ.

офіційна назва: Московське князівство (царство), Московія або просто Москва. Навіть історична енциклопедія змушена визнати: «Сусіди називали країну Московією». Її жителів називали московитами, московитянами або москалями, і, як побачимо далі, ця назва – Московщина, Московія (з відповідно похідними термінами) – була єдино виправданою традиційною науковою назвою [54, с. 154-155].

«На більшій частині Московщини простий люд не ідентифікував себе ні з яким етносом і не мав певного етноніма, але називав себе християнами. Саме цим і пояснюється той досить дивний факт, що назва селян у російській мові походить не від місця їхнього проживання на селі (як в українців, білорусів), а за релігійною ознакою: крестьянин < крестиянин < христианин. Від фіно-угрської назви столиці окремого князівства «Москва» було названо цілу державу. Її правителі називали себе князями (згодом – великими князями, пізніше – царями) московськими, а своїх підданих – московськими людьми. Назви «Москва», «Московія», «Московское государство» були офіційними урядовими назвами держави. Так її називала і вся Європа, країни Сходу, турки, араби та інші народи, а жителів Московщини іменували «москвинами», «москвитянами», «московітами», «московитянами». Українці від XV ст. своїх північно-східних сусідів послідовно називають москалями, а їхню країну – Московією. Як бачимо, становлення російського етносу відбувалося далеко від Києва й усієї первісної Русі – Середньої Наддніпряни і не має до неї жодного стосунку», – вказує Півторак [58].

* * *

Безсумнівний вплив слов'ян на фінів, майбутніх росіян, був глибоким. З X по XIII століття фіни пережили процес культурного піднесення за рахунок впливу етнокультури та політичної організації Київської Русі. Однак фіни-росіяни та українці-слов'яни – це різні народи, що зауважує ще в XII столітті Нестор літописець. Безсумнівно, кристалізація московитів (росіян) з фінського етномасиву і подальший політичний розвиток під впливом київської династії Рюриковичів змінили літописні племена меря, ерзя, сум, вепси, ем, мордва, мурома, черемси. І з переконливою вірогідністю можна стверджувати, що етнос творення росіян (московитів) проходив через еволюцію фінських племен як корінних жителів Росії. Не варто також забувати, що на етнотворення росіян, домінуючи, вплинув прибалтійсько-фінський конгломерат, зокрема, племена ести, сум, не применшуючи ролі місцевих фінських племен меря, що, власне, і є корінним населенням центральної Росії [135].

Незалежний фіно-угрський портал Kominarod.ru підтверджує: «Россия – это неславянская страна. К территориям, населенным древними околославянскими народностями, можно отнести лишь Смоленск, Курск, Брянск – территории древних кривичей (славянизированных западными славянами балтов). Остальные земли – финские, где никаких славян никогда не жило: чудь, мурома, мордва, пермь, вятичи и прочие. Главные топонимы исторической Московии – все финские: Москва, Муром, Рязань (Эрзя), Вологда, Кострома, Суздаль, Тула и т. д.

У КОГО МОСКВА «ПОЗИЧИЛА» СВІЙ ГЕРБ?

ГЕРБ МОСКВИ.

Відповідь однозначна – у Русі! Бо на родинному гербі київських князів Рюриковичів розміщений святий Георгій (Юрій), який вбиває чудовисько – змія. Та й християнське ім'я Ярослава Мудрого – Юрій (Георгій) – набуто ним саме на честь Георгія Змієборця. Цей герб носили покоління руських (українських) князів із правлячої династії, а також такі міста як Київ, Кам'янець-Подільський, Збараж, Ніжин, Володимир-Волинський, Любомль, Смотрич, Заслав. Обриси його простежуються навіть на печатці галицького, новгородського й торопецького князя Мстислава Удатного (1180–1228). А ще Юрій здавна був на родовому гербі князів Острозьких. У XIV–XVI ст. вершник-лицар вважався уособленням Великого князя Литовського, Руського і Жемайтійського та його держави загалом, а також символізував «погоню» – військове ополчення, коли під час відбиття облоги міста всі, без винятку, гналися за ворогом, переслідуючи його.

Ети території були за несколько веков завоювані колоністами. В рідких городках-крепостях, основаних русинами і норманнами, жила горстка колоніальних правителів с дружиной – сеть этих крепостей-колоний и называлась «Русью». А 90-95% населения края было неславянскими туземцами, подчинявшимися этим более цивилизованным окупантам» [136].

В. Білінський пише: «Київський тисяцький Ян Вишатич, перебуваючи 1071 року серед племені мері, міг покладатися лише на своїх дружинників. Іншої опори в тому середовищі він не мав. Ні єдиного християнина серед мері не виявилося. Літопис про це мовчить. Направляючись у мерянську землю – а то був кінець XI століття, – Ян Вишатич змушений був узяти з собою християнського священика, тому що їх у тій землі не було. А перед смертю християнин зобов'язаний був сповідатися. Тобто, як і курганні розкопки графа О. С. Уварова, легендарний літописець Нестор свідчив: християнства в мерянській землі до кінця XI століття не було. Серед мері панували язичницька віра та хоронителі тієї віри – волхви. Тут цілком резонно виникає запитання: де ж побачити отих прийшлих слов'ян, які, згідно з московськими писаннями, повсюдно панували ще з IX століття в мерянській землі? І, на велику прикрість великоросів, ми змушені, уже вкотре, засвідчити: до кінця XI століття в мерянському середовищі, на землі давньої Московії, слов'ян не виявлено. Московська облуда про присутність у ростовсько-суздальській землі слов'ян великим Нестором не підтверджується.

Багато сотень років російські історики та політики намагалися довести, що саме

в ростовсько-суздальську землю, починаючи з XII століття, змістився центр політичного життя Київського князівства. Варто зауважити: якби в XIII столітті в землі мерян і взагалі – всіх фінських племен – не наскочили татари хана Батия, та земля ще багато сотень років залишалася б найдикішою європейською глушиною. Саме Золота Орда, яка стояла на той час набагато вище в політичному, військовому та економічному розвитку, виявилася каталізатором підйому Московії «від стану взагалі дикого племені» до рівня розвитку самої Золотої Орди. Хоча весь цей розвиток супроводжувався неабияким опором і розб'єм» [127, с. 376].

Дослідник української історії, публіцист Роман Бжеський каже: «Всі більш освічені українці і навіть розумніші люди з поспільства знали москвинів як півдикий, темний народ, і вже тому не могли нічого доброго сподіватися від зв'язку з тим народом. Бракувало також конкретних психологічних передумов для якогось об'єднання і з боку московського. Москвини тоді себе не вважали за один народ з народом українським, тільки виразно себе відмежовували від українців, яких звали «Черкасами».

Себе москвини звали «людьми московськими», державу свою звали державою московською, і лише нечисленна група з оточення московського царя та з духовенства знала, що московський цар почав титулуватися «всєя Великія Росія самодержцем» [137, с. 12-13].

Повернемось знову до сучасних російських джерел. Незалежний фіно-угрський портал зазначає, що фіно-угрське питання – це без сумніву і російське

МОСКОВИТИ ЗАПРОСИЛИ МИРУ

Восени 1618 р. 20 тисяч запорозьких козаків на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним ходили у Московщину рятувати оточене під Вязьмою військо польського короля Владислава та здобули Ливни, Єлець, Михайлів, Шацьк, Серпухов, Путивль і Калугу. 6 жовтня запорожці штурмували Москву і в бою Сагайдачний вибив із сідла воєводу Бутурліна. А коли козак висадив в повітря Арбатські ворота, московське командування запросило миру. Сагайдачний першим із запорозьких гетьманів став підтримувати київське православ'я, записавшись 1620 р. з усім Військом Запорозьким до Київського Богоявленського братства. Цим він здобув право опікуватися братством, фінансувати та обороняти його. Того ж року він ініціював відновлення Київської православної митрополії Єрусалимським патріархом Феофаном, а потім захищав висвячених ним ієрархів від арешту королівською владою.

ГЕТЬМАН САГАЙДАЧНИЙ ВИБИВАЄ ІЗ СІДЛА ВОЄВОДУ БУТУРЛІНА.

питання. Питання етнічної ідентифікації великоросійського етносу. На всіх територіях Російської рівнини, де тепер проживають росіяни, раніше проживали фіно-угри. Велика проблема, який був характер слов'янської колонізації. Адже росіяни зберігають одну й ту ж матеріальну і духовну традиційну культуру саме з фіно-угрськими народами, а не з південними слов'янами або тюрками. Психологічні особливості населення, його національний характер, особливо на півночі, північному заході і північному сході Європейської частини Росії (самої корінної частини Росії) у росіян і фіно-угрів теж спільні.

За вдалим порівнянням академіка Ореста Борисовича Ткаченка, всесвітньо відомого меряніста: «У російського народу, по материнській лінії пов'язаного зі слов'янською прабатьківщиною, батьком був фін. По батьківській лінії росіяни ідуть до фіно-угрів». Це пояснення робить зрозумілими безліч культурних фактів в житті і розвитку російської нації. Зрештою і Московія, і Новгород розвивалися саме на землях, заселених фіно-угрськими племенами чуді, мері і мешери, а також на мордовських, вепській, Водьско-Іжорській, карельських і пермських територіях.

Слов'яни не асимілювали фінські племена. Це фіно-угри адаптувалися під нову мову і прийняли частину візантійської духовної культури. Тому в росіян є можливість вибору. Усвідомити свою вкоріненість на цій землі, розгледіти в предках не тільки і не постільки слов'ян, відчутти, що культура російського народу базується на фіно-угрській основі [138].

В інтересах імперії давня історія мерянської Ростово-Суздальської землі – Залісся – Московії (Великоросії) штучно зав'язувалася на історію Київсько-Новгородської держави, а переважно навіть Подніпров'я. Хоча ареали Залісся і Подніпров'я зовсім різні у всіх сенсах, в тому числі і по історії слов'янської колонізації, вони взагалі були досить слабо пов'язані.

Була й скандинавська колонізація, пов'язана з Волгою. І, звичайно, древнє фінське населення, багато нащадків якого з невідомих причин вважають пам'ять про своїх предків «непристойною».

Мерянський футурист Андрій Малишев з приводу вищезазначеного пише: «Все вірно, історія великоросів це, в першу чергу, мерянсько-муромська Володимиро-Суздальська земля з її скандинавськими і слов'янськими колоністами і меншою мірою слов'яно-балто-фінський Новгород».

Основа для нового світогляду, яку всі шукають, звертаючись за одвічною російською звичкою назовні, лежить у нас буквально під ногами, це своя, не вигадана історія, своя глибинна культура, і своє особливе християнство. Ми всі забули про нашу Північну Фіваїду, про старовірів, про дивовижний духовний рух христів – «людей божих», чіє коріння якраз на мерянській Верхній Волзі, про новгородських стригольників, чий рух охоплював не тільки Новгород Великий, але і Володимиро-Суздальську і Московську землю. І ще багато чого.

Пора починати переосмислювати себе через свою початкову культуру, історію, віру, і тоді ми нарешті знайдемо себе. Істинних» [139].

«ЩОБ ВІН БУВ ЛЕГШИЙ ДЛЯ НАШОЇ ЛЮДНОСТІ»

«Найстаріша наша літературна мова не була живою українською мовою, оскільки це була мова церковнослов'янська, що прийшла до нас разом із християнством, – зазначав український історик, письменник і перекладач, один з організаторів Академії наук України Агатангел Кримський. – Проте жива наша мова вдиралася в літературну церковнослов'янщину і змінювала потроху чужий правопис так, щоб він був легший для нашої людності». Проаналізувавши писемні пам'ятки Київщини XI-XII століть, дослідники знайшли в них численні риси саме українського живого мовлення. «Читач може пересвідчитися, що в «Ізборниках Святослава» 1073, 1076 років достатньо ясно віддзеркалюється малоруська мова, – пише А. Кримський. – Звичайно, не наша сучасна, а лише така, що її мали малоруські предки в XI столітті».

«Якщо створення пари східного слов'янства з туранством є основний факт російської історії, — пише М. С. Трубецької, — якщо важко знайти великоруса, в жилах якого так чи інакше не текла б і туранська кров, то цілком зрозуміло, що для правильного національного самопізнання нам, росіянам, необхідно враховувати наявність у нас туранського елемента, необхідно вивчати наших туранських братів.

Тим часом до цих пір ми мало дбали про це: ми схильні були завжди висувати наше слов'янське походження, замовчуючи наявність в нас туранського елемента, навіть ніби соромлячись цього елемента. З цим забобою пора покінчити. Як всяка упередженість, він заважає правильному самопізнанню, а правильне самопізнання є не тільки обов'язок будь-якої особистості, а й неодмінна умова розумного існування всякої особистості, в тому числі і нації, що розуміється також як свого роду особистість» [117].

6. МАЛА РУСЬ - СЕРЦЕ ВЕЛИКОЇ КРАЇНИ

У середньовічному країнознавстві поняття «Великий» та «Малий» використовували не для того, щоб співставити розміри, а для визначення історичних частин тієї або іншої країни. «Мала» частина завжди була історичною серцевиною країни, а «Велика» — територією подальшої її колонізації та розселення її народу [140].

«Іншими словами, — зазначає П. Штепа, — «мікра і мегале» не означає в цьому випадку протилежності двох (мала і велика) держав, але означають в одній, тій самій державі її початкове мале ядро, осередок, з якого, збільшуючи обсяг своєї влади на сусідні землі, початкова «мікра» (мала) держава виростала на «мегале» (велику)» [45, с. 256].

Стародавні греки мали звичай називати «Малою» країну, яка була колискою даного народу, а «Великою» — країну, пізніше ними колонізовану. Так, Мала Азія, в старогрецькому розумінні, була прабатьківщиною азіатів, а Велика Азія — зібранням їх колоній. Мала Греція обіймала тільки південну частину Балканського півострова (тобто Епір, Фессалію, Аттику, Пелопоннес), а грецькі колонії в Сицилії і вздовж берегів Апулії і Калабрії називалися Великою Грецією [141, с. 142].

Згідно з термінологією грецьких географів, відомою ще з V ст. до Христа, назва

СПОЧАТКУ ОКУПАЦІЯ, А ПОТІМ – ВИБОРИ

17 жовтня 1659 р., в умовах окупації 40-тисячним московським військом, у Переяславі гетьман Юрій Хмельниченко взяв участь у Генеральній військовій раді. На раді були відсутні правобережні полковники, а основну масу становила старшина промосковської орієнтації з Лівобережжя. Саме вони знову обрали Ю. Хмельниченка гетьманом. Потім Трубецької змусив Ю. Хмельниченка підписати сфальсифікований московською стороною текст Березневих статей 1654-го. Пізніше «Переяславські статті» увійдуть до Зводу законів московської імперії під назвою «Статей Богдана Хмельницького». Документ зміцнив позиції Московії в Україні. Статті передбачали заборону козакам самостійно переобирати гетьмана без дозволу царя, розквартирування московських гарнізонів і воєвод у Переяславі, Ніжині, Брацлаві та Умані й утримання їх за кошти українського населення, підпорядкування Київської митрополії Московському патріарху та заборону приймати посвяту від Константинопольського патріарха...

ПОРТРЕТ ГЕТЬМАНА ЮРІЯ ХМЕЛЬНИЧЕНКА.

«Мікро Росія» означала ту частину країни, яка вважалася першобатьківщиною даного народу. Древній північний схід – Ростово-Суздальська земля, для Візантії – «Rosia megale», колонія першобатьківщини [142]. Подібне походження мають назви Велика і Мала Вірменія, Велика і Мала Британія, Велика і Мала Польща.

Коли мала Швеція опанувала значно більші за себе простори зі шведським населенням, то вона назвала всю збільшену територію Svetia Magna (Велика Швеція) [45, с. 256].

Церковні писарі та церковні книжники – майже єдині освічені тоді в Східній Європі люди – утворювали свої назви і титули, керуючись відомими їм історичними аналогіями та прецедентами, мало зважаючи на живу мовну практику. Між канцеляріями вселенського патріархату і руської митрополії йшло ділове листування. За канцелярськими столами з'явилися такі терміни як «Росія», «Мала Росія» і «Велика Росія», титули московських правителів тощо [143, с. 4].

Вперше назву «Мала Росія» усталено на патріаршому синоді в 1303 році, коли на прохання галицько-волинського князя Юрія патріарх заснував нову галицьку митрополію [144, с. 667].

Патріарх і візантійський імператор почали називати споконвічно їм відому Київську, Придніпровську Русь – «Малою», а Русь Заліську, яка з'явилася перед їх зором, – Руссю Великою [145, с. 10].

Візантійський імператор Костянтин Багрянородний писав, що Київ лежить у «Внутрішній Русі», а Новгород у «Зовнішній Русі» («De administrando imperio»). За греками й інші чужинці називали Київ-

ську імперію разом з її північними колоніями (теперішньою Московщиною) Russia Magna (Велика Русь), а саму метрополію – Russia Minor (Мала Русь) [45, с. 256].

Князівства Середньої Наддніпрянщини – Київське, Чернігівське і Переяславське, власне, і являли собою Русь як центральний осередок державотворення, яка в літописах із 1334 р. одержала назву «Мала Русь». Туди територіально примикали землі Гродненщини і північної Брестщини (Берестейщини). Пізніше це стосувалось лише Галицько-Волинського князівства, а згодом – усієї Південної Русі – України. Ця назва з'являється майже одночасно із назвою «Велика Русь». До Великої Русі ввійшли землі північно-східні і північні – Володимиро-Суздальське, Московське, Ростовське, Муромо-Рязанське, Устюзьке князівства та територія Новгородської феодальної республіки. Київська (Мала) Русь існувала як метрополія землі Великої, Білої і Чорної Русі, які розглядались як її провінції [63].

Доктор історичних наук, професор Н. Яковенко з цього приводу пише, що Константинопольський патріархат, маючи клопіт з розрізненням нового – московського і старого – київського святительських церковних осідків у першій половині XIV ст. вперше почав вживати поняття «Micro Rosia» (Мала Росія) на відміну від «Megale Rosia» (Велика Росія). За звичною для греків просторовою системою «Мала Росія» означала первісну територію політичного тіла, а «Велика» – її похідні новоутворені частини (на зразок Малої, тобто материкової Греції та її колоній – Великої Греції). У церковно-адміністративному значенні поняття «Мала Росія» вживалося

ДОНЬКА ЯРОСЛАВА МУДРОГО ЄЛИЗАВЕТА.

ДВІЧІ КОРОЛЕВА

Донька Ярослава Мудрого Єлизавета стала дружиною норвезького лицаря Гаральда Суворого, який тривалий час домагався її руки і, врешті-решт, домігся, примудрившись здійснити перед цим чимало всіляких подвигів у чужих краях. У 1046 році він став королем Норвегії, возвівши Єлизавету в ранг королеви. Після славного двадцятилітнього правління, проведеного здебільшого на війнах, Гаральд Суворий загинув під час походу до Англії. Однак вдовою Єлизавета залишалася недовго: чи не того ж року до неї заслав сватів король Данії Свен Естрідсен, з яким Гаральд Суворий нещодавно воював. Єлизавета стала королевою Данії.

Константинополем для позначення українських епархій Київської митрополії аж до їх підпорядкування Московському патріархові (1686). З константинопольських грамот цей вислів в останній чверті XIV ст. перейшов до церковного письменства як урочистий синонім українського православного простору Польщі і Литовського князівства, а з кінця XVII – початку XVIII ст. став ототожнюватися з територією Козацької держави, аж врешті офіційно замінив її попередню назву (Україна). Тож коли полковий устрій був ліквідований, а на землях полків утворено губернію, остання отримала назву «Малоросійської» (згодом розділившись на Київську, Чернігівську і Полтавську). На початку XIX ст. «Малоросією» починають узагальнено називати і новоприєдане до Росії Правобережжя, офіційна назва якого звучала як «Юго-Западный край», охоплюючи Київську, Волинську і Подільську губернії.

На відміну від константинопольського, західноєвропейське сприйняття відштовхувалося не від церковної, а від державно-територіальної ознаки. Тому, наприклад, на географічних мапах землі колишніх північно-східних князівств послідовно позначалися як «Moscovia», литовсько-білоруська територія – як «Ducatis Lithuania» чи просто «Lithuania» (у XVII-XVIII ст. на них інколи виділена «Russia Nigra», тобто «Чорна Русь» – північно-західний регіон Білорусі з містами Гродно, Новогрудок і Слонім). Натомість терени колишніх Чернігівського, Київського і Галицько-Волинського князівств, ототожнювані з первісною, материковою Руссю, завжди позначені як «Russia» чи «Ruthenia» (з XVI ст. – також «Roxolania») [91, с. 9].

Назва «Росія» була прийнята у візантійській термінології як відповідник до «Русі». В московських документах, а також рідко й на заході, починаючи з XV ст., цей термін вживався інколи для позначення Великого князівства Московського, пізніше – Московського царства. Політичний термін «Росія» був усталений 1721 року Петром I, коли він прийняв титул імператора всіх земель Московського царства і завойованих або включених до імперії територій та народів. Самоназва «руський» перейшла до великоросіян, а народ, який жив у Малій Росії, отримав назву малоросіян [146].

Отже, термін «Росія», «Малоросія», «Великоросія» та всі похідні від них слова, це витвір вселенських патріархів, що були змушені розрізняти між «українцями» і «москалями» та тими територіями, що ці два народи заселяли, а тому створили такі назви як «Мега Росія» і «Мікро Росія», тобто «Велика» і «Мала Росія» [147, с. 226].

Москвини підмінили значення терміну «мінор» – ядро, центр на значення «менший». А звідси вже один крок до привласнення лише собі (Московщині) терміну «магна» – велика. Таким чином, далека, дика колонія Києва стала «Великоросією», а її колишня володарка Україна – «Малоросією» [45].

Греки у назві «Мала Греція» вбачали ядро своєї культури і пишалися нею, у нас назва «Малоросія» несла у собі не що інше як заряд «малості» [65].

Таким чином, невеликий історичний погляд на застосування у світі назв «Великий» та «Малий» свідчить про те, що великоросами, яким подобалась ця назва, визнається колишнє колоніальне становище відносно Малої Русі – України.

МІЛЬЙОН РУБЛІВ ЗА УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

Війна, що тривала між Московським царством та Річчю Посполитою у 1654-1667 роках, в якій українці брали участь, сподіваючись, що брати з півночі допоможуть здобути незалежність України, закінчилася Андрусівським перемир'ям. Його дуже часто називають сепаратним, бо московити з поляками без участі українців поклали початок поділу України між Московією і Річчю Посполитою. У цьому договорі прописаний пункт, згідно з яким московити зобов'язувалися виплатити польській шляхті Київського і Чернігівського воєводств, яка втратила свої маєтки на території України, внаслідок окупації і анексії їх Московією, мільйон рублів! (М. Kulecki: Wygnancy ze Wschodu. Egzulanци w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michala Korybuta Wisniowieckiego. Warszawa 1997, s. 49). Московити компенсацію виплатили, аби у поляків не було будь-яких підстав вимагати в майбутньому повернення цих територій. І поляки з того часу жодного разу не висловлювали будь-яких претензій щодо цих земель.

7. РУСИН - НЕ «РУССКИЙ»

У середньовічні часи етноси повсякдень називали себе розмаїто: «людьми», «тутешніми», «мужиками», а як збірним іменем — «громадянами» або «підданими» — приналежними до конкретного державного зв'язку. Міжнародні угоди вимагали іншого — точної етнічної назви. Тому вперше, і це не випадково, етнонім «роусинъ» у літописах зустрічається у статтях міжнародних договорів Русі з Візантією 911-945 рр. Наприклад: «аще кто оубишь кртыя на русинъ» (тут русин — представник Русі, не християнин; християнин — грек), «или християнин русина» (стаття четверта договору 912 р. за Іпатіївським літописним списком). Або: «аще ли ключитса оукрасти русину от грек что, или гречину от русина» (з договору 945 р.) [148, с. 38].

Термін «русин» утворений цілком закономірно за правилами слов'янського словотвору: роус + инъ (литвин, мордвин тощо) і зберігає наголошений у західноукраїнських діалектах початковий склад слова русин (один з двох стародавніх наголосів). Збірне ім'я народу — Русь, як Чудь, Сербь, а одиничне — Русин, як Чудин, Болгарин, Сербин, або Сербіянин [149, с. 48].

Різноплемінне населення Русі, найбільшої на той час в Європі держави, етнічно ділилося на дві частини: на «русинів» і на решту народностей. Вважається, що сама

назва (етнонім) «русин» походить від назви країни «Русь», хоча можлива зворотна послідовність. Коли під державне поняття «Русь» входила вся територія, що підлягала княжій владі, з головним осередком у Києві, то під етнічне поняття «русин» — тільки населення Подніпров'я (земля полян), а згодом воно поширилось на населення прилеглих земель [150, с. 195].

Що ж до практики вживання етноніма «русин» в епоху Київської держави, то серед дослідників розбіжностей немає. Всі сходяться на тому, що русин — це південець (южанин) із полян [151, с. 145].

«Русь — се земля полян, Русини — се поляне». Русин — взагалі корінний житель південної Київської Русі [152, с. 547].

* * *

На населення Залісся термін «русин» ніколи не поширювався. Суздаль і Новгород виразно відмежувалися від назви «Русь» у XII-XIII століттях і пізніше. Беззаперечним фактом є те, що росіяни ніколи не присвоювали собі етнонім «русин», який існував безперервно на українських територіях [110, с. 228].

На півночі термін «русин» був відомий і вживався лише в канцелярській мові. Ширшому населенню він був маловідомий. Зате тут (крім Новгорода і Пскова) окрема людина значно більше, ніж на півдні, почувала себе підвладною тому, що в її очах становило «Русь», тобто князівській династії. Починаючи від Андрія Боголюбського, князі виступають тут зі значною дозою самовладдя у відношенні до всіх станів.

Такі відносини ще більше закріпилися з приходом татар, які внесли свої погляди на державний устрій, згідно з якими вся-

З ВІЗАНТІЇ ЧЕРЕЗ РУСЬ У ПОЛЬЩУ

Чи не найшанованіша нині у Польщі ікона Божої Матері Ченстоховської свого часу була найбільш знаною серед ікон королівства Руського. Правда, у ті далекі часи її називали Белзькою. Ікона має, безсумнівно, візантійське походження і написана не раніше XII—XIII століть. Точно не встановлено, коли і як вона потрапила на руські землі. Згідно з однією із легенд, ця ікона, написана євангелістом Лукою, належала Костянтину Великому, а потім переходила у спадок іншим візантійським імператорам. Її у Візантії ніби-то побачив князь Лев Данилович, син короля Данила Галицького, і привіз до міста Белза. Далі Лев з великою честю помістив ікону в Белзькому замку під опіку православного духовенства. Інша легенда гласить, ніби ця давня ікона з'явилася на Русі в XII столітті, побувавши потім у Болгарії, Моравії й Чехії, поки знову не повернулася на Русь, а князь Лев Данилович віддав її у Белзький замок.

ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ ЧЕНСТОХОВСЬКОЇ.

кий підданий втрачав свою особистість і ставав тільки річчю, власністю князя, який міг нею довільно розпоряджатися. Отже, цей підданий був лише «руською» людиною, тобто власністю «руського» князя, а не особистістю — «русином». До того ж, імовірно, при переписі населення татари запитували, мабуть, у прикметниковій формі, чи «руський» той або інший житель, тобто, чи підданий він князя, чи, може, чужинець. Безпосередня підлеглисть північних земель татарам, які дивилися на них як на органічну територіально-етнічну єдність (Oros, Orosud), їх частий контакт з масами при збиранні податків або при переписі населення спричиняли засвоєння населенням терміна «Русь» (і похідних) в етнічно-територіальному значенні. Це сприяло субстантивзації прикметника «руський» та закріплювало його вживання серед населення на означення представника етносу. Одночасно виходив із ужитку політичний (династично-територіальний) термін «русин» [153, с. 16–30].

«Щоб нейтралізувати осоружний етніонім у старих текстах, російські дослідники фальшують, переробляючи термін «русин» на притаманну їхній мові прикметникову форму «руській». Таким зразком «може служити переклад «Ларионъ русинъ» з літопису 1051 р. як «Иларионъ русский родом» («Повесть временных лет» под ред. В. И. Андрияновой — Перетц, М.-Л., 1950). Тут поняття гранично точно замінено половинчастим, бо «русинъ» — визначає члена комплексу, що обіймає рід, плюс територію, плюс свідомість зв'язку з ним. Тим часом «руський родом» може народитись і в Китаї», — пише С. Гординський [154, с. 8].

«Взявши чуже ім'я, росіяни мусли його дещо перекрутити, точніше відновити свою стару перекручену форму. Справа в тому, що їх сучасна самоназва «рускіє» є своєрідним реліктом колоніальної клички слов'янізованої чуді. Кільканадцять урало-алтайських номадних племен без культури й держави, — вказує Ю. Липа, — підбили київські, а пізніш новгородські культуртрегери в X–XII ст. і християнізували, нав'язавши їм богослужбову мову Києва, кріпацтво (для ліпшого економічного визиску) і назву, що вказувала на приналежність до Києва-Руси («рускіє»)» [155, с. 153].

Отже, бачимо, що назва «руський» (не «русин») у московських землях — це твір штучний [156, с. 75].

* * *

Є дуже дивовижно, коли ми чуємо, як теперішні громадяни Росії кажуть: «я русский», а тільки випадково кажуть: «я россиянин». То чому, питаємо, росіянин каже: «я русский»? Виходить, що одним поясненням на цей дивовижний «русский» вислів росіян є той факт, що Київська Русь володіла жителями Московії і вони були «русские люди», але не почували себе як громадяни Руси, а тільки функціонували як Київсько-Руська приналежність. І тому таким способом, вони не могли бути русинами, а тільки були руськими («русскими») підданцями.

Тепер цей мовний вираз є частиною російського лексикону [114].

П. Штепа зазначає: «Всі слов'янські народи національну свою назву, своє національне ім'я мають в іменниковій формі. Наприклад, українець, поляк, серб,

НЕ ПРИСЯГАЛИ МОСКОВСЬКОМУ ЦАРЮ

Іще в січні 1654 року в Україні було багато людей, котрі добре усвідомлювали, що принесе Переяславська угода і об'єднання з московитами. Саме тому, очевидно, й не присягали московському царю і не визнали Переяславських угод Запорізька Січ, Брацлавський, Кропивнянський, Полтавський (царських посланців там взагалі побили киями), Уманський козацькі полки, м. Чорнобиль, а також полковники Іван Богун, Осип Глух, Григорій Гуляницький, Іван Сірко, Петро Дорошенко, Михайло Ханенко, а також українське духовенство на чолі з митрополитом С. Косовим.

21 ЧЕРВНЯ 1992 Р. ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ СКАСУВАВ ПРИСЯГУ МОСКОВСЬКОМУ ЦАРЕВІ, ДАНУ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКИМ І ЧАСТИНОЮ СТАРШИНИ ТА КОЗАЦТВА 8 СІЧНЯ 1654 РОКУ.

хорват. Це вказує на психологію вільної людини, на почуття власника, що вважає себе підметом (суб'єктом), а не чієюсь річчю (об'єктом). Москвини ж від світанку їхньої історії і по сьогоднішній день виростили і виховувалися в атмосфері рабства; вони не були ХТО, але завжди були ЧИЇСЬ; були річчю, яка комусь належала; мужик належав дворянинові, дворянин належав цареві. Та, найголовніше, москвини самі визнавали цей принцип з почуттям гордості: підписувалися завжди «раб твій Івашка». Московська ж община остаточно вбила у Москвина ідею і почуття власності. Сам москвин не дивився на себе, ХТО він є, а лише ЧИЙ він є.

Ця психологія і світогляд Москвина відбилися, як у дзеркалі, у крадіжці ним нашого національного імені «русин». Крадучи його у нас, москвин не міг його психологічно прийняти в іменниковій формі (хто) і прийняв у прикметниковій формі (чий) – «руській». Наше ім'я Русь украв Петро I в 1713 році, наказавши вживати його в перекоханій формі «Расія», «руській» на означення Московської імперії і москвинів. Найстарша писана згадка про ім'я «Україна» є з 1187 року (в Іпатіївському літописі), с. т. 750 років тому. Очевидно, воно існувало довго перед записом до літопису. Ім'я ж «Расія», «руській» існує лише від 1713 року, с. т. лише 250 років. Отже, навіть формально, в документах, ім'я «Україна» є в три рази старшим за ім'я «Расія» [45, с. 258-259].

Російський філософ, культуролог, письменник Г. Померанц говорить: «В самом этнониме «русские» слышится плененность, принадлежность, а не самостоятельное бытие. Китаец, турок, не-

мец, жид – все они обозначены именем существительным, все суть сами по себе. Только русский – имя прилагательное. Были попытки ввести другие имена: русичи, россы, но они не привились. Народ сознавал себя русским (барским, царским, казенным, русским). Русские не владеют Россией; они принадлежат Руси» [157, с. 82].

* * *

Назва селян у російській мові (включно до XIX ст. селянство складало майже 90 відсотків населення Росії) походить не від їхнього місця проживання (село) і не від роду їхньої діяльності, а за релігійною ознакою християн – «крест'янин». Походження цього слова прозоре – «крест'янин», християнин, означає охрещену людину. До появи татар це слово іншого значення не мало.

«Магометанин-татарин вважав себе вищою расою у порівнянні з християнином. Християнин зробився символом приналежності до чорної кості. Так з'явився і потім втримався у Північно-Східній Русі цей термін», – пише радянський історик українського походження Б. Греков [158, с. 16].

Підкорене немусульманське населення Московії вимагало якогось спеціального означення. Його мусульманські правителі стали називати «райат» (християни, піддані), в значенні «людської отари». Немусульманське населення Залісся отримало з XIV ст. від монголо-татар іншу назву – «крест'яне» [159, с. 96].

Але і самі російські люди міцно трималися за цей термін, підкреслюючи ним свою відмінність від татар [160, с. 19].

Російський історик А. П. Новосельцев пише: «Російські землі під владою Золо-

ВСЕ БУЛО УКРАЇНІЗОВАНЕ

15 грудня 1918 року до Києва прибув 27-річний командир Осадного корпусу Євген Коновалець. За спогадами Винниченка, «з моменту вступу в Київ Республіканської Армії вся повнота адміністративної та військової влади перейшла до отамана Осадного Корпусу Коновальця». І хоча 19 грудня до Києва повернувся український уряд, за його рішенням «...влада тимчасово залишилась в руках полковника Коновальця». Наказ від 31 грудня за підписом Коновальця зобов'язував упродовж трьох днів зняти в Києві всі російські вивіски й до 18 січня «вивісити написи на українській мові». Ось як свої враження про Київ у ті дні описав один з учасників делегації ЗУНР: «Сам Київ мав на собі сліди горожанської війни та революції. Вулиці занедбані, то тут, то там шиби повибиті. Та одну мав він прикмету, якої давно ніхто не бачив у Києві, – а це його зовнішній чисто український вигляд. Навіть на люднім Хрещатику знайти російські написи було дуже трудно. Все було українізоване». Цього аж ніяк не скажеш про сучасний Київ...

ПОЛКОВНИК ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ.

тої Орди зістались християнськими. Більше того, є всі підстави стверджувати, що якраз в період монголо-татарського іга християнство стало по-справжньому релігією російського народу. Саме поняття «християнин» у формі «крестьянин» і стало з тих пір означенням основної маси російського населення, в той час як князі та інша знать з охотою родичалась з татарськими вельможами, вважаючи за честь брати за жінок, якщо не родичок ханів, то, в крайньому випадку, знатних дівичь із Орди» [161, с. 31].

Із XV ст. термін «крестьянин» зробився на території Залісся загальноживаним. Російська мова, мабуть, єдина мова, «в якій віросповідальне означення «християнин» («крестьянин») стало правдивим синонімом селянина, землероба, хлібороба» [162, с. 464].

Термін «крестьянин» зберігся у російській мові до наших днів і означає тепер хлібороба, селянина. Віросповідальний сенс слова, отже, перейшов у соціальний [163, с. 137].

З часом назву «крестьянин» намагалися замінити новотвором «колхозник». Проте назва «крестьянин», на татарське означення хлібороба, в російській мові залишилася навечно. До революції, поряд із словом «крестьянин», за етнонім правив його синонім «православний». У побутовому мовленні, на щодень, зробилося народним дещо нечітке поняття «мужик» [164, с. 149].

8.

МОВА - «ЯЗЫК»

Чи не основною ознакою будь-якої нації є мова, з виникненням якої постав народ, з відродженням якої постала нація, з якою безпосередньо і опосередковано пов'язані інші її об'єктивні ознаки.

Саме з мов почали формуватися нації у середньовіччі, з мов у XIX столітті пробуджувалися і поставали до життя нації бездержавні, поневолені. Протягом століть українська мова забезпечувала етнічні кордони народу, зберігала цілісність нації, оберігала її від етнічної смерті.

Людину ми пізнаємо завдяки спілкуванню, саме через її мову, оскільки в мові – її внутрішній світ, почуття, мислення, інтелект, сутність. Так само через мову можна пізнати народ, оскільки вона розкриває сутність тих, хто є її носіями. Мова, як психологічне явище, впливає на психіку народу, витворює його характер. Це особлива знаково-звукова система національного буття, національної сутності та психології народу. Саме завдяки мові людина відчувається «своєю» у певній національній спільноті, має здорове відчуття свого національного «Я». Як сказав Л. Ребет: «Мова є націотворчим чинником навіть не тому, що науково доведено, що вона не діалект, а самостійна, а тому, що в ній – традиції всієї спільноти і доводить вона самотність цієї спільноти, що утворилася на базі історичній, культурній і політичній. Національна мова нею є не тому, що визнана гарною чи мелодійною, а тому, що дає своїм членам найкращі традиційні

І НІЯКИХ ІВАНОВИХ ЧИ МОСКАЛІВ

Чеський блогер-лінгвіст та математик Якуб Маркіан, проаналізувавши прізвища семи мільйонів українців, визначив, які три прізвища нині найпоширеніші в Україні. Виявилось, що у нас найбільше Мельників – 174057. На другому місці прізвище Шевченко, носіїв якого Якуб нарахував 142200. Прізвище Бойко посідає третє місце – українців з таким прізвищем – 126548. За іншими дослідженнями, у 90-х роках минулого століття Шевченків було більше ніж Мельників. Однак прізвище Мельник більш характерне для заходу України, а Шевченки – навпаки – частіше зустрічаються в інших регіонах. За інформацією сайту <https://ridni.org/karta/> людей із прізвищем Москаль в Україні 1934, а Іванових – 36873. Для порівняння: у козацьких реєстрах перший Москаль з'являється у 1576 році, а Іванов у 1756 році.

ПАМ'ЯТНИК ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКОВІ У РИМІ.

формули психологічного життя і всій нації служить як зрозуміла форма духовного контакту» [165, с. 240]. Таким чином, мова – основний виразник національної психології і рушій духовного життя нації.

Безперечно, людина, яка не знає своєї рідної мови, не може мати здорового відчуття своєї національної приналежності. З усвідомленням мови виникає усвідомлення своєї національності. Адже мовна свідомість є однією з форм суспільної свідомості, їх основою і складовою частиною водночас. Саме психологічні чинники – національна свідомість, воля, прагнення єдності і, зокрема, найголовніша ознака й чинник спільноти – мова – в комплексі з іншими об'єктивними ознаками витворюють складне прогресивне явище – націю, забезпечуючи її цілісність, зберігаючи у всіх її цінностях та надбаннях, змагаючи до єдиної своєї мети – незалежної держави з політичною та економічною програмою на майбутнє [166, с. 488-491].

Звернемося спочатку до «Повісті минулих літ». Повість повідомляє: «На Білім озері сидить весь, а на Ростові-озері – меря, а на Клещині-озері сидить теж меря. А по Оці-ріці, де впадає вона у Волгу, [сидить] окремий народ – мурома. І черемиси – окремий народ, і мордва – окремий народ. Бо се тільки слов'янський народ на Русі: поляни, деревляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверяни, бужани, – бо сидять вони по [ріці] Бугу, – а потім же волиняни. А се – інші народи, які данину дають Русі: чудь, весь, меря, мурома, черемиси, мордва, перм, печера, ям, литва, зимигола, корсь, нарава, ліб. Ці мають свою мову, [походять] від коліна Яфетового, бо живуть у північних краях» [167].

* * *

Український мовознавець, громадський та політичний діяч С. Смаль-Стоцький зазначав, що українська мова є відмінною від російської і схожа на сербську, хорватську, польську, словацьку.

З давніх-давен була одна українська мова, жодного «древнерусского языка», як це вважали російські вчені його часу, не було. Фіно-угрське населення Росії, як носій Суздальської держави, перейняло слов'янську мову та видозмінило її відносно свого фіно-угрського середовища. Безсумнівно, наголошував український мовознавець-україніст Є. К. Тимченко, українська мова є прямим продовженням праслов'янської, тому росіяни, перейнявши її, безсумнівно, мають якусь мовну подібність з українцями, але, як можна побачити з ретельних досліджень, не значну [119, с. 27].

Як пише український мовознавець В. В. Німчук, особливості фонетики, морфології, синтаксису, словника, фразеології живого мовлення давалися взнаки у писемній мові на різних територіях Русі. В міру нагромадження нових специфічних рис діалектів регіонів Київської Русі йшов процес вироблення регіональних варіантів давньоруської писемно-літературної мови. Найяскравішими, видається, були південний, який умовно називаємо русько-українським, та північний – русько-словенський (новгородський) [168].

Російський філолог І. І. Срезневський вважав, що українська мова як «древнерусская» спочатку була розділена на західну, південну та східну частини і сформувалась в IX-X століттях, що збігається з часом утворення Київської держави. На думку до-

А ДРУЖИННИКІВ «БЕЗ ЧИСЛА ЛЮДЕЙ»

У квітні 1223 р. біля острова Хортиця зібралися половецькі загони і дружини князів київського, чернігівського, переяславського, теребовлянського, смоленського, путивльського, курського, галицького та волинського. 31 травня дружини князів Мстислава Удатного й 22-літнього Данила Галицького, які склали авангард союзників, разом із загоном половецького хана Яруна атакували монгольську армію. Інші дружини через суперництво князів за право командувати залишилися на правому березі Калки. Отримавши підкріплення, монгольська кіннота у контратаці спочатку змусила відступити половців, а потім розбила дружини Мстислава та Данила. Упродовж трьох наступних днів монгольські загони Цигирхана і Тешюхана штурмували табір Великого князя київського Мстислава Романовича. Урешті-решт супротивники уклали мирну угоду, однак, коли кияни вийшли з табору, монголи несподівано напали на них. У тому бою загинуло шість князів, а дружинників, за висловом літописця, «без числа людей».

слідника, державі потрібна була мова і взята була за основу мова південно-західних племен, тобто українська. Регіональними складовими в IX-XI століттях збагачувалась українська мова, яка активно функціонувала до XIV століття. Паралельно в цей же час на своїх землях функціонували великоруська та білоруська мови. В XV ст. вони почали відходити від «древнерусского языка» і розвиватися самостійніше [169].

Український мовознавець Г. П. Півторак вказує, що на час утворення Київської Русі в середині IX ст. південноруські народні говори мали вже багато фонетичних і граматичних особливостей, притаманних українській мові. При фронтальному обстеженні церковнослов'янських пам'яток другої половини XI ст. і пізніших, таких як Остромирове євангеліє 1056-1057 рр., Збірники Святослава 1073 і 1076 рр., Архангельське євангеліє 1072 р. та інших книг київського походження, створених церковнослов'янською мовою, знаходимо серед церковнослов'янської мовної стихії десятки й сотні прикладів відбиття, мовних рис, характерних для живої української мови. Таким чином, рубіж XI-XII ст. можна умовно визнати часом завершення формування української мови і початком нового етапу її історії, коли вона в народнорозмовному варіанті вже набула, в основному, всіх притаманних їй мовних рис. Такий висновок збігається і з поглядами українських мовознавців XIX – першої половини XX ст. на час виникнення української мови. Наприклад, П. Житецький ще 1876 р. дійшов висновку, що система головних звуків української мови визначилася вже у XII-XIII ст. На думку О. Потебні, українська мова за часів Київської Русі

вже існувала. Всесвітньо відомий учений академік А. Кримський, дослідивши величезний фактичний матеріал, категорично твердив, що жива українська мова XI ст. «стоїть посеред східного слов'янства цілком уже відокремлена».

Навіть у післямонгольський період (XIV-XVI ст.) спадкоємницею давньокіївської (давньоруської) писемно-літературної мови стала староукраїнська мова – мова юридичних документів (грамот), згодом – конфесійної, полемічної, проповідницької та художньої літератури [170].

Народне мовлення в епоху Київської Русі являло собою сукупність багатьох близькоспоріднених, але виразно відмінних між собою діалектів, що не становили єдиної східнослов'янської мови. Твердження про давньоруську народнорозмовну мову, як мову давньоруської народності, не мають під собою реального наукового і фактичного ґрунту.

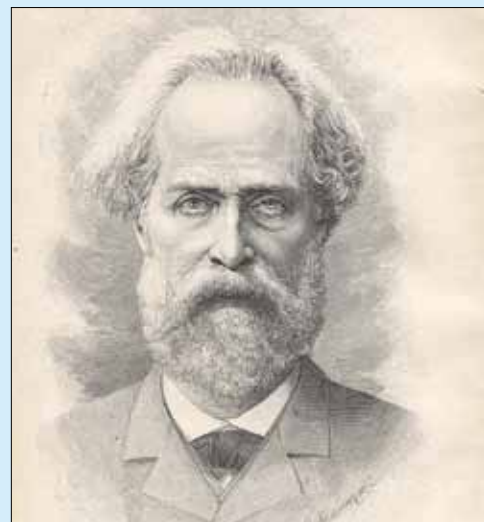
Тому про давньоруське суспільство слід говорити не як про єдину народність, а як про відносну спільність багатьох східнослов'янських етномовних груп в одній державі з єдиною офіційною ідеологією і релігією. Не потрібно плутати поняття давньоруської державності, яка реалізувалася в утворенні Київської Русі, з відповідною народністю, яка нібито неминуче мала б сформуватися в цій державі, хоч насправді вона не встигла чи навіть і не могла сформуватися в тих конкретних історичних умовах.

Спільною для всієї території Київської Русі (хоч і з деякими місцевими відмінностями), в свою чергу, була давньокіївська писемно-літературна мова. Але ж вона була наддіалектною, значною мірою

«ЯКЩО ВЖЕ ТАК СТАЛОСЯ, ТО ТРЕБА ЖИТИ МИРНО...»

На думку французького географа Елізе Реклю, «нижньодніпровські козаки» «були добре зустрінуті черкесами».

Черкеські князі казали козакам: «Ми ніколи не думали з вами в сусідстві жити, але якщо вже так сталося, то треба жити мирно». Вісім років між ними тривали добросусідські стосунки: черкеси допомагали козакам обживатися, а ті, в свою чергу, не заперечували, щоб черкеси селилися поруч, сіяли хліб на тепер вже «козацьких» землях. Деякі козацькі старшини одружувалися з черкешенками. Але Петербург вимагав від козаків просування вперед — на землі адигейського народу. Не дивно, що невдовзі між козаками й адигами почались сутички, які переросли в довготривалу війну. Дослідник Паулі налічував на Західному Кавказі понад півмільйона адигів. Але наприкінці сімдесятилітньої війни, в 1864-му, їх стало на 200 тисяч осіб менше.

ФРАНЦУЗЬКИЙ ГЕОГРАФ ЕЛІЗЕ РЕКЛЮ.

штучною, для більшості простого народу досить далекою і навіть чужою, коли окремі її стилі були щедро пересипані церковнослов'янськими словами, граматичними формами та стилістичними конструкціями. Хоч у деяких давньоруських юридичних документах, що відбивають традиції звичаєвого права, або в художніх творах із значним фольклорним струменем спостерігається певне наближення давньокиївської літературної мови до народної, було б наївною ілюзією ототожнювати ці мови і вбачати в давньокиївській літературній мові XI-XIII ст. віддзеркалення простонародного мовлення [58].

Відтак, можна обґрунтовано стверджувати, що саме давня українська мова є тією мовою, яка найбільш близька до мови Київської Русі. А таке філологічне підґрунтя дало можливість в перших десятиліттях XX століття дійти висновку, що не було ніякої «древнерусской народности» та «древнерусского языка», який нібито потім став основою для російської, української та білоруської мов [119].

* * *

У свою чергу, як зауважують вчені, фіно-угрські племена склали уральську мовну групу, їхні сусіди – слов'яни і балти – були індоевропейськими етносами. Фіно-угри та слов'яни були давніми сусідами з найтіснішими контактами.

На півночі фіно-угри межували з балтами, а на півдні – зі слов'янами, з якими їх розмежував степ. На початку середньовіччя фіно-угри у мовному та культурному відношенні були розділені на велику кількість племен. Дослідники вважають, що основний племінний масив фіно-угрів розмовляв єдиною фіно-угрською мовою,

яка склалась у Волго-Уральському регіоні, звідкіль фіно-угри розселилися на захід і схід на великих територіях [171].

Народ меря, пише В. Ідзьо, зберіг до часу середньовіччя свою єдину мову. Однак розселення цього народу по великій території і взаємовідносини з численними народами призвело його до диференціації. В умовах розселення фінів народ меря зумів утримати свою ідентичність, свою культуру, мову [126].

Підтвердження тому, що «корінна», етнічна мова московитів – фіно-угрська, можна знайти в російських джерелах. Так, енциклопедія Нижнього Новгороду подає нам наступну інформацію: мерянська мова в період найбільшого поширення займала, очевидно, територію сучасних центральних областей європейської частини Росії – (повністю) Ярославської, Іванівської, Костромської, (частково) Калінінської (Кашинський р-н), Московської (за винятком південно-західної частини), Володимирської (на північ від Клязьми і частково на південь від неї, за винятком земель муроми, іншого фіно-угрського племені, біля впадіння Клязьми в Оку) [121].

Етнографи та діалектологи донині відрізняють жителів колишніх Новгородської, Вятської, Вологодської та інших північних губерній від жителів Рязанської, Тамбовської, Тульської та інших центральних губерній Росії. М. І. Костомаров звертає увагу на те, що в новгородській землі «було своє наріччя, близьке південно-руському. Близькість ця дотепер ще вражаюча для уродженця південної Русі» [172, с. 202].

«Говоры великорусского наречия сложились путем постепенной порчи пер-

ВПЕРШЕ СЕРЕД МОНАРХІВ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

У грудні 1253 р. Данило Галицький вперше серед монархів Східної Європи був від імені Папи Римського Інокентія IV удостоєний титулу «Короля Русі», а папський легат Опізо урочисто коронував Данила. Так на українських землях з'явилося Королівство Руське. До його складу тоді входили: Галицька, Перемишльська, Звенигородська, Тереховляньська, Володимирська, Луцька, Белзька, Холмська, Берестейська землі, Пониззя, а також землі поміж Східними Карпатами, Дунаєм і Дністром, на яких потім виникло Молдавське князівство. У Європейському світі Галицько-Волинська держава залишалася королівством Русі аж до 1387 р., коли її еліта визнала зверхність над собою польських правителів – Владислава Ягайла та Ядвіги д'Анжу.

ПАМ'ЯТНИК КОРОЛЮ ДАНИЛУ У ЛЬВОВІ.

воначального русского говора... Древняя фонетика Киевской Руси особенно заметно изменялась в северо-восточном направлении, т. е. в направлении русской колонизации, образовавшей великорусское племя слиянием русского населения с финским. Древнерусский говор в наибольшей чистоте сохранился в наречии новгородском; в говоре владимирском мы видим первый момент порчи русского языка под финским влиянием, а говор московский представляет дальнейший момент этой порчи», — пише російський історик В. О. Ключевський [173].

Мерянський народ переходив на давньоруську мову — як мову Єдинобожжя — потужної інтеграційної ідеї, мову міжрегіональної торгівлі і як мову адміністративних установ. Мерянська мова, де, як доведено, було багато діалектів, на цю роль не підходила. Точно так як ірландці 300-400 років тому перейшли на англійську мову, але етнічно залишилися кельтами [121].

Є. Наконечний вказує, що саме фіно-угрськими впливами пояснюють таке, наприклад, явище російської мови, як акання, нерозрізнення «а» і «о» в ненаголошеному положенні: «вода-вада», «Москва-Масква». Паралель знаходять у мордовській мові. Фіно-угрськими впливами пояснюють цокання, нерозрізнення «ц» і «ч». «Російська мова, на відміну від інших індоєвропейських і слов'янських мов, — пише В. Журавльов, — не лише не скоротила число відмінків, а навпаки, спостерігається тенденція збільшення їх числа: з'являються ніби два родові відмінки (вкус чая и стакан чаю) і два прийменникові (живу в лесу и пою о лесе). А з усіх мов

світу саме фіно-угрські характеризуються великим числом відмінків: угрський — 21-22, пермський — 17-18, фінський — 15-17. Це дає певну підставу бачити тут фіно-угрський вплив.

На відміну від інших слов'янських мов, російська мова послідовніше ліквідувала розрізнення роду у формах множини, а в деяких говірках «розчиняється» категорія середнього роду. І в цьому бачать фіно-угрський вплив на російську мову, бо фіно-угри не знають категорії роду. До фіно-угрського мовного впливу лінгвісти зараховують поширені в розмовній мові вирази з частками «-то», «-ка». Наприклад, «а рыба-то жареная», «взгляни-ка!». Конструкції «я маю» в інших індоєвропейських і слов'янських мовах відповідає російська конструкція «у меня есть». Цей зворот властивий фіно-угрським мовам і його розповсюдження в російській мові пояснюють їх впливом. Є ряд інших мовних явищ у фонетиці та синтаксисі, які пояснюються фіно-угрськими впливами. Як би там не було, такі впливи простежуються виразно, тому не можна не погодитися, що тут існують взаємовпливи [164, с. 96-97].

Звернемося до незалежного фіно-угрського порталу Kominarod.ru: «Языком колоний был славянский, служащий для общения между народами с разными диалектами и языками. Кстати, об этом и пишет Нестор в «Повести временных лет»: что саамы Ладоги постепенно выучили славянский язык Рюрика и стали после этого называться «словенами» — то есть понимающими слово, в противоположность «немцам», немцам — то есть языка не понимающим. В средневековой Мос-

ГОЛОСИ З МНУЛОГО: ТІЛЬКИ ФАКТИ

101

ТИ МЕНЕ ПІДТРИМАВ? ТО ЗРІКАЙСЯ БУЛАВИ...

У 1744 році, під час подорожі імператриці Єлизавети Україною, козацька старшина у Глухові звернулася до неї із проханням дозволити обрати гетьмана. У 1747 р. імператриця відновила гетьманство, а наприкінці лютого 1750 р. старшинська рада у Глухові заочно призначила гетьманом 22-річного Кирила Розумовського. У липні 1751 р. Розумовський оселився у Батурині. Він провів фінансову, судову, освітню та військову реформи, запровадив з'їзди козацької старшини, як відповідники шляхетських сеймиків, і домігся імператорського указу від 24 січня 1752 р., який заборонив поширювати кріпацтво на українських селян. У 1762 р. Розумовський взяв активну участь у палацовому перевороті у Санкт-Петербурзі, в перебігу якого трон Російської імперії зайняла Катерина II. А наприкінці лютого 1764 р. імператриця змусила його зректися булави. 21 листопада вона своїм указом скасувала посаду гетьмана та запровадила для управління Гетьманщиною Малоросійську колегію.

ГЕТЬМАН КИРИЛО РОЗУМОВСЬКИЙ.

ковий існувало одночасно не-скілько мов. Околославянський — як мова князівської знаті. Народні мови туземців (фінські). Тюркські мови як релігійні в період перебування в Орді. Нарешті, болгарська мова — як мова православних текстів і релігійних культів. Вся ця суміш в результаті і стала основою для сучасної російської мови, що складається в лексиці тільки на 30-40% з іншими слов'янськими мовами, у яких (включаючи білоруську і українську) це співпадіння неістотно вище і складає 70-80%. Сьогодні російські лінгвісти в основному зводять джерела сучасної російської мови тільки до двох складових: це народна мова Росії (отже не слов'янська, а слов'яно-фінська койне з великим тюркським і монгольським впливом) — і болгарська (древнеболгарська), вона ж «церковнослов'янська».

Як третю мову Росії можна назвати сучасну літературну російську мову, яка є повністю штучним кабінетним творінням, таким «есперанто» на основі двох вказаних вище мов-джерел.

Чому сучасна російська мова більше схожа на болгарську і сербську мови, ніж на білоруську і українську? В Росії своїх корінних слов'ян не було (крім рідких поселень українців в Суздальській землі в XII столітті і масових порабощень білорусів і українців в ході воєн Московії проти ВКЛ і Речі Посполитої). А тому вивчення туземцями Московії слов'янської мови шло через релігію, яка опиралася на болгарські тексти. Отже чому мордва Рязані, Москви, Тули, Костроми, Вятки, Му-

рома і інших фінських земель знала слов'янську мову від болгарської мови — не маючи своєї місцевої слов'янської. А ось в Білорусі і Україні ситуація була іншою: тут місцева населення (наполовину балтська в Білорусі і наполовину сарматська в Україні) все-таки мала народні слов'янські говори, які і не дозволили вводитися болгарської лексики з православних книг, замінюючи свою існуючу місцеву слов'янську лексику.

Є три моменти, які посилено приховують всі російські лінгвісти.

1) До XVIII століття мова Московії не вважалася нічим в світі російською мовою, а називалася конкретно мовою москвитів, москвитською.

2) Російською мовою до цього часу називалася тільки українська мова.

3) Мова Московії — москвитська мова — не визнавалася до цього часу європейськими лінгвістами навіть слов'янською мовою, а відносилася до фінської мови.

Конечно, сьогодні все не так: ради імперських інтересів завоювання слов'янських країн Росія показала велике вплив на свою лінгвістичну науку, ставлячи їй завдання надати мові Росії «слов'янський статус». Причому, якщо б західніше Росії жили германські народи, то точно так вона б доводила, що російська мова — з сім'ї германських мов. І мовні реформи російської мови, початі ще Ломоносовим, були як раз направлені на акцентування його слабких слов'янських рис. Однак, як писав ще 150 років тому польський словист Ежи Лещинський про родичних слов'янам західних балтських, «прусська мова має набагато біль-

НАЩАДОК ГЕТЬМАНА ІВАНА СУЛИМИ

Російський революціонер-анархіст Петро Олексійович Кропоткін — Рюрикович у тридцятій покійній. Куди до нього братися Романовим! Батько — князь Олексій Петрович — генерал-майор, георгіївський кавалер зі своєю майбутньою дружиною Катериною, з гетьманського роду Івана Сулими, познайомився у Варшаві. Петро Кропоткін мандрував невідомими районами Північної Маньчжурії, схилами Саян, досліджував Патомське нагір'я. Саме він запровадив термін «вічна мерзлота». Російське географічне товариство нагородило його золотою медаллю. 1872 року Кропоткін здійснив поїздку Європою, де вступив до Першого Інтернаціоналу, лідером якого був революціонер-емігрант Михайло Бакунін. У 1874 р. Кропоткіна заарештували за належність до таємного товариства. Через 2 роки він утік і емігрував. 40 років еміграції: виїхав у 34 роки, повернувся в 75 років, після Лютневої революції. Саме він прямо звертався до Леніна, закликаючи припинити червоний терор і захоплення заручників.

ше оснований считается славянским, чем великорусский, у которого с польским языком и другими славянскими гораздо меньше общего, чем даже у западно-балтийского прусского языка».

Польские и чешские лингвисты и создатели славянских грамматик четко разграничивали русский язык (украинский) и московитский, а сам этот московитский язык не причисляли к семье славянских языков. Ибо язык Московии был скуден на славянскую лексику. Как пишет российский лингвист И. С. Улуханов в работе «Разговорная речь Древней Руси» («Русская речь», № 5, 1972), круг славянизмов, регулярно повторявшихся в живой речи народа Московии, расширялся очень медленно. Записи живой устной речи, произведенные иностранцами в Московии в XVI-XVII веках, включают только некоторые славянизмы на фоне основной массы местной финской и тюркской лексики. В «Парижском словаре московитов» (1586) среди всего словаря народа московитов находим, как пишет И. С. Улуханов, лишь слова «владыка» и «злат». В дневнике-словаре англичанина Ричарда Джемса (1618-1619) их уже больше — целых 16 слов («благо», «блажить», «бранить», «воскресенье», «воскреснуть», «враг», «время», «ладья», «немошь», «пещера», «помощь», «праздникъ», «прапоръ», «разробление», «сладкий», «храмъ»). В книге «Грамматика языка московитов» немецкого ученого и путешественника В. Лудольфа (1696) — их уже 41 (причем, некоторые с огромным финским «оканем» в приставках — типа «розсуждать»). Остальная устная лексика московитов в этих разговорах — финская и тюркская.

У лингвистов той эпохи не было никаких оснований относить язык московитов к «славянским языкам», так как самих славянизмов в устной речи не было (а именно устная речь народа является тут критерием). А потому и разговорный язык Московии не считался ни славянским, ни даже околорусским: крестьяне Московии говорили на своих финских говорах. Характерный пример: русского языка не знал и мордвин Иван Сусанин Костромского уезда, а его родня, подавая челобитную царице, платила толмачу за перевод с финского костромского на российский «государев» язык. Забавно, что сегодня абсолютно мордовская Кострома считается в России «эталоном» «русскости» и «славяности», хотя еще два столетия назад никто в Костроме по-славянски не говорил.

Проблема «двуязычия» из-за отсутствия в России народной славянской основы преследовала всегда и создателей литературного русского языка — как вообще главная проблема русского языка. Он прошел «стадии развития термина», называясь вначале московитским, затем российским при Ломоносове, затем при оккупации Россией в 1794 году (закрепленной формально в 1795 г.) Беларуси и Западной и Центральной Украины пришлось его менять на «великорусское наречие русского языка».

В 1778 году в Москве была издана брошюра писателя и лингвиста Федора Григорьевича Карина «Письмо о преобразителях русского языка». Он писал: «Ужасная разность между нашим языком (всюду в работе он называет его «московским наречием») и славянским часто пресекает у нас способы изъясняться на нем с тою

...І ЦАР НА ДАХУ

Петро I, перебуваючи в Англії, відвідав і оглянув усі доступні для нього фабрики. Ознайомився з виробництвом, розпитав, як поставлена справа. Але всі спроби показати йому парламент завершувалися невдачами. І тільки ціною неймовірних зусиль вдалося його туди заманити. Та в зал засідань він таки не пішов, а погодився заглянути у нього... з даху через вікно. У залі на той час був англійський король. Тоді ж у Лондоні з'явився жарт: вдалося побачити обох — короля на троні і царя на даху.

А. Ф. ЗУБОВ. ПОРТРЕТ ПЕТРА І. ФРАГМЕНТ КАРТИ ЄВРОПИ.

вольностию, которой она оживляет красноречие и которая приобретает не иным чем, как ежедневным разговором... Как искусный садовник молодым прививком обновляет старое дерево, очищая засохлые на нем лозы и тернии, при корени его растущие, так великие писатели поступили в преображении нашего языка, который сам по себе был беден, а подделанный к славянскому сделался уже безобразен. Этой проблемы никогда не было у белорусов, поляков, чехов, болгар, украинцев, сербов и остальных славян — где язык селян органично становится языком страны и народа. Это чисто российская уникальная проблема — как сочетать финский язык селян со славянским языком государства».

Мелетий Смотрицкий, белорусский просветитель, работавший в Вильно и Киеве, автор изданной в 1619 году в Евье «Грамматики словенския правильное синтагма», задолго до «революционера» в русской лингвистике Ломоносова, создателя грамматики русского языка, создавал научные основы языка русинов. Как и в Грамматике Л. Зизания, он четко отличал болгарский церковный язык от нашего. Русским языком автор считает нынешний украинский язык (точнее — тот русинский язык, который в его время был общим для белорусов и украинцев). А вовсе не язык Московии-России.

Ненаучно перевирать средневековых авторов. Если они четко пишут, что русский язык — это по своему содержанию именно украинский язык, а не московский, то зачем юлить? Зачем переписывать историю? А ведь книги Мелетия Смотрицкого показательны: русское — это наше народное, исконное, что само собой и сегодня

есть в реалиях украинского и белорусского языков, а российское — это не русское, а основанное на болгарском. И переводы, которые делает в книге Мелетий Смотрицкий с болгарского на русский — это фактически переводы с русского на русский — на украинский и белорусский. Тут нет ничего этнически русского, что ныне именуется «руським», а есть только болгарское, которое нуждается в переводе на русский язык — для белорусов и украинцев, тогда именовавшихся русинами» [174].

* * *

Польський історик, письменник, публіцист Казимир Валишевський пише: «Погляньте на москвича XVI століття: він бо з ніг до голови вдягнутий по-самаркандськи. Башмакъ, азямъ, армякъ, зипунъ, чебыш, кафтанъ, очкуръ, шлыкъ, башлыкъ, колпакъ, клобукъ, тафья, темлякъ — такі татарські назви різних предметів його одєжі. Якщо, посварившись із товаришем, він почне лягтися, в його репертуарі неодмінно фігуруватиме дуракъ, а якщо доведеться битися, в діло піде кулакъ. Будучи правителем, він надягне на підсудного кандалы та покличе ката дати засудженому кнута. Будучи правителем, він збирає податки в казну, яку охороняє карауль, і влаштовуватиме при дорогах станції, які назве ямами, і обслуговуватимуть їх ямщики. Нарешті, вставши з поштових саней, він заходить у кабаць, який замінив древню російську корчму. І всі ці слова азійського походження. Це, без сумніву, знаменно, хоча й стосується лише зовнішньої форми. Але значно важливіше те, що певний домішок монгольської крові сприяв такій швидкій і покірній асиміляції» [175, с. 109].

КОРОЛЬ РУСІ ЮРІЙ І ЛЬВОВИЧ

1301 року син галицько-волинського князя Лева I Даниловича Юрій успадкував від свого батька Волинське князівство, об'єднав його із Галицьким князівством і Перемишльською землею, переніс столицю держави до Володимира-Волинського та, за взірцем свого діда Данила, коронувався із титулом «король Русі, князь Волині». На своїй печатці він був зображений увінчаним короною, у мантії, з довгим волоссям і бородою, на троні, зі скіпетром у руці, а по колу йшов напис латиною «печатка пана Юрія короля Русі». Роки правління короля Юрія I позначилися, за словами літописців, добробутом населення та славою Руського королівства. Юрій I був останнім із володарів Русі, який уживав королівський титул. Його смерть 24 квітня 1308 р. започаткувала процес занепаду Галицько-Волинської держави. Через 32 роки (1340), після смерті Юрія I, польський король Казимир III вивіз зі Львова дві корони королів Русі і їхні клейноди.

КОРОЛЬ РУСІ ЮРІЙ І ЛЬВОВИЧ.

«Якщо б з московської (російської) мови, – пише Л. Силенко, – забрати, наприклад, татаро-тюркські слова, то вона б була мовою не вистачаючою для життєвих відносин жителів Москви. Згадаю декілька татаро-тюркських слів, які входять в основу щоденної мови москвичів: бумага, денги, тетрадь, карандаш, казна, балик, кабак, кафтан, глаза, караул, калітка, вор, бірюк, кандали, кумач, курган, кушак, башмакі, кутерма, тюрма, кутіть, ямшік, таможня, алтин, алий, балда, кабала, чулан, тюфяк, бірюза, баклага, буланій, упир, лапша, туша, набекрень, таракан, кавардак, волок, колиба, кочевать, очаг, лафа, банка, чувал, чучело, кацап, палач, ермолка, кубур, буча, пурга, кінжал, табун, шамать, халат, бакалейная та інші.

Головні вулиці Москви – Великая Ордінка (ордінська), Басманная, Таганка, Арбатська, Бутирська. Татарське слово «басман» значить «двірцевий хліб з печаткою». Пекар звався у Москві по-татарському, «басман» (басманщик). Слово татаро-монгольське «таган» значить «триніжник з обручем для горшків». У «тагані» стояв котел і під ним розкладалися дрова, готувалася їжа. Слово «бутир» значить «дім», поселення. Слово «арба» значить «двоколісний віз». На арбатській площі селилися бідніші татари, їх по-татарськи звали «арт іл», що значить – «гірші люди», «ті, що позаді, тиллові»; звідси походить «артель».

Вихрещені татари, які були кацапами (татарське слово «кацап» значить «різник», «м'ясник») мали в Москві свої «шалаші», де продавали «шамовку». (У татаро-монгольській мові «шалаш» значить «намет», «палатка», а «ашамаг» – їда; з слова «ашамаг» виникло московське слово «шамать»,

«шамовка», «пошамать»). Артільні люди помагали кацапам різати скотину (товар). За працю їм давали «алтин» (монгольське слово «алдан» значить «золота копійка»). Юний москвитянин прагнув мати «алтини» для «калиму» і для «кумача». У татаро-монгольській мові «калим» значить «викуп за наречену», а «кумач» – червона матерія на жіночу сукню.

Монгольське слово «ям» значить «станція». У Москві з слова «ям» було створене слово «ямщик». У дівчат-фінок, чудок переважно світлі очі. Православний рускій (татарин), який був багатою людиною, старався одружитися з дівцею, яка мала «алия глаза», ці татарські слова означають «світлі очі». Він їхав на «агері» (у татарській мові «агерь» – жеребець), його дівця їхала у «колибі»; він гордився, що має честь, славу, не є «белбес». У татарській мові «колиба» значить «віз» (подібний на циганський), а «белбес» – людина, яка не знає «язика Божого» (церковного), вона «ні белмеса».

На арбатській площі москвини мають «бариш» (монгольське «бариш» значить «прибуток», «торговельні сходи», де проходить «кутерма», торгівля. Після «кутерми» баришники їдять «кавардак» (малі кусені м'яса смажені на салі)» [3, с. 837-839].

Як вбачається із зроблених відомим радянським мовознавцем О. Н. Трубачовим підрахунків у складеному М. Фасмером в середині ХХ ст. «Російському етимологічному словнику», із проаналізованих ним російських слів – 6304, або 58,3%, є запозиченими з інших європейських мов; 1119 слів, або 10,3%, є невідомого походження; 3191 слово, або 29,5%, українського походження; 72 слова, або 0,8%,

«ЦЕ МИША!

ЦЕ СПРАВЖНЯ МИША...»

Одного разу імператриця Єлизавета приїхала на полювання в Оранієнбаум. Але з невідомих причин зайців, які бажали б потрапити на приціл самодержіці, не виявилось. Розгнівавшись, вона кричала на своїх міністрів і придворних, не добираючи слів.

А ті стояли перед нею і трусилися зі страху. Аби якось змінити цю неприємну ситуацію, придворний блазень приніс... їжака. І ситуація справді змінилася на краще, але не так як замислив блазень.

Бо імператриця, побачивши їжака, у паніці дико закричала: «Це миша! Це справжня миша...», після чого кинулась тікати геть, забувши і про полювання, і про дичину, і про своїх придворних, яких збиралася жорстоко покарати.

загально-східнослов'янського походження; 93 слова, або 0,9%, російського, тобто московського, походження.

П. Штепа з цього приводу пише, що московська літературна мова є найменш слов'янська з усіх слов'янських мов, їхня ж наукова мова на всі 100% складається з запозичень у німців, французів та інших європейців; слов'янських термінів є, мабуть, не більше, як один відсоток, бо москвини самі перервали процес послов'янення (українізації) своєї мови, процес, що розпочався в XVII ст. [45, с. 88].

Словник іноземних слів, що увійшли до російської мови, налічує близько 45000 слів. Під чужомовними словами москвини розуміють лише французькі, німецькі, англійські і т. п. слова. А слова, позичені у «молодшого брата» – українця, не увійшли до того словника, бо ж вони – «общее достояние». Додайте до тих 45000 ще й «общее достояние» і маєте «великий русский язык», що його не розуміє їхній власний народ [45, с. 88].

На цю тему М. Воротиленко писав: «Москва запросила тисячі європейців, в основному німців, для розбудови своєї держави. Німці «винайшли» сучасну московську мову. Так Н. Греч склав граматику московської мови. Німець Грот уклав московський правопис та словник. В. Даль зібрав етнографічний матеріал, німець А. Гільфердінг – мовний матеріал, німець Г. Бауер вивчав їхню «варяжську теорію», німці Брокгауз і Ефрон видали першу енциклопедію і т. д. Німці створили московську технічну термінологію, просто переписавши німецькі слова московськими літерами.

Із часом німці та інші європейці перерахували правління Московією, але для них

слов'янство теж було чуже, і вони продовжували по-варварськи нищити все немосковське. Для прикладу: Катерина II – німкеня, Петро II – німець і так аж до 1917 року Московією правили німці під назвою династії Романових.

В. Даль на замовлення московських правителів уклав словник московської мови, який в оригіналі називався «Толковый словарь великорусского наречия русского языка», де під руським розумівся український. Але в майбутньому царська цензура змінила цю назву на «Толковый словарь живого великорусского языка». В. Даль, будучи лікарем за освітою, працював у міністерстві внутрішніх справ Російської Імперії «чиновником для особих поручень» при керівникові цього міністерства. Він служив у міністерстві, яке, як відомо з історії, було основним душителем «инакомыслия» в «империи». Тому В. Даль не міг скласти правдивий словник московської мови. До того ж, з огляду на його європейське походження і те, що тогочасна московська мова була дуже бідна, він змушений був додавати багато німецьких слів, а інколи просто замінював українські слова на німецькі.

Для прикладу, запозичені німецькі слова: абрикос-жерделя, бархат-оксамит, брюки-штани, брухт-покидьки, бунт-повстання, бурт-купа, вакса-мастило, вал-окіп, ванна-купіль, вахта-варт, гауптвахта-вартівня, горн-ріжок, гастроль-виступ, глазурь-полива, лозунг-гасло, лакей-прислужник, маклер-посередник, мундштук-цибух, орден-відзнака, офіцер-старшина, пакгауз-комора, парта-лавка, патронташ-ладунка, пилигрим-прочанин, пушка-гар-

НЕ ВОЛЯ, А ЗМІНА ВОЛОДАРЯ

У битві на Синіх Водах (1362 р.) Великому князю Литовському Ольгерду вдалося перемогти татарське військо, що відкрило йому шлях до захоплення Київщини, Чернігово-Сіверщини і навіть Поділля. Останнє входило до переліку земель, якими ординські керманічі володіли безпосередньо. Поразка кочівників була зумовлена ослабленням центральної влади після смерті хана Узбека, переорієнтацією зовнішньополітичного курсу Орди на захоплення Аррана та Азербайджану. Проте це визволення було насправді недовгим. Формально змінився тільки володар українських земель. Русичі і далі платили данину Орді. Доказом цього є наявність тамги (символу верховної влади хана) на монетах Володимиром Ольгердовича – сина Ольгерда, що правив у Києві. Існує навіть думка, що таке швидке просування Ольгерда зумовлене, зокрема, і домовленістю з Ордою щодо цього.

мата, ранец-наплечник, траур-жалоба, фальшивий-підроблений, флюс-пухлина, флаг-прапор, флагшток-шогла, фон-тло, форпост-передова варта, фрахт-перевіз, футляр-коробка, шахта-копальня, швейцар-двірник, шельма-крутій, шина-обруч, шкатулка-коробочка, штемпель-тавро, штука-одиниця, штурм-наступ, штурман-стерновий, шулер-шахрай, палітурка-обкладинка і інші» [176].

Ось так, одним помахом пера імперського цензора «наречие русского языка» стало самодостатнім «живим великорусским языком», а українська та білоруська мови стали якимись «наречиями». Не має сумнівів, якби кордони Московської імперії простягалися до Німеччини, то згадані нами вище запозичені у німців слова стали б також «велико-русским языком», а німецька мова – його «наречием» і «искусственным образованием».

За часів війни з Наполеоном москвини дійшли аж до французької столиці. Очевидно, що культурний блиск Парижа приголомшив, здивував їх. Повернувшись додому, вони почали вивчати французьку мову та мавпувати все французьке, переймати одяг модний, манери, наймати французьких кухарів, вихователів дітей [45, с. 83].

Ті французи заклали пансіони, де навчали московську молодь французької мови та французьких «изящных манер». Московські школи світили порожнечою, а французькі пансіони були переповнені, хоч платня за навчання в них була дуже висока. Годі й казати, що те мавпування було лише поверховим. «На людях у французькому фракці, а вдома таргани і блощиці в ласці», – глузували українці з тих офранцужених москвинів. Проте ця мода залишила в московській

мові десятки тисяч французьких слів щоденного вжитку [177, с. 21].

Після війни з Наполеоном у московську мову ввійшли тисячі французьких слів, які В. Даль, так би мовити, «узаконив», внісши їх у свій словник.

На підтвердження наведеному М. Воротиленко, у вже згадуваній нами праці, наводить наступні приклади продубльованих французьких слів: азарт-запал, аккомпанемент-супровід, ампула-роль, анонс-оповістка, антракт-перерва, аплодисменты-оплески, апломб-самовпевненість, армия-військо, артилерист-гармаш, артист-мистець, асортимент-набір, атака-напад, афиша-оголошення, баланс-рівновага, бандаж-перев'язь, барьер-перепона, бассейн-водойма, блондин-русявий, бокал-келик, бордюр-окрайка, брошюра-книжечка, брюнет-смагливий, бульон-юшка, бутылка-пляшка, бюджет-кошторис, бюст-погруддя, вуаль-серпанок, галиматья-нісенітниця, гарантия-запорука, гардина-завіса, гарнизон-залога, девиз-гасло, департамент-відділ, деталь-подробиця, частина, диссонанс-розлад, эксплуататор-визискувач, экспорт-вивіз, элегантный-чепурний, этажерка-полиця, каприз-примха, карьер-каменище, квартира-помешкання, квитанция-посвідка, колонист-поселенець, команда-наказ, коммерсант-торговець, компания-товариство, компот-узвар, компрометация-знеславлення, констатировать-стверджувати, контур-обрис, конфеты-цукерки, костюм-вбрання, кошмар-жах, кулинару-кухар, курьер-посланець, магазин-крамниця, манеры-поведінка, манто-накидка, марш-похід, маршрут-розклад подорожі, медаль-відзнака, мемуары-спогади, мотив-спонунка, оранжерея-теплиця, пейзаж-краєвид,

НАВІТЬ ПОКІЙНИКІВ ВІДКОПАЛИ

19 травня 1709 р. три московські полки загальною чисельністю дві тисячі солдатів наблизилися до Чортомлицької Січі. На той час Січ охороняли 300 запорожців. Вони гарматним і рушничним вогнем відбили кілька атак московитів. На допомогу нападникам підійшов компанійський полк під командуванням полковника Гната Галагана. Галаган розпочав переговори із запорожцями та від імені Петра I гарантував їм недоторканність. Повірівши Галаганові, козаки припинили опір, а московити, зайнявши фортецю, захопили їх у полон і тут же стратили. Після цього солдати вчинили наругу над тілами козаків і ченців, похованих на січовому цвинтарі: відкопали покійників, відрубали їм голови та здерли з них шкіру. 26 червня Петро I видав маніфест до українського населення, пояснюючи зруйнування Січі свавіллям запорожців.

ПАМ'ЯТНИК КОЗАКАМ ЧОРТОМЛИЦЬКОЇ СІЧІ.

персона-особа, пьедестал-підніжжя, поза-постава, престиж-повага, приз-нагорода, рапорт-звіт, режим-лад, резонанс-луна, результат-наслідок, репрезентабельний-показний, репресія-утиск, ресторан-їдальня, ресурси-засоби, запас, секрет-таємниця, серйозний-поважний, сигнал-знак, спектакль-вистава, стаж-досвід, табуретка-стілець, тираж-наклад, фаворитка-улюблениця, фамільярність-панібратство, флірт-залицяння, флакон-пляшечка, фонд-запас, формат-розмір, шалопай-гульвіса, шофер-водій, і т. д.

М. Воротиленко наводить також досить цікаву підбірку слов'янських і московських слів в такій послідовності: українська, польська, чеська, сербо-хорватська, словенська, словацька, московська:

- 1) але, ale, ale, ali, toda, ale, но;
- 2) аматор, amator, amatersky, amater, amateskih, amatersky, любитель;
- 3) байка, bajka, bajka, basna, fabula, bajku, сказка;
- 4) барва, barwa, barva, basa, barva, farba, краска;
- 5) блискавка, blyskawica, blesky, strele, blesky, молнія;
- 6) вага, waga, vaha, teza, vaha, вес;
- 7) вечорниці, wieczornica, vechornytsi, vechornytsi, vechornytsi, поси-делки;
- 8) виняток, wyjatek, vyjimkou, izuzetak, razen, vynimkou, исключение;
- 9) вік, wiek, vek, starost, starost, vek, возраст;
- 10) гак, hak, hasek, zakacaljka, hook, hasik, крюк;
- 11) гній, gnoj, hnoy, gnoj, hnoj, навоз;
- 12) дзвін, dzwon, zvonek, zvonce, zvonce, zvonsek, колокол;

13) дорадник, doradza, radce, советник;

14) досить, dosyc, docela, posve, dokaj, docela, хватит, довільно;

15) займенник, zaimек, zajmeno, zamjenica, zamjenica, zameno, местоимение;

16) зараз, zaraz, nyní, sade, zdaj, teraz, сейчас;

17) зле, zle, zlo, zlo, zlo, скверно, плохо;

18) злодій, zlodziej, zlodej, lopov, lopov, zlodes, вор;

19) знову, znou, znovu, ponovno, spet, опять, вновь;

20) зрада, zrada, velezrada, izdaja, veleizdesa, velezrada, измена;

21) кошик, koszyk, nakupni kosik, kasarica, nacupny kosik, корзина;

22) крок, krok, krok, korak, korak, krok, шаг;

23) курча, kurcze, kurc, pile, priscanec, kurca, цыплёнок;

24) лан, lan, lan, lan, lan, лан, нива, поле;

25) мапа, mapa, mapa, mapa, zemljevid, mapa, карта;

26) місто, miasto, mesto, grad, mesto, mesto, город;

27) неділя, niedzeiela, nedele, nedjelja, nedelja, nedela, воскресеньє;

28) око, oko, oko, oka, oci, око, глаз;

29) папір, papier, papir, papir, papir, papir, бумага;

30) пекло, pieklo, peklo, pakao, pekел, peklo, ад;

31) призьба, przyzba, przyzba, przyzba, przyzba, przyzba, завалинка [176].

Тобто, В. Даль створив своєрідне «есперанто» для Московії, яке складалося з українських, татарських, німецьких, французьких та слів інших народів.

«З ЛАСКИ ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ»

Уникнути роздробленості, якої зазнала Київська Русь, Литві дозволило те, що Великі князі Литовські були верховними правителями, а не просто першими серед рівних у династії. Саме тому Вітовт постійно переводив князів з одних володінь до інших, позбавляючи їх місцевої підтримки. Так, приміром, Федір Любартович, луцький володар, був позбавлений своїх багатих волінських земель. Як «компенсацію» йому запропонували відносно бідніше й віддалене Новгород-Сіверське князівство. Якщо ж князь «пручався» (так робив Федір Коріатович Подільський), Вітовт звинувачував його у непокорі, нападав на нього зі своїм військом і змушував тікати у вигнання. На місце князів Вітовт призначав власних урядників, часто із числа нетитулованих бояр, які володіли землями «з ласки Великого князя».

ПАМ'ЯТНИК ФЕДОРУ КОРИАТОВИЧУ В МУКАЧЕВОМУ.

Повернемось до скопійованих московитами слів, використавши працю С. Ковалю «Чия мова вторинна і пародійна». Автор пише, що більшість прикметників жіночого роду в російській мові створені із самодостатніх українських (до кількох згаданих можна долучити «добра», «зла», «велика», «мала», «печальна», «весела», «мудра», «дурна», «молода», «стара», «давня», «крайня», «зимня» і т. ін.).

Додайте до наведеної низки слів по літері «я» і отримаєте «руськіє» слова.

Зайвість, пародійність прийому яскраво підкреслюють «яя» в словах, де «я» вже присутнє в слові українському: «давня-я», «крайня-я», «синя-я», «зимня-я».

Прикметники середнього роду та у множині створювалися за тією ж схемою, тільки тут замість «я» доточувалась буква «є». «Давні-є», «крайні-є», «сині-є», «тонкі-є», «давнє-є», «крайнє-є», «синє-є». І знову ці пародійні подвоєння «єє».

Та хіба лише одні прикметники? Власне, більшість слов'янського коріння слів сусідньої мови сконструйовані з наших самодостатніх першослів шляхом доточення до них наших-таки слів «я», «є», «ні», «ле» (є, так), «ще», «що», «це», «де», «бо», «то».

Часто-густо до словосполучень додавалося по кілька взаємозаперечувальних слів («є», «ні», «ле», «ні»), вочевидь, аби підсилити пародійність звучання та полегшити розуміння вторинності «новомови» для задурених краян, для дослідників майбутнього. Коли, хто і навіщо «бавився» у такі мовотворчі «ігри» — нині можемо тільки здогадуватися. Наразі перейдемо до ілюстративної частини сформульованих вище постулатів.

«Буду-ще-є», «на-сто-я-ще-є», «наступ-ле-ні-є», «напад-є-ні-є», «пора-же-ні-є», «пора-бо-ще-ні-є», «по-бо-є-ще», «по-ні-маєш», «оглав-ле-ні-є», «зблужд-є-ні-є», «де-ле-ні-є», «удар-є-ні-є», «росте-ні-є», «ле-то», «є-с-ть», «є-що», «є-то», «є-ті», «розум-є-ні-є», «глум-ле-ні-є» «і так далі-є»... Як бачимо, «ісконно русськіє слова» розкладаються на питомі українські складові.

Значний блок українських слів, створених із використанням і нині активно діючих у нашій мові займенників «це», «ця», «ці», позичивши, сусіди знову-таки недолжно поперекручували заміною в згаданих займенниках голосних на «о», «а», «ы» та втуленням у слова зайвих ускладнюючих вимову приголосних «л», «д» тощо. «Сон-це» — «со-Л-н-це», «сер-це» — «сер-Д-це» (більшість сусідів при вимові ті «л», «д» опускають). «Я-й-Це» — «я-й-Цо», «кіль-Це» — «коль-Цо» (від слова «коло»), «молодці» — «молод-Цы», «молоди-Ці» — «молоди-Цы», «сестри-Ці» — «сестри-Цы», «от-Ці» — «от-Цы», «стани-Ця» — «стани-Ца», «околи-Ця» — «околи-Ца», «столи-Ця» — «столи-Ца», «стори-Ця» — «сто-ри-Ца» і т.ін.

Наведемо ще кілька яскравих прикладів алогізмів «великого і могучего», що могли виникнути за умови його формування на невласній фонетичній основі.

Сім днів («тиждень» по-нашому) у сусідській мові іменується «не-деля». Недоречна калька з нашої логічної «неділі» («не діло» — вихідний день себ-то). Але сім днів неробства поспіль, а потім знову «не-деля» — чи не забагато? Коли ж у вас «деля», сусіди?

Їхні «патріоти» намагаються етимологію «неделі» виводити від «неделімая». Не

А ІМПЕРІЄЮ ТАКИ КЕРУВАЛА КУХАРКА

Знаменита теза Володимира Ульянова-Леніна про те, що будь-яка кухарка може керувати державою, не була чимось оригінальним для московитської історії, бо був у ній подібний прецедент. На початку XVIII століття імператрицею Російської імперії стала Катерина I — дружина Петра I. Вона не була благородного походження, бо навіть сама не знала, хто її батьки і яке її справжнє прізвище. У родині пастора Глюка, де вона в зрілі роки куховарила і прала, її звали Мартою. То пізніше їй придумали прізвище Скавронська. Але це ніяк не завадило їй народити від царя чи то 12, чи то 14 дітей і стати імператрицею. Ось тільки Ленін, говорячи про кухарку на чолі держави, не уточнював, що для цього треба стати дружиною імператора.

менша недоречність, бо тиждень ділиться на дні, дні – на години, години на хвилини і «так далі-є».

Бездумно запозичена з нашої мови і назва плодівих кущів – «черная, красная, белая смородина». Насправді смородиною від нашого слова «сморід» (запах) є лише чорна. Червоні ж та білі порічки (росли в дикому стані «по річці») смороду не мають. Та що там «смородина»? Навіть перетворені тамтешніми борзописцями в національний символ «руски-є березки» носять запозичене, знову-таки у нас, наймення. Наші «берізки» («бе»-руть із них «різки» для підмітання та «роздачі хльости» неслухам) обернулися на «бе-резки». Але «резок» у російській мові немає, є «розги», себто по-їхньому білоросі красуні мали б називатися «бе-розги»..! Що ж до доточеного епітета «руски-є», то вони в однаковій мірі можуть бути фінськими, шведськими, норвезькими, польськими, білоруськими, литовськими, волинськими, поліськими, сіверськими, бо ростуть на північних теренах Євразії справіку.

Деякі, здавалося б на перший погляд, зовсім далекі від нашої мови «російські» терміни при вдумливому аналізі виявляють своє не надто приховане українське (русинське) коріння.

«Сірники» (із сірки зроблено основний елемент) на Яззі-ріці носять «самостійну» назву «спички» (замість скалки взятої «з пічки», не «с-печки»!)

«Це-глина» там «к-ир-пич» (к теплу, «пич», знову-таки не «к-ир-печ»!). «з-десь» (був «десь» далеко та змістився сюди, за тубільною логікою слово мало би формулюватись як «с-где-то»).

Лише ледачий, нездатний мислити не помітить сусідських позичок при компонуванні термінів для виміру часу. Наше всеохопне поняття «час» вони зробили одиницею виміру: «один час», «два часа» і «так далі...». Для найменування приладу з виміру часу «годинника» пристосували множину нашого слова «часи». Для означення 1/60 години – нашої «хвилини» (що наче морська хвиля накочується на берег вічності) вживається «минута» (похідне слово від нашого «минати», їхньою мовою «проходить»). Тож при використанні власного арсеналу термінотворіння оголошення телерадіостанцій, для прикладу, «мас-ковско-є» время 14 часов 25 минут» повинно звучати «масковско-є» время 14 временей 25 проходок»...

Не будемо зупинятися тут на величезному материкові мовного арсеналу сучасної російської мови, позиченому нею із мов фіно-угрських і татаро-монгольських народів: «арба», «арбуз», «деньгі», «таможня», «ям шік», і несть їм числа...

Детальнішу й повнішу інформацію про татаро-фіно-угрські складові сусідської мови читач може отримати, простудіювавши фундаментальну працю «Мага Віра» Лева Силенка.

До речі, за Київської держави, до приходу татаро-монголів, митні заклади під Москвою іменовалися «Митищі» (великі митниці). Святослав Войовник у підкореній Хозарії заснував місто Білу Вежу (не «Башню»), а на територіях давньої землі Новгородської в сучасних губерніях Архангельській, Тверській, Псковській, Новгородській дотепер збереглися ріки з бездискусійно русинськими (українськими) назвами: Волошка, Хмара, Люта, Межа, Мста Велика-я, населені пунк-

НА ПОСТІЙНЕ ПРОЖИВАННЯ ЗА ПОРОГАМИ

Організаторська діяльність князя Дмитра Вишневецького-Байди у середині XVI ст. дала змогу згуртувати дніпровську козацьку вольницю навколо Січі, зробити її авторитетним ядром, свого роду притягальною силою для всіх тих, хто не хотів визнавати над собою влади магнатів. Саме Вишневецький, заклавши на Хортиці перший укріплений замок, почав відособлювати запорозьке козацтво в автономну, незалежну від польсько-литовської держави, а згодом і в самостійну організацію, поступово висуваючи її на арену міжнародних відносин. Від своїх попередників – Дашковича, Сангушка, Претвича та інших окраїнних державців польського уряду, котрі бралися загравати з козацтвом, він відрізнявся тим, що зв'язав свою долю з ним безпосередньо, першим з українських феодалів перейшовши на постійне проживання за порогом.

ПАМ'ЯТНИК ДМИТРУ ВИШНЕВЕЦЬКОМУ НА ХОРТИЦІ.

ти Серета, Селище, Марево, Мста, Волошка, Змієвка, Молоді, Плесо, Луки, Великі-є Луки, Прилуки, Галич, Солігалич, Руська (ще без доважка «я»).

Варто тут нагадати і про загальновідомий факт заснування теперішньої сусідської столиці Великим київським князем Юрієм Довгоруком. «Долгорукім» – поправлять знавці, й зайвий раз продемонструють свою нехіль критично мислити. Бо чому в народі отримав таке прізвисько наш давній володар? Авжеж, мав князь «довгі руки»: не проти був їх і до чужих володінь протягати. Але в мові, що нині іменується «російською», «довгі руки» звучать «длинніє». І князь поїхньому мав би називатись «Длиннорукім» (поняття «долго» ж у них вживається для означення часу, а не простору). А пізніше омосковлення заміною в слові «Довгорукий» «в» на «л» русинського походження його присутньо не приховало. Як і подібна «операція» у назві заполярного в Баренцовому морі витягнутого майже по меридіану довгого острова «Довгій».

А тепер до суперечок на тему «Яка мова в Київській імперії була панівною?».

Власне, що українська мова була тоді, за сучасною термінологією, державною і панувала не лише в Києві та усіх наших етнічних територіях, а й на підкорених нашими володарями землях, ще в ХІХ столітті вимушений був визнати в одній зі своїх лекцій відомий московський історик Василь Ключевський, котрому, попри його великодержавну зашореність, совість науковця збрехати не дозволила.

Що ж до «ахів» та «охів» стосовно творів, писаних «російською мовою», то варто зазначити таке: ніхто у світі до сьогодні ще не виконав серйозних студій з україно-ро-

сійського порівняльного мовознавства, так само, як із татаро-російського. Гадаємо, такі студії неспростовно доведуть: самозвана претендентка на королівські шати все життя проходила в позичених із сусідського плеча вдягачках. На думку С. Ковалю, найбільше недолугість «язика» впадає в очі, шемкотить у вуха при порівнянні пестливих суфіксів, наших різноманітних і милозвучних з їхніми одноманітними та шиплячими: Мам-уся – мам-аша; Тат-уся – пап-аша; Дорог-енька, Дорог-енький, Дорогеньке – дорог-уша; Соловейко – солов-ушка; Голів-онька – голов-ушка; Дівчин-онька – дев-ушка; Молод-ичка – молод-ушка; Травичка – трав-ушка; Хатинка – изб-уш-ка; Коломийка – част-ушка; Душ-енька – д-ушка; Старенька – стар-ушка; Баб-уся – баб-ушка; Дід-уся – дед-ушка; Жаб-ка – ляг-ушка.

Тобто, незалежно від роду, породи, живе, неживе – усе поспіль «аша», «уша», «ушка». І апофеоз тамтешньої ніжності, лагідності «ушечка», «юшечка» («дорог-уша», «дорог-ушеч-ка», «ляг-ушечка», «хр-юшечка»).

Про «ніжність» сусідських ліричних пісень можна роман-фейлетон настрочити. У нас соловейко «тьохкає», «щебече» («сміються, плачуть солов'ї, і б'ють піснями в груди»), у них «шелкает» («соловей запел, защелкал»). Ну ніяк не можу уявити собі «шелкающего» соловейка, хіба що папугу, рахівницю в руках колгоспного бухгалтера. Так само не в змозі уявити «поднимающего трезвон» жайвора, швидше будильник чи звукову сигналізацію в сільській крамниці.

Власне, дивуватися недолугості сусідського «язика» особливо не доводиться.

ІЗ ПРИЯТЕЛІВ У АНАФЕМІСТИ

Феофан Прокопович приятелював із гетьманом Іваном Мазепою, прославляв його у своїх проповідях і присвятив йому віршовану історичну драму «Володимир» (1705 р.). Проте, дізнавшись про повстання Мазепи, він перетворився на прихильника московського царя Петра І. За наказом царя Прокопович розробив церемонію анафемствування Мазепи, під час якої, серед іншого, священники несли чорні свічки та обертали їх полум'ям донизу. А коли 1709 р. після Полтавської битви Петро І проїздив через Київ, Прокопович виголосив йому у Софійському соборі власний панегірик «Слово похвальне про преславну над військами свейськими перемогу». Цар призначив 28-річного Прокоповича ректором та професором богослов'я Києво-Могилянської академії.

ПОРТРЕТ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ. АВТОР МАРТІН БЕРНІНГРОТГ.

Спільнота, яка відмовилася від сакрального наймення, притаманного лише людині засобу спілкування, «мови», назвавши натомість той засіб «язиком» (а язики мають і представники тваринного світу: ссавці, птахи, плазуни, навіть комахи деякі), свідомо чи несвідомо принизила, десакралізувала свою мову.

А велика література, створена сусідською мовою (про що ми вже згадували тут), хіба не «доказ» «величі та могуті»? Перепрошую, «доказ-ательство». Ось і інші приклади: «надув-ательство», «розбір-ательство», «вимога-тельство», «наступ-ле-ні-є», «удар-є-ні-є», «напад-є-ні-є», «назва-ні-є», «зна-ні-є»...

Розглянемо ще кілька дотичних термінів, хоча б назв ранкового та вечірнього прийняття страв. Наші відповідники «сніданок» (сну дання, данець), «вечеря» (від «вечора») – вельми прозорі. Що ж за дивні, незрозумілі аналоги у сусідів? Як то можна сьогодні вранці їсти на «завтра»? З «уж-іном» – взагалі глухий кут, начебто, безпросвітний. Але докопатися до істини не так уже й складно. Терміни, гадаю, виникли в середовищі племені кривичів, на базі чийого спародійованого діалекту і формувався при переселенні майбутній «язик». Кривицькі чоловіки-мисливці вечеряти приходили в селища, споживали їжу «у жін» (у жінок, себто). Вдосвіта господині випроваджували їх на промисел, давши із собою заготовлений вчора «на завтра» сніданок. Відсіля й «завтрак» – вчорашні харчі на сьогоднішній ранок.

«Не все ж навколо харчів, їжі крутиться. Мають і самостійні терміни. Ваша «лікарня» там «больніца», «лікар» – «врач», – хтось за «язик» заступиться. Справді,

«боль-ні-ця», де кажуть «болю ні» «ліка-рі», а не «врачі» – ті котрі «врут». Брехнею болю не «вилікуєш».

Зупинюся ще на кількох позиціях. Зокрема, на схильності москвинів до гіперболізації у бік величі («велічі-я»), аж до святості, розбивання лобів чи, навпаки, приниження, десакралізації позичених термінів, понять.

Найбільше вони любляють наш епітет «велика-я». І самозвана «Русь» їхня «велика-я», і війна, і революція (переворот більшовицький). Про вождів, государів (від слова нашого «господар») годі й говорити – мало не всі – «великі-є». Навіть безпорадного, нікчемного самодержця Миколу II, котрого із сім'єю брутално знищили, десятиліттями ганьбили, опльовували, а сьогодні святим проголосили. Що не заважає у центрі столиці своєї тримати в шані та догляді мумію його вбивці.

Наші «кущі» стали «кустами», але залишилися «кущами» в раю, лише наголос на «у» перескочив. Згадана вже «вечеря» в «ужін» перетворилася, однак в апостолів зі Спасителем наймення зберегла.

Знову-таки згадувані «жебраки» – «старці» стали у тамтешніх літераторів поважними чоловіками похилого віку «старцями».

Ну і, звісно, хто кому свою мову, спародіювавши, позичив.

«Авжеж. Пізнаймо правду і правда виволить нас!» – повторює С. Коваль вступну цитату розвідки.

Закінчує свою працю С. Коваль цитатою Григорія Квітки-Основ'яненка: «Коли українські молоді письменники змушують, то вони доведуть, що московська мова є лише дикунською говіркою, порівнюючи

ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Після переможної війни над Польщею була утворена самостійна об'єднана Українська Держава із власними збройними силами, сталими кордонами, митною, фінансовою, поштовою службами та успішною дипломатією. Тоді вперше після втрати державності у XIV столітті українці виступили за національне визволення та підтримали свого гетьмана – Богдана Хмельницького. Тоді ж розпочалася нова епоха історії України, в якій український народ усвідомив себе однією нацією. Попри складні політичні стосунки з Оттоманською Портою та Московським царством, перерозподілом сфер впливу в Європі, козацька держава, яку створив Хмельницький, проіснувала понад 150 років і її визнали європейські та азійські монархи. 1764 року Катерина II знищила визнаний на міжнародному рівні Український Гетьманат, а у 1775 році – Запорізьку Січ. Відтоді існування України постійно ставили під сумнів, а українці кілька століть були позбавлені своєї держави.

МЕМОРІАЛЬНА ДОШКА Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ НА СТІНІ КОЛИШНЬОГО ЄЗУЇТСЬКОГО КОЛЕГІУМУ У ЛЬВОВІ, ДЕ ВІН ЗДОБУВ ОСВІТУ.

її до мови української. Коли вони повитягають з московської мови все українське, то найзапекліший московський шовініст буде змушений визнати жалюгідне убозтво і нижчість московської говірки супроти української мови». (Григорій Квітка-Основ'яненко, Лист до А. Красовського 28.XII.1841) [178, с. 32].

Можна згадати і таке. Напевне, багато хто звертав увагу, що назви місяців українською та білоруською мовами кардинально відрізняються від аналогічних назв братньою російською. Українською та білоруською мовами вони дуже схожі: січень-студжень, лютий-люты, березень-сакавік, квітень-красавік, травень-травень, червень-чэрвень, липень-ліпень, серпень-жнівень, вересень-вересень, жовтень-кастрычнік, листопад-листопад, грудень-сьнежань. Такі назви видаються логічними та легко пояснюються тим, що на території сучасної України, Білорусії, на родючих землях проживали племена, основним промислом яких було землеробство, тому фактично весь кругообіг життя людей був пов'язаний з природою та порами року. Відповідно, і назви багатьох подій в житті людей, свят, традицій були відображенням цих змін. Не виняток становили і назви місяців. Січень – сніг січе. Лютий – час, коли лютують морози. Березень – період брунькування берези та початку сезону збору березового соку, квітень – квітування землі, у травні слід було починати косити траву. Назву червня пов'язують із появою червця, із якого виготовляли червону фарбу, липень – із цвітінням липи, серпень як вінець усіх робіт – люди з серпами ідуть збирати врожай. Вересень названий на честь цвітіння вересу, жовтень характеризується пожов-

тінням листя, а листопад – із його опаданням. І нарешті, місяць грудень завершує рік, поля вже зорані, тільки видно грудки під снігом. Як цю слов'янську мовну культуру можна прив'язати до назв місяців, які були запроваджені в Московії? Відповідно, январь, февраль, март, апрель, май, июнь, июль, август, сентябрь, октябрь, ноябрь, декабрь дуже схожі із назвами місяців у багатьох країнах Європи, також США, тобто, країн, що послуговуються латинським алфавітом (наприклад, місяці на англійській мові називаються (починаючи із січня): January, February, March, April, May, June, July, August, September, October, November, December). Виникає питання: чому у «братніх слов'янських народів», які походять «з однієї колиски», різні історично сформані назви місяців (і не тільки, таких прикладів можна навести ще багато)?

П. Штепа вказує, що кожний, навіть культурний народ часом позичає чужі терміни, але він завжди змінює їх форму відповідно до законів своєї мови. І ми, українці, маємо чимало позичених у чужинців слів, але з них ми лишили лише корінь слова, а все інше зукраїнізували. Московська нація, як знаємо, змінити німецькі слова не мала сили. А в той час німці були провідниками в науковому житті Московщини, і, цілком зрозуміло, вони вводили німецьку чи знімеччену термінологію, тим більш, що московська мова (народна) була така бідна і нерозвинена, що годі було думати щось взяти з неї.

Цілком протилежне бачимо в українській науковій та технічній термінології. Науку і техніку розвинули європейські народи, мови яких вийшли чи основані на мові латинській і почасти старогрецькій.

ЦЕ БУВ БИ СМЕРТЕЛЬНИЙ УДАР ПО МОСКОВЦІНІ

«Поборюючи Московщину, треба обов'язково враховувати силу України. Колись незалежна, вона не забула ще, чим вона була. Попри деспотію Московщини, яка душить все українське, ця козацька нація є і далі вільнолюбна. Це був би смертельний удар по Московщині, якщо б Україна знову стала незалежною. Тоді вона відіграла б головну роль у визволенні всіх народів, що тепер стогнуть у московському ярмі», – з листа французького посольства до міністра закордонних справ, 1795 рік.

**КОЗАЦЬКА СТАРШИНА НА ІКОНІ
«ПОКРОВИ БОГОМАТЕРІ». ПЕРША ПОЛОВИНА XVIII СТ.**

Отже, самозрозуміло, науково-технічну свою термінологію вони створили на основі латинської та старогрецької мов. Тому сприяв ще й той факт, що науковою та дипломатичною мовою Середньовіччя була мова латинська, а твори грецьких філософів європейці вивчали в оригіналі [45, с. 83].

«У московській мові близько трьох чвертів свого словника заповнено німецькими та французькими словами. Українські мовознавці, складаючи нашу науково-технічну термінологію, брали її з української народної мови. Ясна річ, наша наукова термінологія не мала нічого спільного з московською. Такого москвини, звичайно, не могли дозволити, добре розуміючи, що за мовним відокремленням може прийти культурне відокремлення, а за культурним – і політичне. Отже, вони негайно, в 1933 році, понижили всі наші наукові словники УАН разом з їх авторами. На їх місце перше почали були складати «поправлені», с. т. змосковщені, але потім вирішили, що навіть і змосковщені будуть небезпечні для «єдиної неделимай», бо ж наукові словники підносили б українську мову понад рівень «хахлацкава наречія мужикоф юга Расії». Тому не видали за 40 років ані одного словника української наукової термінології, навіть змосковщеного. Але видали великими накладками кількадесят московських з усіх галузей знання.

Як виправляли москвини нашу наукову термінологію показують такі приклади (в дужках терміни УАН): мускулатура (м'язня), наркоз (знечулення), ревматизм (ломець), елемент (первень), ароматичний (запашний), бинтувати (сповивати), вібруючий (тремтячий), гіпертрофія

(переріст), себорея (лойотеча), токсин (отруя), юність (молодість), завод (вирібня), сигнал (гасло), канал (рів), об'єкт (предмет), діафрагма (вічко), нівелір (рівнило), сегмент (вирізок), діагональ (косинка), центр (осередок), хорда (тятива), коефіцієнт (сучинник), вертикаль (дозем), радіус (луч), полюс (бігун), колізія (зудар), туманність (мряковина), градус (ступень), діаметр (поперечник), дисперсія (розсів), конус (стіжок), координата (сурядна), брандспойт (виприскувач), брэнгауз (горнівня), бухшта (койла), бандаж (пов'язь), амальгама (живосріблина), амбразура (заглибина), кнопка (гудзик), каска (шолом), літейний завод (ливарня), тротуар (хідник), петит (дрібень), курсив (письмівка), фотометр (світломір), стенографія (скоропис), контакт (дотик), штепсель (притичка), колектор (збірник), система (уклад), басейн (водозбір, сточище), баланс (рівновага), бібліотека (книгозбірня), тираж (наклад) і т. п. Нема потреби тут говорити, що ці «українські» слова переписані буква в букву з московського словника», – пише П. Штепа [45, с. 420-421].

Український філолог Олександр Потєбня неспростовно довів, що росіяни користуються штучно створеною мовою, тим часом як їхні корінні місцеві діалекти настільки різняться між собою, що «вполне понятны друг другу только говоры смежные».

Вже сучасні дослідження, виконані лінгвістами з Київського університету ім. Т. Шевченка, підтвердили правоту О. Потєбні: індекс спільності української лексики з білоруською – 84%, з польською – 70%, а з російською – лише 62 %.

ЗРОБИТИ ТРУС МІЖ КОЗАКАМИ

Як першу сучасну, зовсім автентичну згадку про козаків, наводить проф. М. Грушевський (Історія України-Руси, VII т., с. 82–83) лист Великого литовського князя Олександра до хана Менглі-Гірея 1492 року, в якому великий князь обіцяє розслідувати справу нападу на татарських купців, зробити трус між козаками та покарати винних. Але з цього листа виходить, що назва «козак» стосовно українських ратних людей була вже тоді загальновідома і не потребувала ніякого пояснення.

О. Потєбня на основі детального аналізу писемних пам'яток Київської Русі, Острозької Біблії, Іпатіївського списку та давніх рукописів дійшов висновку: українська мова почала формуватися раніше за XI століття, а тому в Московії з її фіно-угрськими говорами сумнівні права на мовну і культурну спадщину русичів.

Етнографічні дослідження О. Потєбні довели, що навіть у литовських і латвійських народних піснях і обрядах більше спільних з українцями образів та символів, ніж з росіянами [179, с. 9].

«Що керувало, — пише мовознавець С. Караванський, — російськими урядовими та освіченими колами, які формували сучасну російську мову, відходити від народних джерел мови росіян, вишукуючи відмінні, здебільшого книжні форми для твореної ними нової мови? Очевидно, тут велику роль грало бажання відрізнятися від «черні». А вже за сталінських часів можна простежити керовану згори тенденцію, всіляко відхрещуватися від свого українсько-білоруського походження. Проте смак освіченої верстви росіян за досталінських часів був досить мовосприятливий. Добрана згаданою верствою мова зайшла до десятки найрозвиненіших світових мов. Свій успіх російська мова має розділити з українською та білоруською мовами» [38, с. 29].

У статті «Русские, украинцы и белорусы являются единым народом» член-корреспондент Міжнародної Словянської академії наук, доктор філологічних наук Тетяна Міронова пише: «Как легче всего ослабит, обескровит народ? Ответ прост и проверен веками. Чтобы ослабит народ — его надо раздробить, раскрыть на части и убедить образовавшиеся части, что

они есть отдельные, самостоятельные, сами по себе, даже враждебные народы.

В середине XIX века мы беспечно приняли так выгодную полякам, немцам, евреям идею дробления русских на три самостоятельных «народов» — русских, украинцев и белорусов. Новоиспеченным народам — украинцам и белорусам — стали спешно создавать отдельную от русского народа историю. В самостоятельных украинских учебниках 20-х годов XX века украинцы повели свое происхождение от «древних укров». Украинцам и белорусам изготовили собственные литературные языки — украинский и белорусский, которые подражали польским литературным моделям, хотя в ту пору малорусское и белорусское наречия русского языка, именно так они именуются в словаре В. И. Даля, отличались от русского литературного языка, как диалекты Смоленщины или Вологодчины, и языковеды по сию пору не находят на картах четких границ между говорами русских, белорусских и украинских народов. Народная языковая стихия доказывает их родство, однако ж украинский литературный язык, напротив, стремится отсечь украинцев от русского корня. Исследования выдающегося слависта академика Н. И. Толстого убедительно доказывают, что литературный украинский — искусственное новообразование, на треть состоит из германизмов, немецких слов, на треть — из полонизмов, слов польского языка, и на треть — из варваризмов, наречия поселян Украины» [180, с. 159].

Не вступатимемо у дискусію з московським «корреспондентом». Зазначимо лише, що у первісному вигляді назва

І УТИСКИ КОРИННОГО НАСЕЛЕННЯ

У вересні 1782 р. російська армія окупувала Кримський півострів. А 8 квітня 1783 р. Катерина II оголосила про ліквідацію Кримського ханства та приєднання до Російської імперії Кримського півострова, Тамані і Кубанської області. Одразу після захоплення півострова російська влада вдалася до утисків корінного населення, руйнування житлових будинків і мечетей, спалювання книг і нищення пам'яток культури та цвинтарів. Рятуючись від переслідувань, до Туреччини виїхало близько 300 тисяч кримських татар, і вже наприкінці XVIII ст. з 500-тисячного корінного населення у Криму залишилося тільки 140 тисяч. Російський уряд оселяв у Криму відставних солдатів російської армії, а 1798 р. оголосив про роздачу земель іноземцям, переважно німцям.

словника В. Даля була такою: «Толковый словарь великорусского наречия русского языка». І крапка. А з тезою про те, що «Чтобы ослабить народ – его надо раздробить, раскроить на части и убедить образовавшиеся части, что они есть отдельные, самостоятельные, сами по себе, даже враждебные народы» ми погоджуємося. Цю тезу перевірено часом діями Московії щодо своїх сусідів – «братів».

Професор Е. Г. Дегодюк, коротко окреслюючи історичні відносини українців та москвитів, у своїй праці «Україна – не Росія. Україна – Русь» пише, що росіянам нарешті слід усвідомити, що наш український народ історично сформувався набагато раніше російського на власних етнічних землях, і він є автохтонним народом, розвиваючись на територіях, що майже відповідають сучасним кордонам України. Корені українців сягають доби мезоліту і неоліту. І ніякої мови росіян тоді не могло бути – існувала протоукраїнська доба, праукраїнська і українська культура докняжої і великокняжої доби Київської Русі. До експансії останньої на північ і на схід зберігалась автентична єдність народу. Але не тільки в цей час, а за багато тисячоліть до цього міграції з благословенної нашої землі відбувались на Захід і Схід, Південь і Північ. Наші чорноземи та сприятливий клімат упродовж тисячоліть забезпечували оптимальні умови для процвітання автохтонного населення і поширення його популяції, що вимагало періодичної міграції в інші краї. Крім того, виняткове географічне положення степової частини України, що є складовою Циркумпонтиїської зони (навколо Чорного моря) з

відкритими просторами далеко на схід, відіграло роль «динамічної труби» для могутніх міграцій племен і народів через наші українські простори. Від нас у часи ранньої бронзи пішли на захід пелазги, що запліднили давньогрецьку культуру і племена лідів, які заснували Трою й дали поштовх для виникнення загальноєвропейської федеративної прадержави, відомої під назвою Етрурії. Пішли від нас гали, італійці, болгари, серби, литовці, пройшли через нас остготи (германські племена), кельти, сакси та багато інших. І ніхто із них не претендує на українські землі як «ісконно» їхні. Адже у всі ці часи протоукраїнці, праукраїнці та українці залишались автохтонним населенням нашого краю в Лісостеповому, Поліському, Карпатському і Закарпатському георегіонах. Із надр трипільських племен виділились у добу раннього заліза племена, що спеціалізувались на скотарстві, – кочівники пішли на азійські далекі простори і повернулись через сотні років лютими ворогами мирних землеробів Подніпров'я. Уважний аналіз руху племен і народів з України вказує на існування універсальної формули – хто пішов від нас, ставав іншим народом. І це цілком закономірно – нове географічне оточення, асиміляція з аборигенами породжували нову ментальність й іншу мову. Праматеринська мова зберігалась лише на Прабатьківщині – нинішній Україні [63].

* * *

Що ж до української мови, то вона сотнями років була змушена вести боротьбу за існування. Наведемо лише декілька прикладів послідовних зусиль Московії, потім Росії, Радянського Союзу для повно-

ПАМ'ЯТНИК ЮРІЮ КОТЕРМАКУ В ДРОГОБИЧІ.

ПЕРША ДРУКОВАНА КНИГА УКРАЇНЦЯ

Відомий український вчений Юрій Котермак, із Дрогобича, 7 лютого 1483 року в Римі видрукував книгу «Прогностична оцінка поточного 1483 року», яка є першою відомою друкованою книгою українського автора. Вона невелика за обсягом – лише 10 сторінок формату 18,5x13 см, а наклад кількох примірників. З них донині збереглося лише два: один – у бібліотеці Ягеллонського університету в Кракові, а другий – у бібліотеці богословського факультету Тюбінгенського університету. За змістом і оформленням ця книга стоїть на одному рівні з іншими аналогічними західноєвропейськими виданнями того часу. Наприкінці 80-х років XV ст. Юрій Котермак викладав астрономію та медицину в Краківському університеті (його учні М. Коперник та К. Цельтіс).

го знищення української мови та заміни її російською.

1622 р. – наказ царя Михайла, з подання московського патріарха Філарета, спалити в державі всі примірники надрукованого в Україні «Учительного Євангелія» К. Ставровецького.

1720 р. – указ царя Московії Петра I про заборону книгодрукування українською мовою і вилучення українських текстів з церковних книг.

1729 р. – наказ Петра III переписати з української мови на російську всі державні постанови і розпорядження.

1731 р. – цариця Анна Іоанівна вимагала вилучити книги старого українського друку, а «науки вводять на собственном російском языке».

1763 р. – наказ Катерини II про заборону викладати українською мовою в Києво-Могилянській академії.

1766 р. – наказ Києво-Печерській лаврі друкувати лише ті книги, які видаються в московській друкарні, випробувані й затверджені синодом.

1769 р. – заборона Києво-Печерській лаврі друкувати букварі українською мовою та розпорядження вилучити ті букварі, що вже були розповсюджені й використовувалися.

1782 р. – постанова про створення спеціальної комісії для запровадження в усіх навчальних закладах Російської імперії єдиної форми навчання та викладання російської мови.

1783 р. – запровадження в Київській Академії та українських колегіях навчання російською мовою. Було видано наказ «О непременном и неукоснительном соблюдении как учителями, так и учащимися пра-

вил российского правописания», а дяки та священники мали читати молитви і правити службу Богу «голосом, свойственным российскому наречию».

1784 р. – наказ митрополитові Київському й Галицькому Самуїлу карати студентів та звільняти з роботи викладачів Києво-Могилянської академії, які послуговувалися українською мовою.

1786 р. – наказ митрополитові Київському контролювати лаврську друкарню, щоб не було ніяких відмінностей із московськими виданнями, а в Києво-Могилянській академії запровадити в систему навчання мову, узаконену для всієї імперії. Видано «Порівняльний словник усіх мов», у якому українська мова значиться як російська, спотворена польською.

1834 р. – відкриття наукового осередку зросійщення «Юго-Западного края» – Київського імператорського університету.

8 лютого 1838 р. було ухвалено рішення про відкриття комітету внутрішньої цензури в Києві. Цей орган діяв при університеті св. Володимира і тримав під контролем усі друкарні, що входили до Київського навчального округу. Почали забороняти окремі літери з української абетки.

18 липня 1863 р. міністр внутрішніх справ П. Валуєв у таємному циркулярі зазначав, що «никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может, и наречие их, употребляемое простонародием, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши». Заборонялося навчання в освітніх закладах усіх рівнів, друкування книг духовного змісту, навчальних та для народного читання українською мовою.

ХРИСТІЯНИ – ЗБРОЯ ПРОТИ ХАНА

За Кючук-Кайнарджійським мирним договором, укладеним між Російською та Османською імперіями 1774 року, Кримське ханство стало незалежним від Стамбулу. Навесні 1777-го російська армія вторглася до Криму та завдала поразки війську хана Девлет-Гірея III, а ханом проголосили Шагін-Гірея. Російський уряд уважав, що завоювання Криму полегшиться, якщо зруйнувати його економіку, відтак вирішив виселити звідти всіх християн – переважно купців і ремісників. Ще однією метою депортації християн було заселення ними земель Запорізької Січі. І хоч хан не погодився з рішенням про переселення, російська влада надіслала близько 6 000 возів, на яких під конвоем до 18 вересня із Криму вивезено 31 386 болгар, вірменів, волохів, греків і грузинів. Після окупації Кримського півострова Московщиною 1783 р. значна їх частина повернулася до Криму.

1864 р. – флігель-ад'ютант Олександра ІІ барон Корф розробив програму протидії впливові українофілів у Малоросії шляхом «наводнення края до чрезвычайности дешевыми русскими книгами», що, на його думку, «лишило бы малороссийскую литературу шансов сколько-нибудь существенно расширить круг читателей». І отримав схвальну резолюцію імператора: «Дельно. Мысль весьма хорошая. Сообразить, как ее исполнить».

1869 р. – указ царської адміністрації про доплату чиновникам «в 10-ти Юго-Западных губерниях лицам русского происхождения, исключая, однако, местных уроженцев» за успіхи у зросійщенні України. Це заохочення було без змін продубльовано ще й 1886 року.

1881 р. – заборона виголошення церковних проповідей українською мовою.

1883 р. – заборона Київським генерал-губернатором театральних вистав українською мовою на підпорядкованих йому територіях (Київщина, Полтавщина, Чернігівщина, Волинь і Поділля).

1888 р. – указ Олександра ІІІ про заборону вживання української мови в офіційних установах і хрещення дітей українськими іменами.

1895 р. – заборона друкування українських книжок для дітей.

1907 р. – урядом ліквідовано українську періодичну пресу, конфісковано видану в роки революції (1905-1907 рр.) українську літературу.

1908 р. – указ сенату Російської імперії про «шкідливість» культурної та освітньої діяльності в Україні, «могущей вызвать последствия, угрожающие спокойствию и безопасности».

1914 р. – заборона святкування 100-річчя від дня народження Т. Шевченка; указ Миколи ІІ про скасування української преси; заборона в окупованих російською армією Галичині й Буковині вживання української мови, друкування книг і часописів українською; розгром товариства «Просвіта»; зруйнування бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

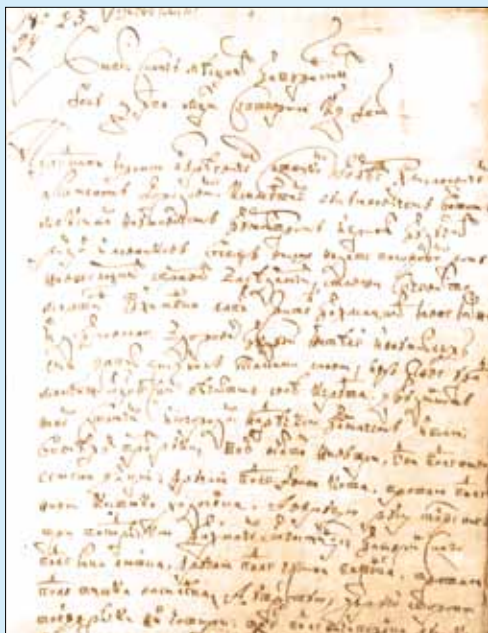
1929 – 1930 рр. – арешт і суд над 45 діячами української науки, літератури, культури, УАПЦ за належність до «Спілки вивчення України».

1938 р. – постанова «Про обов'язкове вивчення російської мови в національних республіках СРСР» і посилення русифікації України згідно зі спеціальним рішенням XIV з'їзду КП(б)У.

1958 р. – постанова пленуму ЦК КПРС «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток народної освіти»; Верховна Рада УРСР ухвалила закон від 17 квітня 1959 р., спрямований на посилення зросійщення України (зокрема, про необов'язкове, а «за бажанням батьків» вивчення української мови в російських школах України).

1983 р. – постанова ЦК КПРС про посилення вивчення російської мови у школах і виплату 16% надбавки до платні вчителям російської мови й літератури («Андроповський указ») та директива колегії Міністерства УРСР «Про додаткові заходи по удосконаленню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах, педагогічних навчальних закладах, дошкільних і позашкільних установах республіки», спрямована на посилення зросійщення.

1989 р. – постанова пленуму ЦК КПРС про єдину офіційну загальнодержавну мову (зрозуміло – російську) в СРСР.

ДІЙШЛИ ДО НАС ІЗ ДАВНИНИ...

Значна кількість вживаних і сьогодні українських слів та мовних коренів прийшли до нас ще з часів трипільської культури, про що свідчать топографічні назви, народні пісні дохристиянських часів та значний слід у давньо-індійській мові – ведичному санскриті, джерела якого дійшли до наших днів з історичної глибини у п'ять тисяч років. В українській мові й донині збереглися назви місяців з давньослов'янського календаря. Частково вони присутні й в інших слов'янських мовах, чого не скажеш про російську. Починаючи з XVIII і до XIX століття в українській мові використовувалося до п'ятдесяти різних систем письма! Тому за кількістю орфографії українська мова перевершує навіть найскладнішу – монгольську. В кінці XVI – на початку XIX століть в Україні використовувалася система письма під назвою «козацький скоропис», у якій написання деяких літер відрізнялося від прийнятих у кирилиці.

УКРАЇНСЬКИЙ (КОЗАЦЬКИЙ) СКОРОПИС. ВИКОРИСТОВУВАВСЯ В XV-XVIII СТ.

1990 р. – постанова Верховної Ради СРСР про надання російській мові статусу офіційної мови в СРСР [181].

* * *

Чому ж українська мова завжди стояла поперек горла у московської влади та політикуму? Чи потрібно було російському народу насаджувати свою мову іншому народу? Ні, не потрібно. Невже московиту Петру I та німкені Катерині II не було байдуже, якою мовою розмовляють численні народи великої імперії?

Для них вирішення питання мови було принциповим. Одна справа просто русифікувати підкорені туранські народи цивілізації кочівників (як це робилось по усій території імперії), а інша – приховати вкрадену та сфальсифіковану історію, утвердити за собою украдене ім'я завойованого народу іншого Світу – цивілізації землеробів.

Велике «братання» між українським (руським) народом та московським (російським) мало завершитися повною колонізацією, винищенням української нації, повним злиттям народів. Відсутність власної історії примушувала до колонізації народу, у якого було вкрадено назву та історію шляхом переселення завойовників на окуповані території і, навпаки, знищення або виселення корінного народу, знищення ознак, що відрізняють одну націю від іншої – його мови та культури.

Простими словами це можна було б викласти так. До вашого дому прийшли непрохані гості. Вони майже стали вашою родиною та намагаються виселити вас із будинку, присвоївши собі вашу власність та ваше ім'я. Примушують вас зректися своєї матері, батька, предків, історії, зви-

чаїв та традицій, своєї мови, при цьому поклонятися чужим для вас – своїм ідолам.

Послідовні у своїх діях зайти не розуміли, що мову можна було викорінити, окремі культурні цінності прищепити, проте неможливо знищити виховану тисячоліттями на генетичному рівні культуру українця. Цивілізаційні культурні особливості землероба завжди будуть відособлювати українців від інших народів. Українець, який переїхав до Московії, розмовляв російською мовою, проте залишався генетично запрограмованим на творення, а не на руйнацію.

У народі кажуть: «скільки не кажи «халва», в роті солодко не стане». Якими б засобами не намагалися перетворити українця в москвина/росіянина, генетичний код першого не дасть цього зробити, незалежно від чиеїсь волі. Як би не складались для українського народу історичні події, цивілізаційні особливості відводять українцю роль руйнівника імперії.

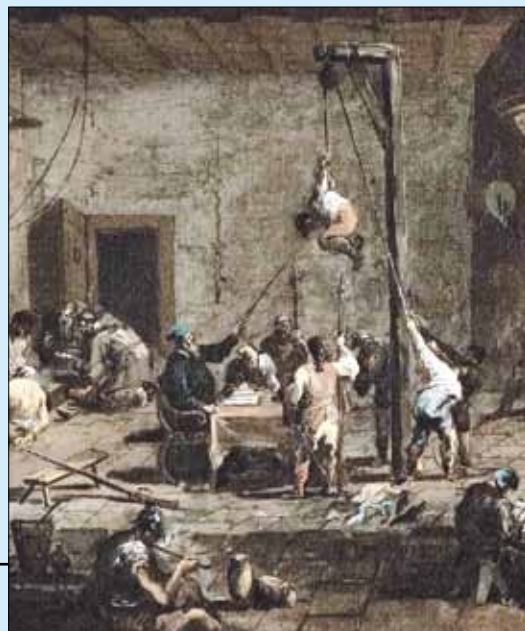
Якщо імперія має на меті залишитись у нинішніх кордонах, а не в кордонах колишнього Московського князівства, вона навпаки повинна відгородитися від України високим парканом. Український дух творення та свободи завжди стоятиме на перешкоді духу покори. Українці завжди будуть готовими повстати проти несправедливості та обмеження свободи.

БИЛИ, ТАВРУВАЛИ І В СИБІР ВІДПРАВЛЯЛИ

Наприкінці квітня 1768 року на західній Черкащині та південній Київщині діяло близько 30 гайдамацьких ватаг, які разом з російськими військами вели боротьбу з польськими конфедератами. 20 червня гайдамаки оточили Умань. Оборону міста командував сотник надвірної міліції князів Потоцьких Іван Гонта, але 21 червня він перейшов на бік гайдамаків. 7 липня російська армія несподівано оточила табір гайдамаків біля Умані, в якому перебувало близько 1000 осіб.

Вважаючи московитів союзниками, гайдамаки не чинили опору, тож були взяті у полон без бою. Російське командування передало королівській владі 840 гайдамаків разом з Іваном Гонтою, яких, після жаклих катувань, поляки стратили. Інші 220 гайдамаків (і серед них Максим Залізняка) були биті батогами, тавровані та відправлені в Сибір.

КАТУВАННЯ ГАЙДАМАКІВ

9. УКРАЇНА-РУСЬ VS МОСКОВІЯ: ПРОТИЛЕЖНІ СВІТИ

Що ж саме слід розглядати під феноменом «культура»? Так, культуру можна розцінювати як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично набутий набір правил всередині соціуму для його збереження та гармонізації [182].

Саме культура, як явище, якомога чіткіше відображає історичний хід певної людської спільноти, народу, цивілізації, а її прояви є фактичним уречевленим результатом багатовікової історії народу, його розвитку, втрат та здобутків.

Тому, проаналізувавши в даному розділі особливості створюваної протягом багатьох століть культури України-Русі та Московії/Росії, побачимо, що вони не тільки суттєво різняться, а й є фактично протилежними у ключових своїх особливостях.

Культуру будь-якого етносу складають такі елементи як: вплив навколишнього середовища, характерні особливості народу, його звичаї, традиції, поведінка; взаємовідносини у суспільстві та сім'ї; існуючі правові норми у суспільстві; мовна культура та рівень її розвитку, рівень освіти, літератури, мистецтва; уміння самоорганізовуватись; культура житла, релігійність

і. т. д. Сукупність цих та інших складових елементів культури формуватиме цілісну картину культури відповідного народу.

Цим невеликим дослідженням ми ніяким чином не маємо на меті принизити культурні надбання численних народів Московії/Росії. У суворих умовах півночі вони мали вижити та виростити своїх нащадків. Відсутність придатних для землеробства родючих земель не є їх виною. Знаряддя виробництва та побуту землеробської сім'ї в умовах півночі не дали б багато користі. Без сумніву, численні фіно-угрські народи Московії/Росії мають свою високу і самобутню культуру, проте – відмінну від української (руської).

* * *

Чи не визначальну роль у становленні основ та подальшому розвитку культури відіграє навколишнє середовище, серед якого жив та розвивався народ. Вплив такого середовища є ключовим фактором, що визначає національний характер. На географічні особливості регіону проживання як основоположну причину для розрізнення народностей вказував російський історик М. Костомаров, зазначаючи, що «без всякого сомнення, географическое положение было первым поводом различия народностей вообще». [183, с. 33-80].

Зокрема, народи, які заселили теплі південні краї, не потребували витрачання великої енергії для того, щоб вижити. Родюча земля давала щедри врожаї майже без оброблення, а тепле підсоння давало можливість жити майже під голим небом. Маючи на місці їжі більш ніж досить, південна людина не потребувала пошуку нових

ДМИТРО ВИШНЕВЕЦЬКИЙ.

ПОБУВАВ У СТАМБУЛІ Й ПОВЕРНУВСЯ ЖИВИМ

З історичної думи добре відомо про долю князя Дмитра Вишневецького-Байду, страченого у Стамбулі. Але то були не перші його «відвідини» столиці османської Порти, бо він здійснив поїздку до Стамбула ще восени 1553 року. У Константинополі Вишневецький, найімовірніше, міг домовлятися від свого імені як староста черкаський та канівський про врегулювання прикордонних конфліктів і припинення набігів кримської орди на українські землі. Розуміючи, що без зовнішньої допомоги щойно організованому козацькому війську не обійтись, Д. Вишневецький вирішив скористатися непорозуміннями, які виникли між Портою і Кримом, зав'язавши добросусідські зносини з обома правителями, що зрештою йому й удалося. Мабуть, найточніше висловився М. Грушевський: це «була ідея союзу на два фронти: опираючись на Литовсько-Польську державу, підтримувати добрі відносини з Туреччиною, держати в руках Крим».

мість поселення, і це виховало домосіда та неагресивність щодо чужих земель.

Землеробська культура не вимагала єдності, кожний хлібороб почувався незалежним на своїй ділянці землі, незалежним від громади.

Маючи багато вільного часу, південна людина приглядалася до оточення, серед якого жила, до природи та її життя; мала досить часу спостерігати, розмірковувати, робити висновки, укладати їх в якийсь кодекс поглядів, вірувань, порад наступним поколінням, творити релігію, філософію, природознавчі науки. І справді, культура людства зародилася і виросла на багатому Півдні: в Індії, в Китаї, в Єгипті, Месопотамії. І народи, які здавна населяли ті простори, розвинулися на народи м'якої, неагресивної, покірної, поетичної, філософської вдачі. Вони розвинули у себе глибоку релігійність та зацікавленість нематеріальним, духовним життям [45, с. 16, 19].

Нація українців також належить до рільничого культурного кола, притаманними властивостями якого є глибока любов до матері-землі, розуміння краси і законів природи, а звідси вдячність їх Творцеві та філософія і релігія любові, толерантності, прощення і т. п. Всі ці властивості є ознаками християнської духовності і культури. Християнська духовність українців народилася, розвивалася і скріплювалася довгі тисячоліття. Християнська релігія є надзвичайно глибоко спорідненою з духовністю дуже старого і дуже культурного українського (пра-українського) народу [45, с. 151].

Про існування на теренах України розвиненої цивілізації землеробів та про те, що наші пращури були працьовитими та

винахідливими свідчать останні знахідки українських археологів (2016 р.) на Черкащині. Там збереглися сліди трипільських поселень, найбільші з яких займали площу 300-450 гектарів, тік розміром 40 на 18 метрів, де трипільці обмолочували та просушували зерно, гончарна багатоканальна піч складної конструкції [184, с. 16].

Москвини ж, унаслідок географічно-економічних обставин, здебільшого були мисливцями, кочівниками, постійно змінюючи місця свого проживання. Там, де життя тяжке, постійно насторожене, де людині доводиться боротися зі зброєю в руках за хліб щоденний, постає впевненість у собі, загострюється почуття організованості.

Саме мандрівне рільництво, полювання, рибальство не прив'язували москвина до осідлого життя. Це породило і за десятки поколінь розвинуло й закріпило у москвина світогляд і вдачу мандрівника [177, с. 31].

«Тому, – пише П. Штепа, – очевидячки, у них не було потреби і бажання ставити довготривалі будови, огорожувати обійстя, прикрашати хату, поліпшувати умови життя якогось одного, означеного місця. Історик В. Ключевский пише, що навіть у ХХ ст. московська «деревня» виглядала на якийсь тимчасовий табір з вражаючим браком найпримітивніших життєвих вигод. Чорні, дерев'яні хати, неогорожені обійстя, ніякої деревини, ані натяку на чистоту, не згадуючи вже за квіти чи садок, як в українців, сморід від гнилого сміття навколо хати, бородаті, нечесані люди, непривітливості, підозрілі злобні погляди – це все викликає у чужинця гнітюче вражіння. Всі чужинці, які були на Московщині, одно-

БО ВІДМОВИВСЯ ПОМИТИСЯ

«Русский биографический словарь: в 25 т.» 1896-1918 рр. містить цікаву розповідь про поїздку в 1497 році до Стамбула посла царя Івана III Михайла Плещеева. Перед прийомом у падишаха Баязета Другого послові порекомендували сходити в... турецьку лазню – хамам, бо від нього так «пахло», що у османських чиновників виникали приступи нудоти. Але боярин до того жодного разу в житті в подібній лазні ніколи не мився і тому відмовився. Тоді падишах, не зустрівшись з послом, наказав випроводити його зі Стамбула, відмовившись відправити свого посла до Івана III. Але Плещееву дав все-таки грамоту, якою охоронялися всі права і привілеї у торгівлі московитських купців у турецьких володіннях. У той час Іван вже скаржився султану й на розбій азовських козаків.

«ВОРОТА ПРИВІТАННЯ», ЯКІ ВЕДУТЬ У ДРУГИЙ ДВІР ПАЛАЦУ ТОПКАПИ.

згідно свідчать про неймовірно жакливиий фізичний і моральний бруд, байдужість москвинів до будь-якої краси чи культури, і то не лише у «мужиків», але й у московської аристократії. Навіть сама назва «деревня» зраджує несталість оселі та її нерільничий характер (українська назва оселі «село» походить від «оселитися», с. т. осісти на стало). Власне, навіть і назва «деревня» є пізнішого походження; первісно було «заїмка» (від «занять», с. т. забрати)» [45, с. 27, 29].

Ось ці ключові особливості – землеробство русина та кочівництво москвина/росіянина – і породили два діаметрально протилежні Світи, які, хоча і мають переплетені спільні риси, що зумовлені, в основному, асиміляторськими процесами, але в своїй основі та ідеології базуються на повністю протилежних цінностях.

Один із найвидатніших російських істориків, автор «Истории России с древнейших времен» Соловйов С. М. писав: «...природа страны имеет важное значение в истории по тому влиянию, какое оказывает она на характер народный. Природа роскошная, с лихвою вознаграждающая и слабый труд человека, усыпляет деятельность последнего, как телесную, так и умственную... Природа, более скупая на свои дары, требующая постоянного и нелегкого труда со стороны человека, держит последнего всегда в возбужденном состоянии: его деятельность не порывиста, но постоянна; постоянно работает он умом, неуклонно стремится к своей цели; понятно, что народонаселение с таким характером в высшей степени способно положить среди себя крепкие основы государственно-

го быта, подчинить своему влиянию племена с характером противоположным... Но среди природы относительно небогатой, однообразной и потому невеселой, в климате, относительно суровом, среди народа, постоянно деятельного, занятого, практического, чувство изящного не может развиваться с успехом; при таких обстоятельствах характер народа является более суровым, склонным более к полезному, чем к приятному; стремление к искусству, к украшению жизни слабее, общественные удовольствия материальнее, а все это вместе, без других посторонних влияний, действует на исключение женщины из общества мужчин, что, разумеется, в свою очередь приводит еще к большей суровости нравов.

С другой стороны, роскошная, щедрая природа, богатая растительность, приятный климат развивают в народе чувство красоты, стремление к искусствам, поэзии, к общественным увеселениям, что могущественно действует на отношения двух полов: в народе, в котором развито чувство красоты, господствует стремление к искусству, общественным увеселениям, – в таком народе женщина не может быть исключена из сообщества мужчин.

Все сказанное прилагается в известной мере к историческому различию в характере южного и северного народонаселения Руси» [185].

Істотними були розбіжності в язичницьких віруваннях слов'ян та фіно-угрських племен. Розкопки в середовищі проживання слов'ян завжди супроводжувалися знахідками ідолів. Усі літописи, що описують язичницький період, засвідчили факти спорудження слов'янами ідолів на

ПЕРША ВИЩА ШКОЛА В СХІДНІЙ ЄВРОПІ

Острозька академія фактично стала першою вищою школою в Східній Європі. Тут надавалася не лише добра філологічна освіта, вивчалися сім вільних мистецтв, а й відбувалися богословські студії, які в той час, власне, й розглядалися як ознака вищої школи. Документи засвідчують, що вихованці Острозької академії добре знали старослов'янську, грецьку й латинську мови. Не дивно, що саме її вихованець Мелетій Смотрицький уклав граматику старослов'янської мови, яка справила величезний вплив на розвиток філологічної науки у східно- й південнослов'янських народів. Викладачі й студенти Острозької академії залучалися до перекладів з грецької та латини як біблійних текстів, так і богословських праць.

честь своїх богів. Їх зводили з дерева, з глини, з каменю. То були людиноподібні зображення [186, с. 86].

В Ростово-Суздальській землі під час дослідження в розкопках курганів не було виявлено пам'ятників ідолам. Меряни, як і мордва, ідолів не мали. «Ні ідолів, ні храмів у Мордві не було. Обрядовий культ Мордві полягає в моліннях і жертвоприносах. Обгороджені місця, на яких вони приносяться, звичайно в лісах, — називаються кереметями... Моління й жертвоприносини в сукупності називаються молянами. Велику роль в молянах відіграє камінь — Кардосярко, який неодмінно є у дворі кожного будинку та в кожній кереметі», пише видатний російський історик Корсаков Д. А. [187, с. 25].

* * *

Саме антропологічним поділом людських культур на рільничі та мисливсько-кочові пояснює П. Штепа і різницю в суспільному сприйнятті образу жінки-матері. Кочові народи ніколи не мали навіть зародків матріархату, а всі вони мали патріархат. Ніякий мисливський чи кочовий народ не мав культу богині-матері; у жодного мисливського, кочового народу ніколи не сиділа на троні жінка. Всі мисливські і кочові народи завжди мали жінку за істоту нижчу за чоловіка, що видно з їх фольклору, правосвідомості і побуту навіть у ХХ ст. Наприклад, народна мудрість москвинів каже: «Риба не птах — жінка не людина». У всіх кочових, мисливських народів жінка завжди була безправною рабинею, річчю в родинному і соціальному житті.

Повну, цілковиту різницю бачимо у народів рільничих. Вони мали матріархат, культ богині-матері; жінку вважають

за цілком рівну, рівноправну і повноправну до чоловіка у всіх відношеннях. У деяких народів, як, наприклад, в англійців, в українців жінка має чимало привілеїв [45, с. 290].

Досить поширеним на Русі було порівняння жінки із Матір'ю-Землею. Так, навіть в дохристиянській Україні (Русі) дівчині під час весілля (чи в час Купальських свят) урочисто клали на голову вінок з живих степових квітів і промовляли до неї: «Та будь же, дівонько, квітучою, та будь же, дівонько, родючою і багатою, як святая Мати-Земля» [3, с. 94].

Культ богині Великої Матері відбився, як у дзеркалі, і в українському християнстві. Мабуть, жодний християнський народ не має такого широко глибокого культу Божої Матері, як саме український. Наш народ (особливо жінки) звертається з молитвою переважно, а може, й головню до Матері Божої. В його релігійній свідомості Мати Божа стоїть нарівні з Богом-Отцем і Богом-Синоном, творячи Божественну Родину: Батько-Мати-Син. Таке самісіньке уявлення, як було у кімрів, скитів, сарматів, антів. Це означає, що культ богині-матері є власним твором Творчого Духу нашої нації; культ незнищимої сили, бо має духовні, психологічні корені, що губляться в непроглядних глибинах тисячоліть [45, с. 289].

Дуже важливу сторінку ідеології людності України-Руси та її побуту — становище жінки віддзеркалювала «Руська Правда». З середини Х століття історія дає приклади високого становища жінки в суспільстві України: жінки посилали своїх послів підписувати договори з греками, володіли маєтностями, містами, нарешті, правління

ДАВНЯ ІСТОРІЯ ДВОГОЛОВОГО ОРЛА

Нині відомий попередник двоголового орла Візантії, який Московія вважає своїм і тільки своїм, є двоголовий орел Хеттського царства. Він виявлений під час розкопок у давній столиці Хаттусі (XIII століття до н. е.) та висічений на циліндричних печатках. Також його зображення знайдені на стінах монументальних споруд інших міст хеттської цивілізації. Поки що не відоме ні ім'я, ні легенда про того двоголового орла. Є припущення, що «хеттський двоголовий орел» мав ще й попередника в особі шумеро-вавілонського орла Анзунд, якого іноді зображували двоголовим. Анзуд був божеством бурі та блискавки. А в шумеро-аккадських легендах сказано, що Анзуд навіть якийсь час був найсильнішим богом і зображувався на знаменах давнього Шумера.

ДВОГОЛОВИЙ ОРЛ ХЕТТСЬКОГО ЦАРСТВА.

Ольги протягом тривалого часу – все це свідчить про рівноправність жінок з чоловіками. Далі бачимо дочку Володимира, Предславу, яка повідомляє листом Ярослава про захоплення влади Святополком; Анну Ярославну на престолі Франції, яка дивувала пап своїми чеснотами; культурних жінок, які дбали за освіту людності, як Янка Всеволодівна, Єфросина Полоцька, які влаштували школи; Єфросину Чернігівську, що вивчала філософію, риторику й мала освіту «не гіршу за атенську».

Жінки брали участь у церковних справах. Та ж Янка Всеволодівна їздила до Царгороду закликати митрополита й, очевидно, сама обрала його. Верхуслава, жінка Ростислава Рюриковича, брала до серця церковні питання, намагалася «поставити» на єпископа ченця Києво-Печерського монастиря Полікарпа, й сплатила за це велику суму грекові-митрополитові. Княгиня Анастасія, онука Ізяслава I, відписала все своє майно Києво-Печерському монастиреві.

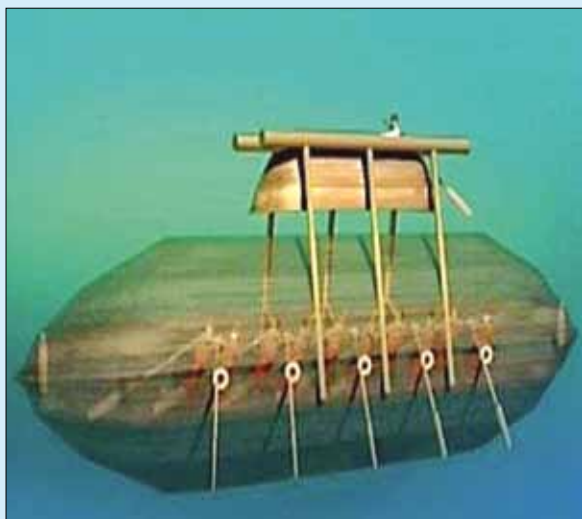
Княгині брали участь в політиці: київське віче обирає 1097 року вдову Всеволода для дипломатичних переговорів з Володимиром Мономахом; Святослав Всеволодович радиться лише з жінкою, без бояр; Володимир Василькович доручає жінці вести переговори з Конрадом Мазовецьким; вдова Романа, Ганна, 15 років вела складну політику, щоб зберегти Галицько-Волинське князівство для синів [83, с. 253-254].

У «Руській Правді» було закріплено, що «мати-вдова мала широку свободу розпоряджатися своїм майном, а батько був зобов'язаний поділити своє майно поміж синами, у бояр – ще й дочками. Тому що

майно матері було її власне, не родове, як батька, вона могла віддати його кому хотіла з своїх дітей. Як опікунка, мати не несла жодної відповідальності за втрати; навіть у випадку, коли діти не хотіли користися матері – право брало її в оборону: «дітям волі не давати». Від неї залежало, коли розділити синів. Після розділу вона діставала свою спадкову частину (крім того, що мала власного – як посаг). Тільки в тому разі, якщо вдова хотіла знову одружитися, дітям давали опікуна, який повинен був по закінченні речення опіки, повернути все майно і поповнити втрати, якщо вони були. Також можна зауважити, що вбивство жінки каралося однаково, як убивство чоловіка», – пише Н. Полонська-Василенко [83, с. 254].

За козацької доби, як і в попередні періоди, українська жінка займала високе суспільне становище, яке залежало не від статусу її чоловіка, а від власного майнового становища. Жінки знатного походження (незалежно від сімейного стану) володіли інколи величезними земельними латифундіями, їх правовий статус майже не відрізнявся від чоловіків. Проте жінка мала право успадковувати лише четверту частину батьківського майна і не могла обіймати державні посади.

У литовсько-руському праві був закріплений принцип вільного вибору жінки при вступі в шлюб. Козацьке право, хоча і пропагувало безшлюбність, однак наголошувало на шанобливому ставленні до жіноцтва. Випадки зневаги до жінки були тяжким злочином і суворо каралися. Обмежене спілкування з жіноцтвом на Запорізькій Січі призводило не стільки до байдужості, скільки до їх ідеалізації.

ПІДВОДНИЙ ФЛОТ КОЗАКІВ

В 1820 році французький морський історик та військовий фахівець капітан Монжері видав книгу «Про підводне мореплавання у війну», в якій є такий запис: «В кінці XVI століття і пізніше українські козаки часто застосовували підводні човни». У 1595 році, під час гетьманування Федора Полоуса, запорізькі козаки невеликими силами досить легко здобули турецьке місто Синоп. Письменник О. С. Олейніков у статті «Підводні рейди козаків» так описує цей випадок: «Одного похмурого світанку турецькі вартові з мурів фортеці Синоп спокійно поглядали на силу-силенну колод, які прибили до берега хвилі... Як тільки почало світати, колоди вдарились в берег, розчинились замасковані ступки, і на берег вихопились запорізькі козаки, які кинулись до відчиненої брами міста». До появи у Московщині хоч якогось флоту було ще 200 років!

Українська жінка-шляхтянка в XVI-XVII ст. була рівноправною з чоловіком, мала такі ж громадянські права, особисту незалежність, як її чоловік-шляхтич. Жінки були членами церковних братств, засновницями шкіл, монастирів, богаділень, навіть служили у війську, вільно обирали собі нареченого, виховували дітей, самостійно розпоряджалися своїм майном, вели господарство. Дівчину-козачку, шляхтянку ніхто не мав права силою віддати заміж. Одруження відбувалося лише з її доброї волі. Свобода наречених була головною умовою шлюбного права.

У другій половині XVI – першій половині XVII ст. жінка-міщанка, навіть селянка, була повноправною учасницею громадського (копного) суду селян і міщан, а інколи і шляхетства. Якщо звичаєве право українського народу в XVI – середині XVII ст. не лише дозволяло жінці брати участь у копних судах, а й у разі відсутності чоловіка вона могла і відповідати за нього в суді. У XVIII ст. жінка поступово втратила це право. У XVI – середині XVII ст. свідчення чоловіків і жінок вважалися на українських землях рівноцінними. Однак уже з другої половини XVII ст. в українську судову практику проникає і закріплюється зверхність чоловічого свідчення над жіночим. У кодифікаційних збірниках українського права XVIII ст. перевага чоловічого свідчення над жіночим була закріплена остаточно [188].

Загалом південно-руська жінка XVI-XVII ст. користувалася широкою свободою і незалежністю, майже не поступаючи в повноті своїх громадянських прав чоловікові. Не знала вона ні тюремного ув'язнення, ні монастирської неволі, ні

тієї гіркої домобудівної неволі і рабства, які випали на долю її сестри – великоросійки [189, с. 6].

* * *

В. Антонович зазначає, що «в родині москаля найперше помічаємо велику численність родини і абсолютну безконтрольну владу голови (большака), яко ініціатора в сім'ї. Ініціатива його все одно, що закон для останніх членів родини, через що всі інші члени родини доволі-таки обезличуються, найпаче жіноцтво. Здається, через свою малу чутливість нервову жіноцтво легко піддається, переносить утиски і не помічає браку власної самостійності» [190].

М. І. Костомаров вказує, що всі іноземці, які приїздили в Московську державу, були вражені тим рівнем патріархату, який панував в московській сім'ї. Історик називає його деспотизмом. Жінка вважалася нижчою за чоловіка, а іноді навіть і істотою нечистою. У певні дні (посту) чоловіки навіть відмовлялися сидати з нею за один стіл. Селянські жінки, безумовно, працювали нарівні, а частіше навіть і більше чоловіків і, в той же час, не мали жодних прав. Вбивство чоловіка вважалася найтяжчим гріхом і каралося стратою, а вбивство дружини цілком могло залишитися непоміченим владою. Знатні і купецькі дружини проводили своє життя, в основному, під замком. Побиття в сім'ї тієї епохи було звичайною справою і саме з тих пір пішла приказка «Б'є, значить любить» [191].

А. Гваньїні у «Описі Московії» 1578 року також звертає увагу, що подібно до того, як чоловіки знаходяться у важкій залежності від великого государя, так і дружини у чоловіків перебувають у вель-

ЯК НАВЕРТАЛИ В «БАТЬКІВСЬКУ ВІРУ»

У квітні 1794 року, після окупації московитськими військами Волині та Поділля, єпископ Садковський – капелан православної церкви у Варшаві та архімандрит Слуцького монастиря (з 1785 року єдиний у Польщі православний єпископ) - видав відозву до всього Українського уніатського духовенства і населення, у якій повідомляв, що унію введено насильно проти волі народу й тепер кожний може вернутися до «батьківської віри». Услід за тим московські місіонери з військовими відділами ввійшли на Волинь, Холмщину та Полісся, і почалося «навертання» на православ'я. Відбувалося це дуже просто: достатньо було, щоб у громаді зголосилося кілька «православних» і «місіонери», у супроводі війська, захоплювали українську уніатську церкву, священника ув'язнювали й вивозили або, в кращому випадку, виганяли. Так само у вірних, які ставали в обороні своїх душпастирів, або не хотіли прийняти православ'я, конфіскували майно і вивозили. З 1796 року Садковський був чернігівським архієпископом.

ПОРТРЕТ ЄПИСКОПА ВІКТОРА (САДКОВСЬКОГО).

ми жалюгідному становищі: адже ніхто не повірить, що дружина чесна і цнотлива, якщо вона не живе під замком, абсолютно не виходячи з дому. Дружини сидять вдома, тчуть і прядуть, не маючи ніяких прав і ніякого впливу в господарстві; всі ж домашні роботи виконують раби. Якщо чоловіки дружин не б'ють, то дружини ображаються і кажуть, що чоловіки їх ненавидять, а побої вважають ознакою любові. У церкву їх відпускають рідко, на дружні розмови ще рідше, а на гулянки тільки таких, які поза всякими підозрами, тобто вже народжували.

Однак влітку, в деякі святкові дні їм дозволяють трохи повеселитися: всі разом, з дочками, вони прогулюються по зелених галявинах і там, сівши по обох кінцях якої-небудь дошки, по черзі розгойдуються вгору і вниз, або, частіше, вішають канат між двох стовпів і, сидячи на ньому, носяться туди і сюди. Потім під деякі відомі пісні, поплескуючи руками, притоптуючи ногами і похитуючи головою, вони веселяться, або, взявшись за руки і співаючи подібним же чином пісні, водять хороводи. Звичаю цього дотримуються всі росіяни [192]. Квінтесенцією особливостей світоустрою Московії став «Домострой», що увібрав у себе всі етичні питання утримання будинку та домогосподарств. Дане слово навіть стало називним у російській мові. Домостроевський, згідно з «Тлумачним словником» Ушакова, означає «патріархально-суворий, відсталий і грубий (про сімейний побут)».

Важливе місце в «Домострої» займають питання виховання дітей, причому головне тут – беззаперечне підпорядкування батьківській владі і підтримання батьків-

ського авторитету за допомогою суворих покарань [193].

Повернемося до роботи М. Костомарова «Дві руські народності».

Відомий український філософ Дмитро Чижевський коротко розкриває суть порівняльної характеристики, яку зробив Микола Костомаров у роботі «Дві руські народності». «Костомаров вважає різницю між росіянами та українцями старою (з XII ст.). Російська основна риса є практицизм, який лише на зовнішність іноді перекидається в містицизм. Основні риси розходження такі:

1) у росіян панує загальність (Бог та цар) над особистістю, над окремою людиною, а українець вище цінить окрему людину, ніж загал;

2) росіяни нетерпимі до чужих вір, до чужих народів, що до них вони ставляться з презирством, до чужих звичаїв, до чужих мов і т. п., на Україні ж люди «звикли з незапам'ятних часів чути в себе чужу мову й не цуратись людей з іншим обличчям та з іншими звичаями»; вороженча до чужих народів вибухала лише, якщо чужинці «ображали власні святощі» українського народу;

3) росіяни – народ матеріальний, українці ж прагнуть «одухотворити весь світ»;

4) росіянин мало любить природу, не плекає квітів, «має якусь ненависть до рослин»; українець любить природу, тому-то й «українська поезія невідривна від природи, вона оживляє її, робить учасницею радості й горя людської душі; трави, дерева, птиці, тварини, небесні світила, ранок і вечір, весна і сніг – усе дихає, мислить, почуває разом із людиною, усе озивається до неї чарівним голосом то участі, то надії, то осуду»;

ФРАГМЕНТ НАДГРОБКА КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО.

БИТВА ПІД ОЛЬШАНИЦЕЮ

У 1527 році вкрай знахабнілі татари посеред зими пішли на Полісся та дісталися аж до Пінська. Коли поверталися до Криму з ясиром, військо великого гетьмана Литви-Русі князя Костянтина Острозького зненацька атакувало їх удосвіта 27 січня під Ольшаницею на Київщині (над річкою Гороховаткою, притокою Росі). За офіційними литовсько-польськими даними, загинуло їх 24 тисячі, близько 700 схоплено у полон. Звільнено 40 тисяч християнських бранців. Король Сигізмунд I приймав князя «з найбільшими почестями у привіт всього двору; коли він вїздив у місто й на замок, перед ним несли воєнні знаки, здобуті у ворога у цій війні і вели забраних у неволю».

5) так само і любов до жінки – матеріальна в росіян і духовна – в українців;

6) у релігії увага росіян спрямована на зовнішність, на форму, на літеру, а в українців «неможливо, щоб постав якийсь розкол з-за обряду, з-за букви», – їхня релігійність є внутрішня;

7) в суспільнім житті у росіян панує ціле над одиницею, загальне над окремою людиною, що є цілком придавлена, пригнічена; для українців такий порядок цілком неможливий – вони цінять особисту свободу; в росіян панує насильство (монархія), в українців – добровільна спілка (федерація). Ця спроба характеристики (з якої ми подали лише найголовніші пункти) дуже цікава та залишається й зараз одною з найширших та найглибших. Усе життя народу виникає, на думку Костомарова, із внутрішньої глибини його духу», – пише Д. Чижевський [194, с. 58].

* * *

Право будь-якого народу є безпосереднім відображенням і результатом рівня його духовно-культурного і матеріального життя, світогляду та стану правосвідомості [195].

Сукупність глибоко вкорінених протягом історії у свідомості людей уявлень про роль права у суспільстві, його природу, а також організацію і функціонування правової системи (правова традиція) дає можливість побачити, чому у суспільстві або групі суспільств, об'єднаних у цивілізацію, сформувався саме такий образ права, таке суспільне значення права, така правова система, і тим самим відображає динаміку історичного буття правової системи, формування і реалізацію правових норм, пізнання права суб'єктом права, відтворення

правових приписів у вигляді правової поведінки тощо [196, с. 42-52].

Можна припустити, що правові особливості Русі та утворень на території Залісся, що входили до складу великої Київської держави, були досить схожими – джерелами права у них, в основному, слугувало руське звичаєве право та частково запозичення візантійського, а через нього і римського права.

Правотворчість київських князів, функціональність руського звичаєвого права, рецепція візантійського, а через нього римського права, торговельні і політичні зв'язки Київської Русі з Візантією, Німеччиною, Францією позитивно впливали на формування і функціонування права Київської Русі [197, с. 216].

В подальшому, після знищення Андрієм Боголюбським Києва у 1169 році та створенням, як зазначала Н. Полонська-Василенко, нового міцного осередку – «великоросійського» Володимира Суздальського, можна відмітити все більше розходження правових традицій на територіях роз'єднаних князівств. Русь все більше тяжіла до західної правової традиції, Залісся – до східної.

Західну правову традицію відрізняє те, що вона має могутній інститут власності, індивідуалістичну соціальну етику і світський характер влади; входить коріннями у римське приватне право і зберігає його вплив, а також вплив канонічного права.

При цьому, ознаками східноєвропейської традиції є: перевага колективних, общинних інтересів над індивідуальними, нерозвиненість інституту приватної власності, панування регламентаційної

І СТАВ АК-ЯР СЕВАСТОПОЛЕМ

Велику бухту зі зручною якірною стоянкою на південно-західному розі Кримського півострова кримські татари називали Ак-Яр («Біла Скеля») через численні виходи на її берегах інкерманського вапняку. На березі Ак-Яр упродовж багатьох століть існувало однойменне кримсько-татарське поселення. І лише у 1783 році, після окупації Криму Московією, тут з'явилася база російського військового флоту. 28 травня 1783 р. на березі бухти, біля селища Ак-Яр, відбулося урочисте закладення міста, названого Ахтіяр. А 10 лютого 1784 р. указом Катерини II Ахтіяр перейменований на Севастополь (грецькою мовою – «величне місто»). У 1797 р. російський імператор Павло I повернув місту назву Ахтіяр, а після його смерті 1801 р. його син Олександр I знову перейменував Ахтіяр на Севастополь.

соціальної етики і християнської релігії [199, с. 218, 221].

Правова система Галицько-Волинської держави далі формувалась на основі руського (українського) звичаєвого права та запозичень візантійського, а через нього і римського права. Основними джерелами права у Галицько-Волинському князівстві, як потенційному правонаступнику Київської Русі, були звичаєве право, «Руська Правда», грамоти галицько-волинських князів та магдебурзьке право.

Характерною рисою князівської влади на Русі була відсутність монархічного абсолютизму. Князь під час прийняття рішень завжди радився з боярами. Боярська рада існувала як протипага князівському єдиновладдю. Державний устрій України-Русі мав усі передумови для створення й надалі інститутів представницької демократії. Тогочасне віче можна розглядати як орган народоправства, що функціонував як загальні збори громадян міста. Такі вічеві зібрання були нерегулярними, не мали чіткого статусу, однак все-таки слугували визначальною ознакою правопорядку в державі як засіб легітимації тих чи інших важливих рішень. Тут розглядалися питання, що стосувались цілого князівства, виносились ухвали, обирали князів, укладали з ними договори. Ці факти дають нам підстави вважати віче зразком «українського парламентаризму». У цьому сенсі Київська держава розвивалася в контексті становлення державних форм правління європейських країн [198, с. 7].

Тяжіння української правової традиції до Заходу відмічає О. Субтельний, зазначаючи, що численні права та привілеї, даровані різноманітним соціальним групам Ве-

ликого князівства Литовського, диктували необхідність створення кодифікованого зводу законів. Унаслідок цього у 1529, 1566 та 1588 роках вийшли три видання литовсько-польського статуту. Крім узаконення важливих соціально-економічних змін на Україні в XV-XIV ст., він також створив основу для правової системи, що розвинулася згодом. Статути справили великий вплив на визнання українцями цінності таких понять, як установлені та гарантовані законом права. А усвідомлення цього пов'язувало українців із західною політичною й правовою думкою, традицією. Московія, навпаки, в результаті століть монголо-татарського панування не мала можливостей познайомитися з принципами західної законності [6, с. 113]. Тяжіння Московії до самодержавства стає однією із ключових її особливостей.

Перемога принципу вотчини, формально визнаного у 1097 році на з'їзді князів у Любечі над системою старшинства Ярослава Мудрого, була однією з причин відокремлення від Києва різних князівств. Князі визнали право успадковувати землі, які вони займали у той момент. На відміну від старших князів, які продовжували змагатися за київський престол, молодші за рангом князі, усвідомлюючи мінімальні шанси заволодіти ним, втратили усякий інтерес до нього. Вони зосередили увагу на розширенні та збагаченні своїх вотчин, сприяючи роздробленості Київської держави.

На малозалюдненому Заліссі молодші члени династії Рюриковичів заснували Ростовське, Суздальське, Володимирське та Московське князівства. На землях, що належали фіно-угрськими племенам, вони

А БУЛА Ж СЕРЕД ПЕРШИХ

В Україні й досі не завершений перехід на григоріанський календар. Українські парламентарі, голосуючи за вихідний день на Різдво християн західного обряду, зробили ще один крок до завершення календарної реформи. Адже на українських землях, які входили тоді до складу Речі Посполитої, після 4 жовтня 1582 року настало 15 жовтня — перший день календарної реформи Папи Римського Григорія XIII. Саме тоді григоріанський календар уведений в Італії, у королівствах Франції, Іспанії, Португалії та Речі Посполитій. Однак реформу тоді не сприйняла (і досі не визнає) православна церква, внаслідок чого виникла проблема у відзначенні церковних свят православними і католиками. Та попри спротив православна церква, а пізніше й Запорізька Січ, перебуваючи у складі Речі Посполитої, все-таки перейняли з нової календарної системи дату початку року — 1 січня та послуговувалися в офіційному листуванні і спілкуванні з чиновниками григоріанським календарем. Звідти й два свята — Нового і Старого року.

утвердилися і легко диктували корінному населенню та новоприбулим переселенцям свої умови. Абсолютна влада вабила. Невгамовне прагнення абсолютної влади успадкували нащадки Андрія Боголюбського. Як наслідок, Київ, як суперника нової столиці – Володимира, у 1169 році було зруйновано [6, с. 720].

Ф. Дворнік зауважував, що, незважаючи на сильний опір, Андріїв брат і наступник Всеволод продовжував накидати свою владу боярам і містам. Таким чином, протягом другої половини XII ст. в московському суспільстві вперше виникла сильна влада з авторитарними рисами. Суздальські князі рішуче порвали зі старою київською системою, за якою князівська влада успадковувалась за старшинством. Натомість вони стали розглядати свої землі як власність, якою вони правили як абсолютні суверени. Численні колоністи, яких вони приводили на свої терени, залежали від них, користуючись їхньою землею і потребуючи захисту, тому радо сприймали новий порядок. Отже, суздальські князі посіяли те сім'я, з якого пізніше виросло самодержавство Московії [199].

Абсолютна влада князів попала в середовище найбільш сприятливе для неї, створене цивілізацією мисливців, кочівників, з культом батька, голови. Ось де були початки сильного самодержавства. Самодержавство як стало рису Московії також виділяв російський історик А. Медушевський, зазначаючи про перевагу колективних інтересів у російській правовій традиції та значний вплив релігії. Релігійна основа російського права визначається культурною традицією православ'я з його ідеєю колективного порятунку (на відміну від

індивідуального порятунку в католицькій і протестантській релігійних традиціях). Російська правова система Нового часу у великій мірі піддавалася впливу ідеології (особливо конституційне право, кримінальне право і адміністративне право). У Росії ідеологія здійснювала вплив через конструкцію державної влади – формулу самодержавства.

При цьому, економічний чинник дозволяє знайти пояснення ряду основних і стійких тенденцій російського права, що пробиваються крізь строкату картину різноманітних соціальних, економічних і політичних подій. Як вихідну позицію для аналізу слід констатувати наявність певного типу культури, неодмінною умовою існування якої є стабільність – як в економічному, так і в політичному сенсі. Російська централізована держава постійно перебувала в екстремальній ситуації, тому всі наявні ресурси держави – демографічні, військові, фінансові – в принципі служили для забезпечення стабільності [200, с. 136].

Видатний російський історик, правознавець К. Д. Кавелін наголошував, що в історії розвитку російських правових інститутів особистість заслонялася сім'єю, громадою, державою і тому не отримала свого правового визначення. Для росіянина на одному з перших місць традиційно виступало «колективне» начало. У цьому плані викликає інтерес думка Н. К. Михайлівського, який прямо говорить, що «свобода – велика і спокуслива річ, але ми не хочемо свободи, якщо вона, як було в Європі, тільки збільшить наш віковий борг народу». Ця «втеча від свободи» також характерна риса, традиція у російській правовій культурі. Для європейців Росія – це

ІЗ МОНАХІВ У КНЯЗІ

Син Смоленського князя Ростислава Рюрик намагався осісти у Києві сім разів. Але так і не зміг там закріпитися. Під час одного з нападів у 1203 році він разом з половцями пограбував місто, перебивши частину населення, не помилювавши навіть священників і монахів, а іншу частину погнав у рабство. Але після цього погрому він посварився зі своїм зятем Романом Галицьким. Тому вже давно набридла донька Рюрика, а тут ще й стосунки з тестем зовсім зіпсувалися. Роман схопив тестя, тещу і їхню дочку й наказав усіх постригти... в монахи. За всіма канонами Рюрик мав би відмовитися від боротьби за владу і до кінця днів своїх замолювати гріхи у монастирі. Через два роки колишній зять загинув і Рюрик Ростиславович, незважаючи на те, що йому було вже за 60, негайно скинув рясу і зодягнув князівський плащ. Та ще й дружину свою хотів розстригти, але та негайно прийняла схиму, засудивши його легковажність.

деспотія, а росіяни «народ, що має більше нахилів до рабства, ніж до свободи» [201].

На думку Р. Пайпса, одна з причин, чому Росія тяжіє до самодержавства, пов'язана з важливим історичним стереотипом і психологічним комплексом.

Будучи великою країною, вона мала неспокійні кордони та боялась іноземного вторгнення. Така нестабільність вимагала централізованої влади, а збройна експансія держави створила строкату етнічну мозаїку, що лише підсилювало прагнення влади до повного контролю над ситуацією в країні. Крім того, два з половиною сторіччя монгольського ярма не сприяли зародженню самоврядування, політичного плюралізму і традицій толерантності. Важливим антиліберальним фактором самоствердження російської цивілізації, вважає американський суспільствознавець, є яскраво виражений «імперський синдром».

М. Фрідріх підкреслює: «росіянин здатний багато чого витримати – бідність, голод, холод, ізоляцію, самотність, він здатний приносити себе в жертву, умирати. Чого не може стерпіти більшість росіян, так це відчуття незначущості своєї країни у світі. Росіяни прагнуть жити лише у світовій державі. Хочуть, щоб про них говорили з острахом, щоб Росія володіла військовою могутністю і творила «велику історію». Цю особливість національного характеру в свій час довелося враховувати і керівництву СРСР, зауважує Е. Радзинський: «Сталін намагався, щоб люди почувалися переможцями... Вони перемогли царизм і монархів... через дві-три п'ятирічки вони доженуть і переженуть увесь світ... Сталін не даремно навчався в семінарії та говорив, що Росії потрібен Бог і цар. Він дав

країні нову релігію: азіатський марксизм. Як і має бути в середньовічній релігії, інакомислення прирівнювалося до ересі й нещадно каралося смертю» [202, с. 41].

Стосовно сказаного А. Медушевський висловлює позицію, що правова традиція Московії формувалася, фактично, в умовах правового дуалізму.

Феномен дуалізму виник в Росії, починаючи з Петра Великого, і особливо розвинувся після ліберальних реформ 1860-х рр. і зберігався до революції 1917 р. Суть правового дуалізму – в паралельному існуванні двох правових систем. З одного боку він припускав існування раціональної системи позитивних правових норм. Ці норми були в значній мірі запозичені з європейських кодексів, насамперед Кодексу Наполеона, а пізніше також Німецького цивільного уложення; вони цілком відповідали уявленням про громадянське суспільство і приватну власність. З іншого боку існувала особлива сфера права, що охоплювала переважну частину населення країни з його архаїчними сільськогосподарськими уявленнями про справедливість, пріоритет колективного над особистим, запереченням індивідуальної власності. Якщо перша правова система відображала західні уявлення і насаджувалася державою в інтересах модернізації країни, то друга відповідала традиційним порядкам селянської громади з її колективізмом і зрівнюючо-розподільними принципами трудової етики, радикально відторгаючи принципи ринкової економіки і індивідуального вкладу [200, с. 36].

Значно вплинула на українські землі західна традиція, що поширювалася через німецьке (магдебурзьке) право [203].

ДОСІ ДОТРИМУЮТЬСЯ ЮЛІАНСЬКОГО КАЛЕНДАРЯ

Польський король Стефан Баторій своїм універсалом 5 (15) жовтня 1582 р. зобов'язав усіх підданих, у тому числі й православних русинів та вірменів, використовувати у датуванні григоріанський календар. У державних установах українських земель Речі Посполитої новий стиль був упроваджений досить оперативно – перші відомі документи гродських, земських і підкоморських судів та магістратів, датовані за григоріанським календарем, відносяться до 1582-1583 років. Виняток у цьому плані становило козацтво. Проте в той час ситуація між польською католицькою та українською православною церквою була дуже напруженою і спроби змусити православних прийняти григоріанський календар лише ускладнили її. Відтак Українська православна (так само, як і Українська греко-католицька) церква досі дотримується юліанського календаря.

КОРОЛЬ СТЕФАН БАТОРІЙ.

Магдебурзьке право сприяло виділенню міського населення в окремих суспільний стан, доступ до якого був обмежений. Місто звільнялось від влади місцевих правителів-землевласників і набуло нового правового статусу. Воно отримало самоврядність, судову незалежність і податковий імунітет, право власності на землю, пільги щодо торгівлі і ремесла. Виборність органів управління сприяла хоча незначному, проте реальному впливу міщан на життя громади, розвитку промислового виробництва, торгівлі, культури. Регулювання правовідносин між жителями міста, цехами, іншими господарськими суб'єктами та державою здійснювалось за відносно прогресивними на той час нормами європейського права [204, с. 280].

Норми магдебурзького права, що були поширеними у XIV-XV століттях на території міст середньовічної Русі, були пристосованими до потреб міст, що розвивалися, їхнього ремесла і торгівлі, а отже, і врегульовували певним чином господарські відносини та їх захист [205, с. 8].

Відтак, вносячи певні риси західноєвропейського міського устрою в організацію самоврядності українського міста, це право стало одним з важливих чинників культурного і правового зближення України із Західною Європою, створило правову основу становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні [204, с. 280].

Вплив магдебурзького права на суспільно-політичне, громадське і правове життя формував нові засади національної ментальності, невластиві російській міській культурі, котра ніколи не знала норм магдебурзького права [198, с. 11].

«При цьому, — зазначає П. Штепа, — будь-які спроби запровадження на Москов-

щині елементів місцевого самоврядування, створення вищих державних колегіальних органів не приносили необхідного результату: або були загалом провальними, або носили «бутафорний» характер.

Так, цар Петро I Указом від 30.01.1695 р. давав містам право обирати посадників, лише за той привілей місто мало платити подвійний податок державі. Із тодішніх 70 міст лише 11 скористали з того права; решта відмовилася, мотивуючи тим, що, мовляв, не можуть платити подвійного податку і що не мають з кого вибирати. Аналогічно указ з 10.03.1702 р. наказував землевласникам-дворянам вибрати серед себе дві особи, яким указ давав право контролювати повітового (призначеного урядом) воеводу і разом з ним правити повітом. Дворяни поставилися цілком байдуже до цього даного їм права і мало де вибрали, тому уряд був вимушений сам призначити тих контролерів, а часом їх призначав сам воевода (якого вони мали контролювати). Так ця спроба місцевого самоврядування вмерла природною смертю... Петро I повторив у 1713 році спробу завести місцеве самоврядування. Указом 24.04.1713 р. він наказав вибрати від 8 до 12 (залежно від розміру губернії) «ландаторів» з-посеред місцевого землевласницького дворянства, які мали бути «консиліумом» при губернаторі. В тому «консиліумі» губернатор мав бути... «не яка властитель, но яка президент, і все дела губернії решать бальшіньством галасов кансіліума». Цю систему Пётр змавпував з Остзейського (Балтицького) краю, коли його завоював. Ця спроба скінчилася так само, як і спроба 1702 р. з повітовою самоуправою, с. т. дворяни не захотіли вибирати тих «лан-

ЗАПРОСИЛИ НА ДОПОМОГУ РОСІЙСЬКУ АРМІЮ

Намагаючись урятувати державу, польський король Станіслав Август Понятовський і прибічники модернізації провели у 1773—1792 роках низку реформ державного устрою, війська, судової системи та шкільної освіти. 3 травня 1791 р. Чотирирічний (Великий) Сейм ухвалив Конституцію. У відповідь на це 14 травня 1792 р. лідери магнатської опозиції проголосили у Санкт-Петербурзі, а згодом і в містечку Торговиці, що неподалік Умані, конфедерацію (повстання) проти Конституції, виступивши на захист «золотих вольностей», і запросили на допомогу російську армію. 18 травня 1792 р. з Бессарабії на Поділля вторглася 64-тисячна російська армія, яка невдовзі з'єдналась із загонами конфедератів. У боях із ними польське коронне військо зазнало поразки. 25 березня 1793 р. російська армія почала окупацію Правобережної України, а вже 27 березня Катерина II видала маніфест про приєднання Подільського, Брацлавського, Волинського та Київського воєводств до Російської імперії.

ПОЛЬСЬКИЙ КОРОЛЬ СТАНІСЛАВ АВГУСТ ПОНЯТОВСЬКИЙ.

даторів», і уряд мусив сам їх призначати із списку кандидатів, що його прислав губернатор» [45, с. 117].

Відтак, як бачимо, правова традиція Русі (України) в своїх ключових особливостях відображає саме західну традицію права, в той час, як правова традиція Московії (Росії) більше тяжіє саме до східної правової традиції.

* * *

Спробуємо поглянути на окремі особливості застосування покарань в Україні та Московії/Росії.

Інститут покарання в кримінальному праві Київської Русі характеризувався гуманізмом, що було притаманним усьому українському кримінальному праву майже до кінця XVIII століття. У цей період були відсутні такі види покарань, як смертна кара, скалічення та тілесні покарання. Це означало, що основною метою покарань було відшкодування збитків потерпілій стороні та запобігання новим злочинам.

Суспільство прагнуло допомогти злочинцю виправитись, а не завдавати йому фізичних страждань. Стосовно потерпілих, то суспільство прагнуло полегшити їм тягар моральних і матеріальних збитків. Норми українського кримінального права були спрямовані на попередження злочинів, відшкодування збитків і каяття злочинця в скоєнні злочину, на його спокутування гріха.

Найтяжчим покаранням на Русі був так званий «потік і пограбування», який призначався за такі тяжкі злочини: убивство в розбої, конокрадіство, підпал будинку і клуні. Це покарання виражалося в позбавленні як особистих, так і майнових прав: злочинець, у якого конфісковувалося все

майно (пограбування), виганявся разом із жінкою та дітьми з общини (потік). Покараного ставили поза правом, виганяли з краю, а інколи, коли його майна не вистачало на покриття шкоди, поневолювали. Конфісковане майно йшло на покриття шкоди, а решта – до княжої скарбниці.

Після скасування гетьманства, знищення Запорізької Січі та закріпачення українських селян (1783 рік), в Україні поширилося законодавство Російської імперії. Самобутнє українське право, що випереджало свою епоху на сотні років, було замінено російським правом.

Зокрема, у 1800 році на території Правобережної й Лівобережної України був поширений указ 1799 року про покарання за крадіжки (винних після відбуття покарання віддавали в рекрути, а непридатних висилали на поселення до Сибіру); у 1828 році було поширено загальноімперське законодавство про покарання за переховування втікачів і про позасудовий, поліцейський порядок розв'язання усіх справ тощо.

З 1840-1842 років основним джерелом кримінального права в Україні стає російське законодавство, яке повністю витіснило будь-які інші джерела кримінального права в українських землях [206, с. 12-14].

До створення Судебника 1497 року ніяких відомостей про загальну систематизацію російського феодального права у XV столітті немає. Таким чином, Судебник 1497 року узагальнив цю діяльність і став першим загальним кодексом права Московської держави. При складанні Судебника 1497 року використовувалися деякі норми Руської Правди, судної грамоти Пскова. Багато статей Судебника (майже

НЕ ПРИСЯГАВ І НЕ ЗМИРИВСЯ

Другого січня 1649 р. митрополит Київський, Галицький і всієї Русі Сильвестр Косів разом із Єрусалимським патріархом Паїсієм урочисто зустрічав у Києві гетьмана Богдана Хмельницького. За задумом Паїсія та Косіва, триумфальний в'їзд гетьмана на білому коні через руїни Золотих воріт, проїзд до Софійського собору та відпущення йому всіх майбутніх гріхів, мали стати складовими коронації Хмельницького на володаря України. У січні 1654 р. митрополит Косів різко засудив Переяславську угоду, відмовився присягнути на вірність московському царю та підпорядкувати Київську православну митрополію Московському патріарху. Він також заборонив присягати своїм підданам, всьому духовенству Київської православної митрополії, міщанам Києва і шляхтичам Київщини.

половина) були новими, створеними у процесі його підготовки.

Так, за Судебниками 1497 і 1550 років передбачався такий засіб вирішення спору як поле (судовий поєдинок), який у XV-XVI століттях використовувався досить часто. Поле в Московії вирішувалися звинувачення в найтяжчих злочинах: підпал, убивство, розбій, крадіжка. Якщо переможцем в полі опинявся відповідач, він виплачував суму позову та «ставився перед государем». На суді йому потрібно було представити поручителів, які свідчили б на його користь. Якщо їх не було, він підлягав тюремному ув'язненню. Якщо на полі програвав позивач, то він виплачував судові мита, а справа припинялась. Найманій боець на полі надавався тоді, коли однією із сторін був старий, жінка, священник або чернець [207, с. 35, 38].

Досліджуючи розвиток українського і російського кримінального права у другій половині XVII-XVIII століть, Н. Сушицька також проаналізувала їх особливості.

Нею встановлено, що в українському кримінальному праві під злочином розумілося посягання на життя, здоров'я, майнові права особи, а також порушення норм права, а в російському – непокоря царській волі.

Метою покарань в українському кримінальному праві було розкаяття злочинця у вчиненому злочині (гріхові), недопущення вчинення ним нового злочину та відшкодування спричинених збитків потерпілій стороні. Метою покарань в російському кримінальному праві було знищення злочинця, спричинення йому фізичних страждань, недопущення вчинення ним нового злочину, залякування

населення та збагачення царської скарбниці; особливістю застосування покарань в українському кримінальному праві було застосування їх лише до винного у вчиненні злочину, тоді як норми російського законодавства передбачали застосування покарання не лише до злочинця, а й до всіх членів його родини.

Якщо система покарань в українському кримінальному праві включала смертну кару, тілесні покарання, майнові стягнення, вигнання з місця проживання, арешт (ув'язнення), усунення з посади та спокутування гріха, то система покарань у російському кримінальному праві складалася зі смертної кари, скалічення, спотворення, тілесних покарань, конфіскації майна, штрафів, ув'язнення, вигнання з країни, заслання, каторги та опали. З другої половини XVIII століття система покарань як в українському, так і російському кримінальному праві стали майже ідентичними.

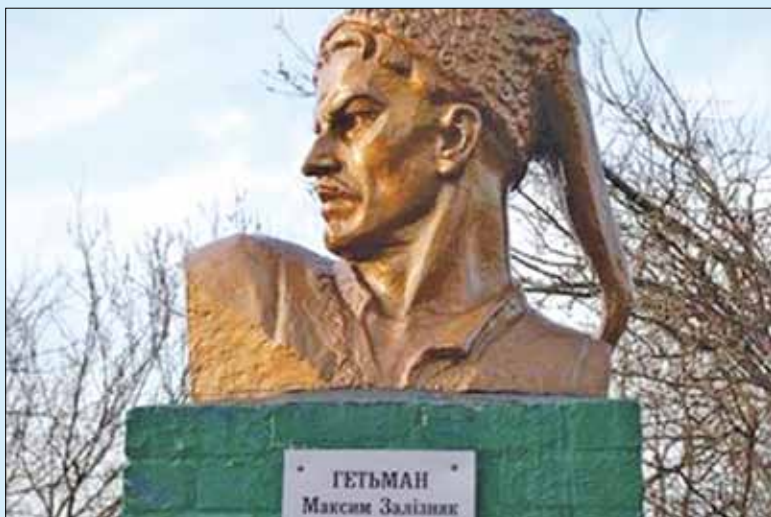
Якщо норми українського кримінального права передбачали застосування смертної кари за найтяжчі злочини, вбивство, за державні злочини, богохульство, за крадіжку, вчинену за обтяжуючих обставин, навмисний підпал, чарування і відьмування з тяжкими наслідками, то норми російського законодавства передбачали її застосування майже у двохстах випадках.

Основною тенденцією у розвитку українського кримінального права у другій половині XVII – кінці XVIII століть була спадковість понять та інститутів, залежність їх формування й розвитку від змін у суспільно-політичному та соціально-економічному житті народу, у гуманізмі мети і системи покарань, у демократизмі діяльності судових органів; для російсько-

ГЕТЬМАН УКРАЇНИ – ЗАЛІЗНЯК

Гайдамаки – це не селяни, котрі проти панів повстали, а ті січовики, які вийшли з підпорядкування Костя Гордієнка, що героїчно сидів в Олешках і створили свою Січ – Гард на Бузі (десь біля сучасного Південноукраїнська). Звідти вони і ходили на правобережжя «ляхів різати».

Одне з повстань виникло у 1734 році з подачі московитів і ними ж було придушене. Мета була політична – окупація та створення гетьманату на правобережжі й території Війська Низового. Зрештою, Максима Залізняка обрали гетьманом. І саме він є справжнім останнім, обраним народом, гетьманом України, а зовсім не Кирило Розумовський.

ПАМ'ЯТНИК ГЕТЬМАНУ МАКСИМУ ЗАЛІЗНЯКУ.

го кримінального права характерним була постійна зміна понять, інститутів та норм, яка відбувалася під впливом широких запозичень з іноземних джерел з метою реформування всієї системи кримінального права та надання йому специфічних національних ознак [195].

* * *

Зрозуміло, що характер і цінність культури, її відновлення та засвоєння досягнень базуються на освіті.

Поширення освіченості на Русі відбувалося в тісному зв'язку із зміцненням держави, впровадженням християнства. Князь Ярослав Володимирович, вважаючи освіченість важливою умовою успішної діяльності на будь-якому терені, ввів обов'язкове навчання для молоді з князівських і боярських родів. Нові школи відкривалися у Києві, Новгороді, Володимирі-Волинському та інших містах.

Історичні джерела дозволяють зробити висновок, що у Стародавній Русі у школах викладали читання, письмо, спів, богослов'я. Школи вищого типу, для «дітей найкращих людей», давали, крім того, знання з філософії, риторики, граматики. Найпоширенішим, очевидно, було індивідуальне навчання. Літописець пише: «Як бджолу бачимо, що по всіх садах і зіллях літає, з кожного з них збираючи користь, так і юнаки, які вчаться філософії й хочуть увійти на висоту мудрості, всюди збирають що найкраще».

Багато представників привілейованих верств були знайомі не тільки з елементарною грамотою. Князі, бояри, дружинники, не кажучи вже про книжників, володіли іноземними і древніми мовами. Освіченістю, любов'ю до книг славився князь Ярос-

лав Мудрий. Галицький Ярослав Осмомисл отримав своє прізвисько саме за те, що знав вісім мов. Щонайменше п'ять мов знав Володимир Мономах. Обидва вони були знайомі з грецькою і латинською літературою.

Талановитий письменник та філософ Климент Смолятич писав, що у XII столітті в Україні-Русі було 300-400 вчених, які добре володіли грецькою мовою [208].

Фактично кожний монастир в Україні мав школу. Були школи в Турові (засн. 1572 р.), Володимирі (Волинському) (засн. 1577 р.), Слуцьку (засн. 1580 р.), Львові (засн. 1586 р.), Бересті, Рогатині, Пинську, Винниці, Чернігові (1689 р.), Переяславі, Полтаві і т. д. Гетьман І. Виговський у договорі з Польщею 1658 року (Гадяцький договір) поставив крапку про право України мати два університети та необмежену кількість середніх шкіл і друкарень [45, с. 384].

Данський посол Ю. Юль, який був в Україні 1710 року, дивувався, що не лише українська шляхта, але й звичайні ченці Києво-Печерської Лаври мали надзвичайно високу освіту і розмовляли бездоганно латинською мовою [209, с. 376-377].

При цьому, варто звернути увагу і на те, що грамоти на Русі навчалися не тільки хлопці, а й дівчата. Літопис розповідає про школу, відкриту внучкою Ярослава Мудрого Ганною Всеволодівною. Знала «книжне письмо» і сама писала книги княгиня Єфросинія Полоцька [210].

Ю. Юль не вірив своїм очам, бачачи письменних селянок. Знаючи європейські мови і тодішню міжнародну латинську, українці XVII-XVIII ст. купували і читали дуже багато західноєвропейської

УКРАЇНСЬКІ «БУКВАРИ»

Перший друкований буквар, виданий українським автором, мав назву «Наука до читання й розуміння слов'янського письма». Він виданий у Вільні (суч. Вільнюс) 1596 року стараннями Лаврентія Зизанія. До книжки додавався словник, який містив 1061 слово. А першим букварем, виданим в Україні, був «Буквар» («Азбука»), надрукований 1574 року у Львові Іваном Федоровичем. Книжка складалася з абетки, складів, зразків відмінювання і короткої читанки. До нашого часу дійшов лише один примірник, який виявили 1927 року в Римі. Нині він зберігається в бібліотеці Гарвардського університету (США). Факсимільне видання здійснено в Києві у 1964 та 1974 роках.

БУКВАР ІВАНА ФЕДОРОВИЧА.

літератури – від Аристотеля до Ф. Вольтера. Київська Академія мала величезну книгозбірню [211, с. 376-377].

«Українці, – зазначає П. Штепа, – писали тодішньою українською мовою наукові твори вже в XI ст. Наприклад, митрополит Іларіон (1051), митрополит Клим Смолятич (1155), єпископ Кирило Турівський (1130-1182), Данило Паломник (1108), Феодосій Печерський (1035-1074), невідомий на ім'я автор «Слова о полку Ігоревім» (1187), літописи XI і дальших сторіч, українські письменники: М. Смотрицький (1587), Х. Філарет (1596-1608), І. Вишинський (1625), Л. Зизантій (1596), П. Беринда (1687), К. Ставровецький (1620), Е. Плетенецький (1617), З. Копистенський (1620), митрополит П. Могила (1647), С. Косів (1653), П. Голятовський (1659), Л. Баранович (1666), Ф. Софанович (1667), А. Радивилівський (1676), С. Мокрієвич (1697), Д. Туптало (1689-1705) та інші. Кожний із них мав найвищу тоді європейську освіту, кожний знав тодішні міжнародні мови – латинську та старогрецьку. Вони переклали українською мовою багато творів європейських філософів, науковців, письменників.

Крім філософських та богословських творів, українці XVII ст. написали багато поетичних, національного змісту творів, також і театральних. Писали їх: К. Сакович, М. Довгалецький, С. Ляскоронський, В. Лашевський, Т. Прокопович, Л. Горка, М. Козачинський, Ю. Щербаківський та інші. Історичні праці писали: Р. Ракушка, Г. Граб'янка, С. Величко, І. Гізель, П. Кохановський та інші» [209, с. 376-377].

«Вже в XI ст., – продовжує дослідник, – були написані «Життя Антонія Печер-

ського», «Пролог» (життя св. Кор. Ольги, Володимира Великого та Бориса і Гліба), повість про Печерський монастир, твори Нестора Літописця тощо. В XII ст. Данило Паломник описав свою подорож до Єрусалиму, в якій він виступає як великий патріот України-Русі. Найпопулярнішою в Україні книгою того часу аж до XVIII ст. був «Кієво-Печерський Патерик», що його М. Грушевський назвав другою по «Кобзареві» Т. Шевченка найпопулярнішою книгою в Україні. Далі йдуть наші літописи «Повість минулих літ» та «Галицько-Волинський літопис», найперший (і найгуманніший) в слов'янстві славний наш правний кодекс «Руська Правда». З'являється перлина не лише нашої, але й світової літератури – «Слово о полку Ігоревім» [177, с. 387].

У другій половині XVII століття західно-руська освіта почала проникати в московську державу. В 1648 році боярин Ф. М. Ртищев упорядкував поблизу Москви Преображенську пустинь, викликав декілька вчених – іноків із київських та інших малоросійських монастирів для перекладу з грецької на руську мову книг, корисних для Церкви. На чолі цього вченого товариства стояв Єпифаній Слов'янецький, котрий багато потрудився для руської церкви і її просвітництва. Він, будучи найвизначнішим із представників малоросійського духовенства, запрошених московським урядом, зумів дати перший поштовх до розвитку науки. Крім того, Єпифаній першим виступив у Москві на церковній кафедрі з живим проповідницьким словом. Незважаючи на зусилля Єпифанія, справа заснування у Москві училищ просувалася дуже повільно, оскільки московський уряд ще не був упев-

ЗА КРАЄМ УКРАЇНСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Під час першої хвилі міграції, в 1792-1794 роках, із-за Бугу на Кубань переселилося 12 тисяч 645 козаків і 5 тисяч 562 козачки. Згодом підійшло ще 7000 козаків, які після ліквідації Запорізької Січі поселилися в різних місцях Новоросійського краю. Загалом кількість першої хвилі українських переселенців на Кубань сягнула 25 тисяч осіб. Дозволивши переселення українських козаків на Кубань, Катерина II сподівалася, по-перше, позбавити Чорноморське козацьке військо дружніх зв'язків із Задунайською Січчю; по-друге, цариця розраховувала захистити нові російські кордони від нападів войовничих черкеських племен. Мали свою рацію й козаки, бажаючи зберегти свій устрій, звичаї та спосіб існування – хоч і за краєм української землі. За підрахунками Євгена Петренка, в 1792-1865 роках з України на Кубань організовано переселили 158 тисяч 843 українці. Стихійна міграція у статистиці не враховувалася.

ПАМ'ЯТНИК ЗАПОРОЖЦЯМ САВИ БІЛОГО, ЯКІ ВИСАДИЛИСЯ НА ТАМАНІ У 1792 Р.

нений у тому, що правильно організовані середні і вищі школи можуть задовольнити потребу суспільства у знаннях [211].

Московський архієпископ Геннадій свого часу писав: «Приведуть до мене мужика, щоб я висвятив його на священника. Даю йому читати Апостола, а він ледве-ледве по складах слово вимовить; даю Псалтир — ще гірше». Той факт, що багато московських священників не вмів читати-писати офіційно стверджено в резолюціях «Стоглавого Собору» 1551 р. Такий стан тягнувся довгий час. Навіть в XVII ст. москвини вважали освіту (світську) «делом сатаны», «дьявольским искушением» [45, с. 58-59].

«У 1714 році Петро I видав указ про обов'язкову освіту дворянства. Оскільки добровільно ніхто не зголошувався, то школярів набирали силою і тримали їх замкненими («під караулом»), щоб не розбіглися. Вятський губернатор вислав військові відділи по дворянських маєтках губернії; арештовували дворянських дітей і привозили їх до школи у Вятці. В такий спосіб до Вятської школи настягали 96 учнів, але 59 втекли. Із 47 розісланих по губерніях учителів 18 повернулися назад, бо не було учнів. У 1722 р. Сенат опублікував до загального відома Височайший Указ, в якому Його Величність Імператор і Самодержець Всеросійський проголошує, що з Петербурзької Морської Академії втекло 127 студентів, і наказує їм під загрозою кари повернутися. Тут варто пригадати, що в Київській Академії, аж до зруйнування її Петром I, було щороку понад 1200 студентів, а часом аж до 2000», — пише П. Штепа [45, с. 115-116].

Задум Петра I про запровадження особливих шкіл для духовенства погано здій-

снювався з самого початку XVIII століття, завдячуючи особливій енергії нових ієрархів із малоросів, вихованців Київської академії, котрі користувалися великою повагою уряду, і один за одним призначалися на найвищі ієрархічні посади. Вони всюди засновували школи південно-руського зразка. Завдяки їхній завзятій діяльності шкільна освіта духовенства встигла міцно привитися на великоросійському ґрунті за царювання Петра I. Перші ж школи, засновані архієреями у XVIII столітті, не були пристосовані до мети духовної служби, але потім, мало-помалу, при архієрейських кафедрах стали з'являтися станові духовні школи — для вивчення на священників [211].

Данський посол у Москві Ю. Юль відмічає, що князь Меньшиков — «друга особа після царя» — не вмів ні читати, ні писати.

Не знали ніякої мови, крім російської, канцлер Головкін, новгородський митрополит, духовник Петра I. Жоден з московських високопосадовців не знав латинської мови, що панувала тоді в освічених колах і на королівських дворах. При царському дворі була одна особа, яка знала латинську мову — І. Мусін-Пушкін, сподвижник Петра I [212, с. 118]. Один іноземець, який відвідав Московію у XVI столітті, писав: «У всій Московії з тисячі людей ледь знайдеться хоч один, який вміє читати і писати...» [213, с. 19].

Навіть у XVII столітті рівень освіченості в Україні значно перевищував великоруський — на цьому сходяться майже всі українські та російські дослідники [214].

* * *

Свої спостереження про права та звичаї москвинів описав й італійський мандрів-

ВІДНОВЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

У 1596 р. Київський православний митрополит Михайло Рогоза та 9 з 11 православних єпископів уклали у Бересті унію із Римом, витворивши таким чином Київську уніатську митрополію. Натомість Київська православна митрополія, що тоді охоплювала всі українські, білоруські та литовські землі, залишилася без ієрархів і перетворилася на низку окремих парафій. 1620 року з Москви повертався додому Єрусалимський патріарх Феофан. В одну з жовтневих ночей у Братській церкві на Подолі в Києві, при закритих вікнах Феофан висвятив Іова Борецького на митрополита Київського, Мелетія Смотрицького — на архієпископа Полоцького, Ісайю Копинського — на єпископа Перемишльського, Єзекіїла Курцевича — на єпископа Володимиро-Берестейського, Ісаакія Борисковича — на єпископа Луцького, Паїсія Іполитовича на єпископа Холмського. Та лише 1632 року Сейм визнав Київську православну митрополію, а 14 березня 1633 р. новий король Владислав IV затвердив це рішення.

ЄРУСАЛИМСЬКИЙ ПАТРІАРХ ФЕОФАН.

ник Алессандро Гваньїні у праці «Опис Московії» 1578 року. Так, автор зауважує, що «всі московити (або росіяни) задовольняються більш станом рабським, ніж вільним, видатним охоронцем якого вони вважають свого пана. Адже всі вони без відмінності, до якого б стану не належали, знаходяться у важкій залежності (при цьому особиста гідність ні в що не ставиться).

Дворяни, бояри, воєначальники, духовенство та чиновники – всі вважають себе холопами, тобто презирливими і нищими слугами великого царя, і визнають, що все їхнє рухоме і нерухоме майно, яким вони особисто володіють, належить не їм, а великому царю.

Як військові жорстоко придушуються великим князем, так простолюдини і городяни – дворянами і боярами. Майно поселян і городян, які зневажливо називаються чорними людьми або селянами, стає здобиччю військових і дворян.

Шість днів на тиждень селяни працюють на своїх господарів, лише сьомий залишається для особистої праці, і працюють вони погано, якщо їх не січуть як слід. Від господарів вони отримують певний земельний наділ і пасовища, завдяки яким можуть існувати, і платять щорічні податки.

Праця ремісників, зазвичай, оплачується дешево. Коли ж зростає вартість хліба, ремісники заробляють так мало, що праця цілого дня (навіть при самій старанній роботі) не може окупитися достатньою кількістю хліба.

Городяни і купці обтяжені нестерпно важкими податками і вигаданими стягненнями, перераховувати які тут було довго. Якщо великий князь дізнається від донощиків (якими сповнений кня-

жий палац), що хто-небудь з купців багатший золотом або сріблом, то наказує йому з'явитися до себе і, використовуючи неправдивий донос, заявляє, що, мовляв, дізналися ми про твій злий намір, тому ти будеш покараний як людина неблагонадійна; якщо ж оббріханий клявся, що він обвинувачений безвинно, то великий князь, зазвичай, відповідав: про то нехай відають свідки, які тебе звинуватили, я ж нічого не знаю. І ось його негайно хапають за наказом государя і до тих пір катують, поки він не відрахує князю призначену суму срібною монетою.

Прийнято у московитів такий звичай: всіх, хто обтяжений боргами, але заплатити кредиторам не може, за приписом закону приводять в певне суспільне місце, призначене для цього; і там суддівські служителі б'ють їх без усякої пощади бичами і батогами по колінах і литках до тих пір, поки не змусять заплатити своїм кредиторам. Якщо ж останні не задовольняються платежем, то, багаторазово побиті різками, вони змушені служити кредиторам за борги.

У це ж місце перед обличчя великого князя приводять з лайкою всіх обмовлених, хоч би якого стану вони не були, і якщо вони мало-мальськи багаті, то їх катують до тих пір, поки вони не заплатять великому князю необхідну суму (хоча б вони абсолютно не були винні).

Зазвичай рабів всі мають куплених або полонених і часто відпускають їх на волю перед смертю. Ті, однак, звикнувши до довготривалого рабства, знову продають себе в рабство за гроші іншим господарям.

Вільні і раби, які служать своїм господарям за гроші, не можуть піти від них, коли захочуть: адже якщо хто-небудь піде

І ЗОВСІМ ВОНИ НЕ РОМАНОВИ

В історії Московії імператорів традиційно називають Романовими, скромно замовчуючи, що насправді від Романових у них майже нічого не залишилося. А справа у тому, що в 1762 році, після смерті останньої доньки Петра I – імператриці Єлизавети Петрівни, пряма лінія спадкування по жіночій лінії в родині Романових згасла. А по чоловічій лінії вона згасла ще раніше – у 1730 році, коли помер Петро II. Єлизавета зробила наступником сина своєї покійної сестри Анни Петрівни. Так родоначальником Гольштейн-Готторп-Романових на престолі Російської імперії став герцог Карл Петро Ульріх Гольштейн-Готторпський, внук імператора Петра I. Після переходу в православ'я він отримав ім'я великого князя Петра Федоровича, а після смерті Єлизавети став імператором Петром III.

ПОРТРЕТ ІМПЕРАТОРА ПЕТРА III.

без згоди господаря, інший його не прийме в служіння, якщо не буде рекомендації колишнього господаря або друзів, які ручаються за його вірність.

Батько також має право чотирикратного продажу сина, так що якщо син проданий один раз і яким-небудь чином звільнений або відпущений, то батько може продати його знову і знову, за своїм батьківським правом. Після четвертого продажу всякі права на сина він втрачає.

Слуги, здебільшого, ображаються на своїх господарів, якщо ті їх не карають як слід, бо вважають, що не подобаються господарям, і вважають ознакою невдоволення відсутність побоїв і лайки.

Мало хто з правителів мають право страчувати злочинців, бо всі справи та суперечки в Московії вирішуються великим князем і його чиновниками. Ніхто з підданих нікого не має права катувати, оскільки зловмисників з будь-якого стану, зазвичай, присуджують до смерті великий князь або головні чиновники. Біднякам не завжди відкрито доступ до великого князя, та й до чиновників він дуже скрутний, тому люди можуть домогтися справедливості, здебільшого, лише хабарами.

Консул або претор, який грає роль судді, в кожному великому місті призначається великим государем і називається російськи окольнік.

Щорічно по певних днях дотримується у всіх російських і московитів такий звичай: юнаки та багато одружених чоловіків виходять з міст і сіл на широке і красиве поле. Навколо збирається маса людей, а вони по даному сигналу, зі свистом і криками, як то у них у звичаї, сходяться врукопаш, без жодної зброї, і влаштовують бій.

Вони зі страшною силою б'ють один одного кулаками і ногами, потрапляючи в обличчя, груди, живіт і пах. Часто їх виносять звідти напівживими, а нерідко навіть і мертвими. Такого роду битви влаштовуються, кажуть, для того, щоб юнаки звикли терпіти різки і всілякі побої» [192].

* * *

Після загарбання Московським царством Русі, здавалося б, більш розвиненіші в культурному плані слов'яни повинні були б вплинути на розвиток московитів, спрямувати їх в європейське русло, проте, як писав М. Рябчук, ідеали козацької республіки «не могли співіснувати з автократією, засади римського права – з азійською деспотією» [215, с. 54].

Ф. Тютчев (1803-1873) також вважав, що «принципи, на яких стоять Московщина і Європа, що ними вони керуються, є в такій мірі протилежні і одні других заперечують, що життя одної сторони можливе лише коштом смерті другої». Сто років пізніше підтвердив це і В. Ленін: «Існування СРСР поруч з капіталістичним світом неможливе. Один або другий мусить вкінці триумфувати».

Причини поразки українців у їхніх змаганнях на культурному полі, спрямованих на реформування московської держави і наближення її до дійсних культурно-історичних традицій Київської Русі, інакше кажучи – до українських традицій, як вже зазначалося вище, пояснюються причинами державно-політичного і культурного порядку. Нова російська держава своїм стилем і своїми порядками була московського походження і не могла бути перетворена лише культурними засобами і культурними силами іншого народу. Стиль

А МОСКОВІЇ БУЛО ЩЕ НЕ ДО ГЕРБІВ

На одному з ранніх гербів королівства Руського, який використовував король Данило Романович, був зображений двоголовий візантійський орел. Такий символ встановили на вежі в місті Холмі – фактичній столиці цього князя. Серед імен, що давалися Романовичам, зустрічаються не притаманні руським князям «Володимирового племені». Добре відомого Романового сина звали Данило. Сам же Данило назвав своїх синів Іраклієм і Левом. Ці імена були поширені серед візантійців, зокрема в імператорських родинах. Зрештою, й ім'я ще одного Романового сина – Василь (чи Василько) – теж є «типово візантійським». Отож виходить, що іще за три сотні років до виникнення легенди про «третій Рим» і постання імперії московитів, на українських землях наші предки вже переймали традиції Візантії.

ОПОЛЧЕННЯ ПЕРЕМИСЬКОЇ ЗЕМЛІ БРАЛО УЧАСТЬ У ГРЮНВАЛЬДСЬКІЙ БИТВІ 1410 Р. ПІД СИНЬОЮ ХОРУГВОЮ ІЗ ЗОБРАЖЕННЯМ ЖОВТОГО ДВОГОЛОВОГО ОРЛА ПІД КОРОНОЮ.

і організація російської держави були глибоко закорінені в психології і духовності московського народу. І тому було утопією ту державу культурно завоювати і реформувати в дусі і стилі зовсім іншого народу й іншої культури. Які б не були великі українські впливи в російській культурі, російська держава абсорбувала тільки те, що відповідало їй і психології російського народу. Українська культура не могла перемогти тенденцій і традиційного ладу російського люду, бо вона була їй чужою і тому чинила спротив, який пізніше перейшов у наступ і нищення української культури всіма адміністративними і поліційними засобами держави [216, с. 288].

Хочеться підсумувати, що, незважаючи на неабиякі потуги Москви, протягом тисячоліть несла була нікому знищити або докорінно змінити українську культуру, українська людність XVI-XVIII ст. усвідомлювала себе прямим нащадком Київської Русі. Цю безпосередність історичної свідомості не перервали ні монголо-татарська навала, ні бездержавність українського етносу в XIV-XVI ст. [58, с. 59].

Беззаперечні наукові факти свідчать «про глибоку історичну самотність українського народу, своєрідність його культурно-етнічного розвитку, який не зливався з російською етнічною історією ні в другій половині I тисячоліття, ні на генетичних шляхах слов'ян у першій половині II тисячоліття. Усе це істотно підриває теорію «давньоруської народності», яка залишається без власних генетичних джерел у слов'янській історії. I тисячоліття нашої ери доводить грубу політичну тенденційність тлумачення східнослов'янської історії 6-13 ст. як російської, «русской» [50].

Ще М. Грушевський писав, що міська культура від Карпат до Дону, як наголошують археологи, є дійсно українською, а Київська держава є спадщиною винятково українського народу, оскільки київські князі концентрували навколо Києва українські землі.

Водночас В. Ідзьо в своїх дослідженнях вказує на доведеність факту, що культура Ростово-Суздальської Русі є культурою фіно-угрського народу, майбутнього російського, яка в епоху могутності Української держави в IX-XII ст. розвинулася під безпосереднім впливом української культури [119]. Власне українська культура, як пише В. Ідзьо, в IX-X століттях репрезентує українську державу в середньовічній Європі, Азії та в середовищі фіно-угрського етномасиву на території Росії [119, с. 161-162].

«Сьогодні Москва підкреслює «русско-украинские культурные связи». Не будемо їх заперечувати. Вони були і є. Хіба солдати по два боки лінії фронту не пов'язані між собою? Вони зв'язані на життя і смерть. Історія культурних зв'язків між Україною і Росією — це історія великої і ще незакінченої війни. Як усяка війна, вона знає наступи і відступи, знає перекинчиків і полонених. Історію цієї війни треба вивчати. Чому б не видати солідну збірку праць про українсько-російські культурні зв'язки якими вони були, а не як їх препарує Москва чи наш власний провінціалізм?», — запитує відомий славіст-мовознавець Ю.В. Шевельов [217, с. 12].

ЦЕ ДУЖЕ ШЛЯХЕТНА РАСА

«Ми зустріли валки українців, які різняться під кожним оглядом від інших жителів Росії.

Це дуже шляхетна раса. Вони виглядають кріпкіше та краще від москалів і перевищують їх у всьому, де лише може один клас людей перевищувати другий. Вони чистіші, заповідливіші, гостинніші, побожніші та менш забобонні. Хати в Україні чисті та білі, як в Уельсі... За столом українського селянина більша чистота, аніж за столом у московського князя... Після повстання Мазепи російський уряд не перестав нищити привілеїв України...».

*Едвард КЛАРК,
професор мінералогії Кембриджського
університету, 1812 рік.*

ЕДВАРД КЛАРК.

10. УКРАЇНА-РУСЬ ТА МОСКОВІЯ У ТВОРІ В. СІЧИНСЬКОГО «ЧУЖИНЦІ ПРО УКРАЇНУ»

В контексті даного дослідження, для яскравішої ілюстрації відмінностей між культурою українців та московитів, наведемо витяги із праці В. Січинського «Чужинці про Україну», яка вперше побачила світ у 1938 році у Львові. Автор, детально досліджуючи стародавні літературні джерела іноземних авторів на предмет їх достовірності до історичного минулого України, підкреслює не тільки територіальну різницю між Руссю та Московією, а й різний менталітет народностей цих держав, їх традицій та культур. Червоною ниткою через увесь твір цього автора проходить зображення відмінностей між українцями та московитами. Повернемося до цього визначного твору.

В. Січинський пише, що посол Франції, Англії і Бургундії Жільбер де-Лянуа, який побував в Україні та інших краях Східної Європи в 1412 і 1421 роках, захоплювався «прегарно розташованим містом» Кам'янцем-Подільським, «де лицар

капітан Поділля Гедигольд пишно його прийняв, дав прекрасні подарунки, харчі і прекрасні обіди». В той же час, посла дивує побут у Новгороді та Пскові: «обіди тут найбільш дивні і незвичайні з усіх, які мені коли-небудь доводилося бачити. А в Новгороді жінок купували на базарі, як худобу, але монет не вміли вибивати, тільки вживали кусники срібла та різні футра як грошеві засоби».

Інший визначний дипломат, С. Герберштейн, у «Записках» теж називає Московщину не інакше, як «Moscovia», а їх жителів «московитами». Про провідника українців Євстахія Дашкевича згадує, що він «муж дуже досвідчений у військовій штуці і славний визначною хоробрістю... він часто ставив перед великою небезпечкою і самого царя московського, у котрого колись був у полоні. В той рік, коли ми були у Москві, він розторожив Москвинів завдяки незвичайним хитрощам».

С. Герберштейн добре розрізняв українців від московитів, нерідко згадуючи і одних, і інших. Наприклад, перераховуючи відвідувачів ярмарки в місті Люблін, зазначав, що це «люди з різних сторін світа: Москвити, Литовці, Татари, Ливонці, Пруси, Русини, Німці, Угорці, Вірмени, Валахи і Жиди».

Про Новгород-Сіверський чи «твердню Сівери» говорить як про ще недавню столицю сіверських князів, до загарбання Василем (московським князем).

Особливо виділяє Герберштейн і місто Київ.

«Київ (Chiovuia) – старовинна столиця Руси. Пишність і справді королівська велич цього міста підтверджується самими його руїнами і пам'ятками, від котрих за-

З ТАТАРАМИ ПРОТИ ТУРКІВ

Коли командир десятитисячного османського війська 13 серпня 1624 року віддав наказ виступити у похід на столицю Кримського ханства Бахчисарай, то навіть не сумнівався в своєму успіхові. Та на підході до міста Карасу-Базара (нині Білогірська) дорогу яничарам перегородили барикади з наповнених землею діжок. Для османських піхотинців ті барикади не могли стати серйозною перепорою. Але замість кримських стріл з-за барикад їх зустрів шквал... куль. За вправністю стрільців, влучністю, швидкістю стрільби османські командири упізнали почерк... запорожців. Зазнавши нищівних втрат, турки втекли під захист стін Кефе, так і не зрозумівши, де взялися тут запорожці і чому вони стали пліч-о-пліч із кримчаками. А виявилось, що, готуючись до відбиття атаки яничар, хан запропонував полоненим козакам вибір – смерть у бою чи волю у випадку перемоги. Запорожці не вагалися і, здобувши перемогу, здобули й свободу, бо хан свого слова таки дотримав.

БІЛА СКЕЛЯ – АК-КАЯ, СИМВОЛ БІЛОГІРСЬКА.

лишилися рештки». Звертає увагу і на різні українські звичаї: «У Києві є гора, через котру купці мусять переїздити трохи тяжкою дорогою; коли по в'їзді на неї випадково заломиться яка-небудь частина воза, то річи (майно), що везлися цим возом, забирають до державного скарбу».

Не можна оминати і дослідження російської державності, проведене доктором юридичних наук, англійцем Джильсом Флетчером, що знайшло своє відображення у випущеному у 1591 році творі «Of the Russe Common. Wealth, or maner of gowernement by the Russe Emperour (commonly called the Emperour of Moskovia) с. т. «Про російську державу або спосіб правління російського царя (котрого звичайно називають московським царем)». Спосіб правління московською державою Д. Флетчер визначає як «чисто тиранський, всі кроки царя розраховані на те, щоби були корисними лише для одного царя, а, крім того, найбільш безоглядним і варварським способом». У податковій системі «не притримуються найменшої справедливости». «Шляхта і прості люди у відношенні до свого майна є нічим іншим, лише охоронцями царських прибутків, тому що все придбане ними, раніше чи пізніше переходить до царських скринь».

У спеціальному розділі під заголовком: «Про засоби збагачення царської скарбниці майном підданих» Д. Флетчер характеризує основні принципи діяльності царя: «не противитися насильству, видиранню і всякого роду хабарам, яких уживають князі, «дяки» та інші урядовці над простим народом в областях (на місцях), але дозволяти їм все це до закінчення речинця їх служби, доки вони цілком не нажеруться;

потім поставити їх на «правеж» (під батіг) за їх поведінку і вимордувати з них усю або більшу частину здобичі (як мед виточується бджолою), награвованої ними у простого народу і зложити її до царської скарбниці, але ніколи, не вертаючи нічого справжньому власникові, яка не була б велика і очевидна спричинена їм (власникам) шкода. Для цієї мети дуже «корисні» бідні князі і «дяки», яких посилають до областей на місце, а котрі переминуються дуже часто, а саме кожнорічно, не вважаючи на те, що як самі по собі, так і за прикметами народу, могли б залишатися далі. В дійсності настановлені знову над простим народом, вони ссуть з новим завзяттям, як оси цісаря Тиверія, котрі прилітали завжди свіжі на стару рану і з котрими він порівнював, звичайно, своїх преторіїв та інших областних урядовців. Показувати іноді прилюдно приклад справедливости (суворости) над урядовцями, що грабували нарід, коли якийсь із них став особливо відомий з найгіршого боку, щоб нарід міг думати, що цар обурюється гнобленням народу, і таким чином скинути вину за погані прикмети його урядовців».

Д. Флетчер ілюструє втілення таких принципів на практиці: «так, між іншим, зробив покійний цар Іван Васильєвич з «дяком» однієї своєї області, котрий, крім різних поборів і хабарів, прийняв печену гуску, начинену грішми. Його (урядовця) привели на ярмаркову площу в Москві, де цар був присутній особисто і промовив:

— От, добрі люди, ті, котрі готові вас з'їсти, як хліб і т. д. Потім він запитав своїх катів, хто з них вміє різати гуску, і наказав одному з них спочатку відрубати дякові (губернаторові) ноги на половину литок, потім

ВИКЛИК НА ДУЕЛЬ ПРАВИТЕЛІВ ЄВРОПИ

У грудні 1800 року імператор Павло I вирішив викликати на дуель всіх правителів Європи. В його маніфесті-викликові йшлося: «Российский император, видя, что европейские державы не могут придти к взаимному между собой соглашению и, желая положить конец этому, возымел мысль назначить место для поединка и пригласить всех прочих государей прибыть туда и сразиться между собою, имея при себе секундантами, оруженосцами и судьями поединка своих самых просвещённых министров и самых искусных генералов. Сам же он (то есть Павел I) намеревается взять с собой генералов Палена и Кутузова». Виклик Павла був опублікований спочатку в придворній газеті, «к величайшему изумлению всего города». У Москві цей номер газети був затриманий поліцією, в інших містах також. Та виклик все-таки опублікували у січні 1801 року в Лондоні, а потім у містах рейнської Німеччини. Павлові не судилося стати на герць з європейськими монархами, бо 12 березня 1801 року був убитий під час дворцевого перевороту.

ПОРТРЕТ ІМПЕРАТОРА ПАВЛА I.

руки вище ліктя (усе запитуючи його, чи смачне гусяче мясо), і нарешті звелів відрубати голову, щоб він зовсім був подібний до печеної гуски. Це могло би служити достаточним прикладом справедливості (як розуміють судову правду у Московії), коли б вона не мала на оці хитру мету закрити той гніт, якого допускається сам цар».

Про українців у Д. Флетчера, яких він називає «черкасями» або «черкесами», враження зовсім інше: «вони є дуже гарні собою і шляхетні в поведінці».

Сирійський архidiaкон Павло Алепський, подорожуючи Україною у 1654-1956 рр., відзивався про нашу країну лише з захопленням як про «прекрасну країну, що повна жителів і замків, як гранатне яблуко зерен». П. Алепський відразу виділив велику культурність українського населення: «По всій Козацькій землі ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за малими винятками, навіть здебільшого їхнім жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів. Крім того, священники вчать сирит та не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях».

Високу культурність українців П. Алепський постійно відмічає у різних розділах свого щоденника: «В козацькому краю, в кожному місті та кожному селі побудовані доми для бідних і сирит. Хто туди заходить, дає їм милостиню, — не так як у молдавським або волоським краю, де вони юрбою ходять по церквах і не дають людям молитися».

Вражає П. Алепського і велика освіченість української верхівки: «Серед монастирських (київської Лаври та інших) наставників є люди вчені, правники, про-

мовці, знають логіку й філософію та працюють над глибокими питаннями...».

«Міщани (в Умані) одягнуті в дуже гарне вбрання», а київські жінки «гарно поведягані, заняті своїми справами, ніхто не кидає на них нахабним оком».

Особливу увагу звертає П. Алепський на українське будівництво — міське, оборонне і найбільше, розуміється, церковне.

П. Алепський не знаходить слів для похвали св. Софії в Києві: «Людському розумові не сила їх обхопити — такі різноманітні барви її мармуру (мозаїк), такі їх сполуки, такий симетричний розклад частин її будови, така безліч високих кольон, такі високі її бані і вся вона простора, має багато портиків і притворів...».

«Іконостас чудовий і величавий; він новий, черезмірно великий, глядач з дива не сходить, на нього дивлячись. Ніхто не має сили його описати, такі гарні, різноманітні його різьби і позолота».

«Загалом, — закінчує П. Алепський опис св. Софії, — подібної церкви як св. Софія в Києві немає ніде, крім її іменниці (в Царгороді)».

Із захопленням закінчує: «дорога через Україну йшла здебільшого серед численних садів, що їм нема ліку, і ланів усякого збіжжя заввишки людини, неначе те море безкрає, широке та довге. О, яка це благословенна країна! Що за благословенний нарід! Який він численний!».

Загалом, оповідаючи про історію України, П. Алепський веде її з передхристиянських часів, від часів Володимира Великого, оскільки «ще тоді це була незалежна держава».

Зовсім протилежно, в дуже сумних фарбах, П. Алепський описує побут у Москві,

ВІРНИЙ ВСЕЛЕНЬСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ!

Після першого зруйнування російськими військами Запорізької Січі в 1709 році українське козацтво, яке перейшло під протекторат кримського хана, повернулося під юрисдикцію Константинопольського патріархату і Мазепа разом із Пилипом Орликом були одними з перших, хто це зробив. В еміграції в м. Бендери Іван Мазепа вільно сповідався у православних священників Вселенського патріархату. Саме вони сповідали його на смертному одрі й відпустили гріхи, а потім і відспівували. Його тіло покладене в православній церкві містечка Варниця, яка перебувала у юрисдикції Вселенського патріархату, а згодом його перепоховали у місті Галац на Дунаї, де місцевий митрополит відслужив заупокійну службу за спочилим гетьманом. Цей митрополит був ієрархом Вселенського патріархату. Отож Іван Мазепа помер як вірний Матері-Церкви Вселенського патріархату! Так ієрархи Вселенського патріархату на ділі не визнавали неканонічної анафеми, накладеної російською церквою на гетьмана Мазепу.

ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК НА МІСЦІ СМЕРТІ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ.

незважаючи на те, що він там одержав великі подарунки.

Відзначає, що «всі москалі, від великого до малого, мають п'ятий темперамент, а саме лукавство»... «чужинцям нічого не скажуть»... «Життя москалів дуже зв'язане, та ніхто з чужинців не може зносити цього, і людині все здається, ніби вона у в'язниці». А «жарти та сміх стали нам зовсім чужі, бо лукаві москалі підглядали нас і про все доносили. Бог хай спасе нас і звільнить від них» (Книга VII, розд. I).

Вже перед Києвом, ночуючи на березі Дніпра, П. Алепський відчуває полегшення: «цієї ночі ми спали на березі ріки, зовсім задоволені та спокійні, бо від тої хвилини, коли ми лише побачили Печерську Лавру, що здалеку виблискувалася своїми банями, та як лише до нас долетіли премилі пахощі цих цвітучих земель, наші душі затремтіли з радощів та втіхи, серця наші порозкривалися і ми розливалися в подяках Господеві Богові. Цілі два роки в Москві колода висіла на наших серцях, а розум був геть-чисто стиснутий і придушений, бо в тій країні (Московщині) ніхто не може почувати себе хоч трохи свобіднішим і задоволеним, хіба лише ті люди, які там вирости, а всі інші, от хоч би ми, навіть ставши панами цілої країни, ніколи не перестануть бентежитися та відчувати в серці неспокій. Зате Козацька країна була для нас начебто наш власний рідний край, а її жителі були нашими добрими приятелями та людьми, неначе ми самі».

Згадаємо і записки посла Венеціанської Республіки Альберта Віміні, який був в Україні у 1650 році та залишив після себе рукописну «Реляцію» про походження і звичаї козаків. А. Віміна нашу батьківщину

називає Україною, мову русинською (рутенською), а устрій – республіканським.

Надзвичайно вражає А. Віміна плодючість землі на Запоріжжі, яка «не тільки може бути поставлена поруч з найбільш культивованими країнами Європи, але й задовольнити вимоги найбільш завзятого хлібороба».

Українці в А. Віміні займаються хліборобством, «але в козаків ще мало пильности до нього. Козаки великі мистці до деревляних будов і задкують бальки зовсім без цвяхів». Крім столярства, займаються римарством, теслярством і шевством. Одяг виготовляють з коноплі і грубої вовни. В церкві вживають славянську мову, проте, «кажуть, що вона різниться від їхньої народньої мови руської (lettere volgari Ruteno), подібно тому, як мова італійська від латинської». «Зустрічаються також освічені люди...».

Характеризує А. Віміна і державний устрій: «по містах існують начальники (Consoli), котрі чинять суд у цивільних справах і накладають легкі карні побори, тому що рішення важних справ належить гетьманові, тому мені здається, що він справжній володар. Про військову силу козаків дають поняття випадки минулих походів. Що торкається точної кількості війська, яке може бути зібране, то кому воно відоме? Скільки голів (жителів, населення), стільки, можна сказати, і вояків, бо всі вони більш охоче беруться за зброю, ніж за плуг».

Про Московщину А. Віміна говорить лаконічно, що «вона загрожує Європі», тому хоче її «запалити та нацькувати на неї Туреччину».

Посол цісаря Леопольда I при московському дворі А. Майерберг у своїй книзі «Relation der Kaizer Ablegaten Augustin von

ВІДБИВ НАПАД НА КИЇВ

Нині церква визнає святими лише чотирьох київських князів: Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Ольгу Святу та Мстислава Хороброго. Діяльність останнього 200 років замовчувалася лише тому, що він розбив суздальців під час нападу на Київ. Коли Андрій Боголюбський зібрав 50-тисячне військо і обложив Вишгород, воїни Мстислава Хороброго дев'ять тижнів на мурах і біля міста вели бої з нападами. Розгром суздальців стався на початку зими 1173 року. Син Мстислава Хороброго, князь Мстислав Удатний, 1216-го в битві на р. Ліпці розгромив військо володимиро-суздальського князівства. Як пише літопис, суздальський князь і його брат Ярослав, майбутній батько Олександра Невського, тікали в спідній білизні, загнавши семеро коней, покинувши на полі бою все своє військо.

МСТИСЛАВ ХОРОБРІЙ.

Mayern und Horatius Wilhelm Calvucci uber ihre Reise nach Moscau und ihren Empfang daselbst. Der 12 Juni 1661» також викладає досить цікаві для нас відомості. А. Майєрберг характеризує козаків (Cosacorum ortus): «первісне були хлібороби, які жили в околицях Києва, пізніше оселилися на Запорозжі»; звертає увагу на їхню сміливість, невтомну непохитність, і що саме вони «щасливою війною змусили Польщу повернути їм незалежність».

Про Волинь у Майєрберга читаємо, що це «обширна й плодюча земля». Поділля – незвичайно багате ґрунтом, мармуром і алябастрою, «в старовину заселене Певкінами (Pencini) з племені Бастарнів, вигнані пізніше Сарматами... Відзначається тут місто Кам'янець (Camenesia), побудоване на високій горі, на думку деяких – старовинна Клепідава (Clerpava), знамените більше своєю місцевістю, ніж своїми укріпленнями».

Чернігівщина «колись складала величезне і знамените Сіверське князівство з численними містами і твердинями, від Дніпра до руїн твердині Мценска (Mscenek)».

В свою чергу, А. Майєрберг не оминає особливості Московії, відзначаючи жахливу пиятику на прийняттях великих московських достойників, пишучи: «розмова гостей (москалів), як людей невихованих ніякою школою або освітою, разить нісенітницею, дуже часто образлива для порядної людини. Лайка, захоплення найбільш бридкими ділами, або нахабне хвастання, котре ображає чисте ім'я інших – складають замітні вислови (мову) і дотепи багатьох промовців».

«Брешуть москалі, – каже А. Майєрберг, – з неімовірним нахабством і без всякого

встиду... Посли чужинецьких держав нехай не очікують і від царських уповноважених більш правдивих слів, тому що ці особи збирають разом усі тонкощі закостенілого лукавства, щоби підвести їх, або видаючи брехню за правду, або замовчують про що треба говорити й ослаблюють обов'язкову силу всяких рішень на нарадах тисячами хитрих викрутасів, що дають викривлений їх зміст, так що вони зовсім падають. Купці й ремісники теж незвичайно брехливі, обмежені і злодії і з того, власне, наживаються, тоді як судової кари на них звичайно ніякої не накладають».

Зустрічаємо замітки про Україну та Московію і у «Дневнику» старшини і генерала, шотландця Патрика Гордона (1635-1699), який в 1684 р. їздив з Москви в Україну та побував у Батурині. «Дня 23 березня у Вербну неділю рано мене закликав до себе гетьман Самойлович і мав довшу зі мною розмову. Ми розмовляли дуже основно про москалів, а також про інші державні справи. Після цього гетьман мене відпустив додому з найбільш дружніми висловами і прислав мені до мешкання усякі провіянті». У Козельці «дуже добре мене гостили мої старі приятелі, в той час полковники Григорій Карпович Коропчунський і полковник Константин Дмитрович Солонина; кожний із них подарував мені по мисливській рушниці».

Під датою 9 липня 1684 р. у «Дневнику» знаходимо: «прибули салдати (москалі) з Орла... Вони повідомили, що післані з ріжних міст і сіл України. Їх післали (московська команда) без копійки грошей, але з наказом обсадити обидва береги Дніпра, щоби перешкоджати переходові людей до запорожського війська і підвозі туди уся-

ЗА НОРМАМИ ЖИВОЇ МОВИ

Визначний письменник і мовознавець Мелетій Смотрицький у своїй «Граматіці» (1619 р.) вперше описав норми правопису, що ґрунтувалися на староукраїнській мові. До початку XIX ст. усіма орфографічними правилами М. Смотрицького, що відповідали нормам живої мови, послуговувалося й українське світське письменство, а в Закарпатті та в деяких інших регіонах України ними користувалися аж до середини XIX ст. У 1798 році вийшла «Енеїда» Івана Котляревського – перший твір нової української літератури, написаний народною мовою. У 1818 р. вийшла у світ нова українська мовознавча праця – «Грамматика Малоросійскаго наречія» (СПб., 1818) О. Павловського. Потім було багато інших спроб переробити український правопис. Але всі вони так чи інакше базувалися на принципах Смотрицького та Павловського.

«ГРАМАТИКА» МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО.

ких припасів та не дозволяти Запорожцям торгувати на Дніпрі рибою або чим-небудь іншим, що, розуміється, не могло подобатися цим козакам».

Цікаві для нас відомості, вміщені і у «Записках про Московію», дипломатичного агента французького уряду Де ла Невіля, який був у Москві 1689 р. Де ла Невіль називає нашу землю Україною, а росіян лише московинами, а землю їхню – Московією.

І. Мазепу Де ла Невіль характеризує, як «негарного з обличчя князя, але людину дуже освічену, яка прекрасно говорить латинською мовою. Він родом козак і був на дворі короля Казимира...».

Зате «москвитяне, власне кажучи, справжні варвари, недовірчиві, брехливі, жорстокі, розпусні, обжерливі, користолюбні, жебраки й труси... Вони до тої степені грубі і неосвічені, що без помочі німців, яких у Москві велика сила, не могли б нічого доброго зробити».

Про політику гетьмана І. Мазепи найкраще свідчить надзвичайно рідкісна книга секретаря посольства цісаря Леопольда І Йогана Георга Корба «Diarium itineris in Moscoviam Perillustris».

Й. Г. Корб так характеризує українське військо: «Важливим скріпленням для царських (військових) сил є Козаки. Московити схиляють їх на свій бік щорічними подарунками і стараються втримати їх вірність найщедрішими обіцянками, щоби вони (козаки) не задумували перейти до Поляків, бо разом зі своїм переходом вони можуть забрати з собою цілий нерв московського війська; цей нарід (козаки) сильний і перевищує Московитів і військовим умінням, і хоробрістю».

Також автор добре розрізняє територію України (Ukraine) і Московщини (Moscovia, Russia).

Й. Г. Корба надзвичайно дивували на Московщині судові практики і поведження на них москалів. Для ілюстрації автор наводить наступну справу: «дня 24 липня 1698 р. сталося на вулиці в Москві якесь непорозуміння поміж слугами посла і москвічами. Тоді москалі наняли за невелику суму свідків, які брехливо свідчили на суді ніби ці слуги рубали людей мечами. Коли цей обман очевидно був виявлений більш правдивим свідоцтвом, ми не могли надивуватися зіпсуттям звичаїв цього народу і на повну відсутність в них кар на обридливу звичку до брехні і фальшивого свідчення».

Серед москалів завжди і скрізь можна знайти фальшивих свідків, бо до тої міри здеморалізовані в них поняття, що штука обманювати рахується майже ознакою високого розуму».

Про військо московське Й. Корб відзначає, що «природа створила більшість москвитян такими варварами, що вони не терплять героїчності, яку приносять чужинці». «У жовнірів Московії є у звичці жорстоко і зовсім самовільно, без поваги до особи або обставин, бити затриманих п'ястуком, рушницею і палицями і, запхавши їх у найгірший кут, всякими способами катувати. Особливо поводяться вони так з багатими, котрим без встиду заявляють, що кінця їх биття не буде раніш, ніж ті виплатять певну суму грошей; б'ють кожного, чи йде він під багнетами добровільно чи насильно».

«Військо московське б'ється лише зі страху перед царськими карами і не знає

В'ІЗНУ ВЕЖУ ПРОДАЛИ ЗА 373 КАРБОВАНЦІ

За часів Російської імперії, яка завжди зневажливо ставилася до історії інших народів, луцький замок перетворюється на звичайну міську територію і занепадає. Він використовується лише як архів та пост пожежної служби. А 1863 року надійшов ще й наказ розібрати його на матеріал для будівництва. Тоді ж п'ятсотлітню в'їзну вежу, через яку в'їжджали в місто 1429-го європейські монархи, продали з аукціону за 373 карбованці. Та замок врятувала його міцність: споруду було так важко розібрати, що варвари врешті здалися й дали мурам спокій. Лише за рік київська комісія спромоглася оцінити замок в аспекті історичної цінності і рекомендувала його зберегти як історичну пам'ятку.

В'ІЗНА ВЕЖА ЛУЦЬКОЇ ФОРТЕЦІ (ЗАМОК ЛЮБАРТА).

почуття власної гідності і хоробрости. Московини не знають, що в людині є якийсь божеський вогник, завдяки котрому хоробрість скеровує його похвальне почуття власної гідності до увінчаної слави, без огляду на саму смерть і рани. Тому-то московське військо дуже швидко піддається паніці, кидають зброю і без застережень віддаються ворогові».

Схоже враження у Й. Корба і про московський народ: «вони слухаються царя не через свідомість, а лише своє рабство». «Нарід неосвічений, має вялий і тупий розум». «Московит цинить дружбу по вигоді».

У підтвердження своїх спостережень Й. Корб наводить слова іншого мандрівника – Баркляя: «навіть у Турків нема такого пониження і такого огидного раболюбства перед скіпетром своїх Оттоманів... В них (московитів) нема ніякого встиду перед брехнею, ніякого збентеження перед відкриттям обману. З цієї країни до такої міри викинене зерно дійсного добродійства, що самий злочин має славу добродійства».

Багато уваги присвячує Й. Корб військовому повстанню «стрільців» проти царя Петра I, в кінці 1698 і поч. 1699 рр. Автор описує нечувано-жорстокі катування повстанців, коли їх били до смерті, смажили на вогні, колесували, відрізали носи і вуха, видирали ніздрі, насаджували на палі і т. д.

«Дня 27 жовтня (1698 р.) цар наказав своїм вельможам і полковникам, що кожний з них мусить власноручно відрубати кілька голов стрільцям. Сам цар, сидячи у кріслі, дивився сухими очима на всю цю таку жахливу трагедію і забиття стількох людей, обурюючись лише тим, що багато з бояр приступали до цих

незвичних обов'язків з тремтячими руками... Було тоді страчено 330 стрільців».

Данський посол Юст Юль у 1709-1712 роках був у Росії, а в 1711 році подорожував по всій Україні. Посол не тільки докладно описує свою подорож, але робить широкі порівняння життя, побуту і культури України Мазепиної доби з життям Московщини. Лише прочитавши цю частину спогадів данського посла, в якій він пише про Московщину, більш рельєфно виступає його опис побуту і української культури та їх різниця з московськими відносинами та московським життям.

Перше місто, у яке потрапив данський посол в Україні, було місто Карачів «найближче від Москви місто Російської України».

У Сівську комендант Григорій Культовський вітав посла і прислав йому бочку пива і баклагу горілки. Вражало посла, що Сівськ добре укріплений. Під 15 червня 1711 р. у описах знаходимо: «доїхав до болота, що ділить Російську Україну від України Черкаської або Козацької, в котрій я ще не був... У віддалі 10 км. від Глухова я побачив перше село Козацької України Nesman (?). У цій околиці прекрасні лани».

Звертає увагу, що у Глухові військова залага з москалів, тому що цар «не дуже довіряє козакам».

«Козаки, будучи народом вільнолюбним, невдоволені царем за призначення до їхніх фортець російських командантів... Вважаючи себе вільним народом, вони засмучені, що постійно мусять прислужуватися царю і виконувати його накази».

«Жителі Козацької України живуть в добробуті і приспівуючи. Вони без мита продають і купують різні вироби (крам), за-

ЛЕГІТИМІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО МОНАРХА

Богдан Хмельницький не залишив своїх спогадів, тому історики припускають, що він хотів об'єднати Молдавію й Україну в єдину державу, посадити сина Тимоша на престол в Україні-Молдавії, а для тестя – молдавського господаря Лупула завоювати Валахію. Одруження Тимоша з його донькою звільнило б Хмельницького від необхідності самому відбутися непросту для нього трансформацію в очах суспільства – від учорашнього козацького сотника до легітимного монарха. Натомість отримати необхідний монархічний ареол міг Тиміш Хмельницький, бо, здобувши владу у спадок від батька і поріднившись із молдавським господарем, він міг започаткувати легітимну династію. Оскільки В. Лупул не мав синів, цілком реальними ставали шанси гетьманича і на молдавський престол. Загибель Тимоша поклала край цим планам.

ТИМІШ ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

ймаються яким забажають ремеслом і чим хочуть промишляють. Платять вони тільки певний невеликий податок гетьманові».

Самі ж козаки «у всіх відношеннях чистіші й чепурніші від росіян».

Характеризуючи відносини між царем і гетьманом, Ю. Юль відмічає, що «цар постійно тримає на Україні міністра, щоби той пильно слідкував за гетьманом... Крім того, під час походів при Скоропадському стоїть російський генерал-майор Бутурлін, командант 3- чи 4-тисячного відділу добре вивчених російських жовнірів».

Подорожуючи далі до Києва, посол відвідав Королевець. «Королевець — велике місто... Вулиці в ньому прекрасні, котрих я в Росії ніде не бачив; будинки гарні, міцні, чисті, виступають на вулицю, як у Данії, а не стоять у глибині подвір'я, як у Росії. Перед службою Божою дзвонять тут у дзвони в три голоси, як у нас, а пізніше під час самої відправи рідко подзвонюють. Козаки, подібно до росіян, грецької віри, але у дзвони дзвонять по нашому (данському!), не так як росіяни виключно «трзвонять» (без порядку й галасливо)».

Оповідуючи про ціни, посол підкреслив, що борошно, риба, сіль, горілка, тютюн тут коштують дуже дешево й доброї якості.

Загалом про цілу свою подорож Україною посол пише з особливою приємністю, скрізь його вітали, гостили й виявляли особливу увагу не тільки по містах, але й по селах, чого не було в Росії.

«Місцеві жителі, як взагалі все населення Козацької України, відзначається великою ввічливістю і охайністю, вдягаються чисто і чисто утримують дома». Особливо це вражало данського посла після Москов-

щини, тому про чистоту і охайність українців повторює декілька разів.

Ю. Юль звертає увагу і на непорозуміння з кіньми й підводами, які збирали по селах для посла московські «пристави», що викликало відкритий спротив у селян. Це явище посол, цілком слушно, пояснював ненавистю місцевого населення до царя і московських губернаторів.

Вразив посла і Ніжин: «Ніжин велике торговельне місто, укріплений прекрасним валом. У місті стоять дві чудові, великі, восьмикутні церкви, прекрасної архітектури... У Ніжині російський командант з російським відділом у 600 людей, а, крім того, у місті стоїть цілий полк».

Не оминає увагою посол і відвідини митрополита у Лаврі. «Митрополит — гожий, увічливий старець, який дуже добре говорить латинською мовою». Дивується посол, що «можна тут теж розмовляти з монахами латинською мовою». При цьому звернемо увагу, що у Петербурзі посол мав великий клопіт з мовою, а навіть відмітив, що сам духівник Петра I не тільки не знав латинської мови, але не знав латинської абетки.

Дивує посла і те, що «по українських селах ходять до церкви з молитовниками, себто грамотні», а «сам князь Меншиков не вмів ні читати, ні писати».

Територію Поділля посол називає «Польською Україною», зауважуючи, що «ця країна після останніх війн дуже зруйнована, тому скрізь бракувало йому харчів». Дуже зруйнований був і Немирів, «однак і останній його будиночок чистіший від найпишніших московських (російських) палат».

Яке становище було тут російського війська, свідчить замітка посла: «Дорога в

ЛІКВІДАЦІЯ ОСТАННЬОГО ПУНКТУ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОЇ УГОДИ

Один із пунктів навіть сфальсифікованої Переяславської угоди 1654 року, гарантував збереження Магдебурзького права для всіх міст, які його мали. І потрібно відзначити, що ця умова справді дотримувалася.

Але 1831 року указом Миколи I Магдебурзьке право було скасоване в усіх містах України за винятком Києва. Та й там воно проіснувало до 1835 року, коли цар його скасував, порушивши тим самим останню умову угоди та ще раз підтвердивши, що ніякі договори для московитів нічого не значать. Вони згадують про них тільки тоді, коли їм це вигідно...

ПАМ'ЯТНИК МАГДЕБУРЗЬКОМУ ПРАВУ В КИЄВІ.

Яси до російської армії через Сороки на Дністрі небезпечна. Сильні відділи Запорожських козаків забирають у полон обози і ще нещодавно відбили від росіян 700 підвод з хлібом і борошном...».

Посол жаліє, що не зміг відвідати знаменитого Кам'янця-Подільського, оскільки змушений був змінити свою дорогу для того, щоб побачитись з царем під Могилевом-Подільським.

Ця частина Поділля «дуже урожайна, між іншим, природа нагородила її багатим лісом з лип, буку, берези, вільхи і ліщини».

Цікаво, що посол, їдучи в супроводі російських драгонів, як оборони проти татар «вживав чимало заходів, щоби стримувати призначених мені драгонів від грабунку і бандитизму. Свавілья їх доходило до того, що вони часто просто погрожували залишити мене, якщо я не дозволю їм робити, що вони захочуть. За моїми плечима вони грабували усякого зустрічного, продавали євреям мої коні, котрих потім після отримання грошей викрадали у них знову назад, щоб я нічого не помітив; зупинили раз одного єврея, який гнав биків, на котрих було царське тавро, і стали запевняти, що бики належать цареві, що єврей їх украв, через що вимагали від нього по карбованцеві за штуку, погрожуючи, що за непослух відберуть від нього товар силою».

Далі посол оповідає, що втручання росіян у внутрішні справи міст викликало у місцевого населення обурення до росіян, тим більше, що шведи «поводилися увічливо, тоді як росіяни поводитися по-грубіянськи». «Росіяни з'явилися як союзники, однак вимагали від поляків податків, а тепер їх, діставши, забирають все з домів, у яких мешкають, крадуть, від-

крито роблять усякі насилля; безсовісно, навіть у час посту, коли не сміють їсти м'яса, забивають худобу, тільки для того, щоб продати шкіру, а туші кидають псам, та роблять інші численні надужиття, опис котрих зайняв би надто багато місця».

І хоча данський посол перебував на Московщині у добу найбільших «реформ» та європеїзації, але така «європеїзація була дуже поверхнева та не закривала справжнього обличчя росіян». Пише він про низький культурний стан Московщини, темноту, безграмотність, страшений бруд по хатах і палатах.

«Таким чином, хоч під цю хвилину у своїй поведінці росіяни і стараються наслідувати, як мавпи, інші нації, хоч вони і вдягаються у французький одяг, хоч по зовнішньому вигляду вони трохи отесані, але всередині їх по старому сидить хлоп».

Наведемо деякі з диких, грубих і варварських московських звичаїв, які особливо дивували посла.

«В Росії від усіх недуг лікують три лікарі, уживаючи для того хворих і здорових: перший лікар – це російські лазні («бані»), другий – горілка, котру п'ють як воду або пиво всі ті, котрим дозволяють засоби, і третій – часник, котрий росіяни вживають не тільки як приправу до кожної страви, але також їдять сирий серед дня. Через те від них завжди страшно смердить, а чужинець, який приїжджає до Росії уперше й не звик до того смороду, рішуче не в стані сидіти в них у кімнаті, особливо при численному товаристві».

Загалом у характеристиці росіян і російських достойників у данського посла постійно присутні такі вислови, що вони «пихаті, чванькуваті, усіх у чомусь підозрі-

КОЛИ ВИБОРИ ЛЕГІТИМНІ

6 листопада 1657 р. у м. Корсуні відбулася Корсунська козацька рада, у якій взяли участь генеральна старшина, делегати від рядового козацтва і духовництва. На ній були присутні також послы Швеції, Речі Посполитої, Туреччини, Кримського ханства, Семигорода, Молдови. Корсунська рада 1657 р. підтвердила рішення попередніх козацьких рад про обрання гетьманом України Івана Виговського. Під час ради було ратифіковано угоду про українсько-шведський військово-політичний союз, за умовами якої шведський король Карл X Густав зобов'язувався домагатися визнання Річчю Посполитою незалежності України. Західноукраїнські землі та Берестейське і Полоцьке воєводства, які перебували під владою Речі Посполитої, мали увійти до складу України-Гетьманщини. На Корсунській раді ухвалено поновити союзні відносини з Кримським ханством і Туреччиною та укласти перемир'я з Річчю Посполитою.

вають, скупі, шкаредні, дрібничкові, тупі, грубіяни, незграбні, брехливі, неосвічені».

«Коли росіяни розсердяться, то називають один одного злодіями і «мошенниками», і за дуже розповсюдженим тут звичаєм, плюють один другому в лице».

«Що можна було доброго сподіватися від людей (російських урядовців), котрі проголошують, що все роблять тільки для власної користі і вигоди та не звертають уваги на те, чи добре, чи зле висловлюються про них чужинці».

Та найбільше пише Ю. Юль про постійну пиятику у москалів, не тільки у державних достойників, але також у царя Петра I, що завжди супроводжувалась огидним безчинством.

«Оточення царя поводитися без совісті і сорому: кричали, свистали, ригали, плювали, лаялися і навіть нахабно плювали в обличчя порядних людей (у Нарві)».

Відмічає посол і систему податків на Московщині. «Цікаво, що нема ні одної ділянки народніх прибутків, котрі б цар не монополізував і з котрої не брав би своєї частини. Навіть шинки по цілій Московщині тримає цар і одержує від них прибутки. Кожна рибальська сітка, котра біднякові дає харч, і та обкладена тут річними податками».

Не краще справа виглядала і з московським судом: «У Московщині закон оминають на кожному кроці і вирішують справу без суду». У всьому (коли когось притягли до суду) можна було зрештою відкупитися, даючи Меньшикову «взятку» 10, 20 чи 30 тисяч рублів. При цьому цар (Петро I) дістає з того «свою частину». Загалом мені подали стільки прикладів безправства і насильства, які роблять в Росії (Московщи-

ні) у відношенні до чужинців і росіян, що на їх перерахування і оповідання не вистарчило б багатьох стоп паперу. Зрештою, що можна очікувати кращого в країні, де вищі достойники постійно повторюють: нехай цілий світ говорить, що хоче, а ми все-таки будемо робити по-своєму».

Живучи поміж росіянами цілих два роки, данський посол робить такий цікавий висновок щодо способів поведінки з росіянами: «Іноді при зносинах з росіянами допомагає лайка»... Або: «Загалом, коли маєш діло з росіянами, треба говорити з ними гостро й по-грубіянськи, тоді вони уступають; коли ж поводитися з ними ласкаво, то від них не можна нічого добитися».

Яка була справа з освітою московських найвищих достойників і державних мужів свідчить факт, що сам князь Меньшиков – «друга особа після царя» – не вмів ні читати, ні писати.

Єдиною школою вищого типу у Росії була так звана «Патріарша школа» чи гімназія в Москві. Ректором цієї школи був Теофілат Лопатинський, «що навчався у Львові», всі професори виключно з українськими або білоруськими прізвищами, яких посол називає «православними з Польщі», а навіть студенти цієї школи «виключно православні з Польщі».

Вольтер у «Histoire de Charle XII» («Історія Карла XII») так писав про Україну: «Україна, край козаків, знаходиться поміж Кримським ханом, Московією й Польщею, вона має більше ста наших миль з півдня на північ і майже стільки від сходу на захід; Бористен, що пересікає її, розділяє її на дві майже рівні частини. Найдальше на північ висунена частина загосподарена й багата. Південна частина, що лежить при

ВОГОНЬ ІМПЕРАТОРУ НЕ ПІДКОРИВСЯ

Імператор Микола I надумав переобладнати один із камінів Зимового палацу. Архітектор, до якого він звернувся, попередив, що це може бути небезпечним. Проте цар лише суворо подивився на нього і камін переобладнали. А за якийсь час, взимку 1837 року, в палаці виникла пожежа, яка тривала дві доби. Після неї залишилися тільки стіни. Всі речі, коштовності з палацу були винесені й складені прямо в снігу навколо Олександрової колони під охороною солдатів. Тоді ж зимою розпочалося відновлення палацу, яке закінчилося через рік. Правда, сотні, а може й тисячі робітників, яких привезли для виконання робіт з відновлення палацу, там і померли, не витримавши суворих умов праці на лютому морозі. Тоді ж і з'явилася чутка, що їхні тіні поселилися у підвалах палацу.

П'ЄР-МАРІ-ЖОЗЕФ ВЕРНЕ. ПОЖЕЖА В ЗИМОВОМУ ПАЛАЦІ. 1838 Р.

48°, – одна з найродючіших країн світу, але при цьому найбільша пустеля. Погане правління придушило все те добро, що природа дала тут людям...

Україна завжди прагнула до свободи, але оточена Москвою, Туреччиною і Польщею, вона примушена була шукати собі протектора в одній з тих держав. Україна піддалася спочатку Польщі, яка поводитися з нею зовсім як з поневоленою країною, відтак піддалася Московитові, що уярмлював її неначе рабів, як це завше є звичаєм у Московитів. Спочатку користувалися Українці (Les Ukreniens) привілеєм обирати собі володаря під назвою гетьмана, але скоро позбавили їх того права, й гетьмана стала призначати Москва.

Той, який правив у ті часи, називався Мазепа й мав колись рангу шляхтича Польщі, бо народився на Поділлі. Слава Мазепа спричинилася до того, що цар іменував його володарем України. Одного разу, як Мазепа був у Москві, звернувся до нього цар, щоб він (Мазепа) поміг зробити козаків більш залежними. Мазепа відповів, що становище України і характер її нації «непереможні для здійснення царських планів». П'яний цар назвав Мазепу зрадником і загрозив, що посадить його на палю.

Повернувшись до України, вирішив Мазепа повстати. Він хотів стати незалежним володарем і створити могутнє королівство з України та відламків Росії. Це була відважна людина, далекозора, невтомна у праці, хоч поважного віку.

Він з'єднався таємно зі шведським королем, щоб прискорити кінець царя. Шведські старшини нічого не знали про договір короля з козаками...

Мазепа врешті з'явився до шведів, але скорше як втікач, ніж як могутній союзник. Московити викрили й попередили його плани; вони напали на козаків і знищили їх дощенту; видані приятелі Мазепа, захоплені зі зброєю в руках, загинули в кількості тридцяти чоловік на колесі. Його міста спопеліли, його скарб загарбали, зброю й постачання, що приготовлено для шведського короля, захоплено.

Мазепа ледве зміг сам врятуватися з шістьма тисячами козаків і кількома кіньми, навантаженими золотом та сріблом. Однак він приніс королеві надію на підтримку своїм розумом у тій невідомій країні та любов усіх козаків, що розлучені на Московитів прибували відділами у шведський табор...

Один лише козацький володар Мазепа дав змогу втриматися шведам. Без його допомоги шведська армія загинула б від голоду та мізерії.

Цар запропонував Мазепі повернутися під його владу, але козак залишився вірний своєму новому союзникові; чи боявся страшних катувань колесом, від яких загинули його друзі... Цар Петро, який добре поставився до полонених шведів, колесував усіх козаків, що попали до нього в полон».

Згадує про українців і професор мінералогії кембриджського університету Едвард Даніель Кларк (Clarke) у праці «Подорож до Росії, Криму й Туреччини». «Ми зустріли валки українців, що різняться від кожного оглядом від інших жителя Росії. Це дуже шляхетна раса. Вони виглядають кріпкіше та краще від москалів і перевищують їх у всьому, де лиш може один клас людей перевищувати інший. Вони є чисті-

ПОВСТАННЯ ВЕРЛАНА

Верлан, як і Гонта, був сотником надвірних козаків. Повстання під його проводом охопило Київщину, Брацлавщину, Поділля, Волинь і Галичину. Гайдамаки дійшли до Львова й думали його штурмувати. Повсталі вбивали панів та орендарів, знищували маєтки та костьоли, захоплювали панські володіння. Повстання було таким потужним і страшним, що після нього поляки заборонили українцям мати ножі та сокири. Дозволялася лише одна сокира на кілька хат.

ші, запопадливіші, чесніші, благородніші, ввічливіші, відважніші, гостинніші, побожніші та менше забобонні».

«Хати на Україні чисті і білі, як в Уельсі – мандрівникові здається, що він перенісся до Голландії або до Норвегії. Народ в Україні нагадує верховинців із Шотландії... За столом українського селянина більша чистота, аніж за столом у московського князя... Після повстання Мазепи російський уряд не перестав нищити привілеїв України».

Зустрічаємо опис ладу та порядку в Україні і у статті невідомого автора «Замітки по дорозі з Петербургу на Крим у 1771 р.», вміщеній у геттінгенському «Магазині науки і літератури». «Цілий народ з приємністю згадує часи, коли Україна була самостійна та з обуренням відноситься до спроб теперішньої влади, звернених до обмеження його давних вільностей». «По землях цього народу можна подорожувати куди безпечніше, аніж по найбільш поліційних державах. Цю різницю помітно відразу з моменту переїзду з Московщини в Україну. Бо на Московщині поштарі звикли попереджувати подорожних про небезпечні місця, але на Україні нема таких місць».

Зовсім відмінну характеристику російського життя і відносин подає англійський дипломат Гарісон (Мальмсбюрі) 1778 року у листі до Вільяма Ідена, де в кількох словах характеризує російське життя доби Катерини II: «Велика пишнота і невелика моральність, здається, розповсюджені у всіх верствах; підлестливість і плазування характеризують нижчі верстви громадянства, самопевність і гордість – вищі (верстви). Легкий, але пестрий полиск покривають найбільш нерозвинені і неосвічені мізки.

Їхні забави, прибранство покоїв і кількість слуг носить зовсім азійський характер і, що дуже дивно, хоч, може, і вповні природньо, не дивлячись на те, що вони все переймають у чужинців і не мають (я кажу про вищі верстви громадянства) ні в звичаях, ні в характері нічого власного, то, загалом кажучи, чужинець, який з'являється поміж ними, бував зле прийнятий».

До перелому XVIII і XIX ст. належать «Memoires secretes sur la Russie» («Секретні спомини про Росію») француза, який служив у російському війську, Шарля Франсуа Масона. В XIV розділі своїх «Секретних споминів» Ш. Масон відзначає (за перекладом Ю. Косача): «Войовнича нація Козаків зменшується з дня на день. Вона скоро зникне з поверхні землі, так як зникли інші, на яких затяжив російський скипетр, хіба що якась щаслива революція прийде в швидкому часі, щоб визволити її з під ярма, яке її нищить і давить...»

Козаки не мають нічого спільного з росіянами, хіба що грецьку релігію й зіпсовану мову. Їхні звичаї, навпаки, спосіб життя, їжі, війни – цілком відмінні, коли не брати під увагу схожостей, які завжди існують між межуючими народами, наближеними до себе вузлами релігійними й політичними. Козаки є далеко гарніші, вищі, активніші, зручніші, вигадливіші й особливо далеко чесніші за росіян, менше звиклі до рабства. Вони щирі, відважні й говорять сміливіше. Їхня зверхність менш одноманітна і тавро, що їх накладає рабство, їх ще не цілком споганило та не дало скарлуватити. Козаки – це Нормади, чабани, войовники, грабіжники. Росіяни – осілі, хлібороби, крамарі, тому природно, вони менш войовничі й великі шахраї в торгівлі. Козаки жорстокі й

СПАЛЮВАЛИ ЛЮДЕЙ І В МОСКОВІЇ

Вважається, що тільки у Західній Європі людей спалювали. Але історичні факти свідчать, що 15 липня 1738 року у Санкт-Петербурзі біля Адміралтейства публічно, перед великою кількістю людей, заживо спалили смоленського купця Баруха Лейбова та московитського офіцера, капітана Олександра Возніцина. Їх стратили за те, що один навернув іншого в іудаїзм. При цьому Возніцина видала дружина. Вона, звернувши увагу, що чоловік перестав ходити до церкви і їсти осетрину, повідомила про це в Сенат.

СПАЛЕННЯ НА КОСТРІ В МОСКОВІЇ.

криваві, але тільки в розгарі військової дії, росіянин є з природи холонокровоно-безпошадний і суворий...

Козацька нація тратить незалежність, яку мала перед своїм об'єднанням з Росією. Її перестають шадити з хвилиною, коли впевняють, що це увійде їм безкарно. Повстання великого гетьмана Мазепи викликане лихим трактуванням, дало початок до гноблення їх (козаків-українців) ще за царювання Петра I. Цей імператор відібрав їм право вибирати свого вождя. Він переводив примусові зятяги в їх країні і обмежив козацькі контингенти, що від тепер могли бути тільки періодичні і тимчасові. Розгніваний їхньою відданістю Карлові XII, він згнобив козацькі племена й розкинув їх войовників по різних областях своєї безмежної держави. Однак його наступники, котрі поважали останні козацькі військові і громадські інституції, бо боялися, щоб остаточно, утискаючи їх безмежно, не кинули в підданство туркам або Польщі, або кримським татарам. Та з хвилиною, коли ці три вороги перестали бути страшні для Росії, козаки опинилися у рабстві царату. Тепер їхня прадавня республіканська конституція не існує, рівність поміж ними зникла, їм дано шляхту, і нині дуже тяжко простому козакові дійти до якого-небудь ступня...

Російський уряд завжди затривожений і завжди підозрілий через те, що він завжди гнобить, не обмежився одним забезпеченням себе супроти нації, яка має так багато кігтів. Не вистачає йому того, що він відбирає її військову силу, розчленовує її територію й втілює в давні російські провінції. Оце недавно він розпочав розчленування самої нації. (Мова про «тран-

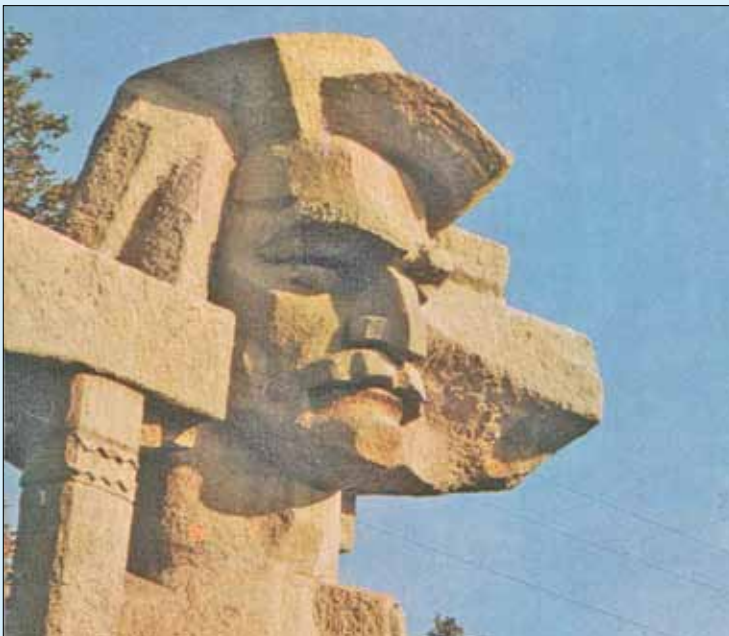
сплантацію» 50 тисяч українців на Кубань і побережжя Криму)».

Звернемося і до спостережень росіянина П. Шалікова, викладених ним у «Путешествіє въ Малороссію»: «Побачивши Малоросію, очі мої не могли налюбуватися побілезними хатами, чепурним одягом мешканців, ласкавим, милим поглядом прегарних тутешніх жінок». Автор, залюбки описуючи життя і прийняття поміж українською шляхтою, був здивований, що поруч із шляхтою він зустрічав на балах і родини священників. «Не можна рівняти українського священника з московським. Українські священники своїм поведженням служать приміром для всіх і тому вони користуються особливою повагою». Живуть вони у достатку, бо «просвіта їх відповідає укладові їх життя».

Захоплюється і українськими жінками: «загалом жінки тут милі, майже всі з «томними» і разом з тим палкими очима, в котрих так яскраво виявляється чутість душі і серця. Природа наложила на їхніх обличчях знак любові і ніжності». Поведінка українок також відмінна: «Тут не Москва: не скоро господня дому вас уласкавить — не буде зараз же запрошувати вас на вечірку, на обід, на вечерю».

Описує побут і вигляд українців і В. Измайлов («Путешествіє въ полуденную Россію, въ письмах», Москва, 1800, 1802). Подружнє життя, за словами В. Измайлова, в українців відзначається великою любов'ю, пошаною і довірою: «Взаємна любов створює в їхньому домашньому господарстві кращу гармонію і порядок, ніж влада і послух у нас (росіян)».

Усі їхні села і хутори розташовані у чудових місцевостях. Кожна хата чиста і біла, в оточенні цвітучих садків».

ХОДИЛИ ОПРИШКИ. 423 РОКИ!

Що нині знаємо про опришків? Тільки те, що пов'язане з Олексієм Довбушем. Та він почав опришкувати 1738 року разом з братом Іваном. Але вперше повстання опришків було зафіксоване 1498 року! Останніх же опришків – Миколу та Юрія Шугаїв – убили 19 серпня 1921 року. Загін Миколи Шугая нараховував до ста бійців і був озброєний кулеметами та снайперськими гвинтівками. За століття війн карпатські українці виробили й відшліфували тактику партизанської війни – засідки та нальоти. Вона потім стала основою тактики загонів УПА в часи Другої світової війни. Жоден народ світу не зможе навести приклад такого тривалого повстанського руху!

ПАМ'ЯТНИК ОЛЕКСІ ДОВБУШУ В СЕЛІ ПЕЧЕНИЖИНІ.

«Українці люблять свою батьківщину і її славу, бо... слава ця завжди була тісно зв'язана з обов'язком патріотизму».

І навпаки, автор зауважує, що в родинному житті москалів панує деспотизм, моральна розхитаність, неестетичність росіянок – не дбають за зовнішній вигляд хат, навколо хат нема рослинності, вбрання негарне.

На велику різницю поміж росіянами і українцями вказує також А. Левшин у своїх «Отрывкахъ изъ писемъ о Малороссіи». В українських селян він відмічає такі характерні риси: побожність, палку любов до батьківщини, войовничість, патріархальний родинний лад, невинність у молоді і чистоту звичаїв. У селян розвинене почуття власності, а тому нема крадіжок. Українські жінки працюючі, а чоловіки... ледачі. Наприкінці з жалем додає: «Я мушу сказати про ненависть українців до великоросіян... Ти легко можеш тут в тому переконатися, бо часто почувеш, як вони (українці) говорять: – Добрий чоловік – а москаль (як протиставлення!). А матері лякають своїх дітей словами «москаль».

Захоплювався українськими селами і професор московського університету, відомий теоретик «офіційної народності» Михайло Погодін. «Я люблю малоросійські села. Яка це принада – білі хати в тіні зелених, пишних дерев, розсипаних по схилах гори. Видно з першого погляду, що мешканець їх приятелює з природою, що він любить свій дім-стріху і не кидає його без потреби. Зовсім не так у Великоросії; часто рослини не побачите коло «ізби» і рідко коли сидить вдома клопотливий господар; він поспішає з промислу на промисл. В нього хата лише для ночівлі».

«Малороса не турбує жадібність москаля; він щасливий в середині своєї хати під черемшиною. Проте і москаль не народився шахраєм («плутом»), а зроблений або зробився (таким)».

Відомий французький географ данського походження Конрад Мальт-Брюн у праці «Tableau de la Pologne ancienne et moderne» (1807 р.) так характеризує українців: «Українці (les Ukrainois) – це нащадки Київської Русі. Селяни в Україні ошадніші, ніж московські: вони не пустошать у хижацький спосіб своїх лісів. Будинки українських селян гарні і міцні, ніхто з них не носить лаптів, як на Московщині. Вони кременіше збудовані і більше освічені, ніж селяни, наприклад, Литви». «...Українці вельми інтелігентні, вільнолюбний дух почувається в їхньому зверхньому вигляді».

Із цілого ХІХ ст., можливо, найбільш цікавий опис подорожі Україною мандрівника, основоположника антропогеографії Йогана-Георга Коля під заголовком «Die Ukraine, Kleinrussland» (1841 р.). Й. Коль не раз торкається взаємовідносин поміж українцями і москалями, вказуючи на різницю поміж ними, при цьому підкреслює культурну вищість українців над москалями.

«Відраза Українців до Москалів, їхніх гнобителів, є така велика, що це можна назвати ненавистю. Ця ненависть радше зростає, ніж слабшає. За те Українці ніколи більше не симпатизували з Поляками, як від часу, коли визволилися з під їхнього панування. Найгіршим словом, яким п'ятує Українець Поляка, є «безтолковий Поляк», тоді як Москаль в уяві Українця завжди «проклятий». Українці

«КРАЇНА ДУРНІВ» СТАЛА КРАЇНОЮ РОСИ

Про те, що в епоху Токугаве в Японії з презирством ставилися до представників інших націй, добре відомо з різних історичних джерел і спогадів іноземців, які там побували. Тоді японці давали некоректні назви всяким, на їхню думку, варварським державам. Зокрема, Росію назвали Роккокуї, а писали скорочено двома ієрогліфами, які в перекладі з японської означали – «країна дурнів». І лише у ХІХ столітті, після встановлення цивілізованих міждержавних відносин між Росією і Японією, царським дипломатам у результаті тривалих переговорів вдалося добитися заміни образливого ієрогліфа того ж звучання, але не образливого значення. З тих пір назва Росії по-японськи звучить як «країна роси».

мають прислів'я: він людина собі нічого, але Москаль; з Москалями дружи, але камінь за пазухою держи.

Українці дуже погані російські патріоти. Властиві Москалям любов і обожання царя є для Українців цілковито чужі і незрозумілі. Українці слухають царя, бо інакше не можуть, але його владу вважають чужою і накиненою... Коли ви не хочете образити Українця, то не смієте говорити йому про завойовання України Московщиною, бо Українець свідомий того, що його батьківщина заключила союз з Московщиною, яка зі свого боку обманула Україну».

Познайомившись з цілою українською територією, пізнавши український народ, його культуру і колишню славу, Й. Коль подає такі думки про майбутнє України: «Немає найменшого сумніву, що колись велетенське тіло російської імперії розпадеться, й Україна стане знову вільною і незалежною державою. Час цей наближається поволі, але неухильно. Українці є нація з власною мовою, культурою та історичною традицією. Україна роздерта поміж сусідами. Але матеріал для будови української держави лежить готовий: коли не нині, то завтра з'явиться будівничий, що збудує з тих матеріалів велику незалежну Українську Державу!».

Подібні до Колевих думки викладає Гакстгавзен (1792-1866) у своїх «Студіях», коли порівнює українців з москалями: «Українці є протилежність москалів. Українець є вдумливий, запальний, радо згадує минуле свого народу і кохається у спогадах про героїчні вчинки своїх предків. Коли його спитати: хто він, то відповідь з радістю і гордістю:

– Я козак!

Українці – це поетичний, багатий уявою нарід, і тому легко собі уявити, яка сила народніх пісень і переказів у них зберіглась. Вони мають великий хист до мистецтва, а до співу створений у них дзвінкий голос, чутке ухо й пам'ять... Непорівняно більше, ніж у москалів, розвинене в українців і естетичне почуття. Вони мають теж талант до малярства. В цілій низці поменших рис характеру помічається, що українці мають куди більше замислу для краси, ніж москалі».

(За матеріалами В. Січинського. «Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть». Київ, фірма «Довіра», 1992) [211].

ЧОМУ КОЛІВЩИНУ НАЗВАЛИ КОЛІВЩИНОЮ?

Зовсім не тому, що повстанці за зброю обрали спеціальні ножі – колії, освятивши їх у Мотронинському монастирі 29 травня 1768 р. Такими ножами у селах кололи свиней. Всіх інших тварин ріжуть або рубають, і лише свиню – колють. Враховуючи, що Сонце у козацьких переказах називають Батько Коло, то й коління свині – це давній язичницький ритуал жертвоприношення. І проводиться воно ритуальним ножом – колієм. А Коліівщина – убивство ворога ритуальним ножом. Бо ворог той так допік, що його принесли в жертву, а не просто вбивали. Вперше появу гайдамаків зафіксовано у 1708 році на Волині.

ПАМ'ЯТНИК ВАТАЖКАМ КОЛІВЩИНИ ІВАНУ ГОНТІ ТА МАКСИМУ ЗАЛІЗНЯКУ В УМАНІ.

11. УКРАЇНА-РУСЬ ТА МОСКОВІЯ НА ДАВНІХ МАПАХ

Підтвердженням того, що всі західно-європеї завжди добре відрізняли Московію від України (Русі) є наявний картографічний матеріал.

«На старовинних мапах, як, напр., на мапі Ератостена (276-196 до Р. Х.), Кл. Птолемея (10-178 по Р. Х.), Тацита (55-117) бачимо, крім загальної назви для всієї території України (і трохи поза нею) «Скитія», також і поділ цієї території на низку більших і менших областей з назвами племен, що їх заселявали. На пізніших мапах, напр., на мапі Беатуса з X ст. зазначена Alanія від гирла Дунаєм вгору та Sarmatia поруч неї на лівобережному сточищі Дунаю. На мапі С. Мінстера з 1552 року написано: Russia sive Ruthenia quae et Podolia olim vero Roxolana (Русія, або Рутенія і Подолія, чи колись Роксоляна). На його мапі цією назвою зазначена вся наша Чорноморщина. Те саме і на мапі Ортеліуса з 1590 року. Московщина на цих мапах зазначена, як Moscovia», — вказує П. Штепа [45, с. 302-303].

Надзвичайно цікавий аналіз картографічного матеріалу зроблено українським істориком, членом Центральної Ради УНР С. Шелухіним у статті «Назва України у стародавніх географів».

Цитуємо: «Стародавні географи раніше, ніж інші чужі книжники, починають

вживати на картах, замість книжних, народні назви міст, річок, країв і т. д. До сього їх в великій мірі спонукали практичні потреби. В давні часи купці, дипломати, посланці і інші подорожували на конях і мусили розпитувати шляху у місцевого населення. Як французький купець Мотіель, так і посланець австрійського імператора Ерїх Лясота, що їздив в 1594 році до Запоріжців утворювати з ними договір, однаково мусили питатися шляху по назвах на мові місцевого населення. Географи, картами яких вони користувалися, мусили задовольнити й такі потреби, і на стародавніх географічних картах книжні назви все більше й більше замінялися місцевими простонародними. Тому і книжна назва України Руссю, Росією, Роксоланією, Сарматією і т. д. помалу замінилася й на картах народною назвою «Україна».

Чужинці, вимовляючи це слово по-своєму, писали його ріжно: Ucraina (Українія — по латині, Україна), Ukraina, Uckraina, Uckraina (Україна), ukraine (по французьки Укрен — Україна), і т. д. Так Німці й досі Росію пишуть і звать «Russland» (Руслянд).

М. Тишкевич, будучи послом УНР при Ватикані, звідти вивіз фотографічні знімки з 5 карт — 1508, 1529, 1532, 1565 і 1571 р. Сі карти і багато більш цікавих з Ватиканської бібліотеки є в атласі Кульженка.

1. Карта Європи, Азії і Африки, зроблена в 1508 році, має заголовок: «Legere est in libro de inventio- ne... Ciculus» і замітку: «Ruysch. Univ. Cogniti orbis tabula. Romae 1508». На ній Україна (з Галичиною) названа Руссією (Russia), Московія — Московією, а Польща — Польщею.

ГОЛОСИ З МИНУЛОГО: ТІЛЬКИ ФАКТИ

155

ЗАПЕКЛИЙ ВОРОГ ЄВРОПИ

«Є дві Русі. Перша — Київська — має своє коріння в світовій чи, у крайньому разі, в європейській культурі. Ідеї добра, честі, свободи, справедливості розуміла ця Русь так, як розумів їх весь західний світ. А є ще інша Русь — Московська. Це — Русь тайги, монгольська, дика, звірина. Ця Русь зробила національним ідеалом криваву деспотію і дику жорстокість. Ця московська Русь здавна була, є і буде повним запереченням всього європейського і запеклим ворогом Європи».

*Олексій ТОЛСТОЙ,
російський письменник.*

ОБРАННЯ МИХАЙЛА РОМАНОВА (З РОДУ КОБИЛИНИХ) НА МОСКОВСЬКЕ ЦАРСТВО.

2. Карта 1529 р. містить в собі Європу, частину Азії і частину Африки. Має надпис: «...ola Diego Ruberoo Cosmographo de sumagestad: Anno de: 1529.e...» на сій карті Україну названо Сарматією і по р. Дніпрові поділено на Сарматію Європейську (правобережну) і Азійську (лівобережну). Назви Русі чи Росії зовсім немає. Польщу названо Польщею, а Московія пишеться «Mosczoovii» (Московити). Францію названо її давнім іменем: Галлією (Gallia), а нинішню німецьку Баварію – Францією.

3. Карта Європи, Азії і Африки 1532 року, з надписом: «Typus cosmographicus universalis», а внизу: «Sim Grynaeus. Novus orbis», «Basileae 1532». На сій карті нинішня Франція названа її давнім іменем «Gallia» (Галлією), Україна – Сарматією, яку поділено, як на карті 1529 р., а Московію – Московією. Назви Русі чи Росії немає.

4. Шматок карти Європи, Азії і Африки з надписом: «...utta la terra conoscvita fin..» і далі: «inv. 69.732 Paulo Forlani Veronese fecit. Ferando Berteli ex 1565». Тут Україну названо Руссю (Russia), Московію – Московією, а Польщу – Польщею.

5. Шматок карти Європи з надписом: «inv. 69.748. Clausio Duchetto ex Ianno MDLXXI» (1571 р.). На сій карті надпис «Russiaa» (Русь, Росія) покриває нинішні Галичину, Холмщину, Підляшшя і Полісся, з городами: Люблином, Холмом, Перемишлем, Львовом, Коломиєю, а межею між Польщею і Руссю показана річка Висла. На північ показана Северянська Земля (Чернігівщина), а далі «Московське князівство» (Moscovia ducatus).

В Архіві Французького Міністерства Закордонних Справ зберігається карта Укра-

їни, зроблена в 1572 році з наказу короля Карла IX для його брата Генріха, князя Анжуйського. На сій карті територія по обидва боки Дніпра має надпис: «Ukraine» (Україна), захоплюючи і нинішню Харківщину, яка колись звалася Слобідською Україною. Та частина, де нині Кременчук, Єлисаветград, Катеринослав, і нижче має надпис: «Cosaques» (Козаки).

У Національній бібліотеці (Париж) у паперах французького купця Мотіеля є географічна карта басейну Чорного моря, зроблена невідомим автором. Мотіель їздив з Франції суходолом в Туреччину через Україну. Виїхав він з дому в 1580 році, а вернувся в 1582 р., пробувши в подорожі 2 роки з лишком. Ясно, що карту, якою він користався в тій подорожі, було зроблено раніше 1580 року. На сій карті територія по обидва боки Дніпра має на собі надпис: «Uckrania» (Україна). На тій території показані міста Овруч, Житомир, Київ, Кам'янець-Подільський, Полтава, Чигрин.

У тій же Національній бібліотеці зберігаються дві географічні карти: одна з 1641 року, перевидана в Римі в 1678 р., а друга з 1657 р., перевидана в Римі в 1688 році. Авторами їх були італійські географи: першої Сансоне, а другої Корнетті. На обох картах територія України має на собі надпис: «Ukraina o PAese de Cosacchi» (Україна або Земля Козаків). Ся територія займає обидва боки Дніпра з Волинню, Поліссям, Галичиною. Назви Русі або Росії – немає. Московію названо Московією.

Там же є знаменитий глобус Корнеліуса, зроблений в 1660-1670 рр. На цім глобусі територія по обидва боки Дніпра має надпис великими літерами «Ukrania» (Україна), включаючи в себе Волинь і

І НІЯКОГО «БРАТСТВА»

Угода гетьмана Мазепи з Карлом XII передбачала чіткі умови військової коаліції. Наприклад, шведський король мав посилати свої війська для оборони України, але якщо ці війська діяли разом з українськими, на чолі об'єднаних військ повинен був стояти український князь; харчування війська брала на себе українська сторона, а платню забезпечувала шведська тощо. Однак основні ознаки держави – кордони, законодавство, а також всі старовинні «права і вольності» українського суспільства мали бути недоторканими. Україні по обидва боки Дніпра забезпечувалася свобода від будь-якого чужоземного панування. Найсуттєвіше ж те, що цей військовий альянс не давав Шведській Короні у володіння Україну, яка не мала фігурувати навіть серед королівських титулів: «Його Королівська Величність (Шведська) не могломе ніколи присвоїти цього титулу й гербу». Словом, військова коаліція – і нічого більше: досить «братства» і «єдиновірства».

Подолію. Московію названо Московією. Суміжжя між Московією і Нагайською Татарією має надпис невеликими літерами: «osraina» – се окраїна Московської Держави на схід і північ від Слобідської України, що нині зветься Харківщиною. З цих надписів видно, що географи ясно уявляли собі різницю між словами: Україна і окраїна. А в польськiм відділі переховується географічна карта невідомого автора, зроблена в 1646 році. На ній територія по обидва боки р. Дніпра має надпис: «Ukraine» (Україна). Карта географа Дюваля, видана в Парижі в 1669 р. (Арх. 2075), як сказано в заголовному надпису, се карта «Польського королівства і держав, які од його залежать». В числі сих держав показана Україна, територія якої по обидва боки р. Дніпра має надпис: «ukraine» (Україна). Польща на ній названа Польщею, а Московія – Московією.

Карта голландського географа Фредеріка де Вітт, видана в Амстердамі між 1665-1680 рр. і хорониться в відділі Бібліотеки «Polognee», 1613. На сій карті територія по обидва боки Дніпра має надпис: «Ucrainia» (Україна).

У тім самім відділі Національної Бібліотеки за № 1618 зберігається англійська карта Мордена, датована 1700 р., але ж складена значно раніше. В англійськiм заголовкові її названо картою «штатів» (держав) Великої Польщі, якими названо Польське королівство, Литву, «Україну». На карті територія по обидва боки Дніпра має надпис: «Ukraine» а нижче: «the Zaporovia lands» (Україна і Землі Запорізькі).

Карта війни між «руськими, турками і поляками» з 1736 р., перевидана в Парижі географом Руже в 1769 р. На ній терито-

рія по обидва боки р. Дніпра має надпис: «Ukraine» (Україна). На карті пороблено надписи про військові події тих часів і під 20 березня 1736 р. написано, що «Мініх командував армією України з 70 тисяч Козаків» (Арх. 2116).

З карт, які переховуються в Парижі, завважимо ще одну, а саме карту, видану Матеєм Севтері в Аухсбурзі за часів війни Московії з Турцією в 1773р. На ній надписано: «Ukraine», а на південь: «Земля запоріжських козаків» і показана Запорізька Січ. Се за два роки перед зруйнуванням Січі, через рік після поділу Польщі і через 9 років по скасуванні гетьманства (Арх. 2122).

Велику наукову цінність являють собою географічні карти французького інженера і географа Гільома Левассера де Боплана з описом України. Він 17 років, а саме з 1630 до 1648 року працював по своїй спеціальності на Україні і був очевидцем того, що описав і про що писав.

Перший раз його твір вийшов в Руані в 1650 році під заголовком «Description d'Ukraine» (Опис України), а другий раз там же в 1660 р. під заголовком: «Description d'Ukraine qui sont plusieurs provinces du royaume de Pologne, contenues depuis les confs de la Moscovie jusques aux limites de la Transylvanie, ensemble leurs mœurs, facons de vivre et de faire la guerre». (Опис України, яка містить в собі декілька провінцій Польського Королівства, розположених од меж Московії до границь Трансильванії, а разом їх звичаїв, форм життя і способу ведення війни).

Ся книжка розійшлася дуже швидко і так зацікавила світ, що її перекладено майже на всі європейські мови і переви-

ОСОБИСТИЙ ВОРОГ ЦАРЯ

Після повернення із заслання Тарас Шевченко подружився з російським скульптором М. Микешиним. Вони часто зустрічалися у кімнаті, де проживав Тарас Григорович. Коли ж М. Микешину доручили створити скульптурну композицію на пам'ятнику «Тисячоліття Росії» у Новгороді, то він вирішив увічнити там і свого друга, добре знаючи про роль і авторитет Шевченка в Україні. Для створення барельєфу Тарас Григорович йому сам позував. Але царизм робив усе, щоб у зародку вбити всі спроби увічнити образ поета засобами монументального мистецтва. Тому в 1860 році цар особисто заборонив скульптору Микешину розміщувати барельєф Шевченка на пам'ятнику «Тисячоліття Росії». Ненависть московитів до українського пророка проявилася навіть через шість десятиліть. У березні 1919 року було відкрито перший пам'ятник Т. Шевченку в Києві перед будинком нинішнього Національного художнього музею на вулиці Грушевського. Та вже у серпні того ж року його зруйнували денікінці.

ПАМ'ЯТНИК М. МИКЕШИНА «ТИСЯЧОЛІТТЯ РОСІЇ» .

дано багато разів з географічними картами України, зробленими тим же Бопланом. Гравюрні дошки для 8 карт до цієї книжки зробив знаменитий гравер в Данцігові В. Гондіус, який вигравірував і портрет гетьмана Богдана Хмельницького.

У своєму опису Боплан називає Україну сумою кількох провінцій, які разом являють собою окрему од Польщі землю з своїми межами, що відділяють її від Польщі, Московії, Трансільванії і ін. Україну він називає землею сусідньою й пограничною з Польщею, а разом з тим вважає провінцією Польщі внаслідок Люблінської Унії. Тому польського короля він титулує Великим Князем Руським і пише про його, що він володіє «не тільки Польською Державою в її попередніх межах, а і Великою Провінцією – Україною». І справді, Україна, мавши межі од «Московії до Трансільванії» (Угорщини), була в кілька раз більшою за Польщу. В цих межах показав її Боплан, який добре знав се. Московію він всюди зве Московією, а назву Русі прикладає тільки до частини Галицької України. У Боплана Україна – се окрема земля Козаків, зайнята українським народом, віра якого зветься руською, бо її приніс руський князь Володимир. Український народ і його культуру він вважає дуже давніми і народ культурним. По архітектурних даних і з дат знайдених монет він в 1648 році налічував Києву більше 1500 років. Нинішні археологи, проф. Антонович і Армашевський, установили безспірно, що Київ існував і мав торгівлі зносини з далекими народами Європи і Азії вже років за 100 перед Різдом Христовим. Київські печери Боплан одніс до першого-другого віку християнства.

Перекладу Боплана на українську мову, на жаль, ще й досі немає, а на московській мові найкраще видання належить проф. Ляскоронському в 1901 р., з примітками, зробленими ним за участі таких наукових авторитетів, як проф. В. Антонович і проф. Володимирський-Буданов. Географічні карти Боплана до того видання він зробив з карт, які зберігаються в Лондоні, в Британському музеї. Фототипічний спосіб репродукції карт гарантує повну точність їх і відповідність оригіналові.

1. Головна карта має в заголовковій надпис: «Typus generalis Ukrainae sive Palatinatum Podoliae, Kioviensis et Braczlaviensis terras nova delinatione exhibens» (Генеральна карта України або воєводства Подолії, Київського і Брацлавського, яка містить землі в новім вимірі). Московія показана землею, суміжною з Україною, і названа Великим Князівством Московським. На північно-західній стороні намальована тільки частина українських земель з Галичиною, яка має надпис: «Russiae pars» (частина Росії). В межах України по сій карті містяться такі нинішні землі: Чернігівщина, Полтавщина, Катеринославщина, Херсонщина (без Очакова), Київщина, Поділля, Покуття, Волинь і Галичина з м. Львовом, а також частини інших губерній.

У ті часи (карти роблено було в 1630-1648 роках) межі Волині, Київщини, Поділля і ін. земель були зовсім інші, як межі нинішніх губерній.

2. Карта, яка має заголовок: «Ukrinae pars, quae Kiovia Palatinatus vulgo dicitur» (частина України, що зветься Київським воєводством). Московію названо Московією.

МОСКАЛЬ ЗАВЖДИ «ПРОКЛЯТИЙ...»

«Відраза українців до москалів, їхніх гнобителів, така велика, що це можна назвати ненавистю. Ця ненависть радше зростає, ніж слабшає... Найгіршим словом, яким п'ятнує українець поляка є «безтолковий поляк», тоді як москаль в уяві українця завжди «проклятий»... Українці дуже погані російські патріоти. Властиві москалям любов і обожнювання царя є для українців цілковито чужі і незрозумілі. Українці слухають царя, бо інакше не можуть, але його владу вважають чужою і накиненою... Коли ви не хочете образити українця, то не смійте говорити йому про завоювання України Московщиною.»

Й. Г. КОЛЬ,
німецький вчений та мандрівник,
1841 рік.

**РОСІЯ-ВЕДМІДЬ, ЯКИЙ ТІСНО ПОВ'ЯЗАНИЙ З ПОПОМ.
ЄВРОПЕЙСЬКА КАРИКАТУРА.**

3. Карта з надписом: «Ukrainae pars, quae Podolia Palatinatus vulgo dicitur» (частина України, що зветься Подільським Воєводством). Звертаю увагу, що по сій карті Подолія включало в себе і частину нинішньої Галичини аж до річки Коропця з містами: Поток, Бучач, Чортків, Трембовля, Тарнополь, Збараж, і що ця територія являла собою «Ukrainar pars», тобто частину України. За річкою Коропцем показана частина Галичини, з надписом: «Russiae pars» (частини Русі, Росії).

У Боплана Московія ніде і ніяк Русью і Росією не вважається – Московія у нього має назву тільки Московії.

4. Карта з надписом: «Ukrainae pars, quae Barclavia Palatinatus vulgo dicitur» (Частина України, що зветься Брацлавським Воєводством).

5. Карта з надписом: «Ukrainae pars, quae Roscutia vulgo dicitur» (Частина України, що зветься Покуттям).

Сі карти звертають на себе увагу ще й тим, що Боплан займав в Польщі офіційне становище і працював для неї з доручення короля.

У Лондоні, в Британським Музеї зберігається, мабуть, чи не найбільша збірка стародавніх географічних карт, зроблених італійцями, французами, німцями, голландцями, англійцями та іншими. Переглядаючи ті карти нашвидку, С. Подолянин знайшов між ними багато з надписами назви території України Україною. Опис 20 з тих карт він подав в часопису «Рада», за 26 вересня 1912 р., ч. 219. Ті карти відносяться до часів з 1650 року (карти Боплана) до 1831 року (німецька карта) і містять в собі той же матеріал, який подано вище.

Там є одна величезна карта Боплана, вигравірована Гондіусом і видана в

Амстердамі в 1650 році під заголовком: «Deliniatio specialis et accurata Ukrainae cum suis palatinatibus» (Спеціальна і точна карта України з її воєводствами).

Вже з надпису ясно, що Боплан на сій карті трактував Україну, як окрему землю, поділену на воєводства, які являють собою соборну Україну. На сій карті в Київське і Брацлавське Воєводства входять і нинішні Катеринославщина та Херсонщина з диким полем, за виїмкою Очакова.

Французька карта 1719 р., на якій французькою написано, що Червона Русь, яку показано по обох боках Дніпра, Волинь і Подолія мають в народі «назву України або землі Козаків».

Карта 1720 р. з латинським надписом: «Ukraina seu Terra Cosaccorum, cum vicinis Valachiae, Moldaviae, Moscoviae, Minorisque Tartariae provinciis» (Україна або Земля Козаків з сусідніми провінціями Валахії, Молдови, Московії і Малої Татарщини). На ній Україна показана окремою територією зі своїми межами од земель сусідніх держав.

Французька карта 1769 року з малюнком оточення Чорного моря, де, як гласить французький надпис, знаходяться: «Україна, Мала Татарія... Грузія і суміжжя Європейської Росії та Турції».

А ось німецька карта 1831 року, яка має заголовок: «Karte der russischen Provinzen Litauen, Kurland, Livland und der Ukraine» (Карта російських провінцій: Литви, Курляндії, Лівляндії і України) відділяє Україну і називає окремою провінцією Росії.

На всіх давніших картах Московія зветься Московією і тільки з другої половини 18 віку починають географи писати її Росією. В двох випадках з таким додатком: «Russia

«ОЧИСТИТИ» ШКІЛЬНІ БІБЛІОТЕКИ ВІД КНИГ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Російський імператор Олександр II доручив розглянути меморандум Михайла Юзефовича «Про так званий українофільський рух» особливій нараді для припинення українофільської пропаганди. Її члени дійшли висновку про небезпеку українського культурницького руху. Відтак, 30 травня 1876 р. Олександр II підписав у німецькому місті Бад-Емсі підготовлений нарадою указ, який забороняв увезення з-за кордону на територію Російської імперії книг українською мовою та видання в імперії цією мовою оригінальних творів і перекладів з інших мов. Історичні та літературні пам'ятки й твори художньої літератури дозволялося видавати лише російським правописом. Указ приписував «очистити» шкільні бібліотеки від книг українською мовою, а також забороняв ставити українською мовою театральні вистави, виголошувати публічні промови та вивчати її в школі.

vulgo Moscovia» (Росія, в просторіччі Московія), а раз навіть «Russia Russica». Се через те, що назва тільки Росією була ще не ясною через її новизну.

Є ще багато географічних стародавніх карт із назвою України Україною, а Московії – Московією. Напр., в збірнику «Atlas Novus» є карта України 1716 року, зроблена Гоманом, яка має заголовок:

«Ukrania, quae est terra Cosaccorum cum vicinis Valachiae, Moldavie Minrisque Tartariae provinciis» (Україна, яка є Землею Козаків з сусідніми провінціями Валахії, Молдавії і Малої Татарщини). В заголовному надпису стоїть «ukrania», а на карті надписано: «Ukraina» [55].

Як бачимо, Україна названа Україною, Новгород – Новгородом, а Московія, звичайно ж, Московією.

«Зводячи до купи картографічний і літописний матеріал, – продовжує С. Шелухін, – ми маємо:

1. На італійських і французьких географічних картах 16 століття (1508-1580 р.) Україна пишеться то Сарматією, то Русью (Росією), то Україною.

2. На італійських, голландських, англійських і французьких географічних картах 17 століття і в описах до них Україна пишеться Україною. Східна Галичина зветься Частиною України і Росією (Русью).

3. На французьких, англійських, німецьких і інших географічних картах 18 століття Україна зветься Україною, а також Землею Козаків і додатково також Червоною Руссю.

4. До 18 століття Московія на іноземних географічних картах пишеться тільки Московією, а ні Русью, ні Росією не зветься і за них не вважається. Назва Московії Ро-

сією спочатку з пояснюючими додатками починається з 18 віку.

5. Назва України Малою Росією чи Малоросією на географічних картах 16, 17 і 18 століть не існує.

6. Україну давні географи звали також Сарматією, Русією і Червоною Русією. Московія у них ні одним з цих імен не звалася, а мала тільки ім'я Московії. Україна, Московія і Польща – се у географів три різні організми, кожен з своїм власним ім'ям і життям, з своєю власною територією і своїми межами.

7. Україна в IX вікові, коли ні Польської ні Московської держав ще не існувало, була вже великою і могутньою державою. В старих письменних пам'ятках, які уцілили, назва України вживається в 1187 році. В ті часи Польща ще тільки складалася в державу, а Московської держави ще не існувало. Перший союз України з Польщею в 1569, а з Московією – в 1654 роках.

8. Французькі, німецькі, італійські, англійські, голландські географи назву України Україною в 16, 17 і 18 століттях вживали, як назву сталу і властиву певній території, яка змінювала свій обсяг в залежності од історичних умов так само, як змінюють її території інших народів. Але ж назва Україною для етнографічної території незмінна. Се назва всесвітнього міжнародного вжитку і певного значіння для певної території, а ніяк не для чийось окраїни чи чийогось пограниччя.

Таким чином, український народ має для себе і для своєї території свій власний і споконвічний дійсний внутрішній і закордонний географічний, історичний, етнографічний і політичний паспорт з іменем України і Українського Народу» [55].

НЕ НА ПІВНІЧ, А НА ЗАХІД

Князь Галицько-Волинський Роман Мстиславович зумів об'єднати в одну державу Волинь, Галичину, Поділля, Буковину, Київщину, чималу частину південних степів і Придніпров'я. Саме в цей час Руссю почали називати не лише землі Київщини, а й територію сучасної Правобережної України. Тобто ця назва перейшла не до Московії, а залишилася для позначення земель сучасної України. У свідомості тогочасної політичної еліти склалося уявлення, що руська князівська династія «перейшла» із Києва в Галич. І навіть через 470 років по смерті Романа у Синописі Київському, виданому 1674 року, про князя говорилося, що він «престол же Київського самодержав'я переніс із Києва до Галича. І писався вся Росії самодержцем». Тому москвитам довелося докласти чималих зусиль, переконуючи і співвітчизників, і закордонних політиків у тому, що не Галич, а Москва стала спадкоємицею княжого Києва.

РОЗСЕЛЕННЯ СЛОВ'ЯН У I-IX СТОЛІТТЯХ.

На жаль, на даний час залишилася значно менша кількість картографічних доказів України, адже ще Петро I посилав своїх людей по всій Європі вишукувати старі карти, на яких Україна зазначалася окремою державою, а Московщина називалася її правдивим ім'ям Moskovia [177, с. 118].

Російські науковці Носовський Г. В. та Фоменко А. Т. також торкаються цієї тематики. Цитуємо: «Воспользуемся уникальными старинными изданиями – географическими атласами мира XVIII века. Первый из них посвящен «Принцу Оранжскому», и над его созданием трудилась целая группа картографов в Лондоне, Берлине и Амстердаме.

Вот карта 1755 года с надписями на французском языке – «Carte de divisee en fes Principaux Etats». На ней Русь – Russie помещена там, где находится современная Украина; а восточнее и севернее расположена большая область под названием Московия (Moscovie). Город Москва, кстати, помещен на границе Руси и Московии, так сказать, между ними. Район вокруг Москвы назван «Gouvernement de Moscow».

Но все это прекрасно отвечает нашей реконструкции истории, согласно которой средневековая Русь – это первоначально и в основном – юго-западный славянский регион. То есть приблизительно – современная Украина, завоеванная в ходе объединения государства северовосточными монголами. И пришли эти монголы как раз из Московии.

Внутри территории Руси на карте отмечена область вокруг Киева, которая снабжена надписью: Gouvvt de Kiowie, то есть «правительство Киева». Следовательно, ре-

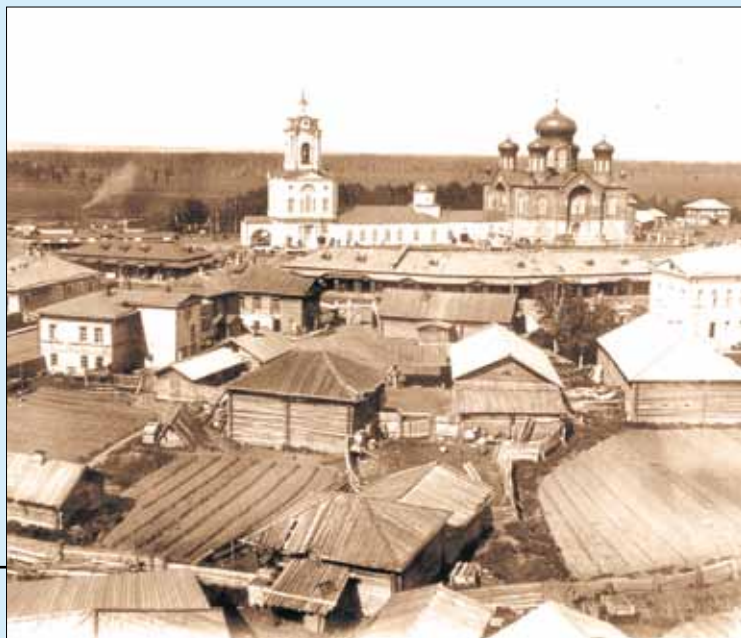
гион с центром в Киеве еще в XVIII веке носил название «Русь». Таким образом, ученые правы, говоря о Киевском государстве как о «Руси». Впрочем, всем известно древнее название – «Киевская Русь». Таким образом, даже еще в XVIII веке некоторые географические карты, составленные на Западе, сохраняли память об этом старинном разделении нашей Империи на два государства-региона – Русь и Московию. На другой французской карте «I-e Carte de l'Europe», датированной 1754 годом, опять видим три разных области: Русь, Московию и Малую Татарию, примыкающие друг к другу. Малая Татария – это юг современной Украины, Русь – остальная часть Украины, а Московия – начинается от Москвы и простирается на запад до Западной Двины, на север – до Ледовитого океана, на восток до 75-го меридиана, то есть за Урал, и охватывает больше половины территории Сибири. Тогда смотрим на карту «I-e Carte de l'Asie» 1754 года. Через всю огромную территорию Империи – вплоть до Тихого океана, включая Монголию, Дальний Восток, – протянулась надпись: «Emperie Rusienne». Но через ту же территорию России идет и вторая надпись, сделанная втрое более крупными буквами: Grande Tartarie, то есть Великая Татария. А если вспомнить, что слово «Великая» переводилось иностранцами иногда как Мегалион = Монголия, то получаем: Монголо-Татария.

...Полистаем и другие карты XVIII века. Та же картина. Вот, например, «Карта Российской Империи и Европы» – «Carte de l'Empire de Russie en Europe. 1755». Через всю Российскую империю протянулось ее старое название Grande Tartarie = Монголо-Татария в переводе.

БУВ ЧАЙКА – СТАВ ЧАЙКОВСЬКИМ

Дід відомого композитора Петра Чайковського – Петро Чайка – закінчив Києво-Могилянську академію і його, як медика, російський уряд відрядив штаб-лікарем у Вятку. З 24-річного віку майбутній композитор майже щороку по кілька місяців жив в Україні, де написав понад 30 творів, серед яких – опери «Коваль Вакула» («Черевички»), «Мазепа», пісню-романс «Садок вишневий коло хати», дует «На вгороді коло броду» на слова Т. Шевченка. В жорстокі часи наступу імперії на українську мову він домагався постановки «Тараса Бульби» М. Лисенка, використав у творах багато українських народних пісень.

МІСТО ГЛАЗОВ, У ЯКОМУ З 1796 РОКУ ГОРІДОВИМ СЛУЖИВ ДІД КОМПОЗИТОРА ПЕТРО ЧАЙКОВСЬКИЙ.

А вот еще одна карта XVIII века – «L'Asie dresse sur les observations de l'Academie Royale des Sciences et quelques autres, et Sur les memoires les plus recens. Amsterdam. Chez R. vs; J. Ottens». Точный год ее составления не указан. Западнее Волги мы видим на этой карте «Европейскую Московию» Moscovie Europeane. Вся гигантская территория Российской империи восточнее Волги обозначена крупными буквами как Grande Tartarie, то есть Великая «Монгольская» Татария. Замечательно, что внутри Grande Tartarie указаны московские татары. Эта обширная область – Tartarie Moscovite – по территории больше, чем многие государства Западной Европы, – включает в себя значительную часть Сибири» [218, с. 86-89].

Наведемо інші приклади того, що Московське князівство не мало ніякого відношення до України (Русі).

Тут варто згадати і чи не найавторитетніше і найуживаніше джерело для видань XVI ст. – «Трактат про дві Сарматії». На ньому ґрунтуються розділи про Русь, тобто Україну («De Russia sive Ruthenia») і про Московську державу («Moscovia»), у творі німецького космографа Йогана Боемія «Звичаї, закони і обряди різних народів», що вийшов 1520 року і потім багато разів перевидавався у різних країнах. У середині XVI ст. з'явився також його італійський переклад (Венеція, 1566 р.). У третій книзі цього твору, яка відкривається названям вище розділом «Про Русію або Рутенію», маємо групу невеликих розділів про «сарматські країни», Литву, Лівонію й Прусію, Московську державу («Moskovia») і завершується розділами про Польщу і Угорщину. Як бачимо, Йоган Боемій не

лише поставив Русь на перше місце серед «сарматських країн», а й приділив найбільше місця опису її звичаїв, законів і обрядів... У географічних визначеннях він включив до Русі лише Україну, а Московії відвів окремих розділ.

Згадки про Русь (Україну), а також окремі «руські епізоди» з'являються також у творчості деяких видатних письменників західноєвропейського Відродження. Так, ці згадки знаходимо у Франсуа Рабле.

Рабле виявляв інтерес до того, де проходить межа між Європою і Азією, а також цікавився тим, до якої з цих частин світу належить таємнича Московія (щодо Русі, тобто України, сумнівів у цьому питанні в нього не було, він відносив її до Європи). Переконливою відповіді на згадане питання він не знаходив, але схильний був вважати, що Московська держава розташована в Азії [219].

Доктор філософських наук, професор В. С. Крисаченко пише: «Посол Республіки Венеція Амбросій Контаріні, котрий здійснив у 1473-1477 рр. подорож до Персії, попутно відвідав Польщу, Україну та Московію. Зокрема, до Москви він прибув 26 вересня 1476 р. і був представлений Великому князю Івану III, якого він іменує, між іншим, «Signor delia gran Rossia bianka», тобто «Володар великої білої Росії». Але набагато поширенішим було вживання назви «Московія», причому автори досить чітко усвідомлюють різницю між Руссю і Московією.

Барон Сигізмунд Герберштейн, котрий у 1517-1526 рр. двічі бував у Москві з посольськими (від імператора Максиміліана) справами у трактаті «Нотатки про Московію» вже в заголовку зазначає, що в цій

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

У 1862 р. київський вчитель та етнограф Павло Чубинський написав на мотив визвольного гімну «Сербія свободна» вірш «Ще не вмерла України і слава, і воля». У 1863 р. він опублікований у четвертому номері львівського часопису «Мета» як твір Тараса Шевченка, а греко-католицький священник отець М. Вербицький написав до нього музику. Уперше ця пісня прилюдно виконана на Шевченкових днях у Народному домі в Перемишлі 10 березня 1865 р. У Російській імперії український гімн був заборонений, тож його співали лише на нелегальних зібраннях. Уперше пісню визнав державним гімном Союз Карпатської України у Хусті 15 березня 1939 року. За радянської влади український гімн був заборонений як націоналістичний. 15 січня 1992 р. Президія Верховної Ради України затвердила Державний Гімн України у музичній редакції Михайла Вербицького. А 6 березня 2003 р. Верховна Рада України затвердила першу строфу із приспівом вірша Павла Чубинського на музику Михайла Вербицького як Державний Гімн України.

ПАВЛО ЧУБИНЬСЬКИЙ.

книзі «прихильний читач знайде опис Росії (Russiae) чи, як вона нині називається від імені своєї столиці, Московії (... Moscoviae)...».

Так само про Московію пишуть:

– Альберто Ампензе (1523), голландський вчений і богослов, – «Московія» і «московіти» (Moscovia et Moscouiti);

– Йоанн Фабрі, радник та духівник римського короля Фердинанда, у трактаті «Лист про віровизнання московитян, котрі живуть біля Льодовитого океану і про догмати їх, до Фердинанда, ерцгерцога Австрійського, від 18 вересня 1525 року» – «Московія» і «московіти» (Moscorum et Moscovitarum);

– Марко Фоскаріні, посол Венеції в Москві у 1537 р., у праці «Історична повість про Московську імперію» – «Moscovitico», або Московська імперія («Moscovia», «Moscovitico Imperio»);

– Паоло Джовія, єпископ міста Комо, у 1523 р. свої враження виклав у трактаті «Про посольство Василя, Великого князя Московського, до Першосвященника Климента VII» – Московія і Московичі («Moscoviae et Moscovitatum»);

– Англійський капітан Річард Генслер (1553- 56 pp.) – «Moscovia», дипломат Ганс Шлітте (1554 р.);

– «Moscoviae», «Muskowithen»;

– Себастьян Кабота, венеційський мореплавець (1556 р.) – «Moskovia»;

– капітан Антоній Дженнінсон (1557-71 pp.) – «Moscoviae», «Muscovite»;

– Франческо Тієполо, посол Венеції (1560 р.) – «Moscovia», «Moscovitico Imperio»;

– військовик Алессандро Гваньїні (1560 р.) – «Monarcha di Moscovia»;

– Філіпп Перністайн, посол римського імператора Рудольфа II (1579 р.) – «Moscovia»;

– Антоніо Поссевіно, єзуїт та дипломат (1581-82 pp.), посол папи Григорія XIII в Москві, – Moscovia et Moscoviticis»;

– Італійський співак, придворний польського короля Сигізмунда III Алесандро Чиллі, котрий бував у Московії в 1606-08 pp., – автор «Istoria di Moscovia» (1627 р.). І такі приклади можна продовжувати скільки завгодно.

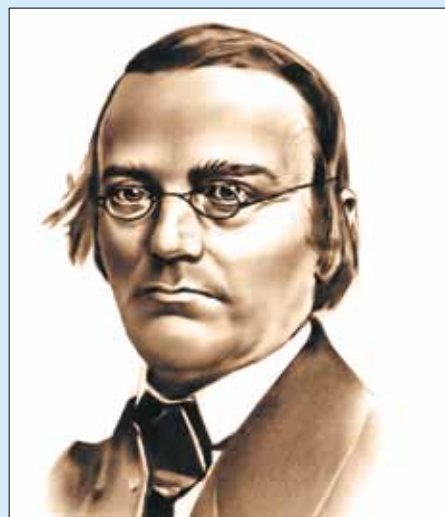
Невідомий автор XVI ст., мабуть, італійський купець, котрий відвідав у 1553 р. Московію, залишив невеликий твір під назвою «Relatione dell'Imperio Ducato di Moscovia», тобто «Звістки про Московську державу». Тут ми знаходимо характеристику геополітичних обширів тодішньої Московії.

Вона простилається від жертovníків Александра Великого, що біля гирла Танаїса (Дону), аж до краю твердої землі. І далі автор пише: «Московія межує на сході зі скіфами, котрі нині зветься татарами; на заході з Брусією (Пруссією); (Лівонією...); на південь – з татарами, які живуть біля Меотійського озера, а на схід, біля Борисфена і Танаїса, з Росією (la Rossia) і з Литвою».

Автор цілком свідомий різниці між Україною та Московією: «Росій дві, – зауважує він, – одна, простора, лежить у напрямі Герумнського лісу, а інша, на берегах Азіаче (Aziace), прилягає до Польщі та Семиградії...». Прикметно, що, ведучи мову про походження московитів, автор зазначає, що вони походять від лівонців та татар, котрі жили на берегах Волги. Інакше кажучи, як щодо самої країни, так і

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА ПРИПИНИЛА ІСНУВАННЯ

30 липня 1863 р. міністр внутрішніх справ Петро Валуєв видав циркуляр «Про книги, що видаються для народу малоросійською говіркою». Міністр звертав увагу своїх підлеглих на зростання кількості виданих українською мовою підручників і книг для народу. Він пояснював це явище суто політичними мотивами, оскільки був переконаний у відсутності української мови. При цьому Валуєв наголошував, що більшість самих малоросів (українців) звинувачують тих, хто наполягає на існуванні окремої української мови, у ворожих Російській імперії сепаратистських намірах. Після схвалення 24 липня Олександром II Валуєвського циркуляру, документ 30 липня розіслали для виконання цензурним комітетам. Відтоді цензори часто забороняли видання будь-яких книг українською мовою, так що через вісім років, за висловом історика Миколи Костомарова, українська література у кордонах Російської імперії фактично припинила своє існування.

МИКОЛА КОСТОМАРОВ.

її людності, італійський сучасник певний у їх відмінності і особності, в тому числі щодо України.

Досить довго, щонайменше від 1601 по 1613 рр., жив у Росії саксонець Конрад Буссов, котрий свої враження описав у трактаті «Збурений стан Російського царства в урядування царів Федора Івановича, Бориса Годунова, особливо Дмитрія, а також Василя Шуйського...».

Людність цієї країни він усюди іменує «московітами». Що ж до українців, то про них свідчить його опис урочистої зустрічі Дмитрієм Марини Мнішек у Москві: «Цар вислав назустріч своїй нареченій всю свою придворну свиту: князів, бояр, німців, поляків, козаків, татар і стрільців...». Отже, в Росії – московити, а в Україні – козаки...» [220].

12. ОБЕРІГ НАЦІЇ

Дослідники по-різному трактують символіку герба України. Є майже сорок версій походження і значення тризуба – одні вбачають у ньому язичницький магічний хрест-якір, що уособлював поклоніння сонцю і надію на порятунок у бурхливому життєвому морі, інші – триєдине перебування Всевишнього на земному доквіллі. На думку відомого санскритолога Василя Кобилюха, тризубу 45 тисячоліть. Мізинські символи значно молодші – їм «усього» двадцять тисяч літ.

На стародавній стоянці у селі Мізин на Чернігівщині було знайдено більше сотні тисяч артефактів. Багато з них прикрашені меандровим орнаментом, яким українці і сьогодні прикрашають свої сорочки і рушники, астральними малюнками, зображеннями людей і тризубців.

У санскриті (мова арійської цивілізації в Індії, від якої беруть початок усі індоєвропейські мови) слово «герб» означає «той, що вміщує та утримує в собі щось», котрий утаємничує, символізує щось глибоке, внутрішнє, сокровенне, найсвятіше, найвеличніше. Первісно слово тризуб (за санскритом) вимовлялося як «трі-субгута», що означає три благодаті Господні, або ж три великі щастя. Відчуття присутності Всевишнього навколо кожної людини у вигляді Землі, Води і Сонця було для праукраїнців найбільшим філософським усвідомленням самого себе.

Отже, зображення тризуба було для наших предків найбільшою іконою-симво-

АРИСТОКРАТКА ПО КРОВІ, УКРАЇНКА – ПО ДУХУ

Мало хто знає, що відома наша письменниця Леся Українка – Лариса Петрівна Косач – походить із відомого в Європі аристократичного роду. Донька дійсного статського радника – нащадка старовинного шляхетського роду і козацької гетьманської старшини. Її предок по батьківській лінії ще в XIV столітті одержав герцогський титул від імператора Фрідріха. Предки по материній лінії, Косачі, були правителями Герцеговини. Один із її предків з роду Драгоманових був перекладачем при уряді Богдана Хмельницького. А «Леся Українка – остання представниця кількох століть української європейської лицарської культури...», – вважає відома українська письменниця Оксана Забужко. Іван Франко назвав Лесею Українку «єдиним мужчиною в нашому письменстві».

ТЕЛАВІ, ГРУЗІЯ. ПАМ'ЯТНИК ЛЕСІ УКРАЇНЦІ.

лом. Виходячи з інформативної ролі цього знака, можна стверджувати, що жодна держава у світі не має настільки змістовного й такого древнього герба.

Символ, що став гербом Української держави, знаходять на наскельних малюнках, гончарних виробих, прикрасах, монетах. На Поділлі збереглися скельні рельєфи з тризубами, що датуються IV-III тисячоліттям до нашої ери, в Ольвії вони зроблені у першому тисячолітті до н. е., на монетах Боспорського царства сакральні знаки карбувалися з V століття до нашого часу й були успадковані царськими скіфами, а потім і київським князем Володимиром Великим.

Історик і політолог, Олександр Бойко зазначає, що перша літописна згадка про тризуб, як князівський знак Київської Русі, датована X ст.

Незважаючи на міжусобиці і татаро-монгольську навалу, цей знак з'являється на прапорах короля Данила Галицького [221, с. 12].

Дослідники історії тризуба Олександр Белов і Георгій Шаповалов зазначають: «духовні та державотворчі традиції використання тризуба, як герба Київської Русі, виявилися такими сталими, що збереглися і простежуються протягом багатьох віків в українській геральдиці та народній символіці і в часи перебування українських земель у складі Великого Литовського князівства та Речі Посполитої, і в добу Запорізької Січі та національно-визвольної боротьби народу в XVII ст., і в період Гетьманщини та колонізації українських територій Австрією та Росією у XVIII-XIX ст.».

Україна – єдина країна у світі, державні символи якої знаходяться на спорудах Ватикану.

У Базиліці св. Петра, неподалік поховання Апостола, є Престол на честь київських князів, святих Ольги і Володимира, їх мозаїчні ікони викладено на стіні до 1000-ліття хрещення Київської Русі, хоч з XVI століття, коли було закінчено оздоблення собору, тут фактично нічого не змінювалося і не додавалося. Володимир тримає в одній руці Десятинну церкву, в іншій – хрест і стрічку із зображенням тризуба [222, с. 14].

Ватиканські традиції не дозволяли зображати державні герби у Базиліці св. Петра. На час встановлення мозаїк Україна ще не була незалежною державою, тому тризуб було зображено лише національним знаком, а не гербом [223].

Однак українці мають пам'ятати, що де б не будували у світі пам'ятники князю Володимиру, Ватикан прекрасно усвідомлює до чийої історичної спадщини необхідно відносити Київського князя.

ПОЛОНЕНІ ГЕНЕРАЛИ: 73 ПРОТИ ДВОХ!

Під час Першої світової війни, за даними історика Сергія Волкова, у полон потрапили 73 генерали російської армії. Втекти ж з полону намагався лише один – Корнілов. У німців же в російський полон потрапили тільки двоє генералів. Перший – генерал-лейтенант фон Гаук був захоплений козаками пораненим і непритомним. Він утримувався в Ташкенті, в одиночній камері, де й помер у травні 1915 року. 5 листопада 1914 року поблизу Пінська в полон потрапив генерал-майор Зігфрід Фабаріус, командир 82-ої резервної дивізії. Коли його вели, він вихопив у конвоїра револьвер і застрелився, пробувши в полоні 20-25 хвилин.

РОСІЙСЬКІ СОЛДАТИ У НІМЕЦЬКОМУ ПОЛОНІ.

13. К. МАРКС «ВИКРИТТЯ ДИПЛОМАТИЧНОЇ ІСТОРІЇ ХVІІІ СТОЛІТТЯ»

(переклад з англійської мови
Олени Усатюк)

Розділ 4. Попередні зауваження щодо історії російської політики

Перш ніж почати аналіз памфлету, що має назву «Істина є істиною, коли розкривається вчасно», яким закінчимо вступ до «Таємниць дипломатії», доречно буде подати декілька попередніх зауважень стосовно загальної історії російської політики.

Демонстрація могутньої сили Росії вражала Європу зненацька в різні часи. Вона лякала західні народи, які корилися їй, як коряться фатуму, або чинили тільки конвульсивний опір. Проте поряд із завороженим подивом одних Росія викликає до себе також скептичне ставлення інших, яке постійно поновлюється, переслідує її, наче тінь, зростає з її ростом, тож їхній різкий іронічний голос звучить в унісон із стогонами поневолених народів і висміює саму її велич як театральну позу, що має на меті засліпити світ фальшивим блиском і ввести в оману. Інші імперії викликали такі самі сумніви в період свого станов-

лення, Росія ж так і не пододала їх, навіть коли стала гігантом. Це єдиний в історії приклад величезної імперії, саме існування сили якої, навіть після набуття світової ваги, ніколи не переставало сприйматися радше на віру, ніж як факт. З початку вісімнадцятого століття і досі жоден автор, незалежно від того звеличував він Росію чи гудив, не вважав за можливе обійтися без того, щоб спочатку переконати читачів у тому, що вона таки існує насправді.

Проте чи будемо ми спіритуалістами а чи матеріалістами у ставленні до Росії — або будемо розглядати її силу як очевидний факт чи лише як продукт галюцинації ураженого усвідомленням своєї вини сумління європейських народів, — питання залишається незмінним: «Як пощастило цій могутній державі чи цьому фантомові могутньої держави набути таких розмірів, щоб викликати, з одного боку, захоплене схвалення, а з іншого — запеклий осуд того, що вона намагається створити всесвітню монархію?» На початку вісімнадцятого століття Росію вважали нашвидкуруч зімпровізованим творінням генія Петра Великого. Шлозер думав, що зробив відкриття, коли виявив, що Росія має минуле, а в новітні часи такі автори, як Фаллмергер, несвідомо ідучи дорогою, уторованою російськими істориками, нарочито стверджують, що північний привид, який лякає Європу дев'ятнадцятого століття, вже кидав на неї тінь у дев'ятому столітті. На їхню думку, політика Росії починається від перших Рюриковичів і систематично, правда, з деякими перервами, триває досі.

Стародавні карти Росії, розгорнені перед нами, демонструють, що раніше вона займала більше європейського простору, ніж

БРАТСТВО ТАРАСІВЦІВ

Улітку 1891 р. студенти створили у Харкові таємне політичне товариство самостійницького спрямування «Братство тарасівців». Ця назва відбивала значний вплив, який справляли на них ідеї Тараса Шевченка. У 1892 р. засновано осередок Братства у Києві, згодом в Одесі, Лубнах, Прилуках, Полтаві. Загалом до 12 філій товариства належало близько 100 осіб. Уперше програмні тези Братства виголосив Іван Липа наприкінці лютого 1893 р. А вже у квітні програмі Братства «Символ віри молодих українців» анонімно опубліковано у львівському часописі «Правда». Програма мстила вимоги політичної автономії українського та всіх інших народів, поневолених Російською імперією, а також вживання української мови у школах, державних установах і в громадських місцях.

той, яким може похизуватися тепер: вони засвідчують її постійний рух, спрямований на розширення власної території, що тривав з дев'ятого по одинадцяте століття; нам показують Олега, який виставив 88-тисячне військо проти Візантії, і на знак перемоги прикріпив свій щит до воріт її столиці і продиктував принизливий мирний договір Східній імперії; Ігоря, який перетворив цю імперію на свою данницю; Святослава, який вихвалявся: «Греки постачають мені золото, дорогі тканини, рис, фрукти та вино; Угорщина забезпечує худобою та кіньми; а Русь дає мені мед, віск, хутро та людей»; Володимира, який завоював Крим та Лівонію і присилував грецького імператора видати за нього свою дочку, як Наполеон учинив із дочкою німецького імператора, поєднуючи військову владу північного завойовника з теократичним деспотизмом порфірородних, став відразу володарем своїх підданих на землі та їхнім заступником на небесах.

Та незважаючи на імовірні паралелі, які викликають ці ремінісценції, політика перших Рюриковичів фундаментально відрізняється від політики сучасної Росії. То була не більше й не менше як політика германських варварів, які поширилися по Європі — історія ж сучасних націй починається лише після того, як повинь спала. Готичний період історії Росії являє собою лише розділ в історії норманських завоювань. Так само як імперія Карла Великого передувала утворенню сучасних Франції, Німеччини та Італії, імперія Рюриковичів передувала утворенню Польщі, Литви, балтійських земель, Туреччини та самої Московії. Швидкий темп розширення території був не результатом продуманих планів, а природним наслідком примітивної орга-

нізації завойованих норманами територій — васалітет без феодин чи феодів, які повинні були тільки сплачувати данину — потреба в нових завоюваннях підтримувалася безперервним припливом нових варязьких шукачів пригод, які ждали слави та здобичі. Вождів, які прагнули перепочити, вірна дружина примушувала рухатися далі, і настав момент, коли в руських так само, як і у французьких землях, завойованих норманами, вожді відправляли у нові грабіжницькі походи своїх свавільних і ненаситних соратників з єдиною метою — позбутися їх. Прийоми ведення війни та організація завоювань з боку перших Рюриковичів нічим не відрізняються від тих, що використовували нормани на решті теренів Європи. Якщо слов'янські племена були підкорені не лише мечем, а також і взаємною згодою, то ця своєрідність обумовлена винятковим розташуванням цих племен на шляху як північних, так і східних завойовників, і їхнім умінням використовувати перших для захисту від других. Та сама магічна сила, яка вабила інших північних варварів до Західного Риму, вабила варягів до Східного Риму. Сам факт переміщення столиці Русі — Рюрик установив її в Новгороді, Олег переніс її до Києва, а Святослав намагався утвердити її в Болгарії — поза сумнівами доводить, що завойовник лише шукав свій шлях і розглядав Русь не більше як місце перепочинку, з якого слід іти далі в пошуках імперії на півдні. Якщо сучасна Росія жадає заволодіти Константинополем, щоб встановити свою владу над світом, то Рюриковичі, навпаки, через опір Візантії за правління Цимісіяха були змушені раз і назавжди стабілізувати свою владу в Русі.

ДИТЯЧА ДЕПОРТАЦІЯ

Восени 1832 року цар Микола I видав указ про те, що діти з Волині, Поділля, Холмщини й Білорусії можуть бути переслані до Росії «для відпочинку», але при цьому самі батьки мали просити «забезпечення для дітей». Тих, хто зголосився, переодягали у різний військовий одяг і доставляли до військових таборів у Росії. Чотири такі транспорти по сто п'ятдесят хлопців, а потім додано ще і п'ятий, вислано на Київ. Насправді ж ніхто з московитських чиновників на місцях навіть не подумав запитувати згоди батьків. Дітей забирали з дому або зі школи, навіть без відома батьків. Матері протестували й кидалися на конвоїрних вояків, але те не допомагало.

ПАМ'ЯТНИК ЖЕРТВАМ ДЕПОРТАЦІЙ У ТЕРНОПІЛІ.

Можуть заперечити, що в Росії переможці та переможені об'єдналися швидше, ніж у будь-якому іншому краю, завойованому північними варварами, що вожді швидко змішалися зі слов'янами, як видно з їхніх шлюбів та їхніх імен. Але при цьому слід пам'ятати, що вірна дружина, яка була водночас їхньою вартою і таємною радою, залишалася виключно варязькою, що Володимир, який знаменує собою вершину розвитку варварської Русі, та Ярослав, за правління якого почався її занепад, були посаджені на її трон зброєю варягів. І якщо в цю добу потрібно визнати якийсь слов'янський вплив, то це був вплив Новгороду, слов'янської держави, традиції, політика та прагнення якого були настільки протилежні тим, які має сучасна Росія, що остання змогла забезпечити своє існування лише на його руїнах. За правління Ярослава зверхність варягів зломлено, але водночас зникають прагнення завоювань першого періоду і починається занепад варварської Русі. Історія цього занепаду ще більше, ніж історія завоювання та утворення, доводить винятково варварський характер імперії Рюриковичів.

Недоладна, громіздка та скороспіла імперія, склепана Рюриковичами, так само як і інші імперії такого ж походження, розпалася на уділи, які ділилися та підрозділялися між нащадками завойовників, роздиралися на частини в ході феодалних воєн, шматувалися іноземними інтервентами. Верховна влада великого князя зникає, бо на неї претендують сімдесят князів крові. Спроба Андрія Суздальського знову об'єднати деякі великі частини імперії шляхом перенесення столиці з Києва до Володимира призвела лише до того, що

процес розпаду імперії поширився з півдня ще й на центр країни. Третій спадкоємець Андрія відмовився навіть від останньої тині колишньої зверхності — від титулу Великого князя та від чисто символічної присяги, яку васали все ще складали йому на знак пошани. Південні та західні уділи по черзі переходили до литовців, поляків, угорців, лівонців та шведів. Сам Київ, древня столиця, залишився сам на сам перед лицем власної долі — після втрати ним статусу резиденції великого князя перетворився на звичайне місто. Таким чином норманська Росія повністю зійшла зі сцени, і ті нечисленні слабкі спогади про неї, у яких вона все ж пережила себе, розвіялися зі страшною появою Чингізхана. Не сувора слава норманської доби, а криваве болото монгольського рабства було коліскою Московії, а сучасна Росія є нічим іншим, як трансформацією останньої.

Татарське ярмо тривало з 1237 по 1462 роки — більше, ніж два століття; ярмо, яке не лише гнітило, але й принижувало та виснажувало саму душу народу, що став його жертвою. Татаро-монголи встановили режим систематичного терору, який ґрунтувався на спустошенні та масовій різанині місцевого люду. Оскільки їхня кількість була мізерною у порівнянні з їхніми величезними завойованими територіями, татаро-монголи прагнули збільшити свої сили, оточивши себе ореолом жаху, та скоротити шляхом масової розправи чисельність населення, яке могло повстати у них у тилу. Крім того, залишаючи після себе пустелю, вони керувалися тим же самим економічним принципом, який призвів до винищення населення північних та північно-західних гірських районів Шотландії та

ПІШЛО СВІТЛО ЗІ ЛЬВОВА. ГАСОВЕ

Гасову лампу винайшли працівники львівської аптеки «Під золотою зіркою» Ігнатій Лукасевич та Ян Зех у 1853 році. Того ж року у місцевому шпиталі проведена перша хірургічна операція при освітленні гасовою лампою. Згодом лампа була представлена на міжнародній виставці в Мюнхені, де винахід був відзначений спеціальною грамотою.

**ПАМ'ЯТНИК ВИНАХІДНИКАМ ГАСОВОЇ
ЛАМПИ У ЛЬВОВІ.**

римської Кампанії, – заміщення людей віцями та перетворення родючих земель і густанаселених місцевостей на пасовища.

Татарське ярмо тривало вже століття, перш ніж Московія постала із забуття. Щоб підтримувати міжусобиці серед російських князів та домогтися їхньої рабської покори, монголи відновили високе становище великого князя. Змагання між російських князів за цей титул були, як пише сучасний автор, «огидною боротьбою, боротьбою рабів, головною зброєю яких були наклепи і які були завжди готові клепати доноси один на одного своїм жорстоким повелителям; вони сперечалися через престол, який прийшов до занепаду, і який вони могли посісти лише ставши грабіжниками та батьковбивцями, з руками, повними золота та заплямованими закипілою кров'ю; престол, на який вони не наважувалися зійти без низькопоклонства, а утримати могли лише, стоячи навколішки, принижуючись та тремтячи під ятаганом татарина, завжди готового повергнути собі до ніг ці рабські корони разом із головами, які вони увінчували». І саме в цій ганебній боротьбі московська лінія князів кінцею кінцем перемогла. У 1328 році Юрій, старший брат Івана Калита, підібрав біля ніг хана Узбека корону великого князя, силою відібрану у тверської лінії за допомогою доносів і вбивств. Іван I Калита та Іван III, прозваний Великим, уособлюють Московію, яка постала завдяки татарському ярму, та Московію, яка здобула незалежність завдяки тому, що татарське правління підупало. Підсумок усієї політики Московії, починаючи від її першої появи на історичній арені, можна побачити в історії цих двох особистостей.

Політика Івана Калита полягала ось у чому: граючи роль жалюгідної маріонетки хана, заручитися його прихильністю, щоб потім обернути його проти суперників-князів і проти своїх підданців. Щоб досягти цієї мети, він мав утертися в довіру до татар, цинічно підлещуючись, часто найжджаючи до Золотої Орди, уклінно сватаючись до монгольських князівен, демонструючи безмежну відданість інтересам хана, не цураючись будь-яких засобів для виконання його наказів, доносячи на власних родичів, поєднуючи в собі роль татарського ката, лакузи і старшого раба. Він забивав баки ханові, постійно викриваючи таємні змови. Як тільки тверська лінія виявляла схильність до національної незалежності, він поспішав в Орду, щоб донести про це. Щойно йому чинили опір, як він просив допомоги у татар, щоби це придушити. Проте грати роль було недостатньо. Для того, щоб її сприйняли, було потрібно золото. Лише постійний підкуп хана та його вельмож міг забезпечити єдину надійну основу для успіху його системи шахрайства та узурпації. Але ж яким чином раб міг дістати гроші, щоб підкупити свого господаря? Він переконав хана призначити його збирачем данини з усіх російських уділів. Щойно він був призначений на цю посаду, то почав вимагати гроші облудним шляхом. Ті багатства, які він накопичував, погрожуючи ім'ям татар, Калита використовував, щоб підкупити їх самих. Давши хабара главі церкви, він вплинув на те, щоб його кафедру було перенесено з Володимира до Москви, таким чином зробивши останню столицею імперії і поєднавши силу церкви з могутністю свого престолу. Він спокусив хабарами

ЗАДЛЯ НАРОДІВ, А НЕ ІМПЕРІЇ

Борис Грінченко – український письменник, педагог, лексикограф, літературознавець, етнограф, історик, публіцист, громадсько-культурний діяч. А ще він редагував низку українських періодичних видань і обстоював поширення української мови в школах та установах. Він є автором фундаментальних етнографічних, мовознавчих, літературознавчих, педагогічних праць, історичних нарисів, перших підручників з української мови й літератури. Є укладачем чотиритомного тлумачного «Словаря української мови» і одним з організаторів і керівників «Просвіти». Здавалось би, така людина мала б викликати в імперській Московщині лише ненависть. Саме так і було. Однак коли він важко захворів на сухоти, то значну частину коштів для лікування в Італії зібрали російські вчені, котрі добре розуміли значення його діяльності як для українського, так і російського народів, а не для імперії.

БОРИС ГРІНЧЕНКО.

бояр князів-суперників, щоб вони зрадили своїх панів і згуртувалися навколо нього. За підтримки мусульман-татар, православної Церкви і бояр він піднімає удільних князів на боротьбу з найнебезпечнішим із них — із тверським князем. А потім, призвавши своїх недавніх союзників зухвалими спробами узурпації до того, що вони повстали проти нього у війні за загальнонародне благо, замість того, аби витягти меч, утік до хана. І знов за допомогою хабарів і ошуканства він спокушає хана вбити родичів-суперників, піддаючи їх найжорстокішим тортурам. Традиційна політика татар полягала в тому, щоб приборкувати одних російських князів за допомогою інших, нагнітати міжусобиці, урівноважувати їхні сили і не давати зміцніти жодному з них. Іван Калита перетворив хана на знаряддя, за допомогою якого позбувся найнебезпечніших своїх суперників і усунув усі перешкоди на шляху до узурпації влади. Він не завойовував уділів, а нишком обертав права татар-завойовників на власну користь. Він забезпечив престолонаслідування своєму синові тими самими засобами, якими домігся високого статусу для Великого князівства Московського, що стало символом дивного поєднання князівської гідності та рабської запопадливості. Протягом цілого часу свого правління він жодного разу не відхилився від наміченої лінії політики, дотримуючись її затято і твердо, проводячи методично та чітко. Таким чином він став засновником московської держави, і характерно, що народ прозвав його Калитою — що означає торба з грошима, оскільки саме за допомогою грошей, а не мечем, він прокладав собі шлях. І саме в період його правління

спостерігається раптовий злет Литовської держави, яка захоплювала руські уділи із заходу, відокремлюючи їх від решти, у той час як татарська навала примушувала їх об'єднуватися на сході. Іван же, не маючи спромоги дати відсіч одній небезпеці, прагнув перебільшити іншу. Ані принади слави, ані докори сумління, ні утома від приниження не могли примусити його зійти з наміченого шляху. Усю його систему можна описати кількома словами: макіавеллізм раба, який прагне узурпувати владу. Свою слабкість — рабське становище — він перетворив на головне джерело своєї сили.

Політику, започатковану Іваном I Калитою, продовжили його наступники: вони лише мали розширити сферу її застосування. Вони наслідували її старанно, послідовно, неухильно. Отже, від Івана I Калити можемо одразу перейти до Івана III, прозваного Великим.

На початку свого правління (1462-1505) Іван III все ще сплачував татарам данину, за владу з ним досі боролися удільні князі, Новгород, найперший з російських республік, владарював на півночі Росії, Польсько-Литовська держава прагнула завоювати Московію, нарешті, лівонські лицарі ще лишалися дієвою збройною силою. Наприкінці ж свого правління Іван III посідав незалежний престол; поруч із ним ми бачимо дочку останнього візантійського імператора, йому до ніг упала Казань, решта вельмож уже не існуючої Золотої Орди юрмляться біля його двору, Новгород та інші російські міста-республіки підкорено, Литву позбавлено ряду її володінь, а її короля перетворено на знаряддя в руках Івана, Лівонський орден

ПРИНЦЕСА СІАМУ – НЕ «РУССКАЯ ДЕВУШКА»

Катерину Десницьку, або ж Катерину Таїландську, в Московщині ще й досі вважають «русской девушкой», зовсім не зважаючи на те, що народилася вона 9 травня 1886 року в родині голови Луцького окружного суду Івана Степановича Десницького. Катерина шість років навчалася у найкращій в місті Фундуклеївській жіночій гімназії. На одному з балів познайомилася із гвардійським гусаром, випускником імператорського Пажеського корпусу і слухачем Академії Генштабу, сином Сіамського короля Рами П'ятого – принцом Чакрабонгсе. У Катрусю заморський принц закохався з першого погляду, а вона відповіла йому взаємністю. Їхній шлюб батько принца не визнав, викресливши сина із переліку претендентів на престол. По смерті Рами V, престол посів його старший син Вачпровуд. Він офіційно визнав шлюб свого брата, а дружина принца одержала титул принцеси Сіаму вищого рангу. Про свою батьківщину вона ніколи не забувала. В її онучки й досі зберігається багато фотографій бабусі в українському національному одязі.

КАТЕРИНА ДЕСНИЦЬКА.

припинив своє існування. Приголомшена Європа, яка на початку правління Івана ледь знала про існування Московії, затисненої між татарами та литовцями, була вражена раптовою появою величезної імперії на своїх східних кордонах, і сам султан Баязид, перед яким Європа тремтіла, уперше почув чванливу мову москвіта. То як удалося Івану досягти таких успіхів? Чи був він героєм? Самі російські історики зображують його боягузом.

Розглянемо коротко головні напрями його боротьби, у тій послідовності, у якій він її починав та закінчував — його боротьбу проти татар, з Новгородом, з удільними князями та, нарешті, з Польсько-Литовською державою. Іван визволив Московію з татарської неволі не одним сміливим ударом, але терпляче за два цього працюючи протягом двадцяти років. Він не зламав ярмо, а вивільнився з нього хитрістю. Таким чином, поборення ярма скидається більше на діяння природи, аніж рук людських. Коли татарський монстр видихнув останній свій подих, Іван з'явився біля його смертного ложа швидше в ролі лікаря, який передрікав смерть та розраховував на неї, аніж як воїн, що завдав смертельного удару.

Зі звільненням від іноземного панування дух кожного народу, що пережив подібне, підноситься. З москвітами все інакше: складається враження, що дух народу, який перебував під владою Івана, навпаки, падав. Варто лише порівняти іспанців під час їхньої боротьби проти арабів з москвітами, які змагалися проти татар.

Коли Іван вступив на престол, Золота Орда ще задовго до того була ослаблена: зсередини — жорстокими міжусобицями,

ззовні — відокремленням від неї ногайських татар, вторгненнями Тимура Тамерлана, виникненням козацтва та ворожнечою з кримськими татарами. Московія ж, навпаки, неухильно дотримуючись політики, яку накреслив Іван Калита, виросла в могутню силу, сковану, але в той же час і об'єднану татарським ланцюгом. Хани, наче заворожені, продовжували залишатися зняряддям, за допомогою якого посилювалася та об'єднувалася Московія. Вони свідомо підсилювали могутність православної Церкви, яка в руках московських великих князів виявилася смертельною зброєю проти них самих.

Щоб повстати проти Орди, москвітові не потрібно було вигадувати нічого нового, він мав лише наслідувати самих татар. Проте Іван не повставав. Він смиренно визнавав себе рабом Золотої Орди. Через підкуплену татарську жінку він схилив хана до того, щоб той наказав відкликати з Московії монгольських намісників. Подібними непомітними і прихованими діями він виманив у хана одну за одною такі поступки, які всі були згубними для його влади. Таким чином, він не завоював, а вкрав могутність. Він не вигнав ворога, а хитрощами домігся того, щоб той покинув свою цитадель. Все ще продовжуючи падати ниць перед посланцями хана і називати себе його данником, Іван ухиляється від сплати данини під вигаданими приводами, залучаючи всі хитрощі невільника-втікача, який не наважується показатися на очі своєму господарю, а лише намагається вислизнути за межі його досяжності. Врешті-решт монголи пробудилися від заціпеніння, і пробив час битви. Іван, здригаючись від самої думки про збройний виступ, намага-

ГОЛОСИ З МИНУЛОГО: ТІЛЬКИ ФАКТИ

171

КУБАНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

16 лютого 1918 року Кубанська Рада проголосила Кубанську Народну Республіку (КНР). За кілька днів члени Ради ухвалили рішення про приєднання Кубані до Української Народної Республіки на засадах федерації. Петроградський уряд більшовиків не визнав КНР і наприкінці лютого на Кубань вторглася армія радянської Росії. Сили були надто нерівними. 16 березня Кубанська Рада уклала угоду з командувачем російської Добровольчої армії генералом Корніловим про військовий союз у боротьбі проти більшовиків. 28 травня кубанська делегація на чолі з головою Ради М. Рябоволом провела у Києві переговори з гетьманом П. Скоропадським про об'єднання двох держав.

ПЛАКАТ ЧАСІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.

ється сховатися за власним страхом і втишити гнів ворога, вилучивши предмет, на якому той міг би його вимістити. Врятувало лише вторгнення кримських татар, його союзників. Проти другої навали Орди, він напоказ збирає такі незмірно великі сили, що лише чутка про чисельність була здатна відбити наступ. Під час третьої навали Іван ганебно втік, покинувши близько 200 тисяч воїнів. Вимушений повернутися, він робить спроби торгуватися на умовах повернення до рабства і, нарешті, заразивши своє військо власним рабським страхом, він спонукав до стихійної та хаотичної втечі. Московія тоді з тривогою чекала на неминучу загибель, аж раптом отримала звістку, що завдяки наскоку на їхню столицю, здійсненому кримським ханом, Золота Орда змушена була відступити, а на зворотному шляху була розбита козаками та ногайськими татарами. Таким чином поразка обернулася на перемогу. Іван повалив Золоту Орду, але не прийнявши бій, а кинувши їй виклик удаваним бажанням боротися і спровокувавши наступальні дії з її боку, які виснажили рештки її життєвих сил і поставили її під смертельний удар племен одного з нею народу, яких він спромігся обернути на своїх союзників. Одного татарина він пересилив за допомогою іншого. Хоча величезна небезпека, на яку він наражався, не змогла примусити його проявити ані краплину мужності, його дивовижна перемога навіть на одну хвилину не запаморочила йому голови. Діючи з обачливою обережністю, він не наважився приєднати Казань до Московії, а передав її правителям з роду Менгли-Гірея, свого кримського союзника, щоб вони, так би мовити, зберігали над нею контроль для

Московії. За допомогою воєнної здобичі, відібраної у переможених татар, він скував татар-переможців. Але якщо цей шахрай був надто розважливий, щоб перед очевидцями свого безчестя стати в позу завойовника, то цілком усвідомлював, що занепад татарської імперії мав вразити на відстані – яким ореолом слави він буде оточений, і як це може посприяти його урочистому вступу до середовища європейських держав. Отож перед іноземними державами він став у театральну позу завойовника, і справді, йому вдавалося під маскою гордої вразливості та роздратованої зарозумілості приховувати безсоромність монгольського раба, який і досі пам'ятає, як цілував стремено найнікчемнішого посланця хана. Він наслідував, лише в м'якшому тоні, голос своїх колишніх господарів, який вселяв страх у його душу. Деякі усталені вирази сучасної російської дипломатії такі, як великодушність, уражена гідність володаря, запозичені з дипломатичних наказів Івана III. Після упокорення Казані він вирушив у давно спланований похід проти Новгороду, чільної усіх руських республік. Якщо повалення татарського ярма було, у його очах, першою умовою величі Московії, то повалення руської вольності – було другою. Оскільки республіка В'ятка оголосила про свій нейтралітет як щодо Московії, так і щодо Орди, а республіка Псков зі своїми дванадцятьма містами виказувала ознаки неприязні, Іван почав лестити останній і удав, що забув про першу, тим часом зосередивши всі сили проти Великого Новгороду, з падінням якого, він знав, доля решти руських республік буде вирішена. Він прихилив до себе удільних князів перспективною участю в розподілі багатой здобичі, а

ЄДИНЕ МІСЦЕ В СВІТІ

Кам'яна могила – унікальна пам'ятка геології і археології світового значення, розташована неподалік Мелітополя у Запорізькій області. У її гротах і печерах є тисячі петрогліфів – наскельних малюнків стародавніх людей, які жили й кочували в приазовських степах багато тисячоліть тому. Це єдине місце в світі, де на невеликій площі зосереджені малюнки, датовані широким історичним діапазоном: від епохи пізнього палеоліту до середньовіччя (XX-XVI тисячоліття до н. е. – XI-XIII століття н. е.). Багато аналогій малюнкам Кам'яної Могили з різних епох можна знайти в таких відомих об'єктах культурної спадщини, як Тамгали (Казахстан), Валь-Камоніка (Італія), Леванто, Альтаміра, Сьєга-Верде (Іспанія), Гобустан (Азербайджан), Богуслен (Швеція), Альта (Норвегія) та інші.

ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНИЙ ЗАПОВІДНИК «КАМ'ЯНА МОГИЛА».

бояр спокусив, використовуючи їхню сліпу ненависть до новгородської демократії. Таким чином він примудрився повести на Новгород три армії і підкорити його переважними силами. Але потім, щоб не дотримуватися слова, даного князям, і щоб не зрадити своєму незмінному «vos non vobis», і, разом з тим, побоюючись, що за браком попередньої підготовки не зможе поглинути Новгород, він вирішив проявити стриманість і обмежитися викупом та визнанням його сюзеренітету. Проте в акті покори республіки він вжив декілька двозначних слів, які зробили його верховним суддею і законодавцем її. Потім він роздмухав чвари між патриціями та плебеями, які палахкотили в Новгороді, так само як і у Флоренції. Скориставшись із нарікань плебеїв, він знову з'являється в місті, щоб відіслати до Москви закованими в кайдани тих знатних людей, які, як йому було відомо, ставилися до нього вороже, чим порушив стародавній закон республіки, у якому сказано, що «жоден з громадян не може бути судимий чи покараний поза межами її території». Відтоді він став верховним суддею. «Ніколи, – кажуть літописці, – ніколи з часів Рюрика не було нічого подібного. Ніколи новгородці не просили великих князів Києва та Володимира, щоб ті ухвалювали щодо них свої судові рішення. Тільки Іван зміг довести Новгород до такого ступеня приниження».

Сім років витратив Іван, щоби розклати республіку за допомогою своєї судової влади. А коли він переконався, що сили Новгорода вичерпалися, то вирішив, що настав час показати себе. Щоб скинути маску стриманості, йому потрібно було, щоб Новгород сам порушив мир. Так

само, як раніше він прикидався спокійним та терплячим, тепер дав волю гніву. Підкупивши посла республіки, щоб той на публічній аудієнції став величати його правителем, Іван одразу почав вимагати всіх прав тирана – тобто самознищення республіки. Як він і передбачив, новгородський люд відповів на цю незаконну вимогу повстанням, вбивствами знаті і постановив віддати Новгород під владу Литви. Тоді цей московський однодумець Макиавеллі, ставши в позу ображеної чесноти, почав нарікати: «Це новгородці самі просили, щоб я став їхнім правителем, а коли я, поступившись перед їхніми бажаннями, нарешті, прийняв на себе цей титул, вони зреклися мене і зухвало назвали брехуном перед лицем усієї Русі. Вони насмілилися пролити кров своїх співвітчизників, які залишилися вірними мені, і зрадити Бога і святу руську землю, погодившись прийняти чужу релігію і чужоземну владу».

Так само, як після першого нападу на Новгород, Іван відкрито вступив у союз з плебеями проти патрициїв, тепер він вступив у таємну змову з патриціями проти плебеїв. Він повів об'єднані сили Московії та її васалів проти республіки. Після її відмови підкоритися він пригрозив, що закличе на поміч татар – може, це налякає новгородців. Упродовж цілого місяця він усе тісніше та тісніше стягував навколо Новгорода кільце вогню та спустошення, весь час тримаючи меч напоготові і чекаючи, поки республіка, яку роздирали чвари, пройде через усі стадії дикого відчаю, занепаду духом і покірною безсилля. Новгород був поневолений. Такої самої долі зазнали і інші руські республіки. Цікаво зауважити те, як Іван використав сам

АНЕКСІЯ БІЛГОРОДЩИНИ

На Всеукраїнському національному конгресі встановлено, що «Україною ми називаємо край, заселений поспіль нашим українським народом». Незабаром це визначення було практично втілене – спочатку як офіційні претензії-пропозиції української сторони на перемовинах із Тимчасовим урядом (травень-липень 1917 р.), а потім – і як складова частина III Універсалу Української Центральної Ради (20 листопада 1917 р.). Визначену Центральною Радою територію України вважав своєю і більшовицький уряд. Але 11 лютого 1919-го харківські «Известия» оприлюднили постанову Раднаркому УСРР, за якою «до встановлення кордонів поміж Україною та РСФРР» Білгородський, Грайворонський та низка інших до того часу українських повітів визнавалися належними Росії. Ці території до складу України більше не повернулися.

НА ЗАДНЬОМУ ПЛАНІ КАРТА УКРАЇНИ, 1919 РІК.

час перемоги, щоб викувати зброю проти тих, хто цю перемогу здобув. Приєднавши володіння новгородського духівництва до своїх земель, він забезпечив себе засобами для відкупу від бояр, щоб надалі нацькувати їх на князів, і для обдарування нащадків бояр, щоб згодом використовувати їх проти бояр. Варто зауважити, яких виняткових зусиль завжди докладає Московія так само, як тепер докладає сучасна Росія, щоб знищити держави з народовладдям. Новгород та його колонії були першими, далі була козацька республіка, а наприкінці Польща. Щоб зрозуміти, чому Росія ліквідувала Польщу, потрібно зрозуміти, чому саме вона розправилася з незалежним Новгородом, розправа з яким тривала від 1478 до 1528 року.

Здавалося, що Іван порвав кайдани, в які монголи закували Московію, лише для того, щоб ними пов'язати руські республіки. Здавалося, що він поневолив ці республіки тільки для того, щоб підкорити руських князів. Упродовж двадцяти трьох років він визнавав їхню незалежність, терпів їхню зухвалість та змовчував їхні образи. Тепер же, з поваленням Золотої Орди і з падінням республік, він став настільки сильним, а князі, з іншого боку, настільки слабкими через вплив, який московський князь мав на їхніх бояр, що єдиного прояву сили з боку Івана було достатньо, щоб покласти край непокорі. Проте він не одразу відмовився від свого звичного способу діяти тихою сапою. Він вирізнув князя Твері, наймогутнішого з руських феодалів, і зробив його першим об'єктом своїх дій. Він почав з того, що змусив його до наступальних дій і відтак вступити в союз з Литвою, після чого оголосив його зрад-

ником, далі залякав його настільки, що той погодився на подальші поступки, які позбавили його можливості захищатися. Потім Іван зіграв на тому хибному становищі, в яке ці поступки поставили князя по відношенню до своїх власних підданих, а потім йому залишилося тільки чекати, щоб ця система дала відповідні наслідки. Це скінчилося тим, що князь Твері відмовився від боротьби і втік до Литви. Твер приєдналася до Московії — Іван рушив уперед, з шаленим завзяттям виконуючи давній план. Інші князі сприйняли пониження до звичайних намісників майже без опору. Лишалися ще двоє братів Івана. Одного переконали зректись уділу, а іншого він заманив до двору, позбувшись його охорони лицемірними проявами братньої любові, і вбив.

Тепер ми впритул підійшли до останньої великої боротьби Івана — з Литвою. Почавшись із його вступом на престол, вона закінчилася лише за кілька років перед його смертю. Упродовж тридцяти років він вів цю боротьбу дипломатичними засобами, розпалюючи і поглиблюючи чвари між Литвою та Польщею, переманюючи невдоволених руських феодалів Литви і шкодячи своєму ворогові тим, що налаштував проти нього ворогів інших: Максиміліана Австрійського, Матвія Корвіна Угорського і, головним чином, Стефана — господаря Молдови, якого він прихилив до себе завдяки шлюбу, та врешті Менглі-Гірея, який виявився таким же сильним зряддям проти Литви, як і проти Золотої Орди. Та після смерті короля Казимира, коли зі вступом на престол слабкого Олександра литовський і польський престоли тимчасово роз'єдналися, а ці дві країни знекров-

УКРАЇНСЬКИХ ВОЯКІВ ЗУСТРІЧАЛИ ІЗ ЗАХОПЛЕННЯМ

Наприкінці січня 1918 р. московські більшовики захопили Крим і влаштували там масовий терор та погроми кримськотатарських селищ. 18 квітня цього ж року вояки Кримської групи армії УНР взяли Мелітополь і 21 квітня вийшли до Сиваша. 22 квітня мешканці селищ Демерджі, Кизил-Таш, Корбекли, Кучук-Узень і Шуми повстали проти радянської влади. До них приєдналися вершники кримськотатарських ескадронів, які від січня вели партизанську боротьбу в горах, і за два дні повстання поширилося на степовий Крим та узбережжя від Євпаторії до Судака. Цього ж дня частини Кримської групи з боєм захопили Джанкой. Уранці 24 квітня кінні гайдамаки Запорозького корпусу Армії УНР звільнили Сімферополь, і того ж дня козацькі підрозділи спільно з кримськотатарськими ескадронами визволили Бахчисарай. До кінця квітня весь півострів був звільнений від більшовиків. За свідченнями очевидця, ніде українських вояків не зустрічали із таким захопленням, як у Криму.

ПАМ'ЯТНИЙ ХРЕСТ ЖЕРТВАМ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ТЕРОРУ 1918-1920 РР. У ФЕОДОСІЇ.

лювались у взаємній боротьбі, коли польська знать, яка зазнала невдачі в спробах послабити владу короля, з одного боку, і придушити селян та міщан – з іншого, кинула Литву напризволяще, так що вона не могла захищатися від одночасних нападів Стефана Молдавського та Менглі-Гірея, коли, таким чином, слабкість Литви стала очевидною, Іван зрозумів, що саме час проявити силу, і тепер він зможе досягти мети. Та він обмежився тільки військовою демонстрацією сили – зібрав величезне військо. Як він і передбачав, тепер було досить лише вдати, що він прагне йти на Литву походом, щоб примусити її капітулювати. Він домігся визнання в договорі загарбаних, зроблених нишком за часів правління Казимира, і додав мороки Олександру, водночас нав'язавши йому союз і свою доньку. Союз він використав для того, щоб заборонити Олександрові захищатися від нападів, спровокованих самим тестем, а дочку – щоб розпалити релігійну війну між нетерпимим королем-католиком і його підданцями православного віросповідання, які зазнавали утисків. Скориставшись зі сум'яття, він нарешті ризикнув витягнути меч і захопив руські уділи, які перебували під владою Литви, аж до Києва та Смоленська.

Православна віра загалом виявилася одним із його найсильніших зрядь. Але кого мав обрати Іван з-поміж усіх людей, щоби заявити претензії на спадщину Візантії, щоби приховати тавро монгольського раба під мантиєю порфірородного, щоби пов'язати новопосталий московський престол зі славетною імперією Святого Володимира, щоби дати в своїй особі нового світського голову православної Церкви?

Папу Римського. При дворі Папи тоді жила остання візантійська принцеса. Іван виманив її у Папи, давши клятву зректися своєї віри – клятву, від якої він наказав себе звільнити своєму архієпископові.

Проста заміна імен і дат засвідчить, що між політикою Івана III та політикою сучасної Росії існує не подібність, а тотожність. Зі свого боку, Іван III лише вдосконалив традиційну політику Московії, заповідану Іваном I Калитою. Іван Калита, монгольський раб, досяг величі, використовуючи силу найбільшого ворога – татар, проти своїх менш небезпечних ворогів – руських князів. Він не міг використовувати силу татар інакше, ніж як під вигаданими приводами. Змушений приховувати від своїх господарів силу, якою він насправді володів, Іван повинен був водночас засліплювати своїх підданців владою, якої не мав. Щоби вирішити проблему, він мав системно використовувати весь набір хитрощів, вироблених в умовах найпринизливішого рабства, і застосовувати з упертою терплячістю раба. Відкрита сила могла лише інтригою увійти до системи хабарництва і прихованої узурпації. Він не міг напасти, не давши перед цим отрути. Своєї мети він навчився досягти двозначними діями. Зазіхати на чуже, використовуючи ворожі сили, послаблювати ці сили самим актом їхнього використання і, нарешті, знищити за допомогою засобів, створених ними самими, – така політика Івана Калити була зумовлена своєрідним характером як панівної, так і поневоленої раси. Його політика стала політикою Івана III. Така сама політика і Петра Великого, і сучасної Росії, хоч би як мінялися назва, місцеперебування і характер ворожої сили,

«СОБОР» — НЕКАНОНІЧНИЙ, ЛІКВІДАЦІЯ — НЕЗАКОННА

11 квітня 1945 р. підрозділи НКВС СРСР оточили резиденцію митрополита УГКЦ у Львові та заарештували главу Церкви Йосипа Сліпого і єпископів Микиту Будку та Миколу Чарнецького. Невдовзі були взяті під варту ще 500 священників, викладачів навчальних закладів та урядовців церкви. Упродовж 1945-1946 років за відмову перейти у православ'я заарештували близько 1600 священників і ченців УГКЦ. 7 єпископів згодом загинули у в'язницях і концентраційних таборах, а митрополит Йосип Сліпий провів в ув'язненні 18 років. 9 березня 1946 р. у соборі Святого Юра у Львові «об'єднавчий собор» УГКЦ проголосив скасування рішення Берестейського собору 1596 р. про церковну унію з Римом та оголосив про «возз'єднання» УГКЦ із Російською православною церквою. Спираючись на постанови «собору», радянська влада заборонила діяльність УГКЦ і ліквідувала всі 5 єпархій та 2672 парафії. 15 грудня 1952 р. Римський папа Пій XII у своїй енцикліці «Східні церкви» визнав Львівський «собор» неканонічним, а ліквідацію УГКЦ — незаконною.

ЙОСИП СЛІПИЙ В ДЕНЬ АРЕШТУ.

яку вона збирається використовувати. Петро Великий є справжнім творцем сучасної російської політики, а став ним, лише позбавивши давній московітський метод загарбання його місцевого характеру і відкинувши все, що випадково домішалося до нього, взявши лише його квінтесенцію, узагальнивши його мету та розширивши його масштаби: став прагнути необмеженої влади замість того, щоб усувати лише наявні її обмеження. Він перетворив Московію на сучасну Росію завдяки тому, що надав її системі широти, а не завдяки приєднанню до неї кількох чужих територій.

Підіб'ємо підсумки. Страшна й огидна школа монгольського рабства виховала й зростила Московію, яка набула сили лише завдяки тому, що стала віртуозом у вмінні навчати, як бути рабом. Навіть після свого звільнення Московія далі грала свою традиційну роль раба, що став паном. Зрештою Петро Великий поєднав політичне мистецтво монгольського раба з гордими прагненнями монгольського володаря, якому Чингізхан заповідав здійснити свій план завоювати увесь світ [224].

14. АЛЕКСАНДР ГВАНЬНИ «ОПИСАНИЕ МОСКОВИИ» 1578 Г. (ВИТЯГИ)

Преимущественно, ввозятся в Московію из Литвы, Руссии и Польши, а также купцами других стран следующие товары: сукно всякого сорта и цвета, шелк и шелковые одежды, затканые золотом или серебром, драгоценные камни, золотые нитки, жемчуг и всякого рода драгоценные металлы. Кроме того, перец, шафран, имбирь и прочее. Иногда они ввозят туда какие-нибудь дешевые в свое время товары, из которых впоследствии извлекают прибыль. Часто случается также, что все московиты нуждаются в какой-нибудь вещи, и тот купец, который первым ввозит ее, получает очень большую прибыль. Затем, когда многие купцы привозят большое количество одинаковых предметов, то они настолько дешеваются, что тот, кто продал свои вещи по высокой цене, их же скупает позже с большой выгодой и увозит обратно на родину. [...]

Монета во всей державе князя Московского четырех родов: московитская, новгородская, тверская и псковская. Московитская монета не круглая, а продолговатая,

БАТЬКІВЩИНА ХРЕСТА – ПРАУКРАЇНА

Про цю сенсаційну знахідку відомого українського археолога і першовідкривача Трипільської культури Вікентія Хвойки немає інформації у жодній енциклопедії. Натомість усі вони містять відомості, що графічний символ світового християнства з'явився більше двох тисяч років тому в найдавніших культурах народів Сходу, Середньої Азії, Єгипту, Африки тощо. Тільки – не України! Однак заперечити існування цього об'ємно-монументального хреста, знайденого в Подніпров'ї, нікому не вдасться. Як і той факт, що на сьогодні це найдавніший у світі виявлений вченими символ хреста, якому близько шести тисяч років. Це зображення належить етносу, який проживав саме в межах сучасної України, і ця територія, за дослідженнями відомого російського історика Д. Петухова, є прабатьківщиною багатьох індоєвропейських народів.

ЦЕ ЗОБРАЖЕННЯ ІСНУВАЛО БЛИЗЬКО ШЕСТИ ТИСЯЧ РОКІВ ТОМУ В ТРИПІЛЬЦІВ.

по формі схожа на овал і на місцевому мові називається денгой. Чеканиться вона двома: в першому випадку з однієї сторони зображення нагого чоловіка, сідячого на коні і поразяючого коп'ям дракона, а з другої – вибито ім'я великого князя; во другому випадку вибитими буквами позначається ім'я великого князя і титул. Шістьдесят золотих монет стоять один дукат або золотою угарик. [...]

Но так як тут часто згадується знаменита річка Борисфен, я додалю декілька слів об її джерелах. Річка Борисфен бере початок поблизу якого-то селища, званого Дніперськом, тому і називається московськими жителями і іншими рускими Дніпр або Дніпер. Тік же своє Борисфен направляє так: спочатку він з півдня омиває Вязьму, звідси повертає на схід і тече мимо Дорогобужа, Смоленська, Орші, Дубровни і Могилева.

Устремляясь звідси на південь, він протікає мимо Києва, древньої столиці Росії, Черкасс і, нарешті, через Дике Поле; підходить в сорок миль від Черкасс до Очакова, фортеці і міста перекопських татар, і звідси впадає в Понт Евксинський; устя його настільки обширно, що нагадує по формі море, якщо подивитися здалеку.

Но мені здається нелепо вважати, що згадана річка Дніпр називається латинськими відповідним іменем Борисфен: бо він від своїх джерел, званого Дніперськом, всюди московитами, рускими, литовцями, поляками і всіма іншими савроматами називається Дніпром. Також слово «Дніпр» дуже відрізняється по своєму звучанню від «Борисфен», і мені здається, що Борисфеном в

древності назвали річку Березину (яка, омиваючи фортецю Борисов і багато інших, впадає в вищезгаданий Дніпр). Бо на це вказує звучання слова і саме збіг букв. [...]

Все московити або рускі задовольняться більшості рабським, ніж вільним, видаються блюстителем якого вони вважають власного государя. Бо всі вони без різниці, до якого б сословію ні належали, знаходяться в найважчій залежності (при цьому особиста гідність ні в що не ставиться), про що буде сказано нижче, при описанні діянь нинішнього государя.

Дворяне, бояре, воєначальники, духовенство і чиновники – всі вважають себе холопами, то є презреними і найнижчими слугами великого князя, і визнають, що всі їх рухоме і нерухоме майно, яким вони особисто володіють, належить не їм, а великому князю.

Горожане і купці обременені нестерпно важкими податями і вигаданими вимогами, перерахувати які тут було б довго. Якщо великий князь дізнається від доносчиків (якими повсюду князьський двір), що хтось з купців побогаче золотом або сріблом, то наказує йому явитися до себе і, використовуючи хибний донос, заявляє, що, мабуть, дізналися ми про твоє зломусливство, тому ти будеш покарано як людина злого наміру; якщо ж оклеветаний клястися, що він оклеветаний безвинно, то великий князь звичайно відповідає: про те пусть свідчать, які тебе обвинили, я ж нічого не знаю. І ось його тут же ловлять по наказу государя і до тих пор

УКРАЇНІЗАЦІЯ... «ПЕТЛЮРІВСЬКА»

Сталін використав українізацію для здобуття підтримки української партноменклатури у боротьбі за владу у Кремлі. У грудні 1932 р. Раднарком СРСР і ЦК ВКП(б) назвали українізацію «петлюрівською». 18-22 листопада пленум ЦК КП(б)У визнав український націоналізм основною загрозою та ухвалив рішення про офіційне припинення українізації. А 1934 р. були закриті всі українські школи за межами УСРР. У середині 1930-х розпочалася прискорена русифікація населення неросійських республік. 21 квітня 1938 р. Раднарком УСРР і ЦК КП(б)У ухвалили постанову про обов'язкове вивчення російської мови в усіх школах України.

истязают, пока он не отсчитает князю назначенную сумму, серебряной монетой.

Обычно рабов все имеют купленных или плененных и часто отпускают их на волю перед смертью. Те, однако, привыкнув к долговременному рабству, вновь продают себя в рабство за деньги другим хозяевам.

Свободные и рабы, которые служат своим хозяевам за деньги, не могут уйти от них, когда захотят: ведь если кто-нибудь уйдет без согласия хозяина, другой его не примет в услужение, если не будет рекомендации прежнего хозяина или друзей, ручающихся за его верность. Отец также имеет право четырехкратной продажи сына, так что если сын продан один раз и каким-нибудь образом освобожден или отпущен, то отец может продать его снова и снова, по своему отцовскому праву. После четвертой продажи всякие права на сына он теряет. Слуги большей частью обижаются на своих хозяев, если те их не наказывают как следует, ибо полагают, что не нравятся хозяевам, и считают признаком недовольства отсутствие побоев и брани.

Подобно тому, как мужчины находятся в тяжелейшей зависимости от великого государя, так и жены у мужей пребывают в весьма жалком положении: ведь никто не поверит, что жена честна и целомудренна, если она не живет взаперти, совершенно не выходя из дому. Жены сидят дома, ткут и прядут, не имея никаких прав и никакого влияния в хозяйстве; все же домашние работы выполняют рабы. Если мужья жен не бьют, то жены обижаются и говорят, что мужья их ненавидят, а побои считают признаком любви. В церкви их отпускают редко, на дружеские беседы еще реже, а на

пирушки только таких, которые вне всякого подозрения, то есть уже рожавших.

Однако, летом, в некоторые праздничные дни им позволяют немного повеселиться: все вместе, с дочерьми, они прогуливаются по зеленым лужайкам и там, усевшись по обоим концам какой-нибудь доски, поочередно раскачиваются вверх и вниз, или, чаще, вешают канат между двух столбов и, сидя на нем, носятся туда и сюда. Потом под некоторые известные песни похлопывая руками, притопывая ногами и покачивая головой, они веселятся, или, взявшись за руки и распевая подобным же образом песни, они водят хороводы. Обычай этот соблюдается у всех русских, преимущественно, близко ко времени праздника апостолов Петра и Павла в течение нескольких недель.

Ежегодно по определенным дням соблюдается у всех русских и московитов такой обычай: юноши и многие женатые мужчины выходят из городов и деревень на широкое и красивое поле. Вокруг собирается масса людей, а они по данному сигналу, со свистом и криками, как то у них в обычае, сходятся врукопашную, безо всякого оружия, и устраивают сражение. Они со страшной силой колотят друг друга кулаками и ногами, попадая в лицо, грудь, живот и пах. Часто их выносят оттуда полуживыми, а нередко даже и мертвыми. Такого рода сражения устраиваются, говорят, для того, чтобы юноши привыкли терпеть розги и всевозможные побои.

Иные также называют государя Московии белым Цезарем (Caesar), в особенности его подданные, то есть царем или императором белой России. Ведь как было сказано выше, Россия, подчиненная мос-

ХОЛОДНОЯРСЬКА РЕСПУБЛІКА

Влітку 1919 року на теренах Холодного Яру на Черкащині виникла Холодноярська республіка, до складу якої входили понад 25 навколишніх сіл, а також деякі села на обох берегах Дніпра та Тясмина. Столицею республіки було село Мельники, а штаб полку розміщувався у Мотрониному монастирі. Головним отаманом був Василь Чучупак, якому підпорядковувалися 10 отаманів. Прапор республіки був жовто-блакитним, мова — українська, а її військо налічувало близько 15 тисяч осіб. На територію республіки не допускалися частини Червоної та Білої армій, натомість у лютому 1920 року там пройшла у першому Зимовому поході Армія Української Народної Республіки, а у березні — Степова дивізія УНР. Зв'язки із Холодним Яром підтримували повстанські загони з околиць Умані, Звенигородки та Єлисаветграда.

ПАМ'ЯТНИК ГЕРОЯМ ХОЛОДНОЯРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.

ковському князю, називається белой, а та, котрою править король польський (хотя он владее и частью белой), називається черной Руссией. Я полагаю, что государь московский потому называется белым царем, что жители всех областей, подчиненных его власти, большей частью носят белые одежды и шапки.

Нынешний государь Московии Иоанн Васильевич властью, которой он обладает над своими подданными, далеко превосходит монархов всего мира, так как авторитету своему (или, точнее, тирании) подчинил как людей духовных, так и светских всех сословий; свободно и по своему произволу распоряжается жизнью и имуществом всех (без всякого их сопротивления). И ни один из советников не имеет перед ним такого авторитета, чтобы осмелился не согласиться с ним или воспротивиться в чем-нибудь, хотя бы и в явной несправедливости.

В конце концов, все, как вельможи, так и чиновники, как люди светского сословия, так и духовного, официально признают, что воля государева есть воля Божья и, что бы государь ни совершил, хотя бы и ошибочное, он совершил по воле Божьей. Поэтому они даже верят, что он — ключник и постельничий Бога и исполнитель его воли. Почему и сам государь, если когда-нибудь к нему доходят просьбы советников о чем-нибудь полезном, обычно отвечает: «Сделаю, если Богу будет угодно или Бог повелит». Также если о чем-нибудь неизвестном или сомнительном спросить московитов, то все они обычно отвечают: «Про то ведает Бог или великий князь», или: «Так угодно Богу и великому государю».

Но так как весь народ, подчиненный московскому князю, предпочитает подвластное положение свободе, то неизвестно, не требует ли он такого тирана, соответствующего его нравам, который смог бы укротить их необузданность. Ведь большей частью в этих областях наблюдается, что рабы питают благодарность к господам, а жены к мужьям, если чаще от них терпят побои, так как считают это проявлением любви. Напротив того, если на них не обращают внимания, то они вымаливают какой-нибудь знак любви, к ним обращенный. И не только слуги, но и многие знатные, видные люди и чиновники часто избиваются палками и публично, и приватно, по приказанию великого князя, и совершенно не считают это позором. Они даже хвастаются, что государь этим самым выказывает им знак любви, а будучи наказаны, благодарят государя, говоря: «Буди здрав и невредим, господин, царь и князь великий, за то, что ты раба и селянина своего удостоил побоями поучить».

Как он расправился со своим канцлером

В том же, упомянутом выше, году, расправившись со столь знатным мужем и со всей его семьей, он жестоко расправился со своим канцлером по имени Казарин Дубровский. Его оклеветали, будто он, щедро подкупленный знатью и боярами, не отдал распоряжения везти военные орудия на телегах и лошадях, как было в обычае, так что это стало обязанностью возчиков великого князя. Великий князь поручил своим приспешникам произвести налет на дом упомянутого канцлера и самого его рассечь на куски (хотя преступление и не было доказано), что и было выполнено в

ПОВСТАННЯ ХОЛОДНОЯРЦІВ У ЛУК'ЯНІВСЬКІЙ В'ЯЗНИЦІ

У квітні 1920 року Червона Армія вдерлася на територію Холодноярської республіки, але бої повстанці вели ще більше року. Влітку 1921 року радянська влада оголосила амністію тим, хто добровільно складе зброю. У листопаді Червона Армія почала наступ на Холодний Яр, у перебігу якого членів родин повстанців і заможних селян направляли до трудових армій, а непрацевдатних переселяли до міст. Навесні 1922 року чекісти створили фальшиву «Чорноморську повстанську групу», під прикриттям якої 26 вересня заманили 42 отаманів Холодного Яру на «з'їзд» до Звенигородки і заарештували. Їх перевезли до Києва та утримували у Лук'янівській в'язниці. 2 лютого 1923 року більшість в'язнів були засуджені до страти, а 9 лютого вони підняли повстання, під час якого всі загинули.

ПАМ'ЯТНИК ХОЛОДНОЯРЦЯМ У С. ЦИБУЛЕВОМУ ЗНАМ'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ, ВСТАНОВЛЕНИЙ БІЙЦЯМИ ТРЕТЬОГО ПОЛКУ СПЕЦПРИЗНАЧЕННЯ ТА 17-ГО ОКРЕМОГО МОТОПІХОТНОГО БАТАЛЬЙОНУ ЗСУ.

мгновение ока. Княжеские приспешники неожиданно накинулись на сидевшего за столом с двумя сыновьями канцлера и беспощадно изрубили их топорами, а изрубив, бросили в колодец, бывший в его же дворе. Остался в живых третий сын этого канцлера, который в тот день, когда был убит его отец, был приглашен на какой-то пир. Услышав о зверском убийстве отца и братьев, он не осмелился вернуться домой, а почти целый год скитался в страхе. Когда же великому князю сообщили, что один сын канцлера Казарина остался в живых, он приказал искать его по всем областям и городам, пока не найдется. Когда его схватили и доставили в Московию, великий князь велел разорвать его на четыре части на четырех огромных колесах, придуманных для этой цели. Это орудие из четырех колес изобретено для пыток самим нынешним великим князем: к первому колесу привязывают одну руку, ко второму — другую, таким же образом — каждую ногу к остальным двум колесам. Каждое колесо поворачивают пятнадцать человек, и будь казимый хоть железный, хоть стальной, но шестьюдесятью человеками, беспощадно тянущими в разные стороны, он разрывается на части. Сам же князь обычно созерцает самолично эту казнь, и когда человека разрывает, он громко кричит, ликуя, на своем языке: «Гойда, гойда!», как будто бы он совершил нечто выдающееся. Вся толпа знати и простонародья, стоящая кругом, обычно вторит своему государю теми же словами и рукоплещет. Ведь если он заметит кого-нибудь в это время с угрюмым и печальным лицом или услышит, что кто-нибудь не достаточно рьяно повторяет за ним «гой-

да, гойда», он тотчас приказывает своим приспешникам схватить и изрубить такого человека, приговаривая: «И ты, изменник, мыслишь заодно с моим врагом? Почему ты ему сочувствуешь? Почему скорбишь о смерти его?» и т. д.

Остроты и шутки Великого князя за столом

Кто из бояр или дворян на пиру у великого князя шутит более грязно и безобразно, тот считается выдающимся, отличным и красноречивым придворным. Такими шутниками, в особенности, были при дворе его два родных брата князя Гвоздевы, которые всегда отпускали за столом непотребные остроты. Один, по имени Андрей, был маршалком или дворцовым управляющим, он умер, заразившись чумой. Второй же, младший, исполнял должность постельничего; как-то он безобразнейшим образом стал шутить с великим князем, так что тот, разгневанный непотребными словами, приказал ему уйти из-за стола. Но тут, когда он уходил, принесли из кухни горячую, почти кипящую похлебку; государь подозвал упомянутого постельничего и приказал склониться перед собой; он склонился, и государь вылил ему за шиворот эту горячую похлебку. Почти сожженный, тот начал кричать от мучительной боли, приговаривая: «Смилуйся, смилуйся, досточтимый император!». Когда он хотел после этого уйти, великий князь схватил его и безжалостно вонзил ему в шею столовый нож; он тотчас упал на землю от этой раны, и его вытащили в другую залу. Сжалившись над ним после этого, великий князь велел немедленно пригласить итальянца-медика; когда тот

ЗРОДИЛИСЯ ВЕЛИКОЇ ГОДИНИ

Представники Української військової організації, Групи Української Національної Молоді, Ліги Українських Націоналістів і Союзу Української Націоналістичної Молоді зібралися 28 січня — 3 лютого 1929 р. у Відні на установчий конгрес зі створення Організації Українських Націоналістів. Конгрес обрав Провід із 9 осіб на чолі з полковником Євгеном Ковнальцем. Метою діяльності ОУН було відновлення суверенної, самостійної, соборної, незалежної Української держави. Ця мета мала бути досягнута в результаті національної революції, викликати яку мав тиск на польську владу. Члени ОУН визнавали її Статут, «Декалог» Степана Ленкавського та «Прикмети характеру українського націоналіста» Дмитра Мирона. Гімном ОУН була пісня «Зродились ми великої години» на слова Олесь Бабія.

пришел, великий князь сказал ему, поднявшись: «Любезный доктор Арнольф (таково было его имя)! Ступай и помоги чем-нибудь моему постельничему, которого я ударил в шутку». Доктор, выйдя, застал его уже бездыханным и, вернувшись, сказал: «Царь и великий князь! Ты будь здоров, а тот перешел от жизни к смерти. Бог и ты, великий господин, в силах лишить его жизни, но я воскресить его не могу». На это великий князь, махнув рукой, сказал: «Ну и пес с ним, коли он жить не захотел!»

Что случилось с епископом Новгородским

Когда государь Московии столь жестоко расправился с Новгородом Великим, его пригласил откушать архиепископ этого города (по-русски его называют владыкой). В час, назначенный для трапезы, он весьма бесцеремонно пришел, окруженный отрядом вооруженных приспешников. Во время трапезы он приказал совершенно разграбить храм св. Софии, в котором была масса золота и серебра (в него почти все граждане сносили свои богатства как в наиболее безопасное место). Затем, когда трапеза была закончена, он содрал с архиепископа (который пригласил его откушать) все украшения и епископское облачение, говоря: «Менее всего надлежит тебе быть архиепископом, но, скорее, флейтистом или волынщиком, а также вожаком медведей, обученных пляскам. Для этого лучше тебе взять жену, которую я тебе выбрал». Прочим же священникам и настоятелям монастырей, которые принимали участие в трапезе, он сказал: «Вас всех я приглашаю на свадебное торжество нашего архиепископа, но нужно, чтобы вы внесли не-

обходимую сумму денег для подготовки к этому пиру». Все священники и настоятели были вынуждены отсчитать великому князю предписанную сумму, чтобы не быть совершенно ограбленным до мельчайшей монетки; под страхом пыток они отдали по настоянию государя все серебро, кто сколько имел. И вот, когда он выколотил из них и вымучил угрозами и пытками эти взносы, он велел привести жеребую белую кобылу и, указывая на нее архиепископу пальцем, сказал: «Ну, вот тебе жена, садись на нее и отправляйся в Московию, а там зачислйся в труппу флейтистов и гитаристов, которые водят пляшущих медведей». Этот несчастный нехотя был вынужден взгромоздиться на брюхатую кобылу, одетый в рваные лохмотья, а когда он сел верхом, то, по приказанию государя, ему связали ноги под брюхом лошади; затем сам великий князь сунул этому архиепископу инструменты, вероятно, лиру, флейту, дудку и гитару, говоря: «Ну, вот, у тебя есть инструменты твоего искусства, ведь тебе больше улыбается должность гитариста, чем архиепископа. Итак, упражняйся на этих музыкальных инструментах и отправляйся в труппу гитаристов в Московию». И тот был вынужден, сидя на кобыле со связанными под ее брюхом ногами, ехать по всему городу и дуть в волынку и пытаться наиграть песню на пронзительно свистящих дудках (никогда раньше не учившись подобной музыке). Таким вот образом упомянутому архиепископу Новгородскому, лишенному сана, ограбленному, потерявшему все свое добро, было нанесено несказанное бесчестие и позор.

ПІД ЛЕГЕНДОЮ СВЯЩЕНИКА

У книзі М. Долгополова «Легендарные разведчики» описується випадок направлення співробітника НКВС-МДБ в Російську православну церкву. Влітку 1941 р. в оперативній грі до єпископа Василя (Ратмирова) приставили сержанта НКВС Івана Михеєва, який отримав псевдо «Михась». Єпископ за короткий строк навчив його молитов та азів богослужіння. Після чого, перед приходом німців, їх переправили в Калінін. В окупації вони відкривали церкви і славили Гітлера, а ще виявляли колабораціоністів, які співпрацювали з німцями. Потім священник-НКВСник гасував іншими окупованими територіями. Під іменем ієромонаха Ювеналія Михеєв став секретарем Ратмирова, призначеного архієпископом Мінським і Білоруським.

Какой взаимной любовью одаряют обычно друг друга москвиты

Москвиты до того грубый и вероломный народ, что никакой искренности в их взаимоотношениях нет, и никогда они не чувствуют к друг другу настоящего естественного расположения, но не боятся бесстыдно и дерзко обвинить один другого в каком-нибудь преступлении, нимало не смущаясь, открыто или тайно. Явно или коварно они попеременно готовят гибель друг другу и то и дело осыпают, друг друга взаимными оскорблениями. Семейные отношения у них таковы, что отец насмехается над сыном, сын клеветает на отца, брат вероломно доносит на брата; между ними нет никакого доверия, никакого уважения к кровному родству. Даже перед лицом великого князя они бранятся и оскорбляют друг друга. Так однажды случилось при дворе, что в 1570 году два родных брата из знати дали прекрасный пример этого: одного из них звали Никитой Оболенским; он, одержимый злым духом, изменил свое отцовское имя рода и племени. Когда услышал это сам князь, он измыслил другое имя, именно Поврозовский, что означает висельник или колодник и человек, достойный петли. Другой же брат, забывший о своей знатности и сохранивший родовое имя, когда разговаривал с братом, начал называть его родовым именем Оболенский; а тот, взбесившись и разобидевшись на брата, является к великому князю и доносит на брата: «Светлейший государь! Прошу от тебя управы на брата, который запятнал меня бесславным именем: меня зовут Поврозовский, а он презрительно назвал меня Оболенским. Поэтому смиренно прошу тебя, чтобы он получил

заслуженную кару, ибо я считаю, что он нанес мне тяжелую обиду». Тут великий князь призывает советников, как будто бы предстоит совещание по делу великой важности, и говорит: «Необходимо, чтобы сей спор и великую распрю, возникшую между этими двумя братьями, вы рассудили по всей строгости закона с полным беспристрастием». Итак, тот брат, который столь постыдно отверг свою знатность, пришел к своим советникам, чтобы изложить все дело и потребовать вынесения приговора против брата. И когда пришел другой брат, который заслуженно заботился о своей знатности, тот, вероломный, задумал его погубить и выпускает на него медведя, который начинает разрывать его когтями и жестоко терзает. Бесчеловечный тот брат, видя, что свирепый зверь устает, мечом ударяет другого брата по ноге; тотчас хлынула кровь, которой тот обмазал пасть медведю. Как только зверь, облизнувшись, снова почувал вкус человеческой крови, то с новой яростью вцепился в этого несчастного знатного и ужасно его обезобразил. Тут нечестивый брат решил, что он уже получил удовлетворение за обиду, и захотел оттащить зверя и не позволять больше свирепствовать и терзать брата. Но медведь так разъярился, что ни брат, ни многие другие долго не могли вырвать человека из пасти зверя, но наконец несчастный был избавлен от этой пытки.

Нечто подобное этому случилось, когда великий князь опустошал Новгород и губил все, как выше было сказано, огнем и мечом. Тогда приведено было несколько пленных в город Московию, и между ними был некто с женой и детьми. Его какой-то боярин рекомендовал одному царскому придво-

ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Удосвіта 30 червня 1941 р. до Львова ввійшли частини Вермахту, Дружини українських націоналістів і Львівська похідна група ОУН(б) на чолі із 29-літнім Ярославом Стецьком. О 20.00 бандерівці запросили до будинку Товариства «Просвіта» на площі Ринок близько 100 українських інтелектуалів, політиків і вояків. Зібрання оголосило себе «Національними зборами» та затвердило підготовлений Ярославом Стецьком Акт відновлення Української Держави. Це ж повідомлення передала в ефір Львівська радіостанція, а на башті Князівської гори був піднятий український прапор. 6 липня гестапо заарештувало у Кракові Степана Бандеру, 12 липня у Львові — Стецька, Ребета, Дмитра Яцїва та Романа Ільницького, а у Берліні — Володимира Стахова. Нацисти вимагали від них відкликати Акт відновлення Української Держави, а коли вони відмовилися, відправили їх до концтабору Заксенгаузен.

рному, своєму другу. Когда этот пленный уже долго находился у этого придворного, то однажды начал очень сильно жаловаться на ту неслыханную тиранию, с которой великий князь уничтожал новгородцев, и на обиды, которым подвергался он сам и вся знать, и на то, что иго этого тирана непереносимо: «Бог, который один только справедлив, несомненно в свое время воздаст отмщение за эту кровь невинных, пролитую столь бесчеловечно и жестоко, и самому князю и всему его потомству: обрушит на него наказания соответственно его деяниям». Спустя несколько дней, поразмыслив, он решил, что слишком необдуманно высказался, и что этот боярин, у которого он находится в плену, донесет обо всем государю. Итак, он стал коварно размышлять, что нет ничего лучше, как поскорее перенести это преступление на своего содержателя. Пишет он просительное письмо государю, в котором указывает, что его придворный высказал такие слова в поношение великому князю. Письмо это он попросил передать придворного, который совершенно не знал, что там было написано. Великий князь, прочитав этот донос, тотчас приказывает доставить к себе знатного новгородца, который был в плену у этого придворного. Тот, приведенный к государю, человек бесстыдный, тотчас бессовестно перекладывает преступление, в котором был повинен, на самого придворного, заявляет, что у него есть дело, и сообщает: «Светлейший господин и великий князь, ты истязал нас, верных подданных и слуг, приказывал убивать неслыханными способами и рассекать на части; отнимаешь у нас наше достояние и имущество, называешь нас предателями,

врагами и клятвопреступниками; нас обвиняют во всяких ужасах, нам ставится на вид то, что мы незаслуженно терпим и в чем мы не повинны. Но если бы ты знал, какую ненависть, более, чем ватиниеву, питают к тебе домашние, каково вероломство тех, на которых ты более всего полагаешься и которых ежедневно осыпал величайшими благодеяниями. Ты, конечно, прекрасно принял бы тех, из числа которых и этот придворный, содержащий меня под арестом. Ведь вчера вечером, в моем присутствии, он громогласно и хвастливо произносил следующие слова: «О если бы господь поскорее покарал за невинных этого жестокого тирана великого князя! Ведь он подвергает своих жестоким пыткам, закалывает и убивает невинных, забирает себе их добро и богатства, вопреки всякой справедливости. За эти дела и беззакония Бог вскоре его покарает, государя и тирана этого сотрет и низвергнет вместе со всей его семьей и не допустит, чтобы царствовал его наследник». Тут великий князь впал в гнев и так сказал этому несчастному придворному, неправо обвиненному своим пленником: «О вероломный, слышишь ли ты, что он говорит против тебя?» И не дав ему возможности ответить и опровергнуть ложное обвинение, стали его всячески пытать на допросах. Но так как он ни в чем не признавался и говорил, что обвинение выдуманно, князь приказал рассечь этого человека и потом бросить в реку. Так этот знатный, характера, однако, низкого и прямо-таки скотского, ложно донес государю на невинного, лживым языком своим довел до смерти непорочного, а сам ценой гибели другого добился для себя жизни и свободы [192].

ВИСЕЛЕННЮ ПІДЛЯГАЛИ НАВІТЬ КОМУНІСТИ

9 вересня 1944 р. уряди Польщі та СРСР уклали угоду про обмін населенням прикордонних районів. Впродовж двох наступних років з Польщі до України силоміць переселили понад 482 тисячі осіб. Депортації перешкоджала Українська Повстанська Армія. Аби позбавити її підтримки населення, польська влада вирішила виселити всіх українців Лемківщини, Посяння, Підляшшя та Холмщини до Вроцлавського, Гданського, Ольштинського, Познанського та Щецинського воєводств, які були створені на землях, що до 1945 р. належали Німеччині. Акція «Вісла» розпочалася вранці 28 квітня 1947 року. До початку серпня 140 575 осіб були депортовані, 655 — убиті, 1466 — заарештовані та 3800 — ув'язнені в колишній філії Освенціма. Виселенню підлягали навіть комуністи, колишні червоні партизани, співробітники Служби державної безпеки, які воювали проти УПА.

ОПЕРАЦІЯ «ВІСЛА».

15. АДАМ ОЛЕАРИЙ «ОПИСАНИЕ ПУТЕШЕСТВИЯ В МОСКОВИЮ И ЧЕРЕЗ МОСКОВИЮ В ПЕРСИЮ И ОБРАТНО» 1647 Г. (ВИТЯГИ)

О Русском государстве, его провинциях, реках и городах

Россия, или, как некоторые говорят, Белая Русь (именуемая по главному и столичному городу Москве, лежащему в середине страны, обыкновенно Московией), является одною из самых крайних частей Европы, граничит с Азиею и имеет весьма большое протяжение: она простирается по длине на 30°, или 450 немецких миль, по ширине на 16°, или 40 миль. Если обратить внимание на то, что теперь находится под властью царя, или московского великого князя, то оказывается, что границы России на север, или полночь, заходят за Полярный круг и примыкают к

Ледовитому океану, на восток, или утро, доходят до большой реки Обь, протекающей через Ногайскую Татарию; на юге, или к полудню, примыкают к крымским, или перекопским, татарам, а на западе, или к вечеру, соседями России являются Литва, Польша, Лифляндия и Швеция.

Русская земля делится на разные княжества и провинции, большею частью вошедшие в содержание титула великого князя. [...] Первым и важнейшим из них было раньше княжество Володимерское, или Владимирское, как теперь они его называют, расположенное между обеими реками Волгою и Окою. В нем еще имеется старинный город и кремль того же названия. Он построен великим князем Володимером в 928 г. [1096?] по Р. Х. и при нем и при следующих великих князьях был царскою столицею, пока великий князь [Иван] Данилов[ич] не вывел оттуда престол и перенес его в Москву.

Другие княжества раньше имели своих князей и государей, которые ими управляли, но теперь всё они — в большинстве случаев усилиями тирана Ивана Васильевича — путем войн подчинены царскому московитскому скипетру.

В России находится много больших и по-своему великолепных городов, среди которых знатнейшие — Москва, Великий Новгород, Нижний Новгород, Псков, Смоленск (впрочем, этот последний город сначала принадлежал не русским, но литовцам и королю польскому, как о том можно прочесть в «Московской хронике» Петрея 11; однако в 1514 году московиты заняли его, в 1611 году он снова был завоеван Сигизмундом, королем польским, в 1632 году его вновь осаждал великий

ВЧИНИЛИ ЗБРОЙНИЙ ОПІР АГРЕСІЇ

У ніч на 14 березня 1939 року 40-тисячна угорська армія вторглася на Закарпаття з півдня, а польське військо — з півночі. Удень консул Німеччини порадив прем'єр-міністру автономії Августину Волошину не чинити опору. Уранці 15 березня угорські частини з боями вийшли на околиці Хуста, який обороняли вояки Карпатської Січі та добровольці-семінаристи. О 17.00 всі 32 депутати Союму одногосно проголосували за державну незалежність Карпатської України, потім ухвалили Конституційний Закон, затвердили державний статус української мови, синьо-жовтий прапор, герб і гімн «Ще не вмерла України...», сформували уряд та обрали Августина Волошина президентом. Пізно ввечері 16 березня угорське військо захопило Хуст. Карпатська Україна стала першою державою Європи, яка вдалася до опору агресії.

князь Михаил Федорович, которому, однако, пришлось с большими потерями и бесславно снять осаду; теперь же, в минувшем 1654 году, город, по соглашению, опять достался великому князю), Архангельск (большой приморский и торговый город), Тверь, Торжок, Рязань, Тула, Калуга, Ростов, Переяславль, Ярославль, Углич, Вологда, Владимир, Старая Русса. От последнего города, как некоторые думают, Россия получила свое название. Перечисленные мною — знатнейшие города в России, но и помимо их Россия имеет очень много небольших городов, много местечек и бесчисленное количество деревень.

Что касается Москвы, столицы и главного города всего великого княжества, то она вполне того стоит, чтобы подробнее на ней остановиться.

Она получила название от реки Москвы, которая протекает через южную часть города и омывает Красную стену. [...] Город этот лежит посередине и как бы в лоне страны, и москвиты считают, что он отстоит отовсюду от границ на 120 миль; однако мили не везде одинаковы. Величину города в окружности надо считать в три немецкие мили, но раньше, как говорят, он был вдвое больше. Матвей из Мехова 12 пишет, что Москва в его время была вдвое больше Флоренции в Тоскане или вдвое больше Праги в Чехии. Она совершенно вплоть до Кремля — погорела в 1571 году при большом набеге крымских, или перекопских, татар; то же самое произошло с нею вторично в 1611 году, когда ее сожгли поляки. [...] Говорят, еще теперь насчитывается до сорока тысяч пожарищ.

Жилые строения в городе (за исключением домов бояр и некоторых богатейших купцов и немцев, имеющих на дворах своих каменные дворцы) построены из дерева или из скрещенных и насаженных друг на друга сосновых и еловых балок. [...] Крыши крыты тесом, поверх которого кладут бересту, а иногда — дерн. Поэтому-то часто и происходят сильные пожары: не проходит месяца или даже недели, чтобы несколько домов, а временами, если ветер силен, целые переулки не уничтожались огнем. Мы в свое время по ночам иногда видели, как в 3-4 местах зараз поднималось пламя. Незадолго до нашего прибытия погорела третья часть города, и, говорят, четыре года тому назад было опять то же самое. При подобном несчастье стрельцы и особые стражники должны оказывать огню противодействие. Водой здесь никогда не тушат, а зато немедленно ломают ближайшие к пожару дома, чтобы огонь потерял свою силу и погас. Для этой надобности каждый солдат и стражник ночью должен иметь при себе топор.

Чтобы предохранить каменные дворцы и подвалы от стремительного пламени во время пожаров, в них устраивают весьма маленькие оконные отверстия, которые запираются ставнями из листового железа.

Те, чьи дома погибли от пожара, легко могут обзавестись новыми домами: за Белой стеной на особом рынке стоит много домов, частью сложенных, частью разобранных. Их можно купить и задешево доставить на место и сложить.

Улицы широки, но осенью и в дождливую погоду очень грязны и вязки. Поэтому большинство улиц застлано круглыми

СТАЛІНСЬКИЙ «ТОМОС» РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

РПЦ утворена в ніч з 3 на 4 вересня 1943 року. Тоді в Кремлі зібралися Йосип Сталін, міністр закордонних справ СРСР В'ячеслав Молотов, комісар держбезпеки СРСР Георгій Карпов, місцєблюститель патріаршого престолу Сергій (Старгородський), митрополит Ленінградський Алексій (Симанський) та митрополит Київський і Галицький Миколай (Ярушевич) і вирішили утворити нову структуру – Російську Православну Церкву. У Богоявленському соборі відбулося урочисте богослужіння, на якому оголосили про намічений на 8 вересня Архієрейський Собор. Делегатів на нього відбирали комісари держбезпеки СРСР – Георгій Карпов і Петро Федотов.

Приём тов. И. В. Сталиным Митрополита Сергия, Митрополита Алексия и Митрополита Николая

4 сентября у Председателя Совета Народных Комиссаров СССР тов. И. В. Сталина состоялся приём, во время которого имела место беседа с Патриаршим Местоблюстителем Митрополитом Сергием, Ленинградским Митрополитом Алексием и Экзархом Украины Киевским и Галицким Митрополитом Николаем.

Во время беседы Митрополит Сергий довёл до сведения Председателя Совнаркма, что в руководящих кругах православной церкви имеется намерение в ближайшее время созвать Собор епископов для избрания Патриарха Московского и всея Руси и образования при Патриархе Священного Синода.

Глава Правительства тов. И. В. Сталин сочувственно отнесся к этим предположениям и заявил, что со стороны Правительства не будет к этому препятствий.

При беседе присутствовал заместитель Председателя Совнаркома СССР тов. В. М. Молотов.

бровнами, поставленими рядом; по ним идут как по мосткам. [...]

О самих русских — в отношении их внешнего вида и одежды

Мы, прежде всего, рассмотрим внешний быт московитов, или русских, т. е. их наружность, их строение, а также их одежду, а затем обратимся к внутреннему их быту, т. е. — их душевным свойствам, способностям и нравам.

Мужчины у русских большею частью рослые, толстые и крепкие люди, кожей и натуральным цветом своим сходные с другими европейцами. Они очень почитают длинные бороды и толстые животы, и те, у кого эти качества имеются, пользуются у них большим почетом. Его царское величество таких людей из числа купцов назначает обыкновенно для присутствия при публичных аудиенциях послов, полагая, что этим усилено будет торжественное величие [приема]. Усы у них свисают низко над ртом. Волосы на голове только их попы, или священники, носят длинные, свешивающиеся на плечи; у других они коротко острижены. Вельможи даже дают сбривать эти волосы, полагая в этом красоту. [...]

Однако как только кто-либо погрешит в чем-нибудь перед его царским величеством или узнает, что он впал в немилость, он беспорядочно отпускает волосы до тех пор, пока длится немилость. Может быть, обычай этот перенят ими у греков, которым они вообще стараются подражать. [...]

Женщины, среднего роста, в общем красиво сложены, нежны лицом и телом, но в городах они все румянятся, и белятся,

притом так грубо и заметно, что кажется, будто кто-нибудь пригоршнею муки провел по лицу их и кистью выкрасил щеки в красную краску. Они чернят также, а иногда окрашивают в коричневый цвет брови и ресницы.

Некоторых женщин соседки их или гости их бесед принуждают так накрашиваться (даже несмотря на то, что они от природы красивее, чем их делают румяна), чтобы вид естественной красоты не затмевал искусственной. Нечто подобное произошло в наше время. Знатнейшего вельможи и боярина князя Ивана Борисовича Черкасского супруга, очень красивая лицом, сначала не хотела румяниться. Однако ее стали донимать жены других бояр, зачем она желает относиться с презрением к обычаям и привычкам их страны и позорит других женщин своим образом действий. При помощи мужей своих они добились того, что и этой от природы прекрасной женщине пришлось белиться и румяниться и, так сказать, при ясном солнечном дне зажигать свечу.

Так как белиение и румянение происходят открыто, то жених обыкновенно накануне свадьбы, между другими подарками, присылает своей невесте и ящик с румянами — как об этом будет еще рассказано при описании их обыкновенных свадеб.

Женщины скручивают свои волосы под шапками, взрослые же девицы оставляют их сплетенными в косу на спине, привязывая при этом в низу косы красную шелковую кисть.

У детей моложе 10 лет — как девочек, так и мальчиков — они стригут головы и оставляют только с обеих сторон длинные свисающие локоны. Чтобы отличить

КЛИЧ ДО ВІДБУДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

За спогадами сучасника, мета праці Л. Цегельського полягала в тому, щоб «спопуляризувати серед нашого народу назви «українець» та «Україна» й побороти москвофільство, виказуючи історичні, етнічні, ідеологічні та культурні різниці між двома народами». Праця вперше видана 1901 року брошурою на кошти «Просвіти». Книжка поширювалася по селах Галичини і на теренах центральних областей України. Друге видання суттєво доповнене та перероблене на замовлення «Союзу визволення України» у 1916 році. У передмові Л. Цегельський зазначав, що нові суспільні умови ставлять і нові завдання. У цій праці ідея української державності набирає конкретного, усестороннього обґрунтування. Автор акцентує увагу на тому, що в Німеччині, Туреччині, Болгарії, деяких інших «краях чимраз сильніше поширюється проголошений свідомими українцями клич сотворення чи пак відбудування Української держави».

КНИГА СТОРІЧНОЇ ДАВНИНИ НА ТЕМУ АКТУАЛЬНУ Й НИНІ.

девочек, они продевают им большие серебряные или медные серьги в уши.

Одежда мужчин у них почти сходна с греческою. Их сорочки широки, но коротки и еле покрывают седалище; вокруг шеи они гладки и без складок, а спинная часть от плеч подкроена в виде треугольника и шита красным шелком. У некоторых из них клинышки под мышками, а также по сторонам сделаны очень искусно из красной тафты. У богатых ворота сорочек (которые шириною с добрый большой палец), точно так же как полоска спереди (сверху вниз) и места вокруг кистей рук, вышиты пестрым крашеным шелком, а то и золотом и жемчугом; в таких случаях ворот выступает под кафтаном; ворот у них застегивается двумя большими жемчужинами, а также золотыми или серебряными застегками. Штаны их вверху широки и, при помощи особой ленты, могут по желанию суживаться и расширяться. На сорочку и штаны они надевают узкие одеяния вроде наших камзолов, только длинные, до колен, и с длинными рукавами, которые перед кистью руки собираются в складки; сзади у шеи у них воротник в четверть локтя длиною и шириною; он снизу бархатный, а у знатнейших — из золотой парчи: выступая над остальными одеждami, он подымается вверх на затылке. Это одеяние они называют «кафтаном». Поверх кафтана некоторые носят еще другое одеяние, которое доходит до икр или спускается ниже их и называется ферязью. Оба эти нижние одеяния готовятся из каттуна, киндиака, тафты, дамаста или атласа, как кто в состоянии завести его себе. Ферязь на бумажной подкладке. Над всем этим у них длинные одеяния, спускающи-

ся до ног; таковые они надевают, когда выходят на улицу. Они в большинстве случаев из сине-фиолетового, коричневого (цвета дубленой кожи) и темно-зеленого сукна, иногда также из пестрого дамаста, атласа или золотой парчи.

В таком роде все кафтаны, которые находятся в сокровищнице великого князя и во время публичных аудиенций выдаются мужчинам, заседающим на них, для усиления пышности.

У этих наружных кафтанов сзади на плечах широкие ворота, спереди, сверху вниз, и с боков прорезы с тесемками, вышитыми золотом, а иногда и жемчугом; на тесемках же висят длинные кисти. Рукава у них почти такой же длины, как и кафтаны, но очень узки; их они на руках собирают во многие складки, так что едва удастся просунуть руки; иногда же, идя, они дают рукавам свисать ниже рук. Некоторые рабы и легкомысленные сорванцы носят в таких рукавах камни и кистени, что нелегко заметить: нередко, в особенности ночью, с таким оружием они нападают и убивают людей.

На головы все они надевают шапки. У князей и бояр, или государственных советников, во время публичных заседаний надеты шапки из черного лисьего или собольего меха, длиною с локоть; в остальных же случаях они носят бархатные шапочки по нашему образцу, подбитые и опушенные черною лисицею или соболем; впрочем, у них очень немного меха выходит наружу. С обеих сторон эти шапочки обшиваются золотым или жемчужным шнурком. У простых граждан летом шапки из белого войлока, а зимою из сукна, подбитые простым мехом.

СРСР НАРЕШТІ ВИЗНАЛИ АГРЕСОРОМ

19 вересня 2019 року Європарламент прийняв резолюцію про Пакт Молотова-Ріббентропа, яка підготовлена у зв'язку з спробами «фальсифікації історії з боку Росії». У ній підкреслюється, що Друга світова війна розв'язана не тільки нацистською Німеччиною, а й СРСР. «Нацистська Німеччина та СРСР здійснювали політичну, економічну і військову співпрацю з метою підкорення Європи і поділу її на сфери впливу згідно з Пактом Молотова-Ріббентропа», — зазначається в резолюції. У ній ідеться і про те, що злочини комуністичного режиму не можуть бути виправдані його внеском у перемогу над нацизмом та засуджуються спроби влади РФ притягувати до відповідальності тих, хто висловлює альтернативні офіційному російському дискурсу погляди на Другу світову війну. У документі міститься також заклик до Європейської комісії рішуче реагувати на будь-які спроби заперечення цих фактів Кремлем.

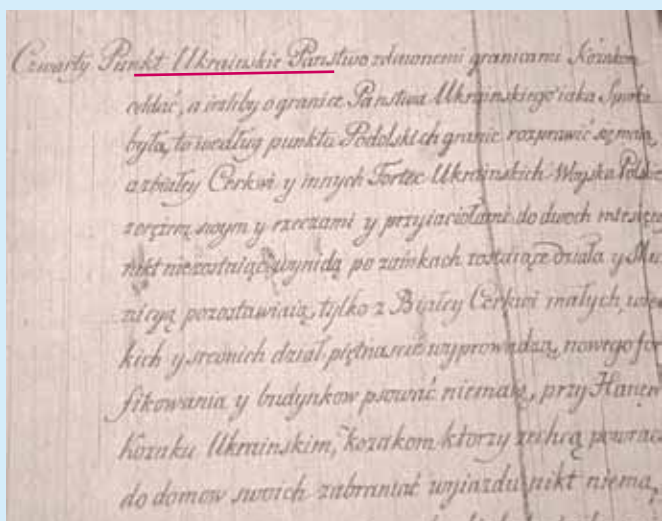
В'ЯЧЕСЛАВ МОЛОТОВ І ІОАХІМ ФОН РІББЕНТРОП ПІСЛЯ ПІДПИСАННЯ ДОГОВОРУ.

Большою частью они, подобно полякам, носят короткие, спереди заостряющиеся сапоги из юфти или персидского сафьяна. [...] У женщин, в особенности у девушек, башмаки с очень высокими каблуками: у иных в четверть локтя длиною; эти каблуки сзади, по всему нижнему краю, подбиты тонкими гвоздиками. В таких башмаках они не могут много бегать, так как передняя часть башмака с пальцами ног едва доходит до земли. Женские костюмы подобны мужским; лишь верхние одеяния шире, хотя из того же сукна. У богатых женщин, костюмы спереди донизу окаймлены позументами и другими золотыми шнурами, у иных же украшены тесемками и кистями, а иногда большими серебряными и оловянными пуговицами. Рукава вверху не пришиты вполне, так что они могут просовывать руки и давать рукавам свисать. Однако они не носят кафтанов и — еще того менее — четырехугольных, поднимающихся на шею воротников. Рукава их сорочек в 6, 8, 10 локтей, а если они из светлого каттуна — то и более еще того длиною, но узки; надевая их, они их собирают в мелкие складки. На головах у них широкие и просторные шапки из золотой парчи, атласа, дамаста, с золотыми тесьмами, иногда даже шитые золотом и жемчугом и опушенные бобровым мехом; они надевают эти шапки так, что волосы гладко свисают вниз на половину лба. У взрослых девиц на головах большие лисьи шапки.

Раньше немцы, голландцы, французы и другие иностранцы, желавшие ради службы у великого князя и торговли пребывать и жить у них, заказывали себе одежды и костюмы наподобие русских;

им это приходилось делать даже поневоле, чтобы не встречать оскорблений словом и действием со стороны дерзких злоумышленников. Однако год тому назад нынешний патриарх переменял это обыкновение, основываясь на следующем случае. Когда однажды в городе происходила большая процессия при участии самого патриарха и последний, по обыкновению, благословлял стоявший кругом народ, немцы, бывшие среди русских, не захотели, подобно русским, проделать перед патриархом ни поклонов, ни крестного знамения. Патриарх на это рассердился и, узнав, что тут замешались немцы, сказал: «Нехорошо, что недостойные иностранцы таким случайным образом также получают благословение», и вот, чтобы впредь он мог узнавать и отличать, их от русских, пришлось издать приказ ко всем иностранцам, чтобы немедленно же каждый из них снял русское платье и впредь встречался только в одежде своей собственной страны.

Некоторым из иностранцев было столь же трудно немедленно исполнить это приказание, как казалось опасным послушаться его. Многие из них, не столько из-за недостатка материи и приклада, сколько из-за отсутствия портных, не могли вскоре получить новые одежды, а между тем, ввиду ежедневных своих выездов ко двору, не могли, без ущерба для себя, оставаться дома. Поэтому каждый из них взял, что у него ближе всего находилось под руками. Некоторые надели костюмы своих отцов, дедов и прадедов и одежды иных друзей своих, которые еще во времена тирана, при уводе старых лифляндцев в плен, попали в Москву и с тех пор лежали в сундуках.

МАЛИ СВОЮ ДЕРЖАВУ!

20 жовтня 1672 року між Османською імперією і Річчю Посполитою у м. Бучач, на Тернопільщині, укладено мирний договір за участі представників гетьмана Петра Дорошенка. У ньому вперше на міжнародно-правовому рівні вжито термін «Українська держава» («Ukrainskie Panstwo»). У нещодавно віднайденому в польських архівах перекладі турецького оригіналу Бучацького договору польською мовою (у пункті 4) стверджується: «УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ З ДАВНИМИ КОРДОНАМИ КОЗАКАМ ВІДДАТИ...». Козацька старшина вимагала включити до угоди пункт щодо встановлення західного кордону Української держави по річках Горинь і Лабунь. Оприлюднив цю інформацію історик Тарас Чухліб з посиланням на Бібліотеку князів Чарторийських у Кракові.

СТОРИНКА БУЧАЦЬКОГО ДОГОВОРУ, ДЕ ЙДЕТЬСЯ ПРО «УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ» («UKRAINSKIE PANSTWO»).

При их встречах кафтаны эти вызывали немало смеха не только ради столь древних и разнообразных покровов, но и потому, что одежды иному были слишком велики, другому слишком малы. Теперь поэтому все иностранцы, каких земель они ни будь люди, должны ходить всегда одетые в костюмы своих собственных стран, чтобы была возможность отличить их от русских. Непривычны они и к нежным кушаньям и лакомствам. Ежедневная пища их состоит из крупы, репы, капусты, огурцов, рыбы свежей или соленой, — впрочем, в Москве преобладает грубая соленая рыба, которая иногда, из-за экономии в соли, сильно пахнет; тем не менее они охотно едят ее. Их рыбный рынок можно узнать по запаху раньше, чем его увидишь или вступишь в него. Из-за великолепных пастбищ у них имеются хорошая баранина, говядина и свинина, но так как они, по религии своей, имеют почти столько же постных дней, сколько дней мясоеда, то они и привыкли к грубой и плохой пище, и тем не менее на подобные вещи тратятся. Они умеют из рыбы, печени и овощей готовить многие разнообразные кушанья, так что ради них можно забыть о мясе. Например, однажды нам, как выше рассказано, в посту было подано 40 подобных блюд, пожалованных царем. Между прочим, у них имеется особый вид печени, вроде паштета или, скорее, пфанкухена, называемый ими «пирогом»; эти пироги величиною с клин масла, но несколько более продолговаты. Они дают им начинку из мелко изрубленной рыбы или мяса и луку и пекут их в коровьем, а в посту в растительном масле; вкус их не без прият-

ности. Этим кушаньем у них каждый угощает своего гостя, если он имеет в виду хорошо его принять.

Есть у них весьма распространенное кушанье, которое они называют «икрою»: она готовится из икры больших рыб, особенно из осетровой или от белорыбицы. Они отбивают икру от прилегающей к ней кожицы, солят ее и после того, как она постояла в таком виде 6 или 8 дней, мешают ее с перцем и мелко нарезанными луковичками, затем некоторые добавляют, еще сюда уксуса и деревянного масла и подают. Это неплохое кушанье; если вместо уксуса полить его лимонным соком, то оно дает — как говорят — хороший аппетит и имеет силу, возбуждающую естество. Этой икры солится больше всего на Волге у Астрахани; частью ее сушат на солнце. Ею наполняют до 100 бочек и рассылают ее затем в другие земли, преимущественно в Италию, где она считается деликатесом и называется Caviaro. Имеются люди, которые должны арендовать этот промысел у великого князя за известную сумму денег. Русские умеют также готовить особую пищу на то время, когда они «с похмелья» или чувствуют себя нехорошо. Они нарезают жареную баранину, когда та остыла, на небольшие ломтики, вроде игральных костей, но только тоньше и шире их, смешивают их со столь же мелко нарезанными огурцами и перцем, вливают сюда смесь уксуса и огуречного рассола в равных долях и едят это кушанье ложками. [...]

Для питья у простонародья служит квас, который можно сравнить с нашим слабым пивом или кофентом, а также пиво, мед и водка. [...] У самых

ЗВАРИЛИ СВЯЩЕНИКА

26 червня 1941 року у м. Дрогобичі енкаведисти заарештували ієромонаха Якіма Сеньківського та ігумена монастиря отців Василіян та адміністратора церкви Святої Трійці Северина Бараника. Обидва ревно несли душпастирську місію та були щирими патріотами своєї держави.

Отець Северин, крім того, у 1932–1939 роках був заступником голови «Просвіти» Дрогобиччини. У неділю 29 червня 1941 року, ще до приходу в місто німецького війська, люди кинулися до в'язниці з надією звільнити своїх рідних, але виявили лише сотні розтерзаних тіл. Серед них упізнали спотворене тортурами тіло ігумена монастиря Северина. А тіла отця Сеньківського так і не знайшли. Очевидці вважали, що його зварили в казані, давши з'їсти голодним в'язням, бо ті, хто тоді сиділи в тюрмі й уціліли, стверджували, що юшка, якою їх годували, мала солодкуватий присмак і в ній знаходили людські нігті.

МЕМОРІАЛЬНА ТАБЛИЦЯ ЖЕРТВАМ СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ У ДРОГОБИЧІ.

знатних лиц, наравне с хорошим пивом, подаются за столом также испанское, ренское и французское вино, разных родов меда и двойная водка.

У них имеется и хорошее пиво, которое, в особенности немцы, у них умеют очень хорошо варить и заготавливать весной. У них устроены приспособленные для этой цели ледники, в которых они снизу кладут снег и лед, а поверх их ряд бочек, затем опять слой снега и опять бочки и т. д. Потом все сверху закрывается соломой и досками, так как у ледника нет крыши. Для пользования они постепенно отрывают одну бочку за другою. Вследствие этого они имеют возможность получать пиво в течение всего лета — у них довольно жаркого — свежим и вкусным. Вино получают они через Архангельск в свою страну. [...]

Великолепный и очень вкусный мед они варят из малины, ежевики, вишен и др. Малинный мед казался нам приятнее всех других по своему запаху и вкусу. Меня учили варить его следующим образом: прежде всего, спелая малина кладется в бочку, на нее наливают воды и оставляют в таком состоянии день или два, пока вкус и краска не перейдут с малины на воду; затем эту воду сливают с малины и примешивают к ней чистого, или отделенного от воска, пчелиного меда, считая на кувшин пчелиного меда 2 или 3 кувшина водки, смотря по тому, предпочитают ли сладкий или крепкий мед. Затем бросают сюда кусочек поджаренного хлеба, на который намазано немного нижних или верхних дрожжей; когда начнется брожение, хлеб вынимают, чтобы мед не получил его вкуса, а затем дают бродить еще 4 или 5 дней. Некоторые, желая при-

дать меду вкус и запах пряностей, вешают [в бочку] завернутые в лоскуток материи гвоздику, кардамон и корицу. Когда мед стоит в теплом месте, то он не перестает бродить даже и через 8 дней; поэтому необходимо переставить бочку, после того как мед уже бродил известное время, в холодное место и оттянуть его от дрожжей.

Некоторые иногда наливают плохую водку в малину, затем мешают ее и, дав постоять сутки, сливают настойку и смешивают ее с медом; говорят, получается при этом очень приятный напиток. Так как водка теряет свое действие и смешивается с малинным соком, то, как говорят, ее вкус уже более не ощущается в этом напитке.

Величайший знак почета и дружбы, ими оказываемый гостю на пиршестве или во время отдельных визитов и посещений в доказательство того, как ему рады и как он был мил и приятен, заключается, по их мнению, в следующем: после угощения русский велит своей жене, пышно одетой, выйти к гостю и, пригубив чарку водки, собственноручно подать ее гостю. Иногда — в знак особого расположения к гостю — при этом разрешается поцеловать ее в уста. Подобный почет был оказан и лично мне графом Львом Александровичем Шляховским, когда я в 1643 году в последний раз был в Москве.

После великолепного угощения он отозвал меня от стола в сторону от других гостей, повел в другую комнату и сказал: величайшая честь и благодеяние, которые кому-либо могут быть оказаны в России, заключаются в том, чтобы хозяйка дома вышла почтить и хозяина и гостя. Так как я ему люб, как слуга его светлости князя

ЗАКОН ПРО МОВУ З ЧОТИРЬОХ ПУНКТИВ

24 березня 1918 року Українська Центральна Рада прийняла Закон «Про державну мову». Перший пункт Закону передбачав: «Всякого роду написи, вивіски тощо на торговельно-промислових, банкових та подібних закладах і конторах повинні писатися державною українською мовою, крім інших мов (коли б такими мовами ті написи були написані); при тім написи українською мовою мають бути на основній частині всього напису, на чільнім місці». Закон вимагав (пункт 2) обов'язково вживати українську мову для етикеток і написів на будь-яких виробках, виготовлених в Україні. Третій пункт вимагав ведення діловодства «По всіх торговельно-промислових, банкових і т. п. закладах і конторах, які зобов'язані давати публічні справоздання». На виконання другого і третього пунктів Закону відводилося не більше трьох місяців. Для порушників закону передбачалися покарання: за перший раз штраф. Законотворці вважали, що цього достатньо, аби утвердити державну мову на всій території республіки.

ЗАКОН «ПРО ДЕРЖАВНУ МОВУ», ПРИЙНЯТИЙ УКРАЇНСЬКОЮ ЦЕНТРАЛЬНОЮ РАДОЮ.

голштинського, то он во внимание и уважение к нему, за многочисленные благоденствия, испытанные в дни гонений и странствий (об этом ниже будет сказано подробнее), желал бы оказать мне подобного рода честь. Поэтому к нам вышла его жена, очень красивая лицом, и к тому же нарумяненная, в прежнем своем брачном наряде (он будет описан ниже, где сказано о русских свадьбах) и в сопровождении прислужницы, несшей бутылку водки и чарку. При входе она сначала склонила голову перед мужем своим, а затем передо мной, велела налить чарку, пригубила ее и затем поднесла ее мне, и так до трех раз. После этого граф пожелал, чтобы я поцеловал ее. Не будучи привычен к подобной чести, я поцеловал ей только руку. Он, однако, захотел, чтобы я поцеловал ее и в уста. Поэтому я, в уважение к более высокой персоне, должен был принять эту согласную с их обычаями честь. В конце концов она подала мне белый тафтяной носовой платок, вышитый золотом и серебром и украшенный длиною бахромою. Такие платки женами и дочерьми вельмож дарятся невесте в день свадьбы; и на том, который мне был поднесен, оказалась прикрепленною небольшая бумажка с именем Стрешнева — брата отца великой княгини.

Бояре и вельможи несут, правда, большие расходы для поддержания пышности своей и своего обширного хозяйства, но зато у них, наряду с их большим жалованьем, имеются дорогие именья и крестьяне, доставляющие им большие ежегодные доходы. Купцы и ремесленники питаются и получают ежедневный заработок от своих промыслов. Торговцы хитры

и падки на наживу. Внутри страны они торгуют всевозможными необходимыми в обыденной жизни товарами. Те же, которые с соизволения его царского величества путешествуют по соседним странам, как-то: по Лифляндии, Швеции, Польше и Персии, торгуют большею частью соболями и другими мехами, льном, коноплею и юфтью. Они обыкновенно покупают у английских купцов, ведущих большой торг в Москве, сукно по 4 талера за локоть и перепродают тот же локоть за 3 1/2 или 3 талера и все-таки не остаются без барыша. Делается это таким образом: они за эту цену покупают один или несколько кусков сукна, с тем, чтобы произвести расплату через полгода или год, затем идут и продают его лавочникам, вымеривающим его по локтям, за наличные деньги, которые они потом помещают в других товарах. Таким образом они могут с течением времени с барышом три раза или более совершить оборот своими деньгами.

О положении русских женщин

Подобно тому как дочери вельмож и купцов мало или же даже вовсе не приучаются к домоводству, так же точно они впоследствии, находясь в браке, мало занимаются хозяйством, а только сидят да шьют и вышивают золотом и серебром красивые носовые платки из белой тафты и чистого полотна, приготавливают небольшие кошельки для денег и тому подобные вещи. Они не имеют права принимать участия ни в резании кур или другого скота, ни в приготовлении их к еде, так как полагают, что это бы их осквернило. Поэтому всякую такого рода работу совершает у них прислуга.

АНТИРАДЯНСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ ДОНБАСУ

У 2010 р. історики віднайшли документ про секретне засідання Донецького обкому партії, на якому розглядалися заходи обласного КДБ з «припинення антирадянської діяльності». Він складається з двох частин: довідки начальника обласного КДБ про стан справ з антирадянським підпіллям і заходи, які треба вжити, щоб боротися з антирадянською діяльністю. «Як на мене, для того образу радянського, пролетарського Донбасу, опори комуністичної партії, діяльність людей вражає, – вважає Ігор Каретников, співробітник Українського інституту національної пам'яті. – Це організації Донченка і Дониченка, які боролися з радянською владою і розкривали злочинну суть комуністичної партії, це луганський журналіст Гайовий, який є радянським дисидентом».

ДЕНЬ ВИШИВАНКИ НА ДОНБАСІ.

Из подозрительности их редко выпускают из дому, редко также разрешают ходить в церковь; впрочем, среди простонародья все это соблюдают не очень точно.

Дома они ходят плохо одетые, но когда они оказывают, по приказанию мужа, честь чужому гостю, пригубливая перед ним чарку водки, или же если они идут через улицы, например в церковь, они должны быть, одеты великолепно, образом и лицо и шея должны быть густо и жирно набелены и нарумянены.

Князей, бояр и знатнейших людей жены летом ездят в закрытых каретах, обтянутых красною тафтою, которою они зимою пользуются и на санях. В последних они восседают с великолепною богинь, а впереди у ног их сидит девушка-рабыня. Рядом с санями бегут многие прислужники и рабы, иногда до 30, 40 человек. Лошадь, которая тащит такую карету или сани, похожа на ту, которая везет невесту; она увешана лисьими хвостами, что представляет весьма странный вид. Подобного рода украшения видели мы не только у женщин, но и у знатных вельмож, даже у саней самого великого князя, который иногда вместо лисьих хвостов пользуется прекрасными черными соболями.

Так как праздные молодые женщины очень редко появляются среди людей, а также не много работают и дома и, следовательно, мало заняты, то иногда они устраивают себе, со своими девушками, развлечения, например, качаясь на качелях — что им особенно нравится. Они кладут доску на обрубок дерева, становятся на оба конца, качаются и подбрасывают друг друга в воздух. Иногда пользуются они и веревками, на которых они уме-

ют подбрасывать себя весьма высоко на воздух. Простонародье, особенно в предместьях и деревнях, занимается этими играми открыто на улицах. Здесь у них поставлены общие качели в форме виселицы, с крестообразною движущеюся частью, на которой двое, трое и более лиц могут подняться одновременно. Больше всего подобной игрою у них занимаются по праздникам: в эти дни особые молодые прислужники держат наготове сиденья и другие необходимые принадлежности и за несколько копеек одождают тем, кто желает покачаться. Мужчины очень охотно разрешают женам подобное увеселение и иногда даже помогают им в нем. [...]

Прелюбодеяние у них не наказывается смертью да и не именуется у них прелюбодеянием, а просто блудом, если женатый пробудет ночь с женою другого. Прелюбодеем называют они лишь того, кто вступает в брак с чужою женою.

Если женщиною, состоящею в браке, совершен будет блуд и она будет обвинена и уличена, то ей за это полагается наказание кнутом. Виновная должна несколько дней провести в монастыре, питаясь водою и хлебом, затем ее вновь отсылают домой, где вторично ее бьет кнутом хозяин дома за запущенную дома работу.

Если супруги надоедят друг другу и не могут более жить в мире и согласии, то исходом из затруднения является то, что один из супругов отправляется в монастырь. Если так поступает муж, оставляя [...] свою жену, а жена его получит другого мужа, то первый может быть посвящен в попы, даже если он раньше был сапожником или портным. Мужу также предоставляется, если жена его оказывается бесплодною, от-

ПРИПИНИТИ БОРТЬБУ ВІДМОВИЛИСЯ

У вересні 1940 р. співробітники НКВС заарештували у Львові 37 юнаків і 22 дівчини у віці від 15 до 30 років. Більшість заарештованих були членами ОУН. 17 січня 1941 р. у Львові розпочався закритий судовий процес, названий «Процесом 59-ти». Підсудних звинуватили у зраді Батьківщині, терористичній діяльності, шпигунстві на користь Німеччини та членстві в націоналістичній організації. Майже всі підсудні заявили, що не хочуть припинити ворожу діяльність проти Радянської влади. 19 січня, на вимогу прокурора, суд виніс смертні вироки 42 підсудним, у тому числі 11 дівчатам. Решта 17 осіб були засуджені до 10 років ув'язнення. 14 квітня 20 хлопців та 1 дівчина були страчені. Іншим смертникам (10 дівчатам і 11 хлопцям) замінили розстріл на 4-10 років концтаборів.

правлять ее в монастырь и жениться через шесть недель на другой. Примеры подобного рода даны и некоторыми из великих князей, которые, не будучи в состоянии произвести со своими супругами на свет наследника или получая лишь дочерей от них, отправляли жен в монастыри и женились на других. Так сделал тиран Иван Васильевич, который насильно отправил в монастырь свою супругу Соломонию после того, как, проведя 21 год в брачной жизни с нею, не мог прижить детей; он затем женился на другой, по имени Елена, дочери Михаила [Василия] Глинского. Первая супруга, однако, вскоре за тем родила в монастыре младенца-сына, как о том подробнее рассказано у Герберштейна и у Тиллемана Бреденбаха. Точно так же, если муж в состоянии сказать и доказать о жене что-либо нечестное, она должна давать постричь себя в монахини. При этом мужчина часто поступает скорее по произволу, чем по праву. Рассердившись на жену по одной лишь подозрительности или по другим недостойным побуждениям, он за деньги нанимает пару негодяев, которые с ним идут к судье, обвиняют и свидетельствуют против его жены, будто бы они застали ее при том или ином проступке или блуде; этим способом особенно если еще обратиться за содействием к копейкам — достигают того, что добрая женщина, раньше чем она успеет собраться с мыслями, уже должна надеть платье монахини и против воли идти в монастырь, где ее оставляют на всю ее жизнь. Ведь тот, кто раз уже дал себя посвятить в это состояние и у кого ножницы прошли по голове, более не имеет права выйти из монастыря и вступить в брак.

В наше время горестным образом должен был узнать это некий поляк, принявший русскую веру и женившийся на прекрасной молодой русской. Когда он по неотложным делам должен был уехать и пробыть вдаль более года, доброй женщине, вероятно, ложе показалось недостаточно теплым, она сошлась с другим и родила ребенка. Узнав затем о возвращении мужа и не будучи уверена, что ей удастся дать добрый отчет в своем хозяйничанье дома, она бежала в монастырь и там постриглась. Когда муж вернулся домой и узнал, в чем дело, его более всего огорчило то, что жена посвятилась в монахини. Он бы охотно простил ее и принял бы ее вновь, да и она бы опять вернулась к нему, но их уже нельзя было соединить, несмотря на все их желание. Патриарх и монахи сочли бы это за большой грех [...] который никогда не может быть прощен. [...]

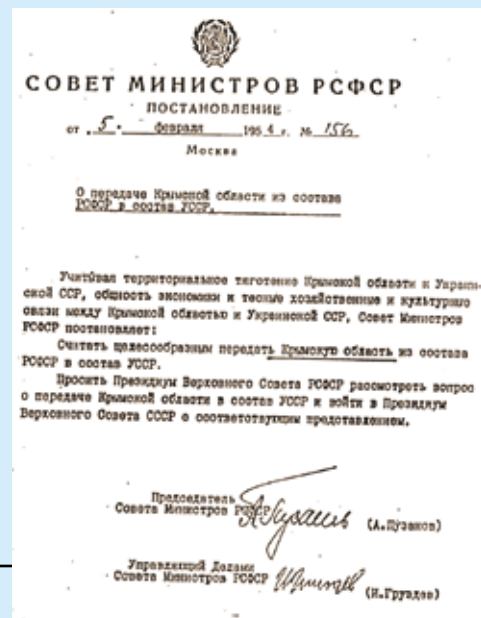
О светском состоянии и о внутреннем строе у русских

Что касается русского государственного строя, то, как видно отчасти из вышеприведенных глав, это, как определяют политики, «monarchia dominica et despotica». Государь, каковым является царь или великий князь, получивший по наследию корону, один управляет всей страной, и все его подданные, как дворяне и князья, так и простонародье, горожане и крестьяне, являются его холопами и рабами, с которыми он обращается как хозяин со своими слугами. Этот род управления очень похож на тот, который Аристотелем изображен в следующих словах: «Есть и иной вид монархии, вроде того, как у некоторых варваров имеются цар-

НЕ ХРУЦОВ ПОДАРУВАВ

30 червня 1945 р. Верховна Рада РРФСР ліквідувала Кримську АРСР, утворивши Кримську область у складі Російської Федерації. На початку 1950-х років економіка півострова, особливо його сільське господарство, перебувала у глибокій кризі, в якій Микита Хрущов пересвідчився на власні очі у вересні 1953 р. Вихід із цієї кризи радянські лідери вбачали у підпорядкуванні Кримського півострова Україні. 25 січня 1954 р. це рішення обговорила Президія ЦК КПРС, а 5 лютого за нього висловилося Рада Міністрів РРФСР. Того ж дня пропозицію уряду Російської Федерації підтримала Президія Верховної Ради РРФСР, прийнявши відповідну постанову. 19 лютого Президія Верховної Ради СРСР ухвалила указ, яким затвердила передачу півострова, а 26 квітня Верховна Рада СРСР прийняла закон «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР», яким передбачалося внесення відповідних змін до Конституції СРСР.

ТЕКСТ ПОСТАНОВИ РАДИ МІНІСТРІВ РРФСР ПРО ПЕРЕДАЧУ КРИМУ УКРАЇНІ.

ства, по значенню своєму стоящие ближе всего к тирании». Если иметь в виду, что общее отличие закономерного правления от тиранического заключается в том, что в первом из них соблюдается благополучие подданных, а во втором личная выгода государя, то русское управление должно считаться находящимся в близком родстве с тираническим.

Вельможи должны безо всякого стыда, помимо того, что они, как уже сказано, ставят свои имена в уменьшительной форме, называть себя рабами и переносить рабское обращение. Раньше наказывали гостей или знатнейших купцов и вельмож, которые во время публичных аудиенций должны показываться в великолепном одеянии, за неприход по неуважительной причине, как рабов, — ударами кнута по голой спине. Теперь же наказывают двух- или трехдневным заключением в тюрьме, смотря по тому, какие у них при дворе покровители и ходатаи.

Главу своего, великого князя, они зовут царем, его царским величеством, и некоторые полагают, что слово это происходит от слова Caesar [Цезарь]. И он, подобно его величеству римскому императору, имеет в государственном гербе и печати изображение двуглавого орла, хотя и с опущенными крыльями; над головами орла раньше изображалась одна, теперь же — три короны, в обозначение, помимо русского царства, еще двух татарских: Астрахани и Казани. На груди орла висит щит, дающий изображение всадника, вонзающего копье в дракона. [...]

Этот орел был введен лишь тираном Иваном Васильевичем — из честолюбия, так как он хвалился происхождением от

крови римских императоров. Его переводчики и некоторые из немецких купцов в Москве и зовут его императором. [...]

Они ставят своего царя весьма высоко, упоминают его имя во время собраний с величайшим почтением и боятся его весьма сильно, более даже, чем бога. Можно бы сказать им так же, как Саади в персидском «Саду роз» сказал боязливому слуге царя:

— Если б так же, как монарха, бога чтил ты и страшился, То как ангел воплощенный перед нами б ты явился.

Уже с малых лет внушают они своим детям, чтобы они говорили о его царском величестве как о боге и почитали его столь же высоко; поэтому они часто говорят: «Про то знают бог да великий князь». Это же значение имеют и [другие] обыкновенные речи их. Так «явиться перед великим князем» они называют «увидеть ясные очи его царского величества». Чтобы высказать глубокое смирение свое и свое чувство долга, они говорят, что все, чем они владеют, принадлежит не столько им, сколько богу и великому князю. К подобного рода речам частью приучил их многократно упоминавшийся тиран Иван Васильевич своими насильственными действиями, частью же ввиду общего состояния их, — они и имущества их действительно находятся в подобном положении. Чтобы можно было спокойно удерживать их в рабстве и боязни, никто из них, под страхом телесного наказания, не смеет самовольно выехать из страны и сообщать им о свободных учреждениях других стран. Точно так же ни один купец, ради промысла своего, не имеет права без соизволения царя перейти границу страны

КАРТА УКРАЇНИ ТА СУСІДНІХ З НЕЮ ЗЕМЕЛЬ, ВИДАНА 1937 РОКУ У ЛЬВОВІ.

ВІД ПЕРЕМИШЛЯ ДО САРАТОВА

У 1937 році у Львові видана унікальна карта України та сусідніх з нею земель. На ній показаний етнічний склад українських земель. Як видно з карти, українці жили на значних просторах від Перемишля на заході і аж до Саратова на сході. Вся територія сучасного Донбасу, включно з Таганрогом, також була заселена переважно українцями. Тут вони становили переважно більшість населення. На другому місці були росіяни та білоруси.

и вести за границею торговлю. Старый немецкий толмач Ганс Гельмес (умерший 97 лет отроду) 10 лет тому назад, по особой милости великого князя, отправил своего сына, родившегося в Москве, в немецкие университеты, чтобы там изучать медицину и потом служить царю. Молодой человек сделал такие успехи в этом деле, что с большой славою добился степени доктора и в Англии, в Оксфордском университете, считался чуть ли не за чудо учености. Однако ему уже не захотелось более возвращаться в московское рабство, откуда он раз выбрался. Поэтому-то новгородский купец Петр Микляев, умный и рассудительный человек, бывший с год назад послом у нас и хотевший поручить мне своего сына для обучения его немецкому и латинскому языкам, не мог получить на это позволение ни у патриарха, ни у великого князя.

Однако нельзя сказать, чтобы нынешние великие князья, хотя бы и имея ту же власть, нападали, наподобие тиранов, столь насильственным образом на подданных и на имущество их, как еще и теперь об этом пишут иные люди. [...] Впрочем, и вообще о русских пишут весьма многое, что в настоящее время уже не подходит, без сомнения, вследствие общих перемен во временах, управлении и людях. Нынешний великий князь — государь очень благочестивый, который, подобно отцу своему, не желает допустить, чтобы хоть один из его крестьян обеднел. Если кто-нибудь из них обеднеет вследствие неурожая хлеба или по другим случайностям и несчастьям, то ему, будь он царский или боярский крестьянин, от приказа или канцелярии, в ведении кото-

рой он находится, дается пособие, и вообще обращается внимание на его деятельность, чтобы он мог снова поправиться, заплатить долг свой и внести подати начальству. И если кого-либо за оскорбление величества или за доказанные великие его проступки ссылают в немилость в Сибирь — что в настоящие дни бывает не очень часто, — то и эта немилость смягчается тем, что ссыльному устраивается сносное пропитание, смотря по его состоянию и личным его достоинствам; вельможам при этом даются деньги, писцам даются должности в канцеляриях сибирских городов, стрельцам и солдатам опять-таки предоставляются места солдат, дающие им ежегодное жалованье и хорошее пропитание. Самое тягостное для большинства из них — быть удаленным от высокого лика его царского величества и не допускаться к лицезрению ясных очей его.

Имеются, впрочем, примеры и того, что некоторым подобная немилость послужила весьма на пользу, а именно в промыслах своих и торговле они получили там гораздо большую выгоду, чем в Москве, и достигли такого благосостояния, что, имея при себе жену и детей, уже не просились более в Москву, даже по получении свободы.

Царь заботится, как это понятно, о своем величии и следит за правами величества, как делают это другие монархи и абсолютные государи. А именно: он не подчинен законам и может, по мысли своей и по желанию, издавать и устанавливать законы и приказы. Эти последние её, какого бы качества они ни были, принимаются и исполняются без противоречий и даже с тем же послушанием, как

ВИСЕЛЕННЯ З КРИМУ

29 травня 1944 р. Л. Берія надіслав Й. Сталіну доповідну записку «Про доцільність виселення з території Криму болгар, греків та вірмен». У ній болгари звинувачувалися у заготівлі продовольства для німецької армії, вірмени — у створенні комітетів і легіону, а греки — у торгівлі. На світанку 27 червня 23 000 солдатів та офіцерів частин НКВС і 9 000 оперативних співробітників почали доставляти людей на залізничні станції.

Звідти «спецконтингент» товарними вагонами вивезли до Казахської РСР, Башкирської АРСР і Кемеровської, Молотовської та Свердловської областей Росії. З півострова депортовані 9 821 вірмен, 16 006 греків, 12 628 болгар, всі кримські роми, 2 882 особи з числа росіян, українців і караїмів, які належали до змішаних родин.

если бы они были даны самим богом. [...] Великий князь не только назначает и сме- щает начальство, но даже гонит их вон и казнит их, когда захочет. [...]

Во всех провинциях и городах он на- значает своих воевод, наместников и управляющих, которые с канцеляриста- ми, дяками или писцами должны про- изводить суд и расправу. Что они решат, то при дворе считается правильным, и на приговор их суда нет апелляции ко двору. При подобном управлении провинциями и городами он придерживается того об- раза действий [...], а именно: чтобы он не оставлял ни одного воеводы или началь- ника дольше двух-трех лет на одном мес- те, разве только не будут к тому важные причины. Делается это для того, чтобы, с одной стороны, местность не испытывала слишком долго тягости несправедливого управления, а с другой стороны, чтобы наместник не сдружился слишком сильно с подданными, не вошел в их доверие и не увлек страны к отпадению.

Один лишь великий князь имеет пра- во объявлять войну иноземным нациям и вести ее по своему усмотрению. Хотя он и спрашивает об этом бояр да советников, однако делается это тем же способом, как некогда Ксеркс, царь персидский, созвал князей азиатских не для того, чтобы они ему давали советы о предположенной им войне с греками, но скорее для того, чтобы лично сказать князьям свою волю и доказать, что он монарх. Он сказал при этом, [что] созваны они им, правда, для того, чтобы он не все делал по собствен- ному своему усмотрению, но они должны при этом знать, что их дело скорее слу- шаться, чем советовать.

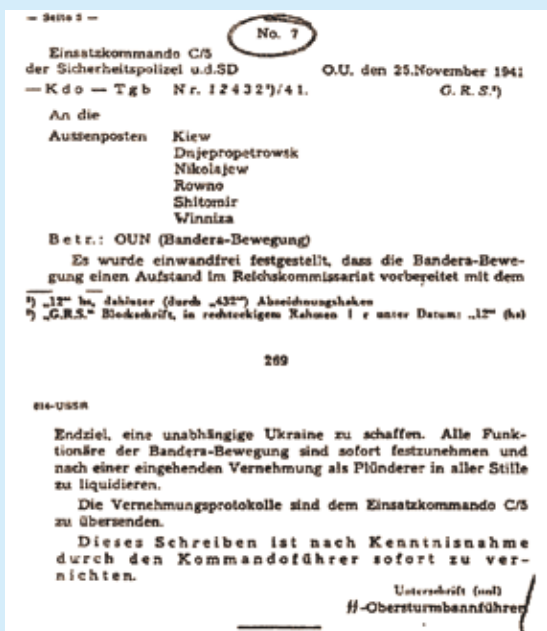
Великий князь также раздает титулы и саны, производя тех, кто имеет заслу- ги перед ним и перед страной или кто вообще считается достойным его милос- ти, в князей. Некоторые великие князья, слышав, что в Германии существует право монархов выдавать докторские дипломы, подражали и этому праву; некоторые из них, как частью уже указано выше, давали подобные титулы своим врачам, а иногда даже и цирюльникам.

У царя производится своя чеканка монеты в стране в четырех различных городах, а именно: в Москве, Новгоро- де, Твери и Пскове; дает он чеканить монету из чистого серебра, иногда и из золота; монета эта мелка, вроде неболь- ших датских секслингов, мельче еще, чем немецкий пфенниг; частью она круглая, частью продолговатая. На одной сто- роне обыкновенно изображен всадник, который копьем колет в поверженного дракона; говорят, это первоначально был лишь герб новгородский; на другой сто- роне русскими буквами изображено имя великого князя и город, где эта монета чеканена. Этот сорт монет называется деньгами или копейками; каждый из них равен по цене голландскому штиверу или составляет почти столько же, сколько мей- сенский грош или голштинский шиллинг; 50 их идет на один рейхсталер. У них име- ются и более мелкие сорта монет, а имен- но в 1/2 и 1/4 копейки [...] их называют полушками и московками. Так как они очень мелки, то ими трудно вести торг: они легко проваливаются сквозь пальцы. Поэтому у русских вошло в привычку, при осмотре и мерянии товаров, брать за- частую до 50 копеек в рот, продолжая при

НЕПОВНИЙ ПЕРЕКЛАД – ТАКОЖ ЗБРОЯ

На Нюрнберзькому процесі прокурор Р. Руденко, який представляв там Радянський Союз, намагався довести, що Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія були союзниками Гітлера. Нюрнберзький суд не прийняв цих доказів, визнавши їх необґрунтованими. У неповному перекладі документів Нюрнберзького процесу російською мовою цього немає, але якщо подивитися англійський варіант, то там сказано, що були представлені відповідні документи, які свідчили, що українські націоналісти вже 1941-го року боролися з німецькою окупаційною владою. І в 1942 році, коли була утворена УПА, бандерівська частина ОУН перейшла до збройної боротьби проти німців за відновлення Української держави.

НАКАЗ НІМЦЯМ ЗНИЩУВАТИ БАНДЕРІВЦІВ БЕЗ СУДУ, ВМІЩЕНИЙ В 39 ТОМІ ПОВНОГО ЗІБРАННЯ МАТЕРІАЛІВ НЮРНБЕРЗЬКОГО ПРОЦЕСУ.

этом так говорит и торговаться, что зритель и не замечает этого обстоятельства; можно сказать, что русские рот свой превращают в карман. В торге они считают по алтынам, гривнам и рублям, хотя этих сортов денег в целых монетах и нет; они считают их по известному числу копеек. В алтыне — 3, в гривне — 10, а в рубле — 100 копеек. У них ходят и наши рейхсталеры, которые они называют ефимками (от слова Jochimstal[er]); они охотно принимают ефимки за 50 копеек, а потом отдают в чеканку, выигрывая при этом, так как в рубле, или 100 копейках, на 1/2 лота меньше весу, чем в двух рейхсталерах. Золотой монеты видно немного. Великий князь велит ее чеканить только в тех случаях, когда одержана победа над врагом, или же при иных обстоятельствах, в виде особой царской милости, для раздачи солдатам.

Великий князь время от времени устанавливает тяжкие налоги. Теперь купцы, как русские, так и иностранные, должны платить в Архангельске и Астрахани 5 со 100, что составляет за год большую прибыль. [...] [225].

16. ЗАПИСКИ ЮСТА ЮЛЯ, ДАТСКОГО ПОСЛАННИКА ПРИ РУССКОМ ДВОРЕ (1709-1711 ГГ.) (ВИТЯГИ)

1709 г. 30-го Ноября. В 4 часа пополудни прибыль в Нарву его царское величество при салюте из 177 орудий. Мне очень хотелось выехать к нему навстречу верхом, как то предписывал мне мой долг; но коменданты по высокомерию этого не разрешили, выставив неосновательный предлог, будто бы сами они должны доложить обо мне Царю, прежде чем я к нему явлюсь. Мне поневоле пришлось подчиниться. По приезде, Царь тотчас же прошел к старику Зотову, отцу Нарвского коменданта. Зотов некогда состоял его дядькою и в шутку прозван им патриархом. Казалось, Царь очень его любит. Я послал секретаря миссии на царское подворье попросить означенного Зотова осведомиться у Царя, могу ли я ему представиться. На это комендант велел мне сказать от царского имени, что его величество идет сейчас обедать к обер-коменданту, и что я также могу туда явиться. Я так и сделал.

ГОЛОСИ З МИНУЛОГО: ТІЛЬКИ ФАКТИ

197

ПРИРІВНЯЛИ ДО РОДИН «ВОРОГІВ НАРОДУ»

2 березня 1940 р. Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило рішення про депортацію до німецької зони окупації Польщі родин військовополонених і репресованих, а також повій та частини утікачів від нацистів. Перша операція з депортації відбулася 10-13 лютого 1940 р. Вивезенню підлягали військові та цивільні осадники, а також лісники. Друга, наймасовіша депортаційна акція, проведена 13 квітня. До неї потрапили колишні польські урядовці, офіцери, жандарми, великі землевласники, підприємці, торговці, заможні селяни, а також члени українських громадських організацій та політичних партій, у тому числі й колишні члени Комуністичної партії Західної України. До Сибіру були відправлені також родини, у яких був відсутній батько або чоловік — влада вважала, що він утік або ув'язнений, і тому такі родини прирівнювалися до родин «ворогів народу». Загалом жертвами радянських депортацій у Західній Україні у 1939-1941 роках стали понад мільйон осіб.

ЛИСТ ЛАВРЕНТІЯ БЕРІІ І МИКИТИ ХРУЦОВА ЙОСИПУ СТАЛІНУ З ПРИВОДУ ДЕПОРТАЦІЙ.

Лишь только я с подобающим почтением представился Царю, он не замедлил спросить меня (однако чрез посредство толмача) о здоровье моего всемилостивейшего короля; я отвечал ему и поблагодарил как надлежало. Далее он осведомился, не служил ли я во флоте, на что я ответил утвердительно. Вслед за этим он сел за стол, пригласил меня сесть возле себя и тотчас же начал разговаривать со мною без толмача, так как сам говорил по-голландски настолько отчетливо, что я без труда мог его понимать; со своей стороны и он понимал, что я ему отвечаю. Царь не медля вступил со мною в такой задушевный разговор, что, казалось, он был моим ровнею и знал меня много лет. Сейчас же было выпито здоровье моего всемилостивейшего государя. Царь сам подал мне стакан, чтоб пить эту чашу. При его величестве не было ни канцлера, ни вице-канцлера, ни какого-либо тайного советника, была только свита из 8-ми или 10-ти человек. Он равным образом не вез с собою никаких путевых принадлежностей ни для стола, ни для ночлега. Было при нем несколько бояр и князей, которых он держит в качестве шутов. Они орала, кричали, свистели, дудели, пели и курили в той самой комнате, где находился Царь. А он беседовал то со мною, то с кем-либо другим, оставляя без внимания их орание и крики, хотя нередко они обращались прямо к нему.

Царь очень высок ростом, носит собственные короткие, коричневые, вьющиеся волосы и довольно большие усы, прост в одеянии и приемах, но весьма проникателен и умен. За обедом у обер-коменданта у Царя был меч, снятый в

Полтавской битве с генерал-фельдмаршала Рейншильда... Он рассказывал мне о Полтавской битве, о чуме в Пруссии и Польше, о содержании письма, полученного им в Торне от моего всемилостивейшего наследственного государя, говорил также, что он не сомневается в дружбе моего короля. Вечер прошел в сильной выпивке; но при этом велись и такие разговоры о различных вещах, что они могли бы скорее послужить предметом секретного донесения, чем найти место в настоящих записках.

1-го Декабря. По приказанию Царя я обедал вместе с ним у обер-коменданта, где, в ответ на мой запрос, мне велено было спрятать мою верительную грамоту с тем, чтобы вручить ее только в Москве. Там Царь обещал дать мне аудиенцию и выслушать мое посольство, здесь же он не имел при себе никого из министров. По распоряжению Царя я должен был также приготовиться следовать за ним с двумя слугами в Петербург; прочие мои люди и вещи имели направиться другим путем, на Новгород, и там ждать моего приезда для дальнейшего следования в Москву. День мы провели в попойке; отговорки от питья помогали мало; попойка шла под оранье, крик, свист и пение шутов, которых называли на смех патриархами. В числе их были два шута-заики, которых Царь возит с собою для развлечения; они были весьма забавны, когда заикались, путались в словах и никак не могли высказать другу своих мыслей. В числе прочих шутов был один по имени князь Шаховской (Jacobskou); звали его кавалером ордена Иуды потому, что он носил иногда на груди изображение Иуды на большой сере-

ЯК УБИЛИ ПОРОГИ...

Старі люди в Україні казали: «Щоб волю козацьку зломити, треба пороги вбити!» Мабуть, про неї прочули й кремлівські правителі і замислили у такий спосіб упокорити волелюбних українців та змінити їхню ментальність. Отож 25 листопада 1926 року в Москві ЦК ВКП(б) ухвалив рішення про будівництво Дніпровської ГЕС. У січні 1927-го РНК і РПО СРСР визнали будівництво Дніпровської ГЕС першочерговим завданням. 8 жовтня 1927 року в Запоріжжі відбулося офіційне закладення, а 10 жовтня 1932-го урочисто пущено Дніпрогес. Убили пороги, затопили Великий Луг, а наступного року в Україні більшовики організували Голодомор.

ЦЕРКВА СПАСА, ЗАТОПЛЕНОГО СЕЛА ГУСИНЦІ.

брянної цепи, надевавшійся кругом шеї и весившій 14 фунтов. Царь рассказывал мне, что шут этот один из умнейших людей в России, но обуян мятежным духом: когда однажды Царь заговорил с ним о том, как Иуда-предатель продал Спасителя за 30 сребренников, Шаховской возразил, что этого мало, что за Христа Иуда должен был взять больше. Тогда в насмешку Шаховскому и в наказание за то, что он тоже, как усматривалось из его слов, был бы не прочь продать Спасителя, только за большую цену, Царь тотчас же приказал изготовить вышеупомянутый орден с изображением Иуды, который собирается вешаться. Все шуты сидели и ели за одним столом с Царем. После обеда случилось, между прочим, следующее происшествие. Со стола еще не было убрано. Царь, стоя, болтал с кем-то. Вдруг к нему подошел один из шутов и намеренно высморкался мимо самого лица Царя в лицо другому шуту. Однако Царь не обратил на это внимания. А другой шут, недолго думая, вытер себе лицо, захватил с блюда на столе целую горсть миног и бросил ими в первого шута, впрочем, не попал — тот извернулся. Читателю конечно покажется удивительным, что подобные вещи происходят в присутствии такого великого государя как Царь и остаются без наказания, и даже без выговора. Но удивление пройдет, если примешь в соображение, что Русские, будучи народом грубым и неотесанным, не всегда умеют отличать приличное от неприличного, и что поэтому Царю приходится быть с ними терпеливыми в ожидании того времени, когда подобно прочим народам они научатся известной выдержке. Царь охот-

но допускает в свое общество разных лиц, и на обязанности шутов лежит напаять в его присутствии офицеров и других служащих с тем, чтобы из их пьяных речей и перебранки он мог незаметно узнавать об их воровстве и потом отымать у них возможность воровать, или наказывать их.

1-го января 1710 ...Упомянув о царской любовнице Екатерине Алексеевне, я не могу пройти молчанием историю ее удивительного возвеличения, тем более, что впоследствии она стала законною супругою Царя. Родилась она в Лифляндии, в маленьком городке Мариенбурге, милях в шести от Пскова. Отец и мать ее принадлежали к низшему сословию. Служила она в Дерпте горничною у местного суперинтендента Глюка и во время своего нахождения у него помолвилась со Шведским капралом Мейером (Meyer). Свадьба их совершилась 14 Июля 1704 г., и как раз в этот самый день Дерпт достался в руки Царю. Когда Русские вступали в город, и несчастные жители бежали от них в страхе, Екатерина в подвенечном уборе попала на глаза одному Русскому солдату. Оценив ее красоту, солдат силою увел ее в лагерь с тем, чтоб впоследствии продать (ибо в России продавать людей вещь обыкновенная). Однако по прошествии нескольких часов он стал бояться, как бы поступок его не открылся: ибо хотя в армии увод силою жителей дело обычное, тем не менее он воспрещается под страхом смертной казни. Поэтому, чтоб избежать зависти со стороны своего капитана, а также угодить ему и со временем быть произведену в унтер-офицеры, солдат подарил ему девушку. Капитан принял ее с обычною благодарностью, в свою оче-

«ЕТНІЧНЕ РОЗВАНТАЖЕННЯМ КРИМУ»

У ніч на 18 травня 1944 року частини НКВС розпочали депортацію кримських татар до Казахстану, Узбекистану, Марійської АРСР та Молотовської, Свердловської, Горьковської, Івановської, Кемеровської і Ярославської областей Російської Федерації. Упродовж двох діб із Криму депортували 191 тисячу кримських татар. У службовому листуванні радянські урядовці називали цю акцію «етнічним розвантаженням Криму». 18 серпня Державний комітет оборони СРСР ухвалив рішення про переселення на вивільнені від корінного населення землі Криму «сумлінних і працелюбних колгоспників». Упродовж осені на півострів були привезені 64 тисячі осіб із Росії, Білорусі та України.

редь захотел отличиться при дворе и привел ее к Царю, как к любителю женщин, в надежде стяжать своим подарком его милость и получить преимущество при производстве. Царю девушка понравилась с первого взгляда и через несколько дней стала его любовницею; впрочем, сначала была у него в пренебрежении и лишь потом, когда родила ему сына, пробудила в нем более сильное чувство, которое с тех пор постепенно росло. Хотя младенец и умер, тем не менее, Екатерина продолжала пользоваться большим уважением и быть в чести у Царя. Позднее ее перекрестили в православие. Первоначально она принадлежала к Лютеранскому исповеданию, но будучи почти ребенком и мало с ним знакомя, она переменяла веру без особых колебаний. Впоследствии у нее родились от Царя две дочери; обе они теперь живы. В своем месте подробно расскажу, как Екатерина стала Царицею. Что касается Мейера, с которым Екатерина Алексеевна повенчана, то он продолжает состоять на Шведской службе.

Его произвели в поручики, а с тех пор, вероятно, подвинули еще выше, так как он все время находился при Шведских войсках в Финляндии. Этот рассказ передавали мне в Нарве некоторые из тамошних жителей хорошо ее знавшие и знакомые со всеми подробностями ее истории.

7 Января. Городом через триумфальные ворота были проведены остальные Шведские пленные в количестве 4000 солдат и 300 офицеров. Царь, находившийся в одном доме возле известных триумфальных ворот, приказал, чтоб меня к нему привели. Когда я явился, Царь самолично представил меня своей сестре царевне Наталии. У него есть

также две единокровные сестры; но так как они не пользуются особенною его любовью, то их редко видишь в его обществе. Царь равным образом представил меня обеим вдовствующим царицам, которых здесь все зовут императрицами (Keiserinder). Из них одна была супругою его старшего брата, Феодора Алексеевича. Она не имеет детей. Эта царица приходится сестрою адмиралу Апраксину. Другая была замужем за вторым братом царя, Иваном Алексеевичем, и имеет трех дочерей; царевнам этим меня тоже представили, и я имел честь поцеловать у них руки. Любопытно, что молодые царевны при встрече с кем-нибудь, тотчас же протягивают руку, подымая ее высоко вверх, с тем, чтоб к ним подошли и поцеловали оную. В общем они очень вежливы и благовоспитаны, собою ни хороши, ни дурны, говорят немного по-французски, по-немецки и по-италийски. Тут же князь Меньшиков представил меня своей княгине, предложив поцеловать ее по Русскому обычаю в губы. В России предложение это делают гостю или чужому, когда хотят оказать ему честь. Меня крайне изумило, что перед своим уходом князь Меньшиков поцеловал царицу в губы, и что молодые царевны устремились к нему первые, стараясь наперегонки поцеловать у него на прощанье руку, которую он им и предоставил. Вот до чего возросло высокомерие этого человека, с тех пор, как, поднявшись с низших ступеней, он стал в России первым лицом после Царя!

Пользуюсь настоящим случаем, чтоб сказать несколько слов о его происхождении и счастливой судьбе.

Родился он в Москве. Отец его и мать принадлежали к низшему сословию. Бу-

БІЙ ПІД КРУТАМИ

На початку грудня 1917 р. частини Червоної Армії під командуванням Михайла Муравйова вторглися в Україну. Ділянку російсько-українського фронту в районі станції Крути обороняли лише 520 старшокурсників І Київської юнацької військової школи і студентського куреня. О 9.00 29 січня на Крути розпочали наступ шість тисяч російських солдатів. О 14.00 годині вони отримали підкріплення — І Петроградський загін, а з боку Чернігова підійшов більшовицький бронепоезд і почав обстрілювати оборонців станції з тилу. Бій тривав до 17.00, коли червоні захопили станцію, а українські вояки, щоб уникнути оточення, відступили до свого ешелону. Загалом у бою загинули майже 300 захисників Крутів. Бій під Крутами на два дні затримав наступ армії Муравйова на Київ.

ЄДИНИЙ УЧАСНИК БОЮ ПІД КРУТАМИ МАТВІЙ ДАНИЛЮК, КОТРИЙ ДОЖИВ ДО НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ І ПОМЕР 1994-ГО У ВІЦІ 103 РОКИ.

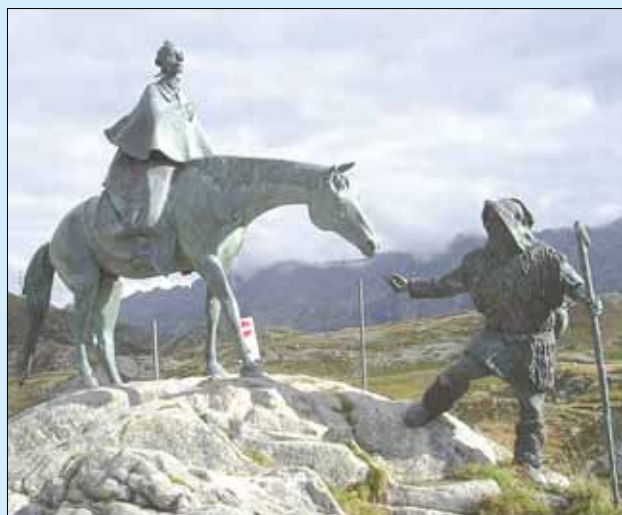
дучи лет 16-ти, он, подобно многим другим Московским простолюдинам, продавал на улицах так называемые «пироги» (начинены они рыбою, луком и т. п. и жарятся в сале; продают их по копейке или по денежке). Случайно узнав этого малого, Царь взял его к себе в деньщики, потом, оценив его преданность, пыл и расторопность, стал постепенно назначать его на высшие должности в армии, пока, наконец, не сделал фельдмаршалом. Кроме того, Царь пожаловал его сначала бароном, потом графом, наконец сделал князем Ингерманландским. Вслед за этим и Римская империя возвела его в имперские князья, без сомнения для того, чтоб заручиться расположением сановника, пользующегося таким великим значением у Царя. В сущности Меньшиков самый надменный человек, какого только можно себе представить; живет он с царскою пышностью, обладает несметным богатством и огромными поместьями, не считая княжества Ингерманландского, презирает всех и пользуется величайшим расположением своего государя. Уровень ума его средний и во всяком случае не соответствующий тем многочисленным важным должностям, которые он занимает. Между прочим он состоит также гофмейстером Царевича, который в бытность мою в России путешествовал за границу и находился в Саксонии. Князь Меньшиков говорит порядочно по-немецки; его легко можно понять, и сам он понимает что ему говорят, но читать и писать ни по-каковски не умеет, может разве подписать свое имя, которого, впрочем, непосвященный не в состоянии разобрать. В «великом муже и полководце»,

каким он почитается, подобная безграмотность особенно удивительна.

8 Января. Был у канцлера Головкина, но не застал его дома, так как он находится в свите Царя и вместе с ним «славит». Обыкновенно, от Рождества и до Крещения, Царь со знатнейшими своими сановниками, офицерами, боярами, дьяками, шутами, конюхами и слугами разъезжает по Москве и «славит» у важнейших лиц, т. е. поет различные песни, сначала духовные, а потом шутовские и застольные. В компании насчитывается несколько сот человек. Огромным роем налетает она в дома купцов, князей и других важных лиц, где по-скотски обжирается и через меру пьет, причем многие допиваются до болезней и даже до смерти. В нынешнем году славили между прочим у кн. Меньшикова, который по всем своим помещениям велел расставить открытые бочки с пивом и водкою, чтоб всякий мог пить сколько ему угодно. Никто себя и не заставил просить: все напились как свиньи. Предвидя это, князь велел устлать полы во всех горницах и залах толстым слоем сена (обычай весьма распространенный на Русских пирах), дабы по уходе гостей можно было с большим удобством подмести за ними и убрать их блевотину и мочу. В каждом доме, где собрание «славит», Царь и важнейшие лица его свиты получают подарки. Во все время пока длится «слава», в той части города, где предполагается славить, для славящих, как для целых рот пехоты, отводятся квартиры, дабы все они находились под рукою для новых подвигов. Когда они выславят один край города, квартиры их переносятся в другой, в котором еще

ЩОБ ЗАДУШИТИ СВОБОДУ...

Коли московські історики і політики з гордістю розповідають про перехід Суворова через Альпи в 1799 році, то ніхто не замислюється над тим, навіщо уже дуже літній фельдмаршал з 20 тисячами солдатів переходив через ті неприступні гори. А метою було очищення Швейцарії від революційних французьких військ, аби потім йти на Париж. Бо саме Париж був тоді серцем революції, містом, яке проголосило свободу, рівність і братерство. Аби задушити революцію, усмирити Францію, загнати людей у попереднє становище московитська армія і йшла через усю Європу дві з гаком тисячі кілометрів. Потім так буде ще не раз, бо не може Москва змиритися з тим, що десь люди намагаються жити так, як вони хочуть, а не як того хочуть московити.

ПАМ'ЯТНИК ОЛЕКСАНДРУ СУВОРОВУ ТА ГІРСЬКОМУ ПРОВІДНИКОВІ АНТОНІО ГАМПА У ШВЕЙЦАРІЇ.

не славили. Пока продолжается «слава», сколько ни хлопочи, никак не добьешься разговора ни с Царем, ни с кем-либо из сановников. Они не любят, чтоб к ним в это время приходили иностранцы и были свидетелями их образа жизни. Как мне говорили, «слава» ведет свое начало от обычая древних христиан собираться на Рождество и, отдаваясь веселью, петь «слава в вышних Богу», в воспоминание того, как рождению Христа радовались пастухи в поле. Обычай этот перешел в Русскую и другие Греческие церкви, но впоследствии выродился подобно большей части божественных обычаев и обрядов: его заменили суетное и кощунственное пение вперемежку с духовными и застольными песнями, кутеж, пьянство, перебранка и богохульства.

16-го Июня. Из-под Выборга получено известие, что Русские с первого же дня, как принялись обстреливать город, открыли в его валу такую широкую брешь, что в нее мог бы пройти батальон в боевом порядке. Лицам, заведующим осадой, успех этот достался легко, так как, перед своим отъездом из-под Выборга, Царь, осмотрев во время приостановок военных действий, в два приема, траншеи, каждому преподал нужные наставления, генерал-адмиралу, инженерам и артиллерийским офицерам: ибо его величество весьма прозорлив, отлично знаком со всяким делом и имеет верный взгляд на все. Нет сомнения, что без его указаний все было бы сделано навыворот. Вообще, всякая мера, военная или гражданская, до приведения ее в исполнение, должна быть обсуждена Царем. Он и сам это хорошо сознает. Нередко в доверительных беседах

между мною и ним, когда речь заходила о подвигах и заслугах великих государей, Царь отдавал справедливость многим правителям, в особенности королю Французскому. Он говорил, что они достойны высокой похвалы, что славу их великих деяний у них отнять нельзя; тем не менее, прибавлял он, надо иметь в виду, что большая часть этих государей, в том числе и Французский король, обязаны своими успехами многим разумным и смышленным людям, состоявшим у них на службе. Советами таких людей они могут пользоваться во всех, даже в наиважнейших государственных вопросах; между тем как он, Царь, с самого вступления своего на престол, в важных делах почти что не имеет помощников, вследствие чего поневоле заведует всем сам. Ему-де приходится обращать скотов в людей (скотами Царь называет своих подданных) и предводительствовать ими в войне с одним из могущественнейших, просвещеннейших и воинственнейших народов в мире. В сущности все это совершенно справедливо. Остается только удивляться с одной стороны уму этого человека, правящего всем самолично, с другой — природным его силам, благодаря которым он, без утомления выносит все заботы и труды, выпадающие на его долю.

8 Августа. В 10 ч. вечера, в слободе за Невою, произошел пожар; базар и суконные лавки, числом слишком 70, были обращены в пепел. На площади не осталось ни одного дома; все, что только могло сгореть, сгорело. Дальнейшему распространению огня помешало болото, отделяющее базар от прочих концев слободы. К несчастью, в этот день Царь

МАСКУВАЛИСЯ ПІД ВОЯКІВ УПА

На Західній Україні, коли там діяла Українська повстанська армія, спеціальні загони НКВС займалися провокаціями. Таких загонів було кілька сотень. Маскуючись під вояків УПА, вони вдиралися у села, убивали і катували людей, грабували і палили хати, гвалтували жінок, знущалися над чоловіками. Це тривало кілька місяців, поки самі енкавеєсівці не зрозуміли, що це не діє, що місцеве населення чудово розрізняє своїх і чужих, що ці злочини не призводять до дискредитації УПА і не додають поваги радянській владі.

ПІДРОЗДІЛ НКВС, ЗАМАСКОВАНІЙ ПІД ЗАГІН УПА.

отсутствовал из Петербурга (он был в Кроншлоте).

Мне нередко приходилось видеть, как он первый являлся на пожар, привозя в своих санях маленькую пожарную трубу. Его величество принимает личное участие во всяком труде и так как обладает необыкновенными всесторонними способностями, то видит сразу, как надо взяться за дело, и отдает сообразные приказания. На пожарах его обыкновенно видишь в самом опасном месте, на какой-нибудь крыше. Побуждаемые им, огонь тушат как вельможи, так и простолюдины; сам он не отступится, пока пожар не будет прекращен. Благодаря такому образу действий, Царь часто предупреждает большие бедствия. Но в его отсутствие дело происходит совсем иначе. Простой народ равнодушно смотрит на пожар, и ни убеждениями, ни бранью, ни даже деньгами нельзя побудить его принять участие в тушении. Он только стережет случай, как бы что-нибудь стащить или украсть. Воровство случилось и на последнем пожаре: восьмерых солдат и одного крестьянина схватили с поличным. Впоследствии все они были приговорены к повешению. Виселицы, числом четыре, были поставлены по углам выгоревшей площади. Преступников привезли на место казни, как скотов на бойню; ни священника, ни иного духовного лица при них не было. Прежде всего, без милосердия повесили крестьянина. Перед тем, как лезть на лестницу, приставленную к виселице, он обернулся в сторону церкви и трижды перекрестился, сопровождая каждое знамение земным поклоном; потом три раза перекрестился, когда влезал на лестницу,

и когда его с нее сбрасывали. Замечательно, что, уже будучи сброшен и висая на воздухе, он еще раз осенил себя крестом (ибо здесь преступникам при повешении рук не связывают). Затем он поднял было руку для нового крестного знамения; но она, наконец, бессильно упала. Далее восемь осужденных солдат попарно метали между собою жребий, потом метали его четверо проигравших, и в конце концов из солдат были повешены только двое. Один из них, уже висая на веревке, перекрестился дважды и поднял было руку в третий раз, но уронил ее. На упомянутом пожаре сгорело между прочим множество бочек водки из царского кабака.

Как сказано, кабаки по всей России держит Царь и получает с них барыши. Впрочем, пользуясь известною частью ото всех царских доходов, князь Меншиков и в этом случае имеет преимущества: за ним утверждено право держать кабаки по всей Ингерманландии; он и на самом деле держит кружало в адмиралтейской слободке под Петербургом. Любопытно, что нет ни одной статьи народных доходов, которой Царь не монополизировал бы и с которой не получал бы своей доли. Так, между прочим, в Петербурге перевозки между островами, из посада в посад, Царь сдал одному князю, платящему с них в казну 400 рублей в год. Каждая рыболовная сеть, которою бедняк снискивает себе пропитание, и та обложена здесь ежегодным сбором.

13-го Августа. Царь приказал привезти на свой корабль трех дезертиров и велел им при себе метать жребий о виселице. Затем, по распоряжению Царя, того, кому жребий вынулся, подняли на веревке к

ВИВОЗИЛИ ЗБІЖЖЯ, МЕТАЛ І... ЦЕРКОВНІ ДЗВОНИ

19 грудня 1917 р. більшовицька армія вторглася на територію України. До середини лютого окупанти захопили все Лівобережжя, Південь і більшу частину Правобережної України з Києвом включно. Під контролем українського уряду залишалися тільки частина Полісся, Волині та Поділля. 1 березня 1918 р. українські, німецькі та австрійські військові частини звільнили від більшовиків Київ, 14 березня — Одесу, а 8 квітня — Харків. Південь України визволяв Легіон Українських Січових Стрільців, а Кримський півострів — Кримська група Армії УНР на чолі з полковником Петром Болбочаном. Під час відступу більшовики вивозили з України збіжжя, метал і навіть церковні дзвони.

палачу, которий, в ожидании казни, сидел на фокмачте. К смерти Русские относятся с замечательным равнодушием: они вовсе не боятся ее. Обыкновенно после того, как преступнику прочтут приговор, он перекрестится, простится с окружающими и без печали, бодро, идет на смерть, точно не видит в ней ничего горького. Когда, на царском корабле, дезертиру был уже прочтен приговор, Царь велел находившемуся тут священнику утешить и напутствовать его. Но священник, будучи подобно огромному большинству Русского духовенства — невежественен и глуп, отвечал, что дело свое он уже сделал, выслушал исповедь преступника и отпустил ему грехи. Потом Царь еще раз два обращался к священнику с тем же приказанием, но когда услышал от него прежний отзыв, то грустный отвернулся и стал горько сетовать на низкий умственный уровень священников и прочего духовенства в России. По его словам здешние священники ничего не знают, не понимают и даже нередко являются более невежественными, чем простолюдины, которых, собственно, должны бы учить и наставлять [226].

17. ДОГОВОРИ І ПОСТА- НОВИ ПРАВ І СВОБОД ВІЙСЬКОВИХ МІЖ ЯС- НОВЕЛЬМОЖНИМ ЙОГО МИЛОСТІ ПАНОМ ПИ- ЛИПОМ ОРЛИКОМ, НОВООБРАНИМ ГЕТЬ- МАНОМ ВІЙСЬКА ЗА- ПОРІЗЬКОГО, І МІЖ ГЕНЕРАЛЬНИМИ ОСОБА- МИ, ПОЛКОВНИКАМИ І ТИМ ЖЕ ВІЙСЬКОМ ЗА- ПОРІЗЬКИМ З ПОВНОЮ ЗГОДОЮ З ОБОХ СТОРІН

(Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового)

ГЕНЕРАЛ З РОДУ ШЕВЧЕНКІВ

Молодша сестра Тараса Шевченка Ярина вийшла заміж за кирилівського маляра Федора Бойка. У 1855 році у подружжя народилася донька Марина. З роками вона вийшла заміж за Йосипа Тютюнника і в них народилося чотирнадцять дітей. Десятою дитиною став Юрій Тютюнник — онук Ярини Бойко — у майбутньому генерал-хорунжий Армії УНР, відомий член Української Центральної Ради, автор праць з історії визвольних змагань українського народу та сценаріїв кінофільмів. Він розстріляний більшовиками в 1930 році.

ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖИЙ ЮРІЙ ТЮТЮННИК.

В ім'я Отця і Сина і Святого Духа, Бога в Трійці Святий славимого.

Нехай залишиться на вікопомну славу і пам'ятку Війська Запорізького і всього народу малоросійського.

Дивний і незбагнений у долях своїх Бог, милосердний у довготерпінні, справедливий у покаранні, як завжди від початку світу, на праведному мірилі правосуддя свого – одні держави і народи возвеличує, а інші за гріхи і беззаконня – упокорює, одні поневолює, інші – звільняє, одні підвищує, інші – понижує. Так і стародавній хоробрий козацький народ, що раніше називався козарським, спочатку був піднесений славою безсмертною, розлогими володіннями та лицарськими відвагами, якими наводив страх не тільки на навколишні народи, а й на саму Державу Східну, тому східний володар, прагнучи жити вічно в мирі з ним, одружив свого сина з дочкою князя козарського.

Згодом той самий праведний Суддя – Бог за неправди та беззаконня, що збільшувалися, численними карами покарав той народ козацький, понизив, упокорив і звергнув, а наостанок зброєю держави Польської через польських королів Болеслава Хороброго і Стефана Баторія уярмив.

І незбагнений та неосяжний у правосудді своєму Бог, караючи, покарав наших предків незчисленними лихами. Проте, не до кінця прогнівившись, не на віки ворогуючи, а прагнучи, як за колишньої свободи, народ козацький з-під тяжкого на той час панування польського звільнити, висунув захисника святої православної віри, прав Вітчизни та стародавніх вольностей військових – звитяжного і хороброго гетьмана Богдана Хмельницького, який

за всесильної і безперешкодної підтримки найяснішого короля Шведського – Карла Десятого та за сприяння Кримської держави і Війська Запорізького, а ще завдяки своїй розсудливості і відвазі визволив з польського підданства Військо Запорізьке і уярмлений та пригноблений народ малоросійський і добровільно піддався з ним під самодержавну руку великих государів-царів та князів російських, сподіваючись, що Московська держава як єдиновірна з нами дотримається своїх обов'язків, виписаних в угодах та підтверджених присягою, і вічно Військо Запорізьке та народ вільний малоросійський при правах та вольностях буде під її обороною. Але після смерті Богдана Хмельницького Московська держава численними винахідливими способами змогла права та вольності військові, нею ж підтвержені, порушити і вщент зруйнувати, а на вільний козацький народ, нею ніколи не завойований, накинути невольницьке ярмо. І скільки разів Військо Запорізьке в тому насильство терпіло, стільки ж разів змушене було кров'ю і відвагою боронити цілісність своїх прав, і цій обороні сам Бог, месник, сприяв.

Наостанок, за гетьманства Ясновельможного Івана Мазепи, Московська держава, бажаючи остаточно здійснити свої злі наміри і відповідаючи злом за добро, замість вдячності та пошани за ту вірну службу і збитки на неї, аж до останнього нищення майна, за відвагу та військову криваву службу неодмінно хотіла перетворити козаків на регулярне військо, міста приєднати до своїх губерній, права та вольності військові знищити, Військо Запорізьке Низове викоринити й ім'я це навіки стерти, про що свідчать докази та починання. Тоді Іван Ма-

«У НАС КРОВЬ ЛУЧШЕ...»

20 листопада 1918 р. почалася агресія більшовицьких військ проти України. Роман Коваль у книзі «Отаман Зелений» наводить цитату про те, як командир Антонов-Овсієнко у прикордонному місті Суджа (Курщина) наставляв червоноармійців напередодні походу на Україну: «Против нас стоит тридцатимиллионный народ, имена которых невозможно выговорить, внешность которых такова, что их надо убивать без всякого милосердия и пощады. Это звери (...), с ними нельзя общаться как с порядочными людьми. У нас кровь лучше, сердце – тверже, нервы – крепче. Мы должны выжать все возможное из Украины, чтобы усилить военный потенциал России». І ні слова про спільну колицу і братній народ.

БІЙЦІ ПЕРШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СТРЕЛЕЦЬКОЇ ДИВІЗІЇ АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.

зепи, непокоячись за цілісність Вітчизни, права та вольності військові, маючи сердечне бажання в дні свого гетьманства бачити, а після смерті своєї для вічної пам'яті імені свого залишити, Вітчизну свою квітучою і в достатку, а Військо Запорізьке Городове і Низове не тільки в непорушних, а й у розширених вольностях, перейшов під незламну оборону Найяснішого короля Шведського – Карла Дванадцятого, який з військом своїм вступив в Україну. Гетьман Іван Мазепа був послідовником та наступником свого попередника славної пам'яті звитязного гетьмана Богдана Хмельницького, котрий з Найяснішим королем Шведським, а Його Королівської Величності дідом – Карлом Десятим одностайністю та військовими справами у звільненні своєї Вітчизни від польського на той час тяжкого підданства, узгоджуючись, сподівався на не меншу допомогу у розірванні з силами польськими. Та невідомі долі Божі! Такі відчайдушні наміри Івана Мазепа через мінливу військову фортуна не здійснилися, а сам він помер у Бендерах.

Однак осиротіле після смерті свого попереднього Регіментаря Військо Запорізьке, не втрачаючи надії на бажану свободу і твердо покладаючись на Божу поміч, на протекцію Найяснішого Його Милості короля Шведського та на праведність своєї справи, котра звикла завжди тріумфувати, на підтримку її та покращення військових порядків, постановило на більшій нараді Генеральної Старшини, узгоджуючи свої дії з волею Найяснішого протектора Його Королівської Величності Шведської, вибрати собі нового гетьмана. Для такого обрання призначили термін і зібралися на відповідне такому акту елекційне місце під

Бендерами на загальну раду з провідником своїм паном Костянтином Гордієнком, отаманом кошовим. Тоді всі спільно з Генеральною Старшиною та з послами Війська Запорізького Низового, що біля Дніпра залишалося, порадившись, за давніми звичаями й за правом військовим вільними голосами одностайно обрали собі гетьманом Його Милість пана Пилипа Орлика, гідного честі гетьманської і здатного з Божою поміччю і допомогою Найяснішої Королівської Величності Шведської, завдяки своєму розуму і умінню уряд гетьманський у такий тяжкий час утримувати та за інтереси Вітчизни Малоросійської дбати. І оскільки колишні гетьмани Війська Запорізького, залишаючись під самодержцями московськими, зважилися привласнити собі понад міру владу самодержавну, чим завдали значної шкоди давнім порядкам, правам та вольностям військовим, наклавши тягар на весь народ, тому присутня Генеральна Старшина і отаман кошовий з Військом Запорізьким, щоб запобігати такому безправ'ю, у найбільш сприятливий для того час, коли Військо Запорізьке під протекцію Найяснішої Королівської Величності Шведської прийшло і міцно її тримається, тільки для впорядкування та відновлення своїх прав і вольностей військових, домовились з Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом – новообраним гетьманом і постановили, аби не тільки його вельможність за щасливого свого гетьманського володарювання всіх досягнутих постанов і договорів непорушно дотримувалася, але щоб і за інших, майбутніх гетьманів Війська Запорізького вони були збережені і дотримувалися так, як тепер складені.

ЦЕ ВИЯВ ФАШИЗМУ...

«У всіх народів мова – це засіб спілкування, у нас це – фактор відчуження. Не інтелектуальне надбання століть, не код порозуміння, не першоелемент літератури, а з важкої руки Імперії ще й досі для багатьох – це ознака націоналізму, сепаратизму, причина конфліктів і моральних травм. Необхідно визнати відкрито, на державному рівні, що існує така патологічна ситуація в нашій державі, бо упередженість до будь-якої нації, до будь-якої національної мови – чи це нація чисельно велика, чи зовсім маленька, – це вияв фашизму. Часом навіть неусвідомленого, але...»

Ліна КОСТЕНКО.

ЛІНА ВАСИЛІВНА КОСТЕНКО.

I

Оскільки серед трьох добродетей богословських віра є найпершою, то і перший пункт про віру святу православному східного сповідання належить розпочати, про віру, якою народ звитязний козацький, ще за володарювання каганів козарських, від столиці Апостольської Константинопольської, просвічений був, так і нині, непорушно в ній перебуваючи, жодним іновір'ям ніколи не спокушався. Не є таємницею, що славної пам'яті гетьман Богдан Хмельницький з Військом Запорізьким повстав і розпочав праведну війну проти Речі Посполитої Польської за права та вольності військові, але насамперед за віру святу православному, яка різними тягарями влади польської силувана була до унії з костелом римським. А після викорінення іновір'я з Вітчизни нашої з Військом Запорізьким і народом малоросійським добровільно піддався і перейшов під захист Московської держави з єдиною метою – тільки заради єдиновір'я православного.

І новообраний гетьман, коли Господь-Бог могутній у битвах допоможе щасливою зброєю королю Його Милості Шведському звільнити Вітчизну нашу – Малу Росію від ярма московського, повинен буде насамперед піклуватися, щоб жодне інше іновір'я у Вітчизні нашій не було впроваджене. Якщо таке таємно або явно з'явиться, тоді владою своєю мусить його викорінювати, а проповідництво й поширення його не допускати. Проживати іновірцям в Україні, а особливо зловір'ю юдейському, не дозволяти, а докладати всіх зусиль, щоб одна віра православна східного сповідання, під послушенством святішого Апостольського трону Константинопольського, навіки

стверджена була, і з помноженням хвали Богові, святих церков та квітненням у науці серед звільнених синів малоросійських поширювалась і немов біла лілія в тернії між сусідніми іновірними державами процвітала.

А для ще більшої ваги первісного в Малій Росії престолу митрополитського Київського та для зручнішого управління справами духовними ясновельможний гетьман після звільнення Вітчизни від іга московського має здобути у столиці Апостольській Константинопольській священноначальницьку первісну владу, щоб через неї відновились реляції та послух синівський до згаданого Апостольського Константинопольського трону, від якого проповіддю євангельської віри вселенської святої та влада удостоїлася зміцнення.

II

Оскільки будь-яка держава стверджується непорушною цілісністю кордонів, то й щоб кордони Малої Росії, Вітчизни нашої, утверджені пактами від Речі Посполитої Польської, найяснішої Порту і від держави Московської, особливо ті кордони, які по річку Случ за гетьманства славної пам'яті Богдана Хмельницького від тієї ж Речі Посполитої Польської до земель Гетьманських і Військових на віки віддані і пактами обумовлені, ніколи не були порушені, ясновельможний гетьман при домовленостях з Найяснішим королем Його Милості Шведським має піклуватись і, скільки Бог дасть сили та розуму, боронити, коли буде треба. Особливо ж має скаржитися про те до найяснішого маєстату Його Королівської Величності Шведської як оборонця і протектора нашого, щоб Його Величність не дозволяв нікому не тільки прав і воль-

...ЯВЛЯЄ СОБОЮ ДРУГУ УКРАЇНУ

На початку ХХ століття співробітники Загальноземської організації за результатами своїх досліджень дійшли висновку, що в Амурській області основна маса селян була українцями. Вони склали 40,6 відсотка. Другими за чисельністю були тамбовці – 10,3 та білоруси 10,1 відсотка. У Приморській області українці склали – 75 відсотків населення. «Приморська область являє собою другу Україну зі значною домішкою білорусів», – значилося у звіті. Ще вищий відсоток – 81,3 – селян-переселенців з України було в Південно-Усурійському краї. У той час росіян там проживало 8,3, а білорусів – 6,8 відсотка. Та до 1950 року українська ідентичність на Далекому Сході зникла.

ностей, а й кордонів військових порушувати і привласнювати. Крім цього Ясновельможний гетьман по закінченні, дай Боже, щасливому, війни повинен буде просити у Королівської Величності Шведської такого трактату, щоб Його Величність та його спадкоємці найясніші королі шведські титулувалися вічними протекторами України, і справи їхні залишалися спрямованими на зміцнення могутності Вітчизни нашої та збереження її цілісності у наданих правах і кордонах.

Також Ясновельможний гетьман повинен буде просити у найяснішого королівського маєстату, аби у договорах Його Величності з державою Московською було викладено, щоб полонених наших, які нині в державі Московській знаходяться, по закінченні війни нам вільних повернули, а всі завдані Україні за теперішньої війни збитки Москвою були сплачені і справедливо відшкодовані. А особливо повинен просити у Найяснішої Королівської Величності, щоб усіх полонених наших, які в державі Його Величності залишилися, було звільнено і нам повернено.

III

Оскільки нам завжди необхідна сусідська дружба з Кримською державою, до чиеї допомоги Військо Запорізьке для оборони своєї не раз вдавалося, то, наскільки на цей час це можливо буде, Ясновельможний гетьман через послів своїх до Найяснішої Його Милості Хана Кримського має дбати про відновлення давнього з Кримською державою братерства та єднання військового і підтвердження вічної приязні, дивлячись на яку сусідні держави не відважилися б прагнути поневолити Україну чи коли-небудь чинити над нею

гвалт. Після закінчення війни, коли Бог допоможе, при бажаному й очікуваному нами мирі, новообраний гетьман, осівши у своїй резиденції, має неухильно пильнувати, зобов'язавши до цього і уряд свій, аби ні в чому з державою Кримською дружба і побратимство не порушилися через наших свавільних та легковажних людей, які звикли не тільки сусідську згоду та приязнь, а й союзи мирні руйнувати.

IV

Військо Запорізьке Низове, здобувши собі славу безсмертну багатьма лицарськими подвигами на морі та суходолі, не меншими дарами винагороджено було для спільного свого проживання та промислу. Та держава Московська, шукаючи різні способи для утисків та знищення Війська Запорізького Низового, побудувала на власних землях та угіддях Війська то міста самарські, то фортеці по Дніпру, прагнучи чинити перешкоди Війську Запорізькому Низовому у рибних та звіриних промислах, завдавши тим самим нестерпної образи, праволомства та пригноблення. А наостанок гніздо військовоє – Січ Запорізьку військовоєм наступом розорила. Тому по закінченні, дай Боже, щасливому, війни (якщо тепер згадане Військо Запорізьке тих земель своїх та Дніпра від насильства московського не очистить і не звільнить) Ясновельможний гетьман при переговорах Найяснішого короля Його Милості Шведського з державою Московською повинен буде про мир дбати, щоб Дніпро від міст та фортець московських, а також і землі від володіння московського були звільнені і до первинної території Війська Запорізького повернуті. І там у майбутньому нікому ані фортець будувати, ані міст закладати,

ЮНКА З ВЕСЕЛИХ ТЕРНІВ МОВЧАЛА...

7 вересня 1921 р. у Жандармській балці Катеринослава (м. Дніпро) чекісти закатували 62 повстанців, які входили до підпільної мережі отамана Степового-Блакитного (Кость Пестушко), і розвідницю Степової дивізії й зв'язкову повстанського штабу 18-літню Віру Бабенко. Вона, як посланець окружного катеринославського штабу до уряду УНР, у березні 1921 року побувала в Тарнові (Польща). Після повернення була заарештована 29 квітня 1921 року. В. Заремба писав: «Її мучили нелюдськими тортурами; вирізали на спині паси, здирали з живої шкіри, забивали цвяхи під нігті, відрубали пальці на руках й ногах і викололи очі. Юнка з Веселих Тернів (Криворізького повіту Катеринославської губернії) мовчала. Наостанок, слуги Троцького (Бронштейна) і Дзержинського (Руфіна) відрубали Вірі голову».

ані слободи осаджувати, ані яким-небудь іншим способом військових угідь спустошувати, Ясновельможний гетьман не має дозволяти і зобов'язаний буде надавати Війську Запорізькому Низовому всіляку допомогу у їх обороні.

V

Місто Терехтемирів, яке здавна належало Війську Запорізькому Низовому і називалося його шпиталем, після звільнення, дай Боже, Вітчизни від московського підданства Ясновельможний гетьман має повернути Війську Запорізькому Низовому з усіма угіддями та з перевозом через Дніпро, що там залишається. У цьому місті для старих, зубожілих та ранами скалічених козаків за військовий кошт має бути збудований шпиталь, відтоді вони матимуть харчі та одяг.

Також увесь Дніпро – згори від Переволочної донизу, Переволочанський перевіз, саме місто Переволочну, з містом Керебердою і річкою Ворсклою з млинами, що знаходяться на території полку Полтавського, і фортецю Кодацьку з усіма маєтностями повинен буде Ясновельможний гетьман, а після нього його наступники з гетьманського уряду згідно з давніми правами та привілеями при Війську Запорізькому оберігати і нікому з духовної або світської влади не дозволяти загат на Дніпрі вниз від Переволочної будувати, риболовити. Особливо поля, ріки, річки і всі угіддя аж до самого Очакова навіки мають належати нікому іншому, тільки Війську Запорізькому Низовому.

VI

У самодержавних державах зберігається такий хвалений і суспільно корисний лад, за якого завжди, і під час війни, і в мир-

ний час, приватно та публічно проводяться ради щодо загального добра Вітчизни, на яких самі самодержці, присутні на них, не забороняють свої рішення міністрам та радникам піддавати обговоренню та ухваленню. То чому ж серед вільного народу такий добрий лад не може бути збережений? У Війську Запорізькому при гетьманах відповідно до давніх прав та вольностей він неодмінно зберігався, але деякі гетьмани Війська Запорізького, привласнивши собі несправедливо та протиправно владу самодержавну, самовладно узаконили таке право – як хочу, так і велю. Через таке самодержавство, непритаманне гетьманському уряду, у Вітчизні та у Війську Запорізькому значно зросли порушення прав та вольностей, розорення, народний тягар, насильні та підкупні урядами військовими розпорядження, а відтак зростала зневага до генеральної старшини, полковників та значного товариства. Тому ми, Генеральна Старшина, кошовий отаман та все Військо Запорізьке, домовились і постановили з Ясновельможним гетьманом при елекції його вельможності таке право, яке має бути вічно у Війську Запорізькому збережено: у Вітчизні нашій першість серед радників належить Генеральній Старшині – як через респект до їх урядів головних, так і постійній при гетьманах резиденції; після них ідуть городові полковники, які будуть пошановані за громадських радників. Крім того, до загальної ради треба вибрати по одній визначній, розсудливій та заслуженій особі від кожного полку. Генеральні радники обираються за згодою гетьмана. З усіма цими генеральними особами, полковниками та генеральними радниками теперішній Ясновельможний гетьман та

ГОТУВАЛИСЯ ЗАЗДАЛЕГІДЬ!

Після Голодомору у вимерлі та спустошені села на сході України більшовицька влада привезла понад 300 ешелонів з московитами із центральних чорноземних областей Російської Федерації, Смоленської, Івановської та Горківської областей, які голоду не зазнали. Вербування переселенців розпочалося одразу після створення в серпні 1933 року переселенського комітету і повноважних представництв в Україні на місцях, куди мали доправляти переселенців. Це Харківська, Дніпропетровська, Одеська і Донецька області. Також в цьому комітеті мали займатися заселенням вимерлих або депортованих станиць Північного Кавказу, де проживали українці. Це непряме свідчення того, що більшовики до Голодомору готувалися заздалегідь.

ПАМ'ЯТНИК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ В ЛУГАНСЬКУ.

його наступники повинні будуть радитися про цілісність Вітчизни, її добробут та про всі справи публічні і нічого без їхньої волі своєю владою не розпочинати, не встановлювати і рішень не приймати.

Для цього тепер, при елекції гетьмана, одностайною ухвалою призначаються три генеральні ради щорічно, які мають відбуватися в гетьманській резиденції: перша – на Різдво Христове, друга – на Воскресіння Христове, третя – на Покрову Пресвятої Богородиці. На них не тільки пани полковники зі старшиною своєю та сотниками, не тільки з усіх полків генеральні радники, а й послы від Війська Запорізького Низового для вислуховування та обговорення, після отримання від гетьмана доручення, мають прибувати, дотримуючись призначеного терміну. Якщо від Ясновельможного гетьмана до загальної ради надійде яка-небудь пропозиція, то всі добропорядно, без своєї чи чужої користі, без душогубних заздощів та ворогування зобов'язані будуть радити так, щоб ці поради не призвели до шкоди для честі гетьманської, загальних тягарів Вітчизни, розорення та, не дай Боже, згуби.

Якщо ж виникнуть якісь громадські справи, що потребують швидкого управління та виправлення, тоді Ясновельможний гетьман буде повновладний у тому, щоб з радою Генеральної Старшини такі справи вирішувати відповідно до своїх гетьманських повноважень.

Також якщо до Ясновельможного гетьмана будуть надіслані листи від закордонних держав, то Його Вельможність має оголосити про них Генеральній Старшині і відповіді, які відписуватимуться, висвітлити, не приховуючи від них жодної корес-

понденції, передусім закордонної та такої, що може шкодити цілісності Вітчизни та добру громадському. А щоб на таємних та публічних радах між Ясновельможним гетьманом і Генеральною Старшиною, полковниками та генеральними радниками була дієва, обопільна довіра, кожен з них повинен буде скласти формальну присягу шляхом публічно здійсненої клятви на вірність Вітчизні, на відданість своєму регіментареві, на дотримання своїх повноважень відповідно до посади, яку вони коли-небудь обійматимуть.

Якщо у діях Ясновельможного гетьмана буде помічено щось несумісне з правами та вольностями, шкідливе та некорисне для Вітчизни, тоді Генеральна Старшина, полковники і генеральні радники будуть уповноважені вільними голосами чи приватно або, якщо виникне така необхідність, й публічно на раді висловити Його Вельможності докір щодо порушення прав та вольностей без осудження та найменшої образи високої регіментарської честі. На ті докори Ясновельможний гетьман не має ображатися та мститися, а навпаки, намагатися виправити неадекватності.

Особливо ж генеральні радники, кожен у своєму полку, в якому буде обраний, владні будуть разом з городовим полковником стежити за порядком, а інші мають загальною радою управляти, заступаючись за кривди людські. Як Генеральна Старшина, полковники та генеральні радники мають поважати Ясновельможного гетьмана, виявляти йому належні почесті та вірний послух, так і Ясновельможний гетьман має взаємно шанувати їх за товариство, а не за слуг та робочих помічників і не змушувати навмисно для приниження їхньої гідності

РОЗСТРІЛЯНИЙ ПОРТРЕТ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА...

У кінці літа 2014 року редакція павлоградської газети «Популярка» (Дніпропетровська область) надрукувала матеріал Олександра Шульги про роботу павлоградських рятувальників на відбудові звільненого від місцевих сепаратистів і російських окупантів міста Слов'янська. Та найголовніше, що рятувальники привезли із собою додому велику кількість фотознімків, які розповідали про те, що несе із собою в Україну «руський мир». Частиною газета оприлюднила. На одному із них, зробленому командиром відділення – старшим прапорщиком Сергієм Натаровим, ось цей розстріляний портрет Тараса Шевченка. Здавалось би, і царизм в Росії вже давно повалений, а ненависть до Кобзаря у москвитів все не минає...

РОЗСТРІЛЯНИЙ ПОРТРЕТ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

вистоювати перед собою, крім випадків, коли в тому буде потреба.

VII

Якщо б хтось із генеральних осіб, полковників, генеральних радників, значного товариства чи інших військових урядників, особливо з черні, образив гетьманську честь чи в чомусь іншому провинився, то Ясновельможний гетьман не має права сам покарати їх, а повинен буде подати до генерального військового суду кримінальну чи некримінальну справу. І яким би лицемірним чи облудним не здавався вирок, кожен, хто винен, повинен прийняти його.

VIII

Доповідати Ясновельможному гетьману про всі державні, військові справи повинні генеральні особи, які відповідно до служби постійно перебувають при гетьманові, а не слуги хатні, які жодними військовими справами не повинні цікавитися і не втручатися в державні інтереси.

IX

Оскільки раніше у Війську Запорізькому завжди були генеральні підскарбії, які військовим скарбом, млинами, прибутками до військової скарбниці завідували та з відома гетьмана ними розпоряджалися, то й тепер загальним договором встановлюється та неодмінно узаконюється такий порядок, щоб після звільнення, дасть Бог, Вітчизни нашої від ярма московського, за згодою гетьмана та загальним рішенням був обраний генеральний підскарбій — людина значна, заслужена, маєтна та добросовісна, яка б наглядала за військовим скарбом, млинами та завідувала усілякими прибутками державними і з гетьманського відома направляла їх на потреби громадські та військові, а не на приватні.

Сам же Ясновельможний гетьман не повинен мати жодного відношення до військового скарбу і не витрачати ці кошти на власні потреби, а має задовольнятися прибутками й доходами, передбаченими для гетьманської особи і булави. Це — індукти, збори з полку Гадяцького, сотні Шептаківської, маєтків Почепівських й Оболонських та інших, які здавна ухвалені та затверджені на уряд гетьманський. Більше ж державних маєтностей та угідь Ясновельможний гетьман не має права ані самовільно собі привласнювати, ані роздавати іншим людям, менш заслуженим у Війську Запорізькому, а особливо ченцям, попам, бездітним вдовам, дрібним громадським і військовим урядникам, слугам своїм та приватним персонам для якихось потреб.

Не тільки при гетьмані генеральний підскарбій, який пильнуватиме за військовим скарбом, має обиратися і залишатися там, де буде гетьманська резиденція, а й у кожному полку має бути два підскарбія. Це так само люди значні та багаті, які обиратимуться загальною ухвалою полковника, старшини військової та громади. Вони мають бути обізнані про полкові і міські прибутки та громадські податки, наглядатимуть за ними, матимуть у своєму розпорядженні та кожного року звітуватимуть. Полкові підскарбії, підлеглі безпосередньо генеральному підскарбію, повинні будуть у своїх полках про прибутки, що належать до скарбу військового, знати, збирати та у руки генеральному підскарбію здавати. Пани полковники також не повинні цікавитися скарбницями полковими, а задовольнятися своїми прибутками та маєтностями відповідно до їхніх посад.

ГОЛОСИ З МІНУЛОГО: ТІЛЬКИ ФАКТИ

211

МОСКОВИТИ — НЕ СЛОВ'ЯНИ

У 2013 році російські генетики та антропологи провели великомасштабне комплексне дослідження російського генофонду — і були не просто здивовані, а вражені отриманими результатами. Виявилося, що генетично росіяни «не східні слов'яни», а «фіни-угри-татари». Розвіявся в пух і прах міф, що «росіяни, білоруси і українці складають окрему групу східних слов'ян» і є генетично «братніми народами». Слов'янами з цих трьох народів є білоруси і українці, але при цьому встановлено, що білоруси — це зовсім не «східні слов'яни», а «західні», тому що вони генетично не відрізняються від поляків і близькі до чехів і словаків.

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ. КІЇВ, 2014 Р.

X

Ясновельможний гетьман за своєю посадою має дбати про лад у Вітчизні Запорізькій, а особливо повинен пильнувати, щоб людям військовим і посполитим не чинилися збиткові тягарі, податки, пригнічення та здириства, через які вони залишають своє житло і йдуть шукати прихистку у закордонні держави. Для цього треба, щоб панове полковники, сотники, отамани з усіма військовими та посполитими урядниками не наважувалися виконувати панщин та відробітки на своїх приватних господарствах силами козаків та посполитих, особливо тих, які ані до урядів їх, ані їм безпосередньо не належать: не примушувати до косіння сіна, збирання з полів урожаю та гатіння гребель, не віднімати та силою не змушувати продавати землю, не відбирати за будь-яку провину рухоме та нерухоме майно, не змушувати ремісників безоплатно виконувати свої домашні справи і козаків до розсилки приватної не залучати. Усе це Ясновельможний гетьман має владою своєю забороняти і сам того, як добрий приклад іншим, остерігатись і не чинити.

Найбільше ж на людей бідних чинять утиски і здириства та пригнічують їх тягарями владолюбні хабарники, які не за заслуги свої, а через ненаситну пожадливість прагнуть потрапити в уряди військові і посполиті для свого збагачення. Вони спокушають серце гетьманське, і завдяки корупції, без повного обрання та всупереч справедливості і закону, чи в уряди полковничі проникають, чи обіймають інші посади. Тому остаточно постановляється, щоб Ясновельможний гетьман жодними, хоч би й найбільшими, подарунками та респектами

не спокушався, нікому за хабарі в урядах ні полковничих, ні інших військових чи посполитих посад не давав і насильно в уряд нікого не призначав. Завжди як військові, так і посполиті урядники, особливо полковницькі, мають обиратися вільними голосами, а по обранні — владою гетьманською затверджуватись. Однак елекції таких урядників повинні проводитися не без волі гетьманської. Такого ж закону і полковники повинні будуть дотримуватися та не допускати без вільного обрання цілої сотні сотників та інших посадовців за якісь респекти. А через власні образи не повинні також з урядів звільняти.

XI

Вдови-козачки й осиротілі діти козацькі, двори козацькі й жінки в час відсутності козаків, які перебувають в походах або на якійсь іншій військовій службі, щоб до всяких громадських повинностей не притягалися і сплатою податків не обтяжувалися — так погоджено і ухвалено.

XII

Чималий тягар на міста українські лягає і через те, що багато сіл, які раніше їм належали і надавали допомогу у виконанні громадських робіт, до різних державців духовних та світських у приватне володіння повідходили. Жителі посполиті міст у малолюдстві залишилися, то мають тепер ті ж самі повинності виконувати, що раніше за допомогою відібраних сіл виконувались. Тому, як заспокоїть наша Вітчизна від смуту воєнної і після звільнення її, дай Боже, від підданства московського, спеціально обраними комісарами має бути проведена генеральна ревізія всіх маєтностей, що знаходяться у володінні можновладців, а результати її подані

НА ЗАХИСТ СТАВ І «ФРОНТОВИЙ КОБЗАР»

Вже давно помічено, давно доведено і багато разів перевірено, що геній Шевченка полягає у його актуальності для кожного покоління українців. Бо у яких би ситуаціях не опинялися його земляки, вони знаходили і знаходять у Тарасових віршах послання, адресовані саме їм. Не стала винятком і російсько-українська війна, яка розпочалася 2014 року. Здавалось би, які можуть бути вірші серед крові, смерті, каліцтв і руйнувань? Але ж ні! Душа небайдужого українця переосмислила своє світобачення і забажала Шевченкового слова в окопи, під кулі, на фронт! Так забажала, що волонтери «Бахмута українського» з Донеччини попросили видати такого «Фронтowego Кобзаря», який би зігривав серця захисників України. Зодягнений у камуфляж «Фронтний Кобзар» освятив митрофорний протоієрей Василь Беринда, бо ж не на тиху бібліотечну полицю стелився йому шлях, а в саме пекло війни. А маленькі хмельничани на кожному примірнику написали від руки і свої побажання воякам. Так Шевченко учергове став на захист своєї скривдженої України.

до Генеральної Ради, що при гетьманові. На ній і буде вирішено, хто має право, а хто не має права військовими угіддями та маєтностями користуватися та які повинності і послушенства підданські можновладцями мають виконуватися.

Ще на людей бідних лягає додатковий тягар через те, що багато козаків оберігають людей зі статками від належних їм повинностей, приймаючи їх до себе у підсусідки, а купці маєтні, захищаючись то гетьманськими універсалами, то протекцією полковничою і сотничою, ухиляються від виконання спільних повинностей громадських і не хочуть допомагати в цьому людям бідним. Через те ясновельможний гетьман універсалами своїми повинен змусити як козаків, так і купців не занегаювати громадські повинності і захищати їхній захист.

XIII

Стольне місто Київ та інші українські міста з магістратами своїми і з усіма правами та привілеями, законно їм наданими, повинні бути непорушно збережені. Це ухвалюється спеціальним актом і доручається підтвердити у подальшому гетьманською владою.

XIV

Найбільшим тягарем для простих людей в Україні було утримання проїжджих та надання їм підвод, для козаків — їх супроводження. Це доводило деяких людей просто до зубожіння. Тож тепер надання підвод та супроводження проїжджих мають бути повністю відмінені і ніхто з проїжджих не має права ніде вимагати жодної підводи, харчів, напоїв, хіба що хтось у справах громадських з поїздкою буде, наприклад за подорожною від Ясновель-

можного пана гетьмана, але й у такому випадку не давати жодних дарів, а лише підводи, скільки в подорожній буде написано. Особливо ж щоб ні військові чи їхні слуги, ні слуги Ясновельможного гетьмана, переїжджаючи у приватних, а не у військових справах, не вимагали підвод, харчів, напоїв, поклонів та супроводження, бо через це міста розорюються, а бідний народ знищується. Будь-яка особа у приватній справі, а не військовій, без регіментарської подорожньої переїжджаючи, повинна усюди в містах і селах обходитися своїм коштом, а підвод та супроводжуючих не вимагати і силою ніколи не брати.

XV

Оскільки орендна плата для щорічної платні компанійцям та сердюкам, а також для інших військових видатків вважається громадським тягарем всіма обивателями малоросійськими військовими та простолюдинами, то й утримання постоїв сердюків та компанійців є обтяжливим для суспільства. А тому як орендні плати, так і згадані постої повинні бути зовсім відмінені.

На Генеральній Раді має бути вирішено і постановлено, як відновити, бідний для задоволення усіляких публічних та військових витрат, військовий скарб і скільки по закінченні війни Ясновельможний гетьман має тримати на військовій службі платних компанійців та піхотинців.

XVI

Часто люди бідні скаржаться на численні здирства з боку збирачів державних податків та податкових чиновників, а також ярмаркових об'їждчиків. Бідній людині взагалі неможливо на ярмарку продати будь-яку річ для полегшення своєї біднос-

ГОЛОСИ З МИНУЛОГО: ТІЛЬКИ ФАКТИ

213

«УКРАИНА СДЕЛАЛА ПРАКТИЧЕСКИ НЕВОЗМОЖНОЕ»

«У этих двух народов разный менталитет. Разная судьба. Разные приоритеты. Их надо сравнивать, но их нельзя приравнять — никогда! А вы попробуйте вырваться из лап кровавой империи, которая пытается не первую сотню лет лишить вас идентичности и превратить в свою колонию. Попробуйте сбросить с себя большевистскую заразу, которая накрепко поселилась в умах людей. Это практически невозможно. И Украина делает и сделала практически невозможное».

**Олександр ТВЕРСКОЙ,
московський журналіст.**

ОЗБОРОСНІ РОСІЙСЬКІ «ЗЕЛЕНІ ЧОЛОВІЧКИ» ПРОТИ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У КРИМУ. 2014 Р.

ті та купити щось для власних потреб без ярмаркової плати. А, не дай, Боже, хоч чимось завинити, то будеш обідраним ярмарковими об'їждчиками з ніг до голови.

Тому нехай збирачі податків та податкові чиновники збирають до державної скарбниці тільки те мито і тільки з тих товарів, які будуть виражені у майнових угодах, нічого зайвого від купців не вимагаючи і людям бідним здирства не чинячи. Так само й об'їждчики ярмаркові повинні збирати мито з тих, кому належить його платити, а не з убогих людей, які прибули на ярмарок, щоб щось продати або купити для власних потреб. Справ жодних, не тільки кримінальних, а й поточних не відкривати і звичного здирства людям та містам не чинити. А сприяти цьому буде Ясновельможний гетьман своєю мудрою турботою та владою, котрому належить усі негаразди Вітчизни нашої виправляти, а права та вольності військові непорушно зберігати і охороняти.

Ці договори і постанови підлягають дійсному виконанню, що Його Вельможність зволив підтвердити не тільки підписом власноручним, а й формальною присягою та притисканням печатки державної [227].

18. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Степанков В. В. Політична еліта: кілька міркувань з приводу сутності поняття. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Історичні науки. Том 21.2011р. http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Npkpnu/2011_21/20_3.pdf

2. Степанков В. В. Політична еліта: пошук нового підходу до з'ясування її сутності. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Історичні науки. Том 22.2012р. <http://praci-history.kpnu.edu.ua/article/view/53510/49567> — Силенко Л. Мага Віра. Рідна Українська Національна Віра (РУНВіра). Велике Світло Волі. Співвідношення віри, науки, філософії, історії. — Велика Британія — США — Канада — Австралія — Західна Німеччина: Видання Об'єднання Синів і Дочок України Рідної Української Національної Віри, 1979. — 1428 с.

3. Шевчук В. Нерозгадані таємниці «Історії русів». Передмова до книги «Історія русів». — К.: «Веселка», 2003.

4. Донцов Д. Дух нашої нації. Серія «Життя і чин». ч. 2. Видання 2-е. — Дрогобич: В-во «Відродження», 1991. — 341 с.

5. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю.І. Шевчука. Вст.ст. С.В. Кульчицького. — 3-тє вид., перероб. і доп. — К.: Либідь, 1993.

АНАТОЛІЙ ДІМАРОВ.

«ДЕСЯТЬ ТИСЯЧ БЕЗЗБРОЙНИХ ПОКЛАЛИ...»

«Коли село звільнили, всіх чоловіків від 16 до 60 років — всіх, аби була нога-рука, а чи сліпий-глухий — не важливо — стали брати до війська. Нас «озброїли» — дали по півцеглини і — «йдіть, іскупайте вину кров'ю», бо ми на окупованій території були. Мовляв, ви жбурляйте цеглу, а німці нехай думають, що то гранати! Нас 500 душ вигнали на кригу водосховища, навпроти — якийсь комбінат, німці вибили в мурі бійниці. Німці нас підпустили і вдарили кинджальним вогнем. Повернутися назад не можна було — там сиділи смершівці з націленими нам у спину кулеметами... Вибухнула міна, мене контузило, я впав. Коли мене, непритомного, підібрали, в госпіталі не могли ту цеглину витягнути, так я в неї вчепився і вона в мене вмерзла. Я, як справжній солдат, зброю на полі бою не залишив. Хлопці казали, що з 500 душ лише 15 уціліли! А під Ізюмом десять тисяч таких беззбройних поклали! І так винищували чоловіків по всій Україні».

Анатолій ДІМАРОВ, український письменник.

6. Остафійчук В. Ф. Історія України: сучасне бачення: Навч. посіб. — К: Знання-Прес, 2002.
7. Олуйко В. М. Історія влади. — Хмельницький, 2012.
8. Літопис Самовидця. Видання підготував кандидат філологічних наук Я. І. Дзира. — Київ: «Наукова думка», 1971.
9. Аркас М. М. Історія України-Русі. — Одеса: Маяк, 1994. — 392 с.
10. Чайковський А. Сагайдачний. — Київ: Варта, 1993.
11. Мазепа: Збірник / Передм., упоряд. тексту й іл., комент. Ю. І. Іванченка. — К.: Мистецтво, 1993. — 240 с.; 6 іл.
13. Шпак В. Не такий народ чи вожді? // Урядовий Кур'єр. — №129. — 18.07.2015 р.
14. Воротиленко М. Заповіт Петра І. — Київ: ФОП Стебеляк, 2015.
15. Голос України. — № 226. — 26.11.2016.
16. Урядовий кур'єр. — №224. — 29.11.2016.
17. Лук'яненко, Левко. Національна ідея і національна воля: — К.6 МАУП, 2003. — 296 с.
18. Політична еліта в Україні. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://all-politologija.ru/ukr/politichna-elita-v-ukraini>.
19. Сидоренко М. Роль політичних еліт України і Росії в модернізаційних процесах початку 1990-х років. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1vsn=61vsc=1345>.
20. Ярова Н. Потрійний шанс на гідність та свободу // Подолянин. — 21.11.2016 р.
21. Куліш А. Ф. Книга пам'яті українців. Науково-пізнавальний посібник. — Харків: «Просвіта», 2000.
22. Білошицький С. В. Криза духовних основ та світоглядних орієнтирів сучасного українського суспільства. Педагогіка духовності: збірка наукових праць в 2-х частинах / Ред. кол. Білий Л. Г. (голова) та ін. — Хмельницький, 2012. — 284 с.
23. Сироїд О. Бюджетне фінансування виведе партії з-під впливу олігархів // Голос України. — №105. — 08.06.2016 р.
24. Мороз О. На межі // Голос України. — №74. — 22.04.2016 р.
25. Стражній О. С. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність: монографія/ О. С.Стражній. — К.: Книга, 2008.
26. Габович Олександр, Кузнецов Володимир. Наука та еліта. Інтернет-ресурс. Режим доступу: [http://nauka.in.ua/articles/GK/GabovichEconomist\(06\)N1p66-73.pdf](http://nauka.in.ua/articles/GK/GabovichEconomist(06)N1p66-73.pdf)
27. Мовчан Д. Феміді вказали на вихід // Закон і Бізнес. — №12. — 25.03.2016 р.
28. Романюк Я. Конституційні зміни посилення політичного впливу на суддів чи деполітизація // Голос України. — №46. — 15.03.2016 р.
29. Ковальський В. Принцип єдності історичного і логічного у сучасних правових реаліях // Щомісячн. наук. журн. «Юридична Україна». — №10. — 2014.
30. Коваль Л. Чи стануть заробітчани інвесторами громад? // Голос України. — № 42. — 03.03.2016 р.
31. Абліцов В. Львів вітає лауреата Нобелівської премії // Голос України. — №181. — 30.09.2015 р.
32. Гриценко П. Дві державні мови — це знищення України як самостійної держави // Урядовий кур'єр. — № 95. — 29.05.2014 р.
33. Смілянська А. Історичні обставини вимагають посиленої уваги до формування національної ідентичності та почуття патріотизму // Голос України. — №79. — 29.04.2016 р.
34. Гриценко П. Боронити й зміцнювати українську мову — це боронити й зміцнювати державу // Урядовий кур'єр. — №34. — 20.02.2016 р.
35. Цвілюк С. І буде вона вже не Україна... // Проскурів. — №21. — 22.05.2014 р.

ГОЛОСИ З МІНУЛОГО: ТІЛЬКИ ФАКТИ

215

ТІЛЬКИ ВІСІМНАДЦЯТЬ ПРОТИ ОДНОГО...

Переговори про вихід наших бійців із оточення під Іловайськом «коридором» велися між начальником Генштабу ЗСУ і першим заступником начальника Генштабу ЗС РФ. 26-28 серпня 2014 року між ними відбулося 12 телефонних переговорів, за результатами яких російський генерал надавав гарантії безпечного виходу тоді, коли російські війська готували бойові позиції. Ціна «русской чести» — 366(!) розстріляних українців із заздалегідь розставлених уздовж «зеленого коридору» танків і гармат. А ще 429 поранених і 300 полонених. Та справжній показник московитської «доблесті» та «хоробрості» у співвідношенні сил: особовий склад — 1:18; танки — 1:11; бронетехніка — 1:16; артилерія — 1:15, «Гради» — 1:24. Тільки 18 на одного можуть вони перемагати.

ВИХІД ІЗ ІЛОВАЙСЬКОГО КОТЛА. СЕРПЕНЬ 2014 Р.

36. Кульбовський М. Мова – портрет національного духу українців // Проскурів. – №44. – 05.11.2015 р.

37. Зубков М. Післяслово. Шевченко Т.Г. Кобзар / Тарас Шевченко. – Х.: ВД «Школа», 2014. – 576 с.

38. Караванський С. Звідки пішла єсть московська мова або шила в мішку не сховаєш. – Львів: БаК, 2012. – 192 с.

39. Если бы в Украине была единая православная церковь, возможно, не было бы войны на Донбассе, – Филарет. Интернет-ресурс. Режим доступу: http://sensor.net.ua/news/396423/esli_by_v_ukraine_byla_edinayapravoslavnaya_tserkov_vozmojno_ne_bylo_by_voyny_na_donbasse_filaret

40. Чорна С. З братами не воюють, або чому російсько-українські війни – не регіональний конфлікт, а прояв цивілізаційного протистояння // Голос України. – № 155. – 17.08.2016 р.

41. Виступ П. Порошенка з нагоди 25-ї річниці незалежності України – повний текст. Интернет-ресурс. Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/172409>.

42. Ротфельд А. Досі всі українські лідери дбали про себе більше, ніж про власний народ // Урядовий кур'єр. – №95. – 29.05.2014 р.

43. Сенека Л. А. Моральні листи до Луцілія. Лист 5. Интернет-ресурс. Режим доступу: http://ae-lib.org.ua/texts/seneca_ad_lucilium_epistularum_moralium_ua.htm.

44. Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас Шевченко. – Х.: ВД «Школа», 2014. – 576 с.

45. Штепа П. Українець і москвин. Дві протилежності. – Львів, ВФ «Відродження». 2010.

46. Веллер М. Наш князь и хан. Москва, 2015.

47. Тарас А. Краткий курс истории Беларуси. IX-XXI вв. Минск: Харверст, 2014.

48. Дашкевич Я. Степові держави на Поділлі та в Західному Причорномор'ї як проблема історії України XIV ст. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Вип. №10. – 2006.

49. Стригун Ю. Одонацер, король рутенів, готів, угрів і герулів. Интернет-ресурс. Режим доступу: <http://kmisto.info/articles/8588.html>.

50. Наконечний Є. Украдене ім'я. Чому русини стали українцями. Интернет-ресурс. Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/nakonechny/r09/html>.

51. Шпак В. Мар'янівський орфей // Урядовий кур'єр. – №52. – 21.03.2015 р.

52. Дашкевич Я. Як Московія привласнила історію Київської Русі. Збірка «Учи неложними вустами казати правду». – К.: Темпора. 2011. Интернет-ресурс. Режим доступу: <http://universum.lviv.ua/journal/2011/6/dashk.htm>.

53. Діак І. В. Україна-Росія. Історичні особливості становлення України та Росії. Интернет-ресурс. Режим доступу: <http://dhost.info/newbabilon/ukrros/chapter2.html>

54. Наконечний Євген. Украдене ім'я: чому русини стали українцями. Кам'янець-Подільський, 2013.

55. Шелухін С. П. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Прага, 1936.

56. Про крещеніє Руси и в связи с этим. Меря Мир. Интернет-ресурс. Режим доступу: http://merjamaa.ru/news/pro_kreshhenie_rusi_i_v_svjazi_s_ehtim/ 2014-07-30-918.

57. Пепа В. Мати яких міст? // Голос України. – № 63-64. – 03.04.2014 р.

58. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських із спільної колиски. – К., 2001.

ЗВІЛЬНЕННЯ З МОСКОВСЬКОГО ПОЛОНУ

7 вересня 2019 року відбувся обмін полоненими між Росією та Україною. У цей день на свободу вийшли 24 полонених українських моряки, а також 11 політв'язнів, зокрема і режисер Олег Сенцов, який у серпні 2015 року був засуджений Північно-Кавказьким військовим окружним судом до 20 років позбавлення волі з відбування покарання в колонії суворого режиму. На батьківщину також повернулися політв'язні Олександр Кольченко, Павло Гриб, Володимир Балух, Микола Карпюк, Роман Сущенко, Артур Панов, Едем Бекіров, Микола Сизанович, Євген Панов, Станіслав Кліх. У в'язницях Росії і Криму перебували 89 українців, а ще 227 утримувалися в полоні сепаратистів на Донбасі.

59. Степанков В. Нова парадигма безнадійного анахронізму. Політична легітимація імперської концепції історії Росії, або як фальшується та обкрадається українська історія // Проскурів. – №34. – 25.08.2011 р.

60. Кульчицький С. Наша надія в тому, що вже з'явилося перше пострадянське покоління // Урядовий кур'єр. – №195. – 21.10.2015 р.

61. Ільїна Е. Читаючи «Велесову книгу» // Літературна Україна, 27.09.1990.

62. Павленко П. Ідеологія «русько-го мира» мусить бути офіційно засуджена і заборонена // Проскурів. – №11. – 19.03.2015 р.

63. Дегодюк Е. Г. Лиман. З авторського циклу «Історія рідного краю». – К.: Народні джерела, 2009. – 203 с. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/k/Sci/Local/Lyman/Reflections/UkraineIsNotRussia.html>

64. Наконечний Є. Украдене ім'я. Чому русини стали українцями. Л. – 2001.

65. Вікіпедія. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.

66. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая степь. – М.: Мысль, 1989. – 764 с.

67. Тихомиров М. Н. Древнерусские города. Издание второе. – М. 1956.

68. Хабургаев Г.А. Становление русского языка. – М., 1980.

69. Штыхов В. Г. Древнерусская народность: реалии и миф// Этногенез и этнокультурные контакты славян. Труды VI международного Конгресса славянской археологии. – М., 1997. – Т. III.

70. Баран В.Д. Давні слов'яни. – К., 1998.

71. Бойко І. Галицько-Волинська держава (1199- 1349 рр.): від князівства до королівства. Право України 2013, №10.

72. Деружинский В. Миф о «триедином народе» // Аналитическая газета

«Секретные исследования». – №16, 2010. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://www.secret-r.net/arkhiv-publikatsij/10-2010/mif-o-triedinom-narode>.

73. Тарас А. Краткий курс истории Беларуси. IX- XXI вв. – Минск: Харверст, 2014.

74. Маркова С. В. Суспільні та політичні трансформації в українському селі в контексті формування тоталітарної системи (1917-1933 рр.): монографія. – Кам'янець-Подільський, 2015.

75. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – 352 с. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/kasian/kas.htm>.

76. Merriam-Webster Online: Dictionary and Thesaurus. Nation. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/nation>.

77. Антонюк О. В. Основи етнополітики. – К.: МАУП, 2005.

78. Гнаткевич Ю. Що вбило бандерівця Максима Чайку. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/04/17/7022590/>

79. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. Інтернет ресурс. Режим доступу <http://litopys.org.ua/kasian/kas04.htm>.

80. Гуц А. К. Многовариантная история России. – М., 2001.

81. Крип'якевич І. П. Історія України. – Львів: Світ, 1990.

82. Ключевский В. О. Сочинения: В 8 т. – М.: Госполитиздат, 1956. – Т. I.

83. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Т.1 До середини XVII століття. – К.: Либідь, 1992.

84. Лозко Г. С. Велесова Книга-Волховник. Наукове текстологічне дослідження, переклад на сучасну українську мову, релігієзнавчий коментар, публікація архівних матеріалів та оригіналь-

ПРИВЕДЕ РОСІЮ ДО ФАШИЗМУ

«Ніякої особливої місії в Росії не було і немає! Не треба шукати ніякої національної ідеї для Росії – це міраж. Життя з національною ідеєю приведе спочатку до обмежень, а потім виникне нетерпимість до іншої раси, до іншого народу і до іншої релігії. Нетерпимість же обов'язково призведе до терору. Не можна добиватися повернення Росії до якоїсь ідеології, тому що єдина ідеологія рано чи пізно приведе Росію до фашизму».

Академік Дмитро ЛІХАЧОВ.

АКАДЕМІК ДМИТРО ЛІХАЧОВ.

них текстів Ю. Миролубова, укладання словника на 8,5 тис. слів, покажчики, бібліографія, ілюстрації. – Вид. 7-ме, зі змінами та доповненнями. – Київ: ФОП Стебляк, ТОВ «Мандрівець», 2015. – 512 с.

85. Повість минулих літ – література часів Київської Русі. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/narod/printout.php?id=7vsbookid=2>

86. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн./ Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1991 – Т.1.

87. Тихомиров М. Н. Происхождение названий «Русь» и «Русская земля» // Советская этнография. Сборник статей. – М.; Л., 1947.

88. Брайчевський М. Ю. Походження Русі. – К.: Наук. думка, 1968.

89. Повесть временных лет. – М.; Л., 1950. – Т. I.

90. Советская историческая энциклопедия: В 16 т. – М., 1969. – Т. 12.

91. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К.: Генеза, 1997. 92. ПСРЛ. – Пг., 1923. – Т. 2, вып. 1.

93. Седов В. В. Русский каганат IX века // Отечественная история. – 1998. – № 4.

94. Рыбаков Б. А. Происхождение Руси. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. М., 1982.

95. Генсьорський А. І. Термін «Русь» (та похідні) в Древній Русі і в період формування східнослов'янських народностей і націй. Дослідження і матеріали з української мови. – Київ, 1962. – Том. V.

96. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. – К.: Наук. думка, 1990.

97. Перетц В. Слово о полку Игоревім. – К., 1926.

98. Кузьмин А. Г. Две концепции начала Руси в Повести временных лет // История СССР. – 1969. – № 6.

99. Палий А. Спор Руси с Московией закончится победой Украины. Українська правда. Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2007/02/6/4412731/view_print/.

100. Іпатіївський літопис, вид. 1843 р.

101. Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л.Є Махновця; Відп. ред. О.В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – XVI. – 591 с.

102. Панченко В. Русь етнічна і Русь самоназвана: украдене ім'я. Інтернет-ресурс. Режим доступу: military.history.narod.ru.

103. Мавродин В. Происхождение названий «Русь», «русский», «Россия». – Л., 1958.

104. Третьяков П. Н. О древнейших русах и их земле // Славяне и Русь. – М.: Наука, 1968.

105. Ключевский В. Курс русской истории. 2-е издание. Часть I. – М., 1904.

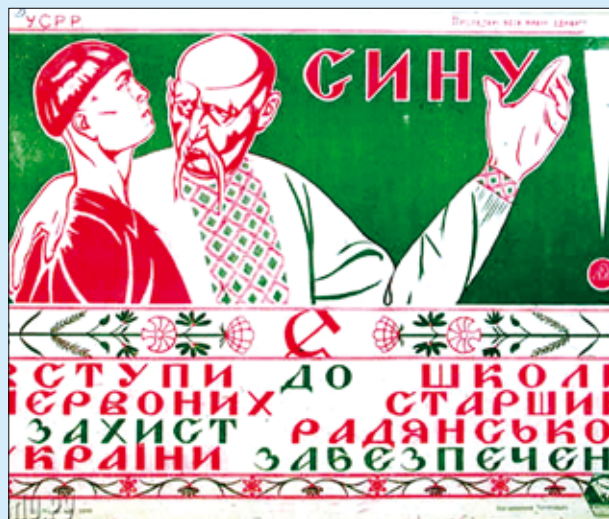
106. Покровский М. Н. Избранные произведения в четырех книгах. Под общ. ред. М. Н. Тихомирова, В. М. Хвостова, О. Д. Соколова. (Акад. наук СССР. Ин-т истории). Кн. 1. Русская история с древнейших времен. Т. 1-2. – М.: «Мысль», 1996.

107. Бушков А. Россия, которой не было. Славянская книга проклятий. – СПб.: Издательский Дом «Нева», 2005. – 576 с.

108. Висоцький С. О. Київ: «Се буду мати градомъ Руськимъ» // Історія Русі-України: історико-археологічний збірник. – К., 1998.

109. Указатель к первым восьми томам Полного собрания Русских Летописей. Отд. второй. Указатель географический. – СПб., 1907.

110. Книш Ю. Мілленіум християнізації України і проблеми історичної термінології // Український історик. – 1988. – № 1-4.

ПЛАКАТ ЧАСІВ ПОЛІТИКИ «КОРЕНІЗАЦІЇ».

ВИМУШЕНА УКРАЇНІЗАЦІЯ

Щоб утримати захоплені Червоною Армією території російські більшовики 25 квітня 1923 р. проголосили політику «коренізації». В Українській СРР «коренізація» у формі українізації проголошена ЦК КП(б)У в червні. За 10 років діловодство у партійних, державних і кооперативних установах було переведено на українську мову. Вона стала також робочою мовою державних установ, публічних виступів, написів, вивісок, печаток, мовою кіно, театрив, концертів, засобів масової інформації, освіти та науки. У результаті українізації в УСРР наприкінці 1920-х років українською мовою видавалося понад 80% книг, газет і журналів, а радіомовлення провадилося цілковито українською. 97% українських дітей навчались у школах рідною мовою, на викладання українською мовою перейшла половина технікумів, 2/3 вищих навчальних закладів.

111. Толочко А. Химера «Киевской Руси» // Родина. – 1999. – № 8.
112. Янів В. Вступний курс українознавства. – Мюнхен, 1953.
113. Шелухін С. Назва України у стародавніх географів. Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://moonstation.tripod.com/default_023.html
114. Пилипчук М. Україна-Русь і Московія-Росія // Наш голос. – №7-8. – липень-серпень 2000.
115. Шелухін С. Назва України. – Відень, 1921.
116. Франко З. Обшир землі пращурів // Україна. – 1989. – № 33.
117. Трубецкой М. С. О туранском элементе в русской культуре. Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://www.hrono.ru/statii/turan_ru.html.
118. Карамзин М. М. «История государства Российского». Т.1, глава 2. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://www.bibliotekar.ru/karamzin/2.htm>.
119. Ідзьо В. С. Українська держава в ІХ-ХІІІ століттях. – Львів: СПОЛОМ, 2010.
120. Основы финно-угорского языкознания. – М., 1974. – С. 18-54.
121. Меря. Енциклопедія Нижнього Новгорода. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://nnov.ec/%D0%9C%D0%B5%D1%80%D1%8F>
122. Уваров А. С. Меряне и их быт по курганным раскопкам. – М., 1872.
123. Лыткин В. И. Финно-угорские заимствования в русском языке // Русская речь. – 1972. – № 3.
124. Пресняков А. Е. Московское царство. – Пг., Огни, 1918.
125. Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории древнерусского государства. – М.: Изд-во АН СССР, 1951.
126. Ідзьо В. С. Фіно-угри та Київська Русь в VI-X століттях (До питан-

ня етнотворення російського народу та взаємовідносин українців та росіян в стародавні часи) // Науковий вісник Українського університету. – М., 2001. – Т. 1.

127. Білінський В. Країна Моксель, або Московія. Книга 2. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://www.e-reading.ws/book.php?book=101306>.

128. Иловайский Д. Краткие очерки русской истории. – М., 1898.

129. О нашем проекте. Меря Мир. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://merjamaa.ru/index/0-2>.

130. Ярошенко А. П. Харків'яни. Хто вони? – Харків: Прапор, 2004.

131. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка. – М., 1958.

132. Снегирев И. М. Москва. Подробное историческое и археологическое описание города. – М., 1873. – Т. 2.

133. Лебедев В. И. Реформы Петра I: Сб. док. – М.: АН СССР, 1937.

134. Мирослав Іван Любачівський. Чи справді було хрещення Росії 988 року? – Рим; Мюнхен, 1986.

135. Арфісте П. А. Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития // В кн.: Вопросы этнической истории эстонского народа. –Таллин, 1956.

136. Ростов В. Нерусский русский язык. Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://www.kominarod.ru/gazeta/papers/paper_822.html

137. Бжеський Р. Переяславська умова в планах Б.Хмельницького та «Переяславська легенда». Післяслово В. Морозова. – Львів, 1998.

138. Независимый финно-угорский портал. Інтернет-ресурс. Режим доступу <http://www.kominarod.ru/finno-ugry/>.

«ВОРОГІВ ВІТЧИЗНИ НЕ ВИЯВЛЕНО...»

Коли в Києві почалися виступи молоді, цар звелів Київському генерал-губернатору Михайлу Драгомирову – українцеві за походженням – направити проти студентів війська. На що генерал відповів: «Армія не навчена штурмувати університети». Тоді імператор відправив наказ телеграмою! Драгомиров наказ виконав: оточив університет гарматами, і продиктував царю телеграму: «Ваша величносте, артилерія наготові, війська на бойових позиціях, ворогів Вітчизни не виявлено...». Після цього військо відступило. Генерал Михайло Драгомиров прожив життя, не кланяючись і не присідаючи, самого чорта не боячись на світі. Ілля Рєпін написав з нього отамана Сірка у картині «Запорожці». Помер Драгомиров у 1905 році. В радянські часи його поховання сплюндрували й забули.

ПАМ'ЯТНИК МИХАЙЛУ ДРАГОМИРОВУ В КОНОТОПІ.

139. Про крещення Руси и в связи с этим. Меря Мир. Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://merjamaa.ru/news/pro_kreshhenie_rusi_i_v_svjazi_s_ehitim/ 2014-07-30-918

140. Кучма Л. Україна не Росія. — М., 2004. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://filegiver.com/free-download/Kuchma-Ukrayina-ne-Rosiya.fb2>.

141. Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола: Прилож. к ж. «Москва»: Сборник. — М., 1998.

142. Волконский А. М. Предисловие // Царинный А. Украинское движение. — [Берлин], 1925. — С. XVII.

143. Барвінський Б. Велика й Мала Україна. — Львів, 1925.

144. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. — Рим; Нью Йорк: Видання Укр. Католического Університету, 1965. — Т. I.

145. Стороженко А. В. Малая Россия или Украина? // Малая Русь. — К., 1918. — Вып. перв. 390

146. Історія русів / Укр. пер. І. Драча; [передм. В. Шевчука; прим. Я. Дзири, І. Дзири; іл. О. Шганка]. — 2-ге вид. — К.: Веселка, 2003. — 366 с.

147. Біланюк П. Деякі зауваження до термінології української історії в англійських наукових виданнях // Український історик. — 1988. — № 1-4.

148. Правда Русская / Под ред. Б. Д. Грекова. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1940. — Т. I. — С. 38.

149. Максимович М. Собрание сочинений. — К.: Тип. Фрица, 1876. — Т. I.

150. Ісаєвич Я. Михайло Браїчевський і його концепція історії України // Український історик. — 1994. — № 1/4.

151. Романов Б. А. Люди и нравы Древней Руси. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1947.

152. Киевская Русь: Сб. / Под ред. В. Н. Сторожева. — М., 1910.

153. Генсьорський А. І. Термін «Русь» (та похідні) в Древній Русі і в період формування східнослов'янських народностей і націй. Дослідження і матеріали з української мови. — Київ, 1962. — Том. V.

154. Гординський С. Назви «Русичі» й «Русовичі». — Вінніпег, 1963.

155. Липа Ю. Призначення України. — Нью-Йорк: Говерля, 1953.

156. Стахів М. Вплив Хмельниччини на формування української нації // ЗНТШ. — 1948. — Т. 156.

157. Бушков А. А., Буровский А. М. Россия, которой не было — 2. Русская Атлантида: Историческое расследование. — Красноярск: Бонус; М.: ОЛМА-Пресс, 2000.

158. Греков Б. Опыт периодизации истории крестьян в России // Вопросы истории. — 1946. — № 8/9. — с. 16.

159. Ларин Б. А. Парижский словарь москвитов 1586 г. — Рига, 1948.

160. Греков Б. Д. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века. — М.: Изд-во АН СССР, 1952. — Кн. 1.

161. Новосельцев А. И. Христианство, ислам и иудаизм в странах Восточной Европы и Кавказа в средние века // Вопросы истории. — 1989. — № 9.

162. Струве П. Б. Наблюдения и исследования из области хозяйственной жизни и права Древней Руси / Сборник Русского Института в Праге. — Прага, 1929. — Т. 1.

163. Советская Историческая Энциклопедия в 17 т.- М., 1965. — Т. 8.

164. Наконечний Є. П. Украдене ім'я: чому Русини стали Українцями / Передмова Я. Дашкевича. — 4-е, доп. і випр. вид. — Київ, 2013.

165. Ребет Л. Теорія нації. Львів, 1997.

166. Сайко О. Мова і нація: філософський та психологічний аспекти. Вісник Львівського університету. Серія журналістики. — 2004. — Вип. 25.

УСІХ ОБВИНУВАЧЕНИХ ЗАСУДИЛИ

У другій половині 1929 р. в Україні були заарештовані близько 700 осіб — священики, вчителі, письменники, академіки, студенти, науковці, адвокати, професори та лікарі. З них для проведення показового судового процесу відібрали 45 найвідоміших українських інтелігентів на чолі з академіком, віце-президентом ВУАН, колишнім заступником голови Української Центральної Ради Сергієм Єфремовим. Загальне керівництво підготовкою процесу у Москві здійснював Йосип Сталін, а оперативне у Харкові — Станіслав Косіор, Всеволод Балицький і Микола Скрипник. У сфабрикованій справі заарештованим приписувалася участь у діяльності антирадянської організації «Спілка Визволення України», яка готувала збройне повстання і відновлення незалежності України. Усіх обвинувачених засудили. Загалом тоді в Україні були заарештовані, ув'язнені, заслані або розстріляні понад 30 тисяч осіб.

167. Літопис Руський. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit01.htm>.

168. Німчук В. В. Літературні мови Київської Русі. Історія української культури. — К., 2001. — Т. 1, розділ 9.

169. Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка. — Спб., 1850.

170. Півторак Г. Українці: звідки ми та наша мова. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/ukrayinci-zvidki-mi-ta-nasha-mova-0>.

171. Кеппен Ф. П. Материаллы к вопросу о первоначальной родине и первобытном родстве индоевропейского и финно-угорского племени. — Спб., 1886.

172. Костомаров Н. И. Собрание сочинений. — СПб., 1903. — Кн. 1.

173. Ключевский В. О. Русская история. Полный курс лекций. Лекция семнадцатая. Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://rtunes.ru/content/ebooks/free_ebooks/vasily_klyuchevsky/russian_history_full_course_of_lectures/russian_history_full_course_of_lectures.a4.pdf

174. Ростов В. Нерусский русский язык. Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://www.kominarod.ru/gazeta/papers/paper_822.html

175. Валишевский К. Иван Грозный. — М.: ИКПА, 1989.

176. Воротиленко М. Міфи Московії. Міф четвертий. Про слов'янське походження московської мови та її домінуюче становище серед слов'янських мов. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/culture/4a4f998984f4d/>.

177. Штепа П. Московство: його походження, зміст, форми й історична тяглість: 9-е видання. — Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2012.

178. Коваль С. Чия мова вторинна і пародійна. — Чернівці: Зелена Буковина, 2006.

179. Шпак В. Крамольний Дарвін мовознавства. // Урядовий кур'єр. — №173. — 09.09.2015 р.

180. Деружинский В. Мифы о Беларуси. — Минск: Харверст, 2016.

181. 50 заборон та утисків, які мали на меті знищити українську мову. Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/life/_50-zaboron-ta-utiskiv-yaki-malinali-meti-znischiti-ukrayinsku-movu/408911.

182. Культура.-Вікіпедія. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

183. Костомаров Н. Две русские народности // Основа. — СПб., 1861. — №3. — С. 33-80. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/kostomar/kos38.htm>.

184. Чорна С. У Доброводах знайдені тік і горн, яким шість тисяч років // Голос України. — №152. — 19.08.2015.

185. Соловйов С. М. «История России с древнейших времен». Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://www.kulichki.com/inkwell/text/special/history/soloviev/solovlec.htm>

186. Білінський В. Країна Моксель, або Московія. Роман-дослідження. — Київ: Вид-во ім.Олени Теліги, 2009.

187. Корсаков Д. А. Меря и Ростовское княжество. — Казань: Университетская типография, 1872.

188. Петренко І. Суспільне становище української православної жінки у Гетьманщині у другій половині XVII-XVIII ст. // Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1859/52/>.

189. Архивь Юго-Западной Росіи. Часть 8, том III. — Киев, 1909.

190. Антонович В. Три національні типи народні. Інтернет ресурс. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm>.393

СКОРИСТАЛИСЯ ЩЕ Й МОМЕНТОМ

У кінці липня—серпні 1941 року, під час відступу радянських військ, більшовики знищили близько 15 тисяч українських політичних в'язнів, котрі перебували у в'язницях Львова, Золочева, Дубна, Рівного, Луцька, Києва, Харкова та інших міст. У Києві співробітники НКВС розстріляли групу видатних діячів української культури, серед яких — українська письменниця й громадська діячка Л. Старицька-Черняхівська, оперний співак М. Донець та інші. Багато відомих українських діячів депортували у віддалені райони СРСР, в результаті чого багато з них загинуло або були знищені НКВС (В. Свідзінський, І. Юхименко, А. Кримський, К. Студинський, П. Франко та ін.).

ПАМ'ЯТНИК ЖЕРТВАМ КОМУНІСТИЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У ЛЬВОВІ.

191. Костомаров Н.И. Домашняя жизнь и нравы великорусского народа в XVI-XVII столетиях. Интернет-ресурс. Режим доступу: http://www.historicus.ru/kultura_Moskovskoi_Rusi/.

192. Гваньїні А. Опис Московїї. Глава IV. Интернет ресурс. Режим доступу: http://www.balandin.net/Gunin/Bobruisk/CHAPTER_4/gvagnini.mosk-4.htm.

193. Жуковская Д. Культура Московской Руси. Интернет-ресурс. Режим доступу: http://www.historicus.ru/kultura_Moskovskoi_Rusi/.

194. Костомаров М. Дві руські народності. Слово- культура-духовність. — №6. — 2001.

195. Сухицька Н. В. Розвиток українського і російського кримінального права у другій половині XVII-XVIII століть. Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. — Київ: Б.в., 2011. — 20 с.

196. Вовк Д. Правова традиція: розуміння в контексті співвідношення з правовою системою і правовою культурою. Вісник академії правових наук України. — 2012. — № 2.

197. Бойко І. Особливості формування джерел права у Галичині у складі Польського королівства (1349-1569 рр.) // Право України. — №5. — 2010.

198. Традиції демократичного врядування в історії українського державотворення. За заг. ред. В. М. Князева. — К., 2010.

199. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації. Интернет-ресурс. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/dvornik/dv18.htm>

200. Медушевский А. Н. Российская правовая традиция — опора или преграда?: Доклад и обсуждение / Анд-рей Медушевский. — Москва: Фонд «Либеральная Миссия», 2014.

201. Носов И. П. Роль традиций в правовой культуре российского общества. //

Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7: Философия. Социология и социальные технологии. — 2011. — № 3.

202. Білошицький С. В. Західна демократія і російська патріархальність: релігійні коріння, політичні традиції, соціокультурні наслідки. Історія, культура та освіта: християнський вимір: зб. наук. праць Хмельницького інституту МАУП. — Хмельницький, 2014.

203. Цветкова Ю. Деякі приклади візантійського впливу на формування української правової традиції // Про українське право: часопис кафедри теорії та історії держави і права / І. Безклубий, Н. Вангородська, О. Верник, О. Вовк, О. Ковальчук, О. Костенко, В. Котюк, В. Самохвалов, Ю. Цветкова; за заг. ред. І. Безклубого. — К., 2007. — Ч. 2.

204. Крамар С. І. Місто Кам'янець на Поділлі у XIV- XVIII століттях: магдебурзьке право, судочинство та самоврядування громад. Історико-правовий нарис. — Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010.

205. Тисячоліття розвитку: від купецьких до господарських судів / За заг. ред. Крамара С. І. — Хмельницький, 2016.

206. Буша Н. Становлення і розвиток кримінального права України в X — першій половині XIX ст. // Юридична Україна. — №12. — 2011.

207. Козинець О. Судоустрій і судочинство за судейниками 1497 та 1550 років.// Історія держави і права. — №3. — 2010 р.

208. Культура Русі. Вікіпедія. Интернет-Ресурс. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

209. Штепа П. Мафія і Україна. — Львів: ВПК «Глобус», 2002.

210. Горбач Н. Я., Гелей С. Д., Російська З. П. та ін. Освіта і наука Київської Русі.

«І ДОМУЧИЛИ СТРАШНОЮ СМЕРТЮ...»

«Страшною дорогою гнав ворог наш нарід на його Голгофу. Так почалося моє свідоме входження в життя, і тоді-то прошили мою свідомість смерть багатьох моїх рідних та односельчан і той безцеремонний морд, який здійснювала Росія над Україною. На рідній загороді впритул застрілили Василя Способа. А його брата Михайла з другом Слабіною приперли збройною масою тут, у селі, під Мігівками, прошили автоматними чергами, а тіла знеславили штиками. У Закуті зустріли Юрка Сміхуна, що переодягнувся був за жінку, аби вийти з облави. Оксані Зененяковій, пораненій, у сільраді на допиті розпороли живіт і домучили страшною смертю. На Крушині застрілили неповнолітнього Василя Дорничого, мого шкільного товариша.»

Зі спогадів Зенона КРАСІВСЬКОГО, члена Української Гельсінкської групи (УГГ).

Интернет-ресурс. Режим доступу: http://eduknigi.com/kulturologiya_view.php?id=58

211. Духовні навчальні заклади в Україні XIX століття та їх реформи. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://www.apologet.kiev.ua/biblioteka/24-istoriia-tserkvy/reformi-dukhovnoji-osviti-rpts-jikh-vtilennua-nakrajini/298-----xix----.html>.

212. Січинський В. Чужинці про Україну. — Львів: Слово, 1991.

213. Дацюк О. А. Диякон Іван Федоров — засновник книгодрукування в Україні. Історія, культура та освіта: християнський вимір: зб. наук. пр. Хмельницького і-ту МАУП. — Хмельницький: В-во XI МАУП, 2014. — Вип. 3.

214. Окара А. Українська та великоруська культури у XVII столітті: культурний вплив чи культурний конфлікт? (Із книги «Україна під татарами та Литвою»). Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://ukrainaforever.narod.ru/kulturvplyv.html>.

215. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення. — К.: Критика, 2000.

216. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. — Нью-Йорк; Париж; Торонто: Українське слово, 1987.

217. Шевельов Ю. Бостон, 1954 Москва, Маросейка. // Проскурів. — №2. — 12.01.2012 р.

218. Русь и Рим. Правильно ли мы понимаем историю Европы и Азию? [В 5 кн.] Книга 3. Русско-ордынская империя. / Г. В. Носовский, А. Т. Фоменко. — М.: ООО «АС-ТОЛ»: ООО «Издательство АСТ», 2004.

219. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. — К., Основи. 1998. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/ochyma/ochrus2.htm>.

220. Крисаченко В. С. Україна на сторінках святого писма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення християнства на теренах України від апостола Андрія до князя Володимира. — К.: «Наукова думка», 2000.

221. Чорна С. Під знаком тризуба... якому 45 тисячоліть // Голос України. — №155. — 22.08.2015 р.

222. Чорна С. На своєму гербі князь Володимир карбував тризуб // Голос України. — №125. — 15.07.2015 р.

223. Католицький оглядач. Тризуб у Ватикані. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://catholicnews.org.ua/trizub-u-vatikani>.

224. Маркс К. Викриття дипломатичної історії XVIII століття. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/501/41/>

225. Олеарий А. Описание путешествия в Московию. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://www.bibliotekar.ru/rus/27.htm>.

226. Юль Ю. Записки Юста Юля. Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Jul_3/text2.htm.

227. Договори і постанови прав і свобод військових між ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>

ГОЛОСИ З МИНУЛОГО: ТІЛЬКИ ФАКТИ

223

«АНДРОПОВСЬКИЙ УКАЗ»

Здавалось би, у другій половині ХХ століття Україна вже й так була достатньо русифікована. Та комуністам і цього видалося мало. Тому 1983 року прийнята постанова ЦК КПРС про посилення вивчення російської мови в школах і виплату 16 відсотків надбавки до платні вчителям російської мови й літератури («Андроповський указ») та директива колегії Міністерства освіти УРСР «Про додаткові заходи по удосконаленню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах, педагогічних навчальних закладах, дошкільних і позашкільних установах республіки», спрямована на посилення русифікації.

МІТИНГ НА ЗАХИСТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПАРКУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

19. ІЛЮСТРАЦІЇ

Срібник Володимира Святославовича. 980-1015 рр.
(аверс та реверс).

Давньоруська срібна монета.

Гривня – одна з найдавніших валют світу.

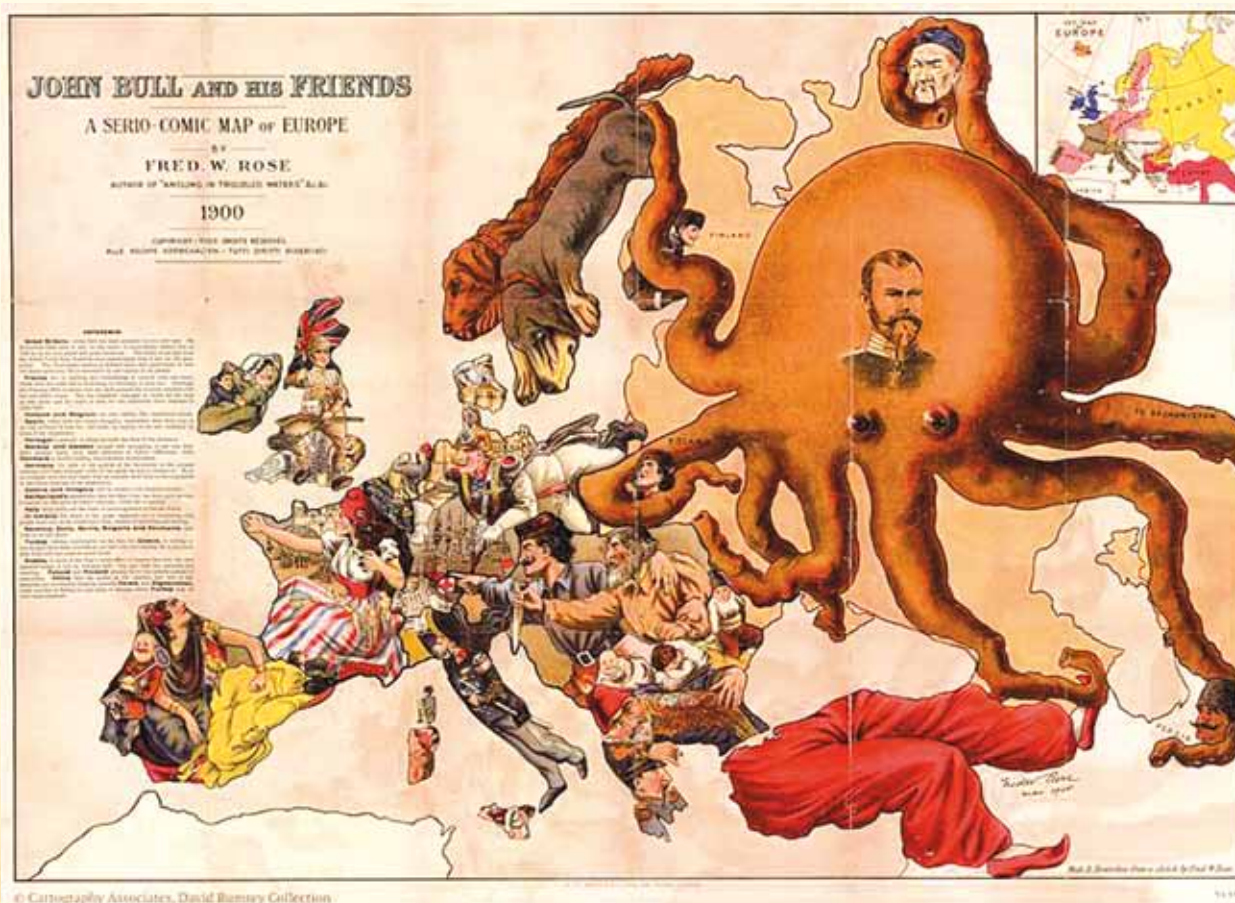
Московський рубль царя Петра I.

Банкнота у тисячу рублів, випуску 1917 року, зі свастикою у центрі.

Реймське Євангеліє, яке привезла до Франції донька Ярослава Мудрого Анна. На ньому присягали французькі королі, вступаючи на престол.

Європейська карта-карикатура «Росія-восьминіг».

ХУДОЖНИК ОДИН - НАРОДИ РІЗНІ!

І. Рєпін. «Запорожці пишуть листа турецькому султанові».

І. Рєпін. «Бурлаки на Волзі».

М. Пимоненко. «Весілля в Київській губернії».

І. Львов. «Свадебное гуляние».

Г.-Т. Паулі. Великороси різних губерній: Ярослав, Володимир, Нижній Новгород, Рязань, Орел, Тамбов. «Этнографическое описание народов России». СПб, 1862 г.

Одяг жінок Московії (зліва направо) з Валдаю (Новгород), Москви та Архангельська. Грав'юра англійського скульптора Томаса Бейнкса, який провів два роки в Московії при Катерині II. Опубліковано в каталозі «Нова система універсальної географії». Лондон, 1779 р.

Русинка.

Традиційна подільська вишивка.

Русин.

Поліщуки.

Українки з Луганська.
Початок ХХ століття.

Лемки.

Український весільний костюм.

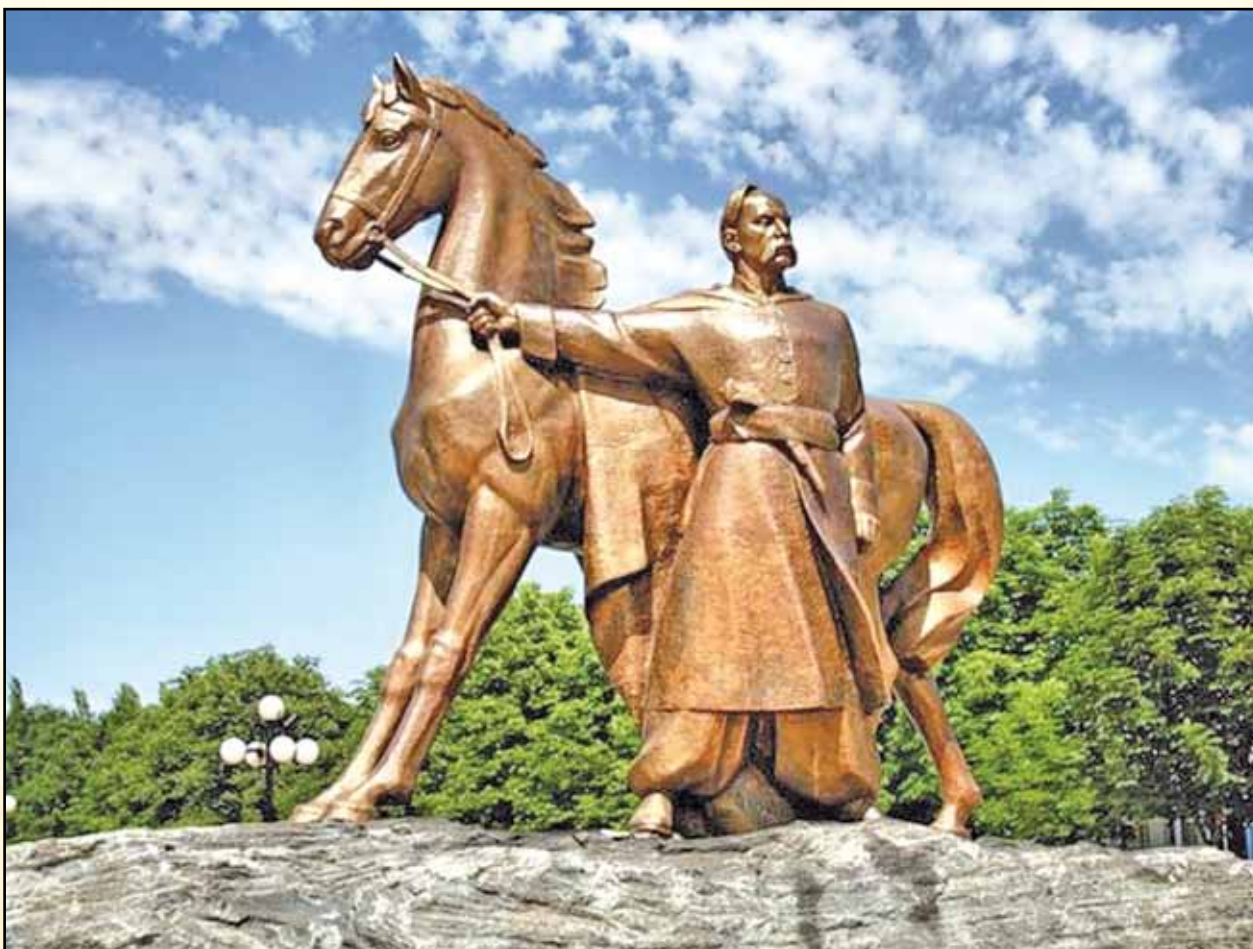
Маркіян Полонтай. 1917 р.
Чернігівщина.

Український весільний костюм.

Пам'ятник гетьману Петрові Конашевичу-Сагайдачному в Хотині.

Пам'ятник останньому кошовому отаманові війська Запорозького Петрові Калнишевському в Кривому Розі.

Пам'ятник Михайлу Грушевському в Києві.

Фрагмент меморіалу в Національному музеї Голодомору-геноциду в Києві.

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка.

Пам'ятник Олені Телізі в Києві.

Пам'ятник головному командирові Української Повстанської Армії, генерал-хорунжому Романові Шухевичу в Калуші.

Пам'ятник Василю Стусу у Вінниці.

Жертви НКВС в тюрмі «Бригідки», розстріляні перед відступом Червоної Армії зі Львова. Літо 1941 р.

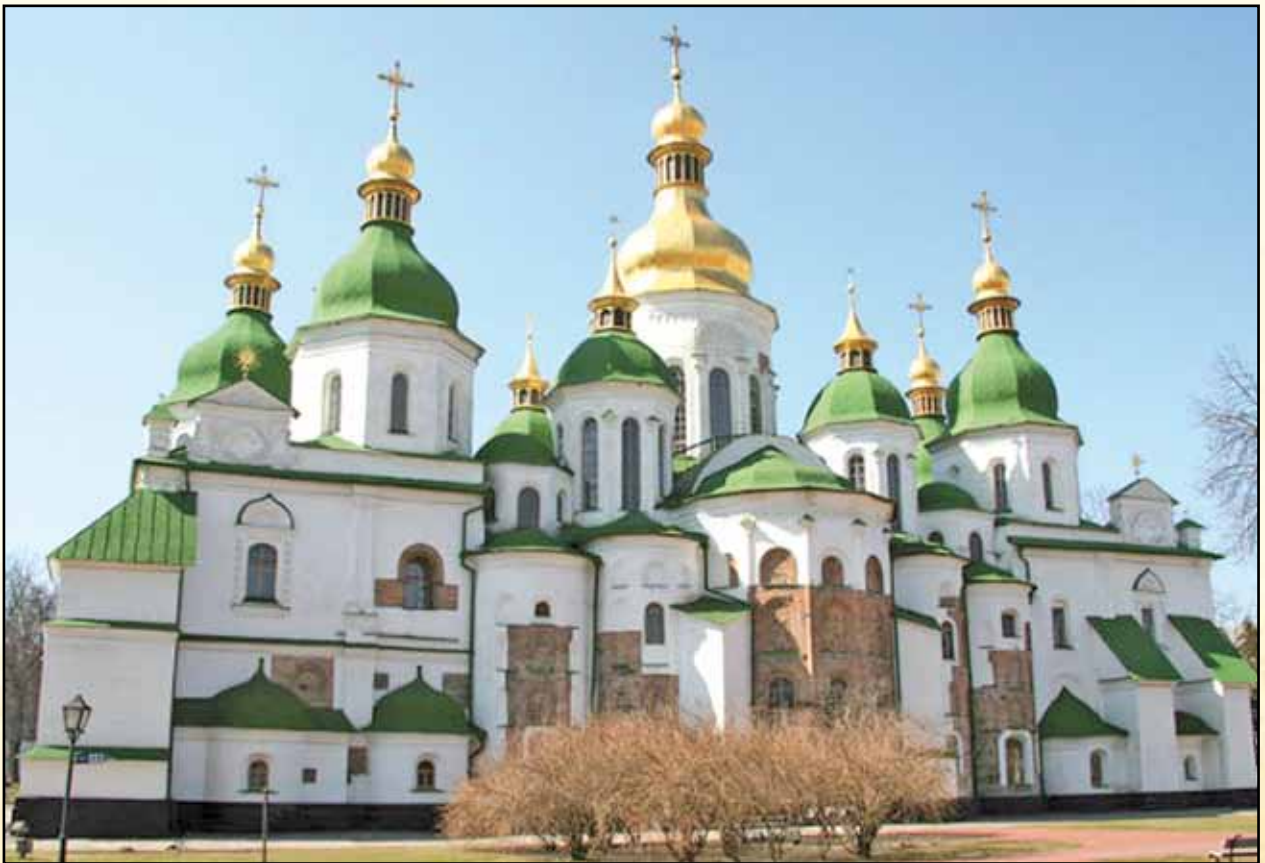
Руїни Успенського собору Києво-Печерської Лаври, зруйнованої НКВС у рамках тактики «спаленої землі». Фото 25 листопада 1941 р.

Пам'ятник засновникам Києва на Майдані Незалежності.

Проголошення 6 листопада 1917 р. Української Народної Республіки на Софійській площі у Києві.

Собор Святої Софії.

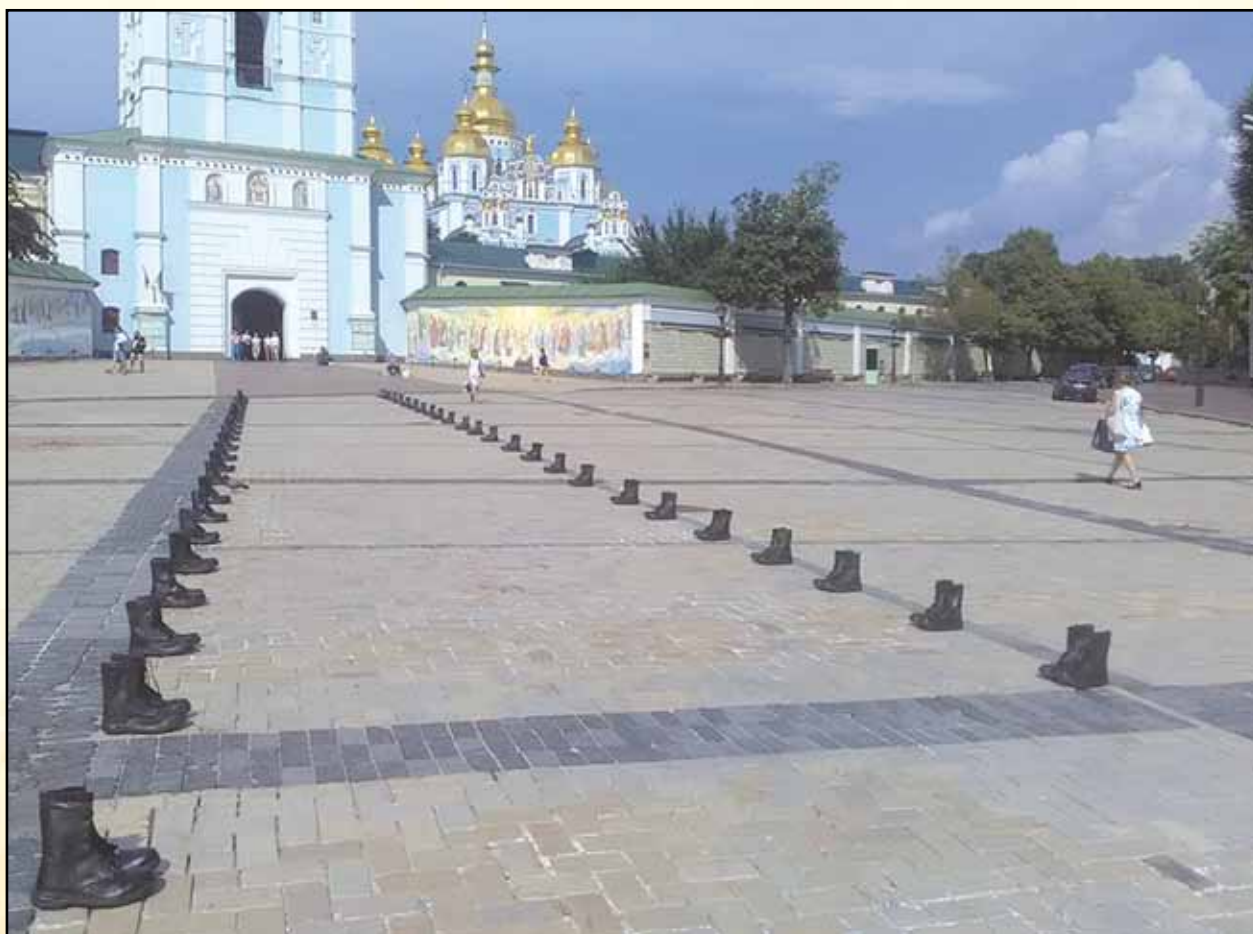
Революція Гідності. Київ, Майдан Незалежності, 2014 р.

Українська техніка, підступно знищена російськими військами у «зеленому коридорі» при виході з Іловайського котла (2014 р.).

19 березня 2016 р. у Кривому Розі урочисто відкритий перший в Україні пам'ятник воїнам, загиблим під час російсько-української війни.

День пам'яті 49 десантників, загиблих 2014 р. у Луганському аеропорту.

В останню путь земляки проводжають загиблого від рук російських окупантів захисника України, 26-річного старшого сержанта 8 Окремого полку спецпризначення Сил спецоперацій Максима Кондратюка, у дитячі та юнацькі роки – юнната Хмельницького обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді (м. Красилів Хмельницької обл., 17 вересня 2019 р.).

Навчальний посібник для педагогів, науковців, студентів і учнів
закладів освіти України

Крамар Сергій Іванович

Україна-Русь vs Московія: настільна книга
Навчальний посібник.

Оригінал-макет і верстка – Олексія Тимощука і Тараса Тимощука.
Обкладинка – Ангеліни Мацькової.

Україна-Русь vs Московія: настільна книга. Навчальний посібник. Крамар С.І. –
Хмельницький: ТЗОВ «Поліграфіст», 2019. – 240 с. іл.

ISBN 978-617-7732-09-8

У навчальному посібнику зібрано ряд історичних документів та авторських матеріалів, які присвячені всебічному аналізу уроків історії у стосунках між Україною та Московією (Росією), як двох різних світів (європейського та азійського). Посібник стане у нагоді педагогам, науковцям, студентам і учням закладів освіти України, держслужбовцям та українським політикам.

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

ПОЛІГРАФІСТ

(0382) 70-20-71 • www.poligrafist.com • poligrafist2@gmail.com

Підписано до друку 25.10.2019 р. Формат 60x84/8. Гарнітура UkrainianTimesET.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 27,9. Наклад 2000. Зам. №191487.
Видавництво ТОВ «Поліграфіст-3», 29025, м. Хмельницький, вул. Курчатова, 8.
Св. суб'єкта видавничої справи ДК №5727 від 26.10.2017 р.

